

**ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ВА
ДИЗАЙНИ ТОҶИКИСТОН**

МАВОДИ

**КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ-
НАЗАРИЯВИИ: “РУШДИ ДИЗАЙН, САНЪАТ,
ТЕХНОЛОГИЯ ВА ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ДАВРОНИ
ИСТИҚЛОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН”**

(29-уми ноябри соли 2023)

Қисми 2

МАТЕРИАЛЫ

**РЕПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО- ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ «НАСЛЕДИЕ ПРЕДКОВ, ВОЗРОЖДЕНИЕ
НАРОДНЫХ ПРОМЫСЛОВ В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ
НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН»**

(29 ноября 2023 года)

ББК

Маводи

конференсияи байналмилалӣ илмӣ- назариявӣ: “ Рушди дизайн, санъат, технология ва илмҳои гуманитарӣ дар даври истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон”

(29-уми ноябри соли 2023)

Қисми 2

Маҷмаи мазкур дар асоси маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ: “ Рушди дизайн, санъат, технология ва илмҳои гуманитарӣ дар даври истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки 29-уми ноябри соли 2023 дар Донишқадаи санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон шуда гузашт, гирд оварда шудаанд.

Материалы

республиканской научно- теоретической конференции «Развитие дизайна, искусства, технологий и гуманитарных наук в период независимости Республики Таджикистан»

(29 ноября 2023 года)

Ҳайати таҳририя : Ғанизода Ҷ. Ш., Одиназода Э.Б.,Акобиров С., Сайфуллоева Ш.И., Акбарова Д.С.

Масбулияти аниқии андеша ва рақамхоро муаллифон ба дӯш доранд.

Бо қарори Шӯрои методи Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон протоколи № аз соли 2024 ба чоп тавсия шудааст.

Душанбе – 2023

МУНДАРИЧА

БАХШИ ЗАБОНҲО ВА ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ

1. Усмонов С., Ҳайитов Ф.М. Омилҳои рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	6
2. Авлиякулова Н. М., Исмаева П. С. Роль искуства и культуры в воспитании духовного мира молодых художников.....	19
3. Ақобиров С., Ақобирова С. И. Санъатҳои шеърӣ ва тасвир дар ашъори А. Рӯдакӣ.....	23
4. Камолов И. Б., Авлиякулова Н. М. Совершенствование системы образования будущих учителей изобразительного искусства с использованием цифровых технологий.....	29
5. Ҳалимов А.А. Забономӯзӣ - талаботи замон.....	34
6. Остонова Г. Р. Состояние изучения зарубежными учеными проблемы развития восприятия и воображения произведений изобразительного искусства у школьников.....	39
7. Ақбарова Д. С. Некоторые проблемы изучения русского языка в отсутствии языковой среды.....	44
8. Шомуродов О. Н. Роль изобразительного искусства в воспитании будущих поколений.....	50
9. Эсанов М. Д. Стратегияи идоракунии ноономикию ноотехнологӣ дар менҷменти асри XXI.....	59
10. Сайдалиев О. И. Робитаи субъекти ҷинойт бо дигар аломатҳои таркиби ҷинойт.....	70
11. Ширинов А. Л. Система «Устод-шогирд» в обучении мастерству.....	85
12. Камолов С. Э. Муносибати давлат ба дин дар давраи истиқлолият....	90
13. Темурзода М. Муносибати босалоҳият дар таҳсилоти касбии рассом.....	97
14. С. Усмонов, Каримов М. Л. Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳифзи пирияхҳо (бахшида ба эълон намудани соли 2025 “Соли байналмилалии ҳифзи пирияхҳо”).....	103
15. Темурзода М., Ҷалолова П. А. Модели ташкил кардани фарҳанги графикаи рассом.....	111
16. Нодирхонова Н. А. Stem-образование как инновационный подход к развитию художественных школ.....	123
17. Билолзода Ҳ. Ҳ. Табиати ҳуқуқи ғайриқонунӣ тайёр ва паҳн кардани мавод ё предметҳои порнографӣ.....	133
19. Эргашева Ш. К. Приоритетные ценности инновационной образовательной практики художественного образования в школе: смысл современной социальной стратегии развития школы.....	143

20. Холов Ш. Р., Ҳисориева М.Ф. Тайёр кардани расом –муаллимони оянда дар самти рангшиносӣ.....	155
21. Шарипов Н. Я., Раҳмонов Ҷ.Т. Саҳми Пешвои миллат мухтарам Эмомали Раҳмон дар сарнавишти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	160
22. Атоев Ф. В., Норов Ф.Ф. Аҳамияти фанни анатомияи пластикӣ дар омода намудани расом – омӯзгор.....	167
23. Маматов Д., Хайруллоева З. Н. Содержание и практико-методические принципы народного прикладного декоративного искусства в развитии педагогической культуры студентов.....	171
24. Осипова П. А., Ганиева М.А. Хусусиятҳои маҳфили санъати тасвирӣ дар синфҳои ибтидоӣ.....	182
25. Пулодов А. Мафҳуми композитсия ва ҷойгоҳи он дар соҳаи санъати тасвирӣ.....	188
26. Сафолова Ф., Сафолов М. Хусусиятҳои савтии калимаҳои мушаддади арабӣ дар забони тоҷикӣ.....	201
27. Каримов М. Л, Асомудинов У. У., Хусусиятҳои сохтори геологӣ ва муҳандисии минтақаи ҷойгиршавии иншооти гидротехникии нбо шӯроб дар ҳавзаи дарёи вахш.....	211

БАҲШИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛОӢ ВА ИҚТИСОД

1. Шарофидинзода С. С., Файзуллоева М.М. Механизми баландбардории самарнокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	222
2. Пирова И. Т., Нейматова М. А. Муаммоҳои ташкил ва гузаронидани низомии назорати дохилӣ дар корхона.....	236
3. Файзуллоева М.М., Мирзоев Т. Ҷ. Нақш ва мавқеи технологияи компютерӣ дар системаи муосири таҳсилот.....	245
4. Мусоева М. Ш. Масъалаҳои назариявии таҳқиқи идоракунии молияи корхонаҳо.....	253
5. Файзуллоева М.М., Мирзоев Т. Ҷ. Технологияҳои иттилоӣ, коммукасионӣ дар таълими муосир	261
6. Пирова И.Т., Нейматова М. А. Сармояи хориҷӣ ҳамчун заминаи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	267
7. Шарофидинзода С. С. Самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	274
8. Мусоева М. Ш. Зарурияти гузаронидани таҳлили ҳисоботи молиявӣ дар шароити муосир	284
9. Эшонкулов А. А., Самасева Р.П. Истифода намудани формулаҳои математикӣ дар барномаи Excel (дар мисоли Транскрипт).....	289

10. Сафаров Ш. Р. Сармоягузорӣ ба моликати зехнӣ омили асосии ташаккулёбии захираҳои меҳнати	296
11. Раҷабов А. Р Инкишофи зехни сунъӣ бо истифодаи технологияҳои компюерӣ ва барномасозӣ	307

БАХШИ ДИЗАЙН

1. Валиева Э. Н., Ҳалимов М.Ч. Дизайни либос ва тамоюлҳои муосир дар рушди либоси миллӣ	314
2. Маматова Д.К., Шодиева С. Б. Прививания читателям чувства возвышения ценности человека через компьютерную графику.....	322
3. Сотникова М. И. Совершенствование технологии изготовления одежды за счёт применения современного швейного оборудования.....	335
4. Валиев Э. Н., Суюнов Э. С. Муҳити муосири воқеӣ ва фазои инсон ..	342
5. Маматов Д. Роль графической программы autocad в совершенствовании познавательной компетентности учащихся.....	349
6. Файзов А. М., Ҳакимова З.Ғ., Бобиев О. Ғ. Таърихи пайдоиш ва рушди рангҳои синтетикӣ, хусусан рангкунандаҳои фабол.....	362
7. Валиева Э.Н., Ҳалимов М.Ч. Тарҳезии ҷавохироти муосир.....	367
8. Таирова М. М. Научно - теоретические основы формирования профессиональной готовности будущих дизайнеров швейных изделий на занятиях по прикладному искусству (техника батик)	375
9. Шарипова Ф.М., Ғаниева М. А. Муаммои шаклсозӣ дар дизайни либос.....	383

БАХШИ ЗАБОНҲО ВА ФАНҲОИ ГУМАНИТАРИЙ

Субҳон Усмонов,

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент,
мудири кафедраи забонҳо ва фанҳои
гуманитарии ДДСТДТ. Тел.: 987259899

Ҳайтов Фирӯз Мирзомуродович,

муаллими кафедраи забонҳо ва фанҳои
гуманитарии ДДСТДТ.

Тел.: 988317117

ОМИЛҲОИ РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи мавқеи географӣ, табиати зебову обҳои мусаффо, кӯҳҳои осмонбӯс ва мавзӯҳои таърихию фарҳангӣ тавачҷӯҳи ҳазорон сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ ба худ ҷалб кардааст. Ҳамчун кишвари дорои иқтисоди беандозаи сайёҳӣ, дар оянда метавонад соҳаи сайёҳии он ҳамчун воситаи таҳкимбахшанда дар рушди устувор, хизмат намояд. Дар ҳолати иқтисоди ҷаҳонӣ соҳаи сайёҳӣ дар радифи дигар соҳаҳои пешрафтаи иқтисодиёт, аз ҷумла, истеҳсоли маҳсулоти нафту газ ва автомобилсозӣ ҷойи сеюмро ишғол менамояд. Аз ин рӯ, аксари кишварҳои ҷаҳон талош бар он доранд, ки бо таъмин намудани шароитҳои мусоид, барои пешрафти соҳаи сайёҳӣ, рушди иқтисоди миллии ҳешро таъмин созанд.

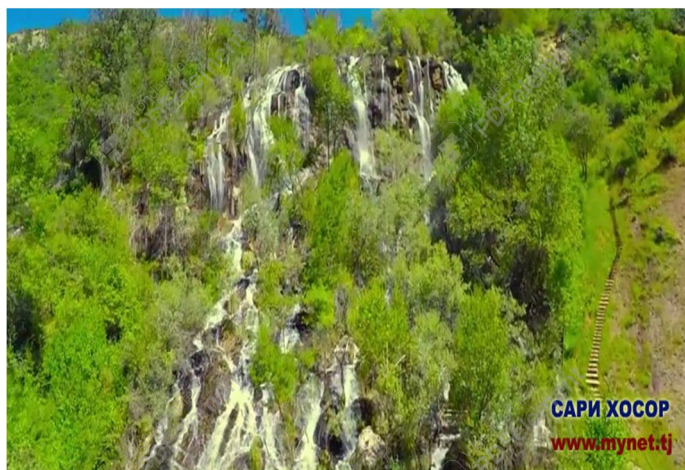
Бо шарофати соҳибистиклолии Тоҷикистон, таъмини сулҳу субот ва сиёсати “Дарҳои кушод”, ки роҳбарияти олии мамлакат пеш гирифтааст, имконияти муаррифии иқтисорҳои сайёҳии мамлакат ба маротиб беҳбуд ёфта, тавачҷӯҳи сокинони сайёра ба ватани бихиштосо ва дорои таърихи кӯҳану пурғановати мо пайваста дар ҳоли афзоиш қарор дорад.

Тоҷикистон аз зумраи мамлакатҳои мебошад, ки иқтисоди табиӣ он аз ҷониби таъсири беруна осеб надидааст ва ҳолати аслии ҳешро нигоҳ доштааст. Маҳз ҳамин ҳолати аслии табиат, иқлими мусоид, ҷойгиршавии мусоиди географӣ, олами зебову нотакрори ҳайвоноту наботот, шумораи

зиёди чашмаҳои обҳои шифобахш, рӯду кӯлҳо, манзараҳои дилфиреби табиат метавонад, Тоҷикистонро ба як кишвари воқеан пешрафтаи сайёҳӣ табдил диҳад. Бо дарназардошти имконоти иқтисодии бойи сайёҳии мамлакат соли 2018 бо ибтиқори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардида буд. Барои боз ҳам рушд ёфтани соҳаи сайёҳӣ солҳои 2019-2021 такроран солҳои: “Рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардид.

Мақсад аз такроран эълон доштани “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” – ин истифодаи мақсаднок ва ба манфиати пешрафту шукуфоии мамлакат ва сокинони он, истифода намудан аз иқтисодии имконоти сайёҳии мамлакат буд. Имконият ва иқтисодии сайёҳӣ дар Тоҷикистон хеле фаровон буда, он метавонад, омилҳои ҷалби ҳарчи бештари сайёҳони кишварҳои дигари сайёра ба Тоҷикистон гардад. Сайёҳонро табиати зебо, обҳои шифобахши «Шоҳамбарӣ», «Ҳоча Оби гарм», «Оби гарм», «Гармчашма», кӯҳҳои сарбафалаки Помир, мавзеи «Чилдухтарон», кӯҳҳои Фон, кӯли «Искандаркӯл», дараҳои хушманзараи Варзобу Ромит, Сари Хосор, қалъаву мадрасаҳои қадимаи Ҳисор, Ҳулбук, Саразм, шаҳрҳои қадимаи Тоҷикистон- Истаравшан, Панҷакент, Ҳисор, Кӯлоб, Исфара бо нигоҳ доштани симои қадимӣ, анъанаҳои қадимаи таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳунармандӣ ва ғайраҳо дили ҳазорон сайёҳро ба тасхир меоранд. Масалан, ба мавзеи Сари Хосори ноҳияи Балҷувон, ки минтақаи сайёҳии байналмилалӣ эълон шудааст, аз кишварҳои гуногун, мисли Русия, Фаронса, Маҷористон, Испания, Швейтсария, Португалия, Олмон, Чехия ва Украина барои сайёҳат ва шикори сайд ташриф овардаанд. Онҳо бо хотираҳои зиёди афсонавии бардоштнамуда ба кишварҳои худ баргаштаанд.

Новобаста ба мушкилоти роҳ дар мавсими тобистон ҳазорон дӯстдорони табиат ба дидани шаршараи машҳури “Пушти боғ”и мавзеи Сари Хосор ва дигар мавзеҳои дилрабои ҷумҳури мераванд.

Тасвири 1. Шаршараи “Пушти боғ” дар мавзеи Сари Хосор

Қисматҳои дигари кӯхистони минтақа, аз қабилҳои мавзеи кӯҳи Чилдухтарон, кӯҳи Эмомаскара, кӯҳи Фурӯш ва табиати сеҳрофари намаккӯҳи Хоҷа Муъмин барои дӯстдорони олами табиат ҷойҳои дар асл мувофиқ арзанда махсуб меёбад. Дар гузаштаи дур аксари сайёҳону таърихшиногон чун араб хангоми бозгашташон аз Хатлони кӯҳан дар навбати аввал аз табиати кӯҳи Хоҷа Муъмин, ки он вақт бо номи Мухатон малум буд, дар ёддошту асарҳои худ бо таври муфассал дарҷ кардаанд. Тибқи маълумоти муаррихон маънои Мухатон баландии Хатлонро далоят менамояд. Бояд зикр намуд, ки дар он солҳо одамон барои табобати касалиҳои пӯст ва бемории роҳҳои нафас ба муҳити ҷашмаҳои шӯри кӯҳи Хоҷа Муъмин мерафтанд ва то андозае шифо ҳам меёфтанд.

Барои ҷалб ва дар сатҳи баланд қабул намудани сайёҳони хориҷӣ дар кишвари азизмон Тоҷикистон тамоми шароити зарурӣ муҳайё гардида истодаанд.

Инак, аз фурудгоҳҳо то меҳмонхонаҳои истироҳатгоҳҳо, ёдгориҳои таърихӣ ва дигар инфраструктураи самти туризм зина ба зина ба талаботи замони муосир мутобиқ гашта истодаанд. Солҳои охир, ҷандин мавзеҳои таърихӣ, аз ҷумла, ёдгориҳои таърихии мавзеи «Ҳулбук», «Тахти Сангин», «Саразм», «Қалъаи Ҳисор» ва Боғи миллии ботаникии Бадахшони кӯҳӣ (Помир) ба рӯйхати созмони ЮНЕСКО дохил карда шудаанд ва ин метавонад шумораи сайёҳони хориҷиро дар ин самт боз ҳам афзун намояд.

Афзоиши шумораи ташрифовари сайёҳон ба мамлакат ба афзоиши бучаи давлат, пешрафти иқтисоди миллӣ, бунёди шумораи зиёди ҷойҳои нави корӣ ва ниҳоят ба болоравии сатҳи сифати зиндагии сокинони мамлакат оварда мерасонад.

Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои кӯҳҳои сар ба афлок, табиати афсункору нодир, муҳити беолоиши таби, гиёҳҳои шифобахшу обҳои маъданӣ, сокинони фарҳангдӯсту соҳибтамаддун ва таърихи ниҳоят қадима бояд дар радифи кишварҳои мавриди писандида барои сайёҳони хориҷӣ, қарор дошта бошад.

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои тез рушд ёфтаистода дар индустрияи туристии ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Нигоҳ доштан ва тайёр намудани речаҳои дурусти истифодабарии табиат дар Тоҷикистон нафақат барои нигоҳ доштани ҷойҳои рекреатсионӣ, балки мустақкам намудани фаъолияти сайёҳӣ мебошад.

Алалхусус сайёҳии экологӣ ин сайёҳат бо мақсади муҳофизат намудани табиат, омӯхтан, ҳаловат бурдан аз табиати зебо ва тавачҷӯх ба фарҳанг, ки барои муҳофизати табиат кӯмак мерасонад, мебошад. Аз рӯи пешниҳоди Ҳазинаи Байналмиллалии Табиат, мафҳуми сайёҳии экологӣ ин туризми табиӣ, ки барои муҳофизат кардани табиат мусоидат мекунад. Асоси сайёҳии экологиро ҳимояи муҳити атроф ташкил медиҳад. Сайёҳии экологӣ, аслан, ин сайёҳати эҳтиёткорона ва пурмасъул ба минтақаҳои табиӣ, ки онҳо ҳифзи муҳити атроф дар назар дошта шуда, эҳтироми мардуми маҳаллӣ бояд дар сатҳи баланд бошад, ташкил карда мешавад. Дар шароити муосир бештар чор шакли сайёҳии экологиро ҷудо мекунанд:

1. Сайёҳии илмӣ. Одатан муҳити сайёҳӣ дар ҳатсайрҳои минтақаҳои махсуси муҳофизатшаванда ба мисли мамнӯъгоҳҳо, боғҳои миллӣ мебошанд. Дар ҷараёни ҳатсайрҳои сайёҳии экологӣ «экспидитсия»-ҳои гуногуни илмӣ иштирок мекунанд ва мушоҳидаҳои майдонӣ ва таҳқиқотҳо мебаранд.

2. Хатсайрхо вобаста ба таърихи табиат, яъне маҷмӯи хатсайру экскурсияҳои таълимӣ, дарсӣ, илмию таърихӣ ва туристӣ буда, дар хатсайрҳои махсуси экологӣ гузаронида мешаванд. Хатсайрҳои экологии вобаста ба ин дар мамнӯгоҳҳо, боғҳои миллӣ, минтақаҳои туристӣ ва ҷойҳои диққатҷалбкунанда гузаронида мешавад. Чунин шакли сайёҳии экологӣ бештар дар Европа, хусусан дар Олмон ривож ёфтааст.

3. Сайёҳии саргузаштӣ. Ба он чунин хатсайрҳои туристӣ дохил мешаванд:

- минтақасоҳе, ки нисбатан дар мавзӯҳои дур ҷойгиранд;
- хатсайрҳои кӯтоҳмуддат тавассути велосипед;
- хатсайрҳои пиёдагардӣ дар минтақаҳои мушкилгузар
- саёҳат бо сарбории зиёди физикӣ;
- саёҳат ба воситаи автомобилҳои ба таври махсус мучаҳҳазгашта барои зиндагӣ ва шабгузаронӣ.

Ин шакли сайёҳии экологӣ тамоми намудҳои саёҳатро, ки ба воситаҳои фаъоли ҳаракат ва истироҳат дар табиат дахлдоранд дар бар мегирад. Ба ин шакли сайёҳӣ ҳамчунин кӯҳнавардӣ, тармабарӣ, ғордарӣ, кӯҳгардӣ ва пиёдагардӣ, туризми обӣ, сайёҳат дар зери об, лижаронӣ дар кӯҳҳо, сайёҳат тавассути асп, дохил мешавад. Аксари ин намудҳои сайёҳӣ ба наздикӣ пайдо гашта, ба шакли махсуси сайёҳӣ дохил мешаванд.

4. Саёҳат ба минтақаҳо ва ҳудудҳои махсус (резерватсияҳо) -и табиӣ. Зухуроти баланду оли ва ягона ҳамчунин ҷозибҳои табиӣ ва экзотикӣ дар мамнӯгоҳу минтақаҳои туристӣ сайёҳони зиёдеро ҷалб менамояд. Масалан 60 % сайёҳоне, ки аз Амрикои Лотинӣ дидан мекунанд, бо мақсади тамошои боғҳои миллӣ, мамнӯгоҳҳо ва ҳудудҳои махсуси миллию табиӣ меоянд.

Ин шакли сайёҳии экологӣ бештар дар Австралия рушд ёфтааст. Бинобар ин аксар вақт онро модели австралиягии рушди сайёҳии экологӣ меноманд.

Дар Тоҷикистон имкони мушоҳидаи иқлим ва табиати мухталиф вучуд дорад, ки танҳо хоси ин кишвар аст. Сайёҳон имкон доранд, дар як замон ҳам аз табиати зебои водӣ, ҳам аз манзараҳои дилнишини доманакӯҳҳо ва ҳам аз қуллаҳои барфпӯши иқлими кӯҳистон баҳравар гарданд. Ҳангоми парвоз бо чархбол сайёҳ имкон дорад, ки аз иқлими гарми водии ҷумҳурӣ ва ҳам барфҳои ҷовидонаи кӯҳҳои Помир, навҳои нодири растанӣ ва ба хусус ҳайвоноте, ки ба Китоби сурх ворид гардидаанд, аз зумраи бузи морхӯр, архари кӯҳӣ машҳур бо номи бузи Марко Поло, меши бухороии уреал, оҳуи бухороӣ, паланги барфӣ (барс), хирси маллаи тёншонӣ, шағол (гиена), уқоби кӯҳӣ, қози ҳиндӣ дар ин мамнӯъгоҳҳо ҷойгир буда, ки аз ҷониби давлат таҳти ҳимоя қарор доранд, دیدан намоянд. [4, 92].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 180 иншооти туристӣ ва истироҳатӣ фаъолият дорад. Тӯли 31 соли истиқлолияти худ Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият пайдо кард, ки лоиҳаҳои хеле густурда ва муҳимро дар бахшҳои инфрасохтори сайёҳӣ, сохтани роҳҳои автомобилгарди дорои аҳамияти байналмиллалӣ ба масофаи зиёда аз 2500 км ва меҳмонхонаҳои замонавӣ анҷом диҳад Тоҷикистони бихиштосӣ мо сарзамини мардуми соҳибмаърифату меҳмоннавоз ва кишвари дорои меваҳои шаҳдбор, пиряхҳои азим, обҳои шифобахш, кӯлҳо, чашмаҳои оби мусаффо, ҳайвоноту наботот, урфу анъанаҳои мардумии дар олам нотақрор ва макони беҳтарини сайру саёҳат мебошад. Баҳри беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя дар ин самт ва омода кардани кадрҳои болаёқат соли 2017 дар назди Ҳукумати Тоҷикистон сохтори алоҳида оид ба соҳаи сайёҳӣ: Кумитаи рушди сайёҳии назди ҳукумати ҚТ таъсис дода шуд.

Шаҳсони масъули соҳаи сайёҳӣ ва умуман мардуми кишвар бояд кӯшиш намоянд, ки ҷаҳониёро бо диёри бостонии худ, ки бо табиати зебову дилрабоияш таваҷҷуҳи ҳазорон сайёҳони дохиливу хориҷиро ҷалб

кардааст, боз ҳам аз наздик ва бо тамоми нозукиҳояш муаррифӣ намоянд. Зеро кишвари азизи мо Тоҷикистон бо кӯлу дарёҳои зебо, кӯҳу пуштаҳои ҳамешабаҳор, гулу буттаҳо ва гиёҳҳои шифобахш дар дунё камназир мебошад. Бо назардошти ин ҳама зебӣ ва имкониятҳо метавон гуфт, ки дар фурсати начандон дур шумораи сайёҳон ба кишвари маҳбуи мо беш аз пеш афзоиш хоҳад ёфт. Дар қисми Бадахшони Тоҷикистон дар баробари кӯҳҳои осмонбӯс, пириҳо, чашмаҳои шифобахш, хусусан Гармчашмаи ноҳияи Ишкошим, гиёҳҳои гуногуни дармонбахш инчунин ёдгориҳои таърихии аз ҷиҳати илмӣ арзишнок ёфт шудаанд, ки диққати бисёр сайёҳони дохилӣ ва хориҷиро метавонанд ҷалб намояд. [9, 117].

Аз ҷумла, ёдгориҳои дигари аҷоибӣ географии Бадахшон ғори «Сайёҳон» дар водии Салик Тош дар атрофи кӯли Рангкӯли ноҳияи Мурғоб буда, агарчи баромадан аз қабри водӣ ба ғор сатҳи нишеб, сангресадор ва душвор бошад ҳам хело ҷолиб ва диққатҷалбкунанда мебошад. Тибқи ривоятҳо, ғори мазкур хеле дароз аст ва зери кӯли Рангкӯл ҷойгир мебошад.

Тасвири 2. Ғори «Сайёҳон» дар водии Саликтоши ноҳияи Мурғоб

Ин ғор на фақат бо андозааш аҷиб аст, инчунин дар ғушаи шимолии як қисми ғор тури аз сангҳои чамъовардашуда мавҷуд аст, ки дар он сайёҳон ва зиёраткунандагон дастхатҳо мегузоранд. Ин хатҳо ёддошти таърихии хоси омӯзиши Бадахшони кӯҳӣ низ мебошад. [3, 76].

Дар асоси сиёсати имрӯзаи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сиёсати “Дарҳои кушод” аст, туризм марҳила ба марҳила рушд ёфта истодааст. Аз соли 1999, баъд аз қабул гардидани Қонун “Дар бораи туризм”, то имрӯз ба он се маротиба тағйиру иловаҳо ворид намуданд. Консепсияи миллии рушди туризм барои солҳои 2009-2019, Барномаи миёнамуҳлати давлат дар соҳаи сайёҳӣ барои солҳои 2010-2014 ва Барномаи рушди туризм барои солҳои 2015-2017 нишонаи олии рушди соҳаи сайёҳӣ мебошад. Аз соли 2007 Тоҷикистон ба узви комилҳукуқи Ташкилоти Умумичаҳонии Туристӣ ворид гардид. Ин имконият медиҳад, ки намояндагони ҷумҳурӣ дар тамоми чорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ оид ба сайёҳӣ иштирок намуда, Тоҷикистонро ҳамчун кишвари сайёҳӣ муаррифӣ намояд. Аз соли 1999 бо қарорҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 минтақаи кишвар: Варзоб, Ромит ва Балҷувон ба ҳайси минтақаҳои сайёҳӣ пешниҳод гардиданд, ки барои рушди инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ ва барои ҷалби ҳарчи бештари сармоягузори дохиливу хориҷӣ ва сайёҳон мусоид мебошанд. Дар дохили кишвар мунтазам намоишҳои байналмилалӣ ва чорабиниҳои сатҳи ҷаҳонӣ ташкил қарда мешаванд. Албатта чунин амалҳо барои муаррифӣи кишвар ва ҷалби хориҷиён аҳамияти хеле зиёд дорад. Бисёр шахсиятҳои маъруфи олам нисбати табиати биҳиштосо ва захираҳои зиёди туристӣ доштани Тоҷикистон баҳои баланд додаанд. Аз ҷумла, моҳи майи соли 2010 Дабири Кули Созмони Умумичаҳонии Туристӣ Толеб Рифай ба кишвари мо ташриф овард. Ҳангоми вохӯри ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба табиати Тоҷикистон чунин иброз намуд: Тоҷикистон кишвари беназир буда, дорои захираҳои зиёди туристӣ аст ва онро шарикӣ боэътимоди Созмони Умумичаҳонии Туристӣ (СУТ) муаррифӣ намуд. {7- сах. 76}

Сайёҳӣ дар ҳоле рушд мёбад, ки агар ҷомеа ба фазои рушди туризми ҷомеасоз ворид гардад. Яъне, ҳар як шахс дар ҷомеа бояд донад, ки мафҳуми соҳаи сайёҳӣ чист ва дарк намояд, ки бо сайёҳ чӣ хел муносибат

кардан мумкин аст. Агар мо ба давлатҳои Аврупо назар кунем, нисбат ба сайёҳӣ воридотӣ, дар он сайёҳии дохилӣ бештару хубтар рушд ёфта истодааст. Дар асоси таҳлили коршиносон бо таъя ба далели кӯҳсор будани ҳудуди Тоҷикистон, ки 93 фоизро ташкил медиҳад, аини замон б самти афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ дар кишвар муайян шудааст: **туризми кӯҳнавардӣ, туризми кӯҳиву варзишӣ, алпинизм, туризми таърихию фарҳангӣ, туризми этнографӣ ва туризми экологӣ.**

Соли 2014 Тоҷикистон аз рӯи таҳлили сомонаи байналмилалии “Глопс Нопс” ба даҳгонаи давлатҳои бештарин аз рӯи туризми сайргузаштӣ ё экстремалӣ ворид шуд, ки дар ин қисмат махсусан туризми экологӣ нақши хеле босазо дорад. Аз соли 2014 инҷониб раванди афзоиши ташрифи сайёҳон ба Тоҷикистон бештар ба назар мерасад. Агар соли 2014, ба ҷумҳури 207 ҳазор сайёҳ ташриф оварда бошанд, соли 2017 ин нишондиҳанда ба 514 ҳазор ва соли 2018 зиёда аз 1-миллиону 252 нафар расид, нисбат ба як соли пешин ки 2,3 зиёд мебошад. (Давоми солҳои 2019-2020 тӯдоди сайёҳони хориҷи бо сабаби бемории пандимияи КОВИД-19 кам гардида бошад, соли 2021 шумораи ташрифи сайёҳони хориҷи афзуда, ба 650-700 ҳазор нафар расид).

Агар дар давоми солҳои аввали истиқлолият шахрвандони 59 давлати дунё ҳамчун сайёҳ ба Тоҷикистон омада бошанд, дар давоми соли 2018 ин нишондиҳанда ба 167 давлат расид. Дар ояндаи наздик Тоҷикистон ба маркази калони сайёҳӣ табдил хоҳад ёфт. Имрӯз шароит барои рушди ин соҳа фароҳам омадааст ва кишвари азизи мо- Тоҷикистон имконияти васеи ривоч додани ҳамаи намудҳои сайёҳиро дора мебошад.

ОМИЛҲОИ РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола оид ба имкониятҳои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон маълумоти фишурда дода шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи мавқеи географӣ, табиати зебову обҳои мусафо, кӯҳҳои осмонбӯс ва мавзӯҳои

таърихию фарҳангӣ таваҷҷӯҳи ҳазорон сайёҳони дохиливу хориҷиро ба худ ҷалб кардааст. Бисёр шахсиятҳои маъруфи олам нисбати табиати бихиштосо ва имкониятҳои зиёди туристӣ доштани Тоҷикистон баҳои баланд додаанд. Ҳамчун кишвари дорои иқтисодии беандозаи сайёҳӣ, дар оянда метавонад соҳаи сайёҳии он ҳамчун воситаи таҳкимбахшанда дар рушди устувор, хизмат намояд. Соли 2014 Тоҷикистон аз рӯи таҳлили сомонаи байналмилалӣ “Глопс Нопс” ба даҳгонаи давлатҳои беҳтарин аз рӯи туризми сайргузаштӣ ё экстремалӣ ворид шуд, ки дар ин қисмат махсусан туризми экологӣ нақши хеле босазо дорад.

Аз соли 2014 инҷониб раванди афзоиши ташрифи сайёҳон ба Тоҷикистон бештар ба назар мерасад. Агар соли 2014, ба ҷумҳури 207 ҳазор сайёҳ ташриф оварда бошанд, соли 2017 ин нишондиҳанда ба 514 ҳазор ва соли 2018 зиёда аз 1-миллиону 252-нафар сайёҳон ворид шуд, ки 2,3 маротиба нисбат ба як соли пешин зиёд мебошад.

Агар дар давоми солҳои аввали соҳибистиклолият шаҳрвандони 59 давлати дунё ҳамчун сайёҳ ба Тоҷикистон омада бошанд, дар давоми аз соли 2018 инҷониб ин нишондиҳанда ба 167 давлат расид.

Калидвожаҳо: сайёҳон, инфрасохтор, сайёҳии экологӣ, анъанаҳои бостонӣ, ҳунармандӣ, рушд, ғори «Сайёҳон», алпинизм, хатсайрҳои туристӣ, рекреатсионӣ.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье говорится о основных факторах развития туризма в Таджикистане. Автор статьи отмечает, что Таджикистан является страной с уникальным туристическим потенциалом, и в будущем её туристическая индустрия может служить мощным инструментом устойчивого развития. Этому способствуют природа страны, выгодное географическое положение, растительный и животный мир, природный ландшафт, большое количество рек и озёр. Таджикистан - одна из немногих стран, чей природный потенциал не пострадал от внешних воздействий и сохранил

свой первоначальный статус. В 2014 году Таджикистан был признан одним из самых известных туристических объектов GLLSNops с точки зрения путешествий и экстремального туризма, а также с точки зрения экологического туризма. С этого года в Таджикистане наблюдается тенденция роста количества туристов. Если до начала независимости граждане 59 стран мира побывали в Таджикистане, то в течение 2018 года этот показатель достиг 167 стран.

Государство постоянно поддерживает внутренний и внешний туризм, привлекая дополнительные инвестиции в это направление.

Ключевые слова: география, туризм, туристы, климат, экологический туризм, туристические маршруты, регионы, природные ресурсы, чистая пресная вода, туристическая индустрия, природный потенциал, инвестиции, Международная организация туризма (МОТ).

THE MAIN FACTORS OF TOURISM DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

The article is about the role of geography of Tajikistan In development of tourism. The author observes that Tajikistan is a country with an original tourism's otential and the tourist industry can serve as an powerful implement of stable development in future.

The nature of the country, vantage geographical ground, profitable geographical position, plantage, animality, natural landscape, a great number of rivers and lakes promotes it.

Tajikistan is a country among those countries, where the natural potential did not suffer from the external affects and keeps its initial original status.

In 2014 Tajikistan was accepted as one of the famous tourism sites of GLLS Nops from the view of travels and external tourism and also from the site of ecological tourism. Since this year the tendency of growth of amount of tourists is observes in Tajikistan. If during 27 years of period of independence of Tajikistan, the citizenry of 59 countries of the world have been in Tajikistan, but during the 2018 year this index reached to 167 countries.

The Government constantly supports the internal and external tourism attracting supplemental Investment through this direction. A great care and attention is given for the training of professional and skillful personal in the sphere of tourism

The possibilities of tourism in Tajikistan are very great and suitable to attract the tourists from other countries of the world to republic of Tajikistan.

The author also noticed that tourism results not only in sociocultural benefits of the country but also has lot's of advantages. In addition, employees of business who serve tourists spend a higher proportion of their money locally on various goods and services.

The growth of amount of tourist in the country results of growth of government budget and develop national economy, and form a great number of new job – places as well eventually improve the life condition of the country.

Key words: tourists, acological tourists, tourist's tour, industrial art, development, cave fresh water, tourist's industry, International tourist organization (ITO), deposits, originality, plantage, attractive nature.

Адабиёт

1. Қодирова М. И., Қодиров Ф. С. Асосҳои туризм. Душанбе, Ирфон, 2012
2. Раҳимов М. Табиат ва сарватҳои табиӣи Тоҷикистон. Душанбе, ПИК- «Офест», 2001.-128 с.
3. Усмонов. С. Туризмҳои экологӣ. Душанбе: «Нигор», 2018. - 126 с.
4. Усмонов. С. Маърифати экологӣ ва рушди устувори ҷомеа Душанбе: «Сомон», 2013. -136 с
5. Қодиров Ф. С. Саёҳатшиносӣ: Луғати мухтасари калимаву ибороти маъмурии соҳавӣ. Душанбе, Истеъдод, 2010.- 125 с.
6. Салимов Т.О. Луғати англисӣ-русӣ-тоҷикии экология Душанбе: «Маориф», 2009.-127 с.
7. Усмонов С Аҳамияти география дар ташаккули тафаккури иқтисодӣ ва рушди туризм. Душанбе 214с.

8. Маргунов А.И. Таджикистан – край туризма. А.И Маргунов, - Душанбе 1980. -152 с.

9. Қодиров Ф.С. Захираҳои туристӣ: Ёдгориҳои фарҳангӣ-таърихӣ ва табиӣ. Душанбе: «Ирфон», 2012. -128 с.

10. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Авлиякулова Нафиса Музафаровна,

муаллими калони кафедраи санъати

таърихи ва амалии Донишгоҳи давлатии Бухоро

Телефон: +998 97 303-14-00. Давра: nafisaavliyakulova397@gmail.com

Исматова Парвинабону Садриддин кизи

Донишҷӯи курси 4-уми ихтисоси санъати

таърихи ва амалии Донишгоҳи давлатии Бухоро

Телефон: +99893 623-14 -43. Давра: parvinaismatova@gmail.com

THE ROLE OF ART AND CULTURE IN THE EDUCATION OF THE SPIRITUAL WORLD OF YOUNG ARTISTS.

Speech by President Shavkat Mirziyoyev at a meeting with representatives of the creative intelligentsia of Uzbekistan:

“We have an enviable history. We have great ancestors to envy. We have immeasurable riches that we can desire. And I believe that if we are lucky, a great enviable future awaits us, great literature and art.”

From the first years of independence of the Republic of Uzbekistan, the main attention was paid to reforming the education system, its formation on the basis of national and spiritual values, and the education of physically healthy, spiritually mature and intellectually mature people.

In order to further develop our spiritual life, a number of important documents were also adopted, including resolutions and orders on improving the culture of reading, improving the sphere of culture and art, and creating creative schools and centers named after our great artists in the regions. adopted.

As a logical continuation of these works, a number of measures are being taken to reveal the talent of young poets and writers, actors, artists and singers, journalists, and to show them attention and care.

The role of all types of art and history is extremely great in shaping the scientific worldview of the younger generation and raising them as spiritually mature people.

Art occupied an important place in the process of human spiritual development in all historical periods. After all, art is one of the miracles created by human labor, intelligence and pride.

Everyone compares his life with the exemplary life of the blessed. In his opinion, am I a worthy heir to these breeds? - he finished the question in his heart. They left such a great legacy that what remains of me is to connect my activities with feelings. Indeed, in ancient times, learning a craft was considered sacred, and the people were valued by future generations for their inimitable crafts.

According to 5 initiatives put forward by the head of state, upon the start of work in the social, spiritual and educational spheres, reforms such as meaningful use of free time for young people are being implemented on the basis of the new system. Initiative 1 is designed to increase young people's interest in music, painting, literature, theater and other arts, and to harness their talents.

To increase this interest, Oriental-style Master-Apprentice schools were created. Our youth differs from the youth of other countries in their knowledge, thinking, culture and art. 10 such young craftsmen received the UNESCO Master Craftsman certificate, 50 of our craftsmen received the Quality Certificate from the international organizations UNESCO and Kaksa, more than 20 qualified craftsmen participated in foreign exhibitions and competitions and won diplomas and diplomas. grants. They achieved They were awarded the titles of “Hero of Uzbekistan”, orders “For Selfless Service” and “Friendship”, medals “Labor” and “Shukhrat”.

Human life is like a road from one destination to another. This year there are places that are flat or smooth, low or high, distant and hard to reach. We, the youth, are people walking in the mountains.

To raise a healthy and mature generation in our country, to realize the creative and intellectual potential of youth, to implement a wide range of clearly targeted measures to create the necessary conditions and opportunities for the youth of our country to grow up full-fledged.

Our perfect future generation will overcome everything with their knowledge, thinking and understanding of the mind. Only a creator who understands true art can achieve it with love and devotion.

РОЛИ САНЪАТ ВА ФАРҲАНГ ДАР ТАРБИЯИ ОЛАМИ МАЪНАВИИ РАССОМОНИ ЧАВОН

Дар мақолаи мазкур дар бораи нақши фарҳанг дар тарбияи маънавии ҷавонон ва ба воситаи санъат баланд бардоштани шуур, шаъну шараф, эътиқод ва эътиқоди насли солим, рушди маънавиёти онҳо ва тарбияи шахсияти ҳамачониба сухан меравад.

Калидвожаҳо: Фарҳанг, эстетика, интеллектуалӣ, тафаккур, фидокорӣ.

РОЛЬ ИСКУССТВА И КУЛЬТУРЫ В ВОСПИТАНИИ ДУХОВНОГО МИРА МОЛОДЫХ ХУДОЖНИКОВ.

Эта статья выражает обширно направленные намерения, через которые искусство должно формировать сознание, достоинство, веру и убеждения гармоничного поколения, развитие их духовности, воспитание всесторонне совершенных личностей.

Ключевые слова: культура, эстетика, интеллектуальность, мышление, самопожертвование.

THE ROLE OF ART AND CULTURE IN THE EDUCATION OF THE SPIRITUAL WORLD OF YOUNG ARTISTS.

This article expresses broadly directed intentions through which art should shape the consciousness, dignity, faith and beliefs of a harmonious generation, the development of their spirituality, the education of comprehensively perfect personalities.

Keywords: Culture, aesthetics, intelligence, thinking, self-sacrifice.

List of used literature:

1. Маматов Д. Қ. Знаемые художники и новые подходы к подготовке молодых специалистов учителей рисования, разработка уроков художественной графики //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 832-837.

2. Zubrilin K. M., Muzafarova A. N. Improvement of the Methodology for the Development of Professional Competence of Future Teachers of Fine Arts //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. [82-85].

3. Muzafarova A.N. FORMS OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR VISUAL AND CREATIVE ACTIVITIES //Euro-Asia Conferences. – 2021. – С. [119-123].

4. Aminov A.S, Baqoev S. S. Methodology of Using New Pedagogical Technology in Teaching the Fundamentals of Projection //INTERNATIONAL JOURNAL OF SPECIAL EDUCATION. – 2022. – Т. – №. 3. С. [37].

5. Абдуллаев С.С. и др. ЭСТЕТИКА ЦВЕТА В ВОСПИТАНИИ ПЛАСТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ АРХИТЕКТОРА //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. [384-386].

6. Botirov J. S. et al. The same goes for art classes in private schools specific properties //Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. – 2021. – Т. – №. 2. [27].

Акобиров Сайнурдин,
и.в. дотсенти кафедраи забонҳо ва
фанҳои гуманитарии ДДСТДТ. Тел.: 918673787

Акобирова Саида Иброхимовна,
магистранти бахши дуҷуми ихтисоси
манзаранависии дастгоҳӣ, тел : 92 630 00 06

САНЪАТҲОИ ШЕЪРИ ВА ТАСВИР ДАР ШЕЪРИ РҶДАКӢ

Бадеият яке аз хусусиятҳои асосии осори адабиёт. Ашъори бузурггарин намояндагони адабиёт аз он сабаб ба дили хонанда ҷой гирифтааст, ки дар онҳо маъниҳои олӣ ва бикр дар ниҳояти дилкашӣ ифода гардида, бо перояи бадеият ороиш ёфтааст. Дар ашъори онҳо ғояҳои баланд, маъниҳои барҷаста ва мазмунҳои нозуку латиф дар шакли зебо бо калима ва таркибҳои суфтаву ҳамвор, бо роҳи тасвиrotи бадеию саноеи адабӣ ифода ёфтаанд.

Халқи тоҷик дар давоми ҳазор сол як адабиёти бузург эҷод намудааст, ки дорой санъати олӣ буда, ғояҳои баланди инсонпарваронаро ифода кардааст ва чи аз ҷиҳати ғоявӣ ва чи ба эътибори шакли бадеӣ хусусиятҳои хосе дорад.

Боиси ифтихор аст, дар сари ин сарварони сухан устод Рӯдакӣ меистад. Сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки забони мардуми қалмрави Балх, аз ҷумла Бухоро аз қадимулайём содаву оммафаҳм буд. Аҳли илму адаб дуруст таъкид намудаанд, ки асосгузори забони адабӣ Абуабдуллоҳ Ҷаъфар бинни Муҳаммади Рӯдакӣ дар замони давлатдорӣи Сомониён ба масъалаҳои мубрами забон, сабку услуб ва маданияти сухан тавачҷуҳ зоҳир менамуд. Илова бар ин, бо шеърҳои «сахли мумтанеъ» имконоти луғавӣ, сарфию наҳвӣ ва услубии забони модарашро равшан менамуд. Бо шеърҳои тозаӣ хеш дар қалби мардум тухми посдорӣи забон, хештаншиносӣ, ифтихормандиро кошта, дар рушду нумӯи забони адабӣ сахми арзанда мегузошт.

Абдунабӣ Сатторзода дар китоби “Аз Рӯдакӣ то Лоик” “менависад, ки Шинохти Рӯдакӣ ва шеърӣ ӯ дар замонаш бо андешаҳои аз қабилҳои гуфтаҳои Шаҳиди Балхӣ, Дақиқӣ ва дигар ҳамасронии шоир оғоз гардида, сипас дар навиштаҳои адибону адабиётшиносоне, мисли Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Муҳаммад Авфии Бухорӣ ва Шамси Қайси Розӣ идома ёфта буд. Аз он айём то ба имрӯз дар тӯли беш аз 1000 сол аҳли илму адаби Шарқи Ғарб аз Рӯдакӣ ёд оварда, шеърӣ ӯро пайваста мавриди нақд ва баррасӣ қарор додаанд (1;7).

Ашъори Рӯдакӣ дар сабку услуби басо содаву равон офарида шуда, ки ба ҳар як хонанда фаҳмоӣ ва он ҳарчанд дар назари аввал хеле сода менамояд, эҷоди чунин шеър қори хеле мушкил аст. Аз ин ҷост, ки сабки ашъори ӯро «саҳли мумтанеъ» меноманд ва ин гуна сабкро «шеърӣ Рӯдакивор» низ гуфтаанд. Ба ё меорем мисраҳӣ:

Ғар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру қар ар нукта нағирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Ғар дасти фитодае бигирӣ мардӣ.

Ё

Бе рӯи ту хуршеди ҷаҳонсӯз мабод,
Ҷам бе ту ҷароғи оламафрӯз мабод!
Бо васли ту қас чу ман бадомӯз мабод,
Рӯзе, ки туро набинам он рӯз мабод

Бузургии ин ва ё он шоир, дар айнаи ҳол Рӯдакӣ, пеш аз ҳама, дар ҷиғунагии шеърӣ ӯ, тарзи суханаш, ҳунари ғӯяндағияш зоҳир мегардад. Фақат дар сурати ошқор намудани сирри ҳунари шоирии Рӯдакӣ мо метавонем бигӯем, ки мо ӯро шинохтем ва донистем, ки ҷаро ӯро дар шеърӣ форсии тоҷикӣ бузург шуморидаанд ва ба қадом сабабҳои устоди аввал – бунёдгузор ё падари ин адабиёт номидаанд ва эътироф қардаанд.

Дар акси ҳол, ҳамаи суҳанҳое, ки дар ҳаққи ӯ ва шеъраш гуфтаем ва гуфтани ҳастем, умумӣ, беамина, берабт ва тасодуфӣ ба назар мерасанд”.

Истифодаи санъатҳои шеърӣ дар эҷодиёти устод Рӯдакӣ хеле нозук ва барои тамоми фаҳмою дастрасанд. Масалан , рубоии зер санъати саволу ҷавоб аст:

Омад бари ман. Кӣ? Ёр! Кай? Вақти сахар!
Тарсанда. Зи кӣ? Зи хасм! Хасмиш кӣ? Падар!
Додам-ш ду бӯса. Бар кучо? Бар лаби тар!
Лаб буд? На. Чӣ буд? Ақиқ. Чун буд? Чу шакар!

Саволу ҷавоб санъати бадеиест, ки шоир дар шеър бо савол ва ҷавоб ба он суҳан гӯяд. Минбаъд шоирон ин санъатро васеъ истифода намудаанд.

Дар мисраъҳои поён :

Юсуфрӯе, к-аз ӯ фиғон кард дилам,
Чун дасти занони мисриён кард дилам,
З-оғоз ба бӯса меҳрубон кард дилам,
Имрӯз нишонаи ғамон кард дилам!

Ва ё

Исо ба раҳе дид яке кушта фитода,
Ҳайрон шуду бигрифт ба дандон сари ангушт.
Гуфто, ки «Киро куштӣ, то кушта шудӣ зор?!
То боз кӣ ӯро бикушад, он ки туро кушт?!»
Ангушт макун ранча ба даркӯфтани кас,
То кас накунад ранча ба даркӯфтани мушт!

санъати талмех истифода шудааст. «Талмех дар луғат нигоҳи сабук кардан ба сӯи чизест. Агар талмехро қалби таомех қарор диҳем, ба маъноии намакин кардан меояд, ки ин ҳам дуруст аст. Аммо дар адабиёти бадеӣ

ишорат кардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо ва ба ягон шеъри маъруфи яке аз саромадони суҳан санъати талмеҳ номида мешавад...

Дар ду мисраи охир истифодаи зарбумаслу мақолҳо шеърро пуртаъсиру чолиб гардонидаст. Дар байти машҳури :

Бихандад лола бар саҳро ба сони чехраи Лайло,
Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Мачнун.

санъатҳои шеърии ташхис (хандидани лола), ташбеҳ (ба сони чехраи Лайло), талмеҳ (Лайлию Мачнун), тазод (хандидани лола – бо гирифтани абр), тавсиф (тасвири саҳро ва гардун), таносуби суҳан хеле равшан тасвир шудаанд.

Бузургии дигари шоир ин дар мавқеи зарурӣ истифодаи суҳан аст. Мисоли равшни ин ҳамон шеъри машҳури “Бӯи ҷӯи Мулиён...” мебошад, ки ҳарчанд аз ҷиҳати санъатҳои шеърӣ ва истифодаи онҳо хеле сода аст, аммо азбаски дар он ҳисси ватандӯстӣ дар назари аввал меистад ва дар мавқеи истифода гардид, ки шоҳи давр (Амир Насри 11)-ро маҷбур сохт, то айшу нӯшро гузошта дар ёди Ватан бо як пой пушида ба тарафи Ватан шитобад. Дар «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ омадааст, ки: «Ва дар баъзе таворих чунон мазкур аст, ки Наср бинни Муҳаммад аз Бухоро ба Марви Шохҷон нузул фармуда буд ва муддати мақси вай он ҷо мутамоҷӣ (дароз) шуда, арқони давлатро хоҷири Бухоро ва қусуру басотини он мекашид, аз Рӯдакӣ қизи бисёре тақаббул карданд то байте чанд мушаввиқ ва мурағғиби вай ба Бухоро бигӯяд ва дар маҳалле муносиб бар оҳанги уд бар он тараннум кунад ва дар саҳаре, ки подшоҳ сабӯҳӣ карда буд ин абётро бар оҳанги уд соз кард ва бихонд, қитъа:

Боди Ҷӯи Мулиён ояд ҳаме,
Бӯи ёри меҳробон ояд ҳаме.
Реги Омуву дуруштиҳои ӯ
Зери по чун парниён ояд ҳаме.

Оби Чайхуну шигарфиҳои ӯ
Хинги моро то миён ояд ҳаме.
Ай Бухоро, дер зию шод бош,
Шоҳ наздат шодмон ояд ҳаме.
Шоҳ моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯйи осмон ояд ҳаме.
Шоҳ сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯйи бӯстон ояд ҳаме.

Чунон дар нафси вай таъсир кард, ки бо шаққае хос ва кафш савор шуд ва як манзил бирафт.

Ҳамин тавр, дар шеъри Рӯдакӣ, ин шоири оғозгари шеъри форсии тоҷикӣ, ҳама чиз – лафзу маънӣ, баён, тасвир, вазну кофия, таркибу таъбир, ба як сухан тору пуди шеър – монанди оби сарчашмаҳои зодгоҳаш поку беғаш, тару тоза, ноолуда, хуш ва писандида буда, аз ҳамагуна хасу хошок ва хоку гили суханбозию сухансозӣ, сохтакорию санъаторӣ, такаллуфу танофур, заъфи таълиф, ҳашв, сакта, мураккаботи лафзию маънавӣ, ки пасон дар адабиёти форсии тоҷикӣ маъмул мегардад, дур мебошад.

САНЪАТҲОИ ШЕЪРӢ ВА ТАСВИР ДАР ШЕЪРИ РӮДАКӢ

Дар мақола ба таври мухтасар мавқеи устод Рӯдакӣ дар адабиёт ва истифодаи санъатҳои шеърӣ ва тасвир дар ашъори ӯ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: шеър, ғазал, санъати шеърӣ, саволу ҷавоб, ташбеҳ.

ПОЭТИЧЕСКОЕ ИСКУССТВО И ИЗОБРАЖЕНИЕ В ПОЭЗИИ РУДАКИ

В статье кратко анализируется положение Рудаки в литературе Востока и использование поэтического и изобразительного искусства в его стихах.

Ключевые слова: стихотворение, газель, поэтическое искусство, вопрос и ответ, сравнение.

POETIC ART AND IMAGE IN RUDAKA'S POETRY

The article briefly analyzes the position of Rudaki in literature and the use of poetic and visual arts in his poems.

Key words: poem, ghazal, poetic art, question and answer, comparison.

Адабиёти истифодашуда:

1. Абдунабӣ Сатторзода. Аз Рӯдакӣ то Лоик, Душанбе, “Адиб” 2013, 176 сах.
2. Ахтарони адаб , ҷилди 2. Душанбе, «Адиб» 2007, 472 сах.
3. И.С. Брагинский. Абу Абдуллах Джафар Рудаки. – М., 1989, стр. 31
4. Н.О. Османов. Стиль персидско-таджикской поэзии IX-X вв. – М., 1974;
5. А.. Сатторзода. Кӯҳна ва нав. – Душанбе., 2004, сах. 10-23;
6. С. Амир. «байти парниён» ва ё маромномаи Рӯдакӣ . – С. Амир. Рӯ дакӣ – падидаи нодир ва ҷ аҳонии тамаддуни аҳди Сомониён. – Душанбе., 1999, сах. 49-
7. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. чопи Муъин. – Техрон, 1334 – с.64.

Камолов Ифтихор Бахтиёрвич,
Каршинский государственный университет.
заведующий кафедрой “Изобразительного искусства
и инженерной графики”, доктор философии и
педагогических наук, профессор.

Тел.: +998 99 745-23-82. E-pochta: qardu_tsvmg@edu.uz

Авлиякулова Нафиса Музафаровна
старший преподаватель Бухарского
государственного университета кафедры
“Изобразительного и прикладного искусства”

Тел: +998 97 303-14-00. E-pochta nafisaavliyakulova397@gmail.com

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

Широкое использование инструментов цифровых технологий и информационно-коммуникационных технологий в мировой системе образования, совершенствование образовательного процесса в соответствии с международными образовательными стандартами считается важным процессом, который нельзя откладывать. В настоящее время в таких развитых странах, как Англия, Франция, Япония, Германия, Южная Корея, Россия, Канада, особое внимание уделяется использованию компьютерных программ при подготовке высокопрофессиональных кадров.

Сегодня такие программы компьютерной графики, как Corel Draw, Adobe Illustrator, Macromedia Flash, Adobe Photoshop, Corel-Photo-Paint, Microsoft Photo-Draw, Adobe Photo Deluxe, Corel Painter, а также компьютерный дизайн, рекламное искусство и различные программы для развития цифровой экономики приобретают все большее значение в системе высшего образования. В нашей стране с каждым годом

увеличивается внедрение передового педагогического опыта и достижений теории образования в этом направлении. В последние годы особое внимание уделяется вопросу подготовки высоко квалифицированных кадров в сфере изобразительного искусства путем совершенствования системы подготовки кадров в области педагогики высших учебных заведений на основе цифровых технологий, в частности путем широкого внедрения использования цифровых технологий в образовательный процесс. «Дальнейшее совершенствование системы непрерывного образования в целях развития сферы образования и науки» рассматривается как приоритетная задача, актуальное значение имеет повышение эффективности педагогической деятельности с использованием программных средств при подготовке будущих учителей изобразительного искусства для профессиональной деятельности.

В условиях, когда процесс глобализации стремительно входит в нашу жизнь и деятельность, актуализируется вопрос подготовки специалистов, опирающихся на собственные знания, силы и возможности, видящих интересы народа и страны в гармонии с собственными интересами. Этот вопрос поднялся на уровень государственной политики, углубления демократических преобразований в стране и реализации концепции основ гражданского общества. Подготовка независимых, творческих мыслителей, в совершенстве владеющих наукой, техникой и технологией, и специалистов бизнеса в улучшенных условиях является одной из важных задач, стоящих сегодня перед высшими учебными заведениями.

Урок с использованием цифровых технологий нагляден, красочен, информативен, интерактивен, экономит время преподавателя и ученика, позволяет ученику работать в своем темпе, позволяет преподавателю по-разному и индивидуально взаимодействовать с учеником.

Работа с различными материалами и компьютерными технологиями, стимулирование творческой инициативы, развитие воображения является важным условием обучения методике преподавания изобразительного искусства.

Должны быть созданы условия для повышения творческого потенциала будущих учителей, нетрадиционного подхода и умения отстаивать собственное мнение, целенаправленной и неустанной работы в преподавании методов обучения изобразительному искусству. Данный вопрос показывает необходимость проведения отдельных исследований, связанных с финансовыми, организационно-правовыми и кадровыми ресурсами.

В конце XX и в первые годы XXI века за рубежом и особенно в нашей стране, проводились этические, эстетические, художественно-эстетические, духовно-профессиональные, общепедагогические, дидактические, педагогические, психологические исследования будущих специалистов. были изданы руководства и брошюры. Проблемы совершенствования механизмов использования мультимедийных систем обучения в странах Содружества Независимых государств изучали следующие ученые: проблемы подготовки информационно-коммуникационных технологий к использованию в профессиональной педагогической деятельности И.М.Дергачева, Л.И.Алешин, М.В.Гаврилов, А.Ю.Демин, О.Ю.Заславская, Н.А.Пионтковская, Е.В.Филимонова, О.Новожилов, Г.А.Павелко, Ф.Р.Юзликаев, Е.Е.Смирнова, О.Л.Голисиалар; проблемы совершенствования механизмов использования мультимедийных систем обучения Б.Б.Андресен, Е.Ю.Яковлева, А.В.Петьков, С.Ю.Пестова, Г.М.Киселев, В.В.Мозолин, Н.В.Макарова, М.Н.Сой, А.Г.Шмелевалар; вопросы готовности к использованию мультимедийных систем обучения С.А. Бешенков, О.Л.Голибина, Н.Г.Семенова, В.В.Трофимов, Н.В.Максимов, Ю.А.Прозорова; проблемы профессиональной подготовки учителей информационных технологий исследовали Н. Е. Амангельдиев, Г. С. Гохберг, В. А. Далинджер, А. Ю. Кравсов, В. Р. Попова, О. М. Гудирева, М. А. Сурхаев, Е. В. Данильчук, Т. А. Гудкова, Е. З. Никоновалар.

В зарубежных странах этим занимались такие ученые, как Салайме С.А, Ортега А, Альварес Р, Клюг Дж., Брудер С, Келава А, Шпиль К, Шмитц Б. Проведены исследования по важности использования

информационных технологий в образовании и основам их использования. В этих работах совершенствовались методика преподавания информационных технологий в высших учебных заведениях, подготовка информационно-коммуникационных технологий к использованию в профессиональной педагогической деятельности, исследовалось содержание формирования учителей информатики и предусматривалось использование уникальных методов повышения ее эффективности. Ознакомление с содержанием изучаемых теоретических источников, изучение и анализ деятельности высших учебных заведений, актуальность проблемы повышения и улучшения качества профессиональной подготовки будущих педагогов, недостаточная научная база внедрения современных технологий в образовательный процесс в условиях нашей республики, и тот педагогический факт, что проблема не исследована в полной мере, определили необходимость исследования.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.

В нашей стране с каждым годом увеличивается внедрение передового педагогического опыта и достижений теории образования в этом направлении. В статье на основе цифровых технологий рассматривается вопрос совершенствования системы подготовки кадров в сфере педагогики высших учебных заведений, в частности, вопрос подготовки высококвалифицированных кадров в сфере изобразительного искусства путем широкого внедрения использования цифровых технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: коммуникационных технологий, стандарт, высокопрофессиональных, цифровой экономики, наук.

IMPROVING THE EDUCATION SYSTEM FOR FUTURE FINE ARTS TEACHERS USING DIGITAL TECHNOLOGIES.

In our country, the introduction of advanced pedagogical experience and achievements of educational theory in this direction is increasing every year. The article, based on digital technologies, examines the issue of improving the personnel training system in the field of pedagogy of higher educational institutions, in particular, the issue of training highly qualified personnel in the field of fine arts through the widespread introduction of the use of digital technologies in the educational process.

Key words: communication technologies, standard, highly professional, digital economy, sciences.

Литература:

1. Zubrilin K. M., Muzafarovna A. N. Improvement of the Methodology for the Development of Professional Competence of Future Teachers of Fine Arts //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. [82-85].

2. Muzafarova A. N. FORMS OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR VISUAL AND CREATIVE ACTIVITIES //Euro-Asia Conferences. – 2021. – С. [119-123].

3. Aminov A. S., Baqoev S. S. Methodology of Using New Pedagogical Technology in Teaching the Fundamentals of Projection //INTERNATIONAL JOURNAL OF SPECIAL EDUCATION. – 2022. – Т. – №. 3. С. [37].

4. Абдуллаев С. С. и др. ЭСТЕТИКА ЦВЕТА В ВОСПИТАНИИ ПЛАСТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ АРХИТЕКТОРА //PEDAGOGS journali. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. [384-386].

5. Botirov J. S. et al. The same goes for art classes in private school's specific properties //Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. – 2021. – Т. – №. 2. [27].

Ҳалимов Асрор Аҳрорович,
муаллими калони кафедраи забонҳо ва
фанҳои гуманитарии ДДСТДТ. Тел.: 919333695

ЗАБОНОМЎЗӢ-ТАЛАБОТИ ЗАМОН

Забони англисӣ яке аз забонҳои ғарбии гурӯҳи забонҳои олмонӣ ба шумор рафта, сарчашмаи пайдоиши ин забон лаҳҷаҳои англисҳо, саксҳо, ютҳо ном қабилаҳои германи қадим мебошанд, ки дар асрҳои V-VI дар Бритониё маскун буданд. Аз ҳамон лаҳҷаҳо забони имрӯзаи англисӣ пайдо гардидааст.[4-саҳ 13]

Тақмили таълим ва омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии талаботи ҳукумат, замон ва ҷомеа ба шумор меравад. Дар Паёмҳои ҳарсолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро зарурати ба нақша гирифтани чораҳои зарурӣ баҳри тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русиву англисиро таъкид карда шуда, махсусан ҷавононро ба омӯзиши ҳарчи бештари забонҳои хориҷӣ даъват карда мешавад.[3-соли 2016]. Мо дар асри XXI асри илму техника зиндагӣ мекунем. Ин ба осонӣ ба даст наомадааст. Боиси хурсандист, ки махсусан аз аввалҳои асри нав сафи ҷавонони омӯзанда ва донандаи забонҳои хориҷӣ рӯз то рӯз зиёд шуда истодаанд. [2-саҳ17]

Аз таҷрибаи кории худ ба хулосае омадаам, ки омӯзгори забони англисиро мебояд омӯзиши ин забонро дар қиёс бо забони адабии модарӣ омӯзонад, зеро ки ин роҳи омӯзиш осонтар ва самараовартар мешавад. Барои ин ҳар як шахсро мебояд, ки забони модариро ба дараҷаи баланд донанд ва баъд дар қиёс бо дастурҳои он ба фарогирии забонҳои хориҷӣ шурӯъ кунад. Фикр мекунам, ки яке аз проблемаи зарурӣ дар замони муосир ин омӯзиши забон ба шумор меравад. Забони англисӣ ин забони дунёи муосир мебошад, ки бо ин забон бештар аз 300 миллион аҳолии рӯи замин ҳамчун забони модарӣ онро истифода мебаранд. Ватани асосии англисӣ ҳарф мезадагӣ ин дар Бритониёи Кабир, Австралия, Зеландияи

Нав, ИМА мебошад. Инчунин забони расмии Ҷумҳурии Ирландия, Канада, як қатор кишварҳои Осиё ва Африкаи Ҷанубӣ низ ба шумор меравад. Инро бояд аз хотир набаровард, ки забони англисӣ яке аз чаҳор забонҳои расмии Созмони Миллалӣ Мутаҳид (СММ) ва бисёр дигар ташкилотҳои сиёсӣ ба шумор меравад ва дар баробари омилҳои дигар роҳи моро ба сӯи чаҳони беруна мекушояд. Инчунин ин забон забони адабиёт, илм, оҳанги муосир ва сайёҳии байналмиллалӣ низ мебошад. Чӣ хеле, ки дар боло қайд кардем асри ХХІ ин асри илму техника мебошад ва дар шароити кунунии рушди ҷомеаи чаҳонӣ дар роҳи омӯзиши забонҳои хориҷӣ аз тамоми имкониятҳои мавҷуда бояд ҳар як фарди забонмӯз истифода барад. Дар асри навин ҷавонону наврасони мо, барои он ки технологияи муосирро хуб аз худ кунанд, албатта забонҳои англисӣю русиро хубтар омӯзанд ва донанд [2-саҳ.15]. Омӯхтани забони хориҷӣ зарур аст. Барои ҳамин ҳар як забонмӯз забони модариашро хуб донанд ва дар қатори ин омӯзиши дигар забонҳо барои ӯ фоидаовар мебошад. Муссалям аст, ки омӯзиши забонҳои хориҷӣ, махсусан англисӣ дар чаҳони муосир ба забонмӯз имкон медиҳад, ки оид ба тамоми мавзӯҳо маълумоти бештар ба даст оварад. Дар омӯзиши забони англисӣ ба омӯзгор зарур аст, ки барои гузаронидани як дарси хуб, бештар бо луғат, транскрипсия ва албатта тарҷумаи он калимаро истифода барад.

Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.08. соли 2019 таҳти №438 “Дар бораи Барномаи давлатии таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” тадбири саривақтӣ буда, татбиқи он ба ҳалли ин мушкилӣ мусоидат хоҳад намуд. Зеро дар раванди чаҳонишавии ҷомеаи чаҳонӣ донишҷӯи забонҳои хориҷӣ як роҳи ноил гардидан ба муваффақиятҳои беш аз пешӣ ҳар як насли мамлакат махсус меёбад.[3-соли2019]

Яке аз омилҳои беҳбуд бахшидан ба омӯзиши забони англисӣ, баргузор намудани маҳфил (кружок)-и фаннӣ мебошад.

Хушбахтона, махфили забони англисӣ дар донишкада арзи вучуд дорад ва онро муаллимаи чавон Ҳамидова Д.Р. дарсро мебаранд. Донишҷӯёни бо хоҳиши худ дар махфил иштирок мекардагиро чамъ намуда, дар як моҳ ду маротиба дарсро мегузaronанд. Ҳаминро низ хотиррасон карданиам, ки дар соли 2019 дастурамал барои гузаронидани махфилҳои забони англисӣ бо номи “Let’s speak English” (Бо забони англисӣ ҳарф мезанем) чоп карда баровардам ва ба забонмӯзон пешкаш кардам.

Президенти кишвар дар як баромадашон чунин гуфтанд: “Илм дар шароити муосир нақши калидӣ дошта, ба рушду тарақиёти давлат мусоидат менамояд”. [3-соли2017] Ин таъкидҳои Пешвои миллат дар аввал мо омӯзгоронро, водор месозад, ки насли наврасро дар рӯҳияи Ватанпарастӣ, хештаншиносӣ ва илмдӯстӣ тарбия намоем. Ва боз дар дигар ҷо Роҳбари давлат дар мавриди омӯзиши забони хориҷӣ таъкид кардаанд: “Зарур аст, ки дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба омӯзиши забони давлатӣ таваҷҷӯҳи аввалиндараҷа дода, дар баробари ин дониستاني ҳатмии ду забон, баҳусус забонҳои русӣ ва англисиро ҷорӣ намоем”. [3-соли2020]

Чи ҳеле, ки дар боло қайд карда будем бо забони англисӣ дар умум мардуми зиёди дунё ҳарф мезананд. Аз он ҷумла дар мамлакатҳои абадқудрат халқҳои Чин, Ҳиндустон, Ҷопон ва дигар мамлакатҳо забони англисӣ васеъ истифода мешавад.

Акнун чанд сухан дар бораи таърихи пайдоиши забон. Таърихи Англия дар бораи ҳарчӣ зиёдтар фаҳмидан дар бораи забони англисӣ ба мо омӯзандагон кӯмак мекунад. Бисёр калимаҳои англисӣ иқтибос аз забонҳои дигар аз англисҳо ва саксҳо гирд оварда шудаанд. Садҳо калимаҳои франсавӣ, ки ба ин забон даромадаанд, забони англо-саксҳо аз байн набурданд. Ҳоло ин калимаҳо арзи вучуд доранд. Масалан: “act” ва “deed” (амал), “beautiful” ва “pretty” (зебо), “form” ва “shape” (нақш). Бисёр калимаҳо тоҷирону савдогарон ва инчунин сайёҳон ба ин мамлакат овардаанд. Ин калимаҳо аз тамоми қисмҳои олам ворид шудаанд:

“umbrella” (чатр-аз забони итолиёвӣ,

“skates” (конкибозӣ)-аз забони голандӣ,

“tea” (чай) - аз забони чинӣ,

“cigar” (тамоку, сигор) - аз забони испанӣ ва ғайра.[1-сах.3]

Қисме аз калимаҳои англисӣ бевосита (рост) аз забони лотинӣ дохил шудаанд, ки дар асри миёна ин забони донишгоҳҳо ва калисоҳо ба шумор мерафт. Як қатор калимаҳои англисии муосир ин калимаҳои сохта мебошанд ва роҳи ташкили калимаҳои нав ин ду ва зиёда калимаҳои кӯхнаи англисиро якҷоя гузоштан аст. Мисол, калимаҳои “railway” (роҳи оҳан), “football” (футбол), “newspaper” (рӯзнома).[1-сах.7]

Дар давраи муосир ҳамаи соҳаҳои илму техника бо суръат рушд мекунанд. Бисёртар донишу маълумотҳо ҳар як шахси ҳозиразамон новобоста ба ихтисосаш бояд дар омӯзиш ва ҷустуҷӯ бошад. Низоми таълим дар макотибҳои олии давра ба давра аз нав сохта шуда истодааст. Барои ҳамин насли ҳозиразамон бояд доимо сатҳи дониши худаш ва дараҷаи ихтисосашро баланд бардошта истад.

Дар охир мехоҳам сухани худро бо суханони Пешвои миллат, ки дар китоби худ – “Забони миллат-ҳастии миллат” гуфтааст, хотима бахшам: “Танҳо забон аст, ки ҳама давру замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад.”[3-пешгуфтор]

ЗАБОНОМЎЗӢ-ТАЛАБОТИ ЗАМОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи тақмили таълим ва омӯзиши забони англисӣ, иқтибосҳо аз Паёмҳои ҳарсолаи Пешвои миллат дар бораи омӯзиш ва донишҷӯи ҳатмии ду забон (русӣ ва англисӣ), таърихи пайдоиши ин забон, инчунин забони умумичаҳонӣ будани забони англисӣ меравад.

Қалидвожаҳо: байналмиллалӣ, англисҳо, саксҳо, ютҳо, асри илму техника, забаномӯз, умумичаҳонӣ, муосир, лотинӣ, Ватанпарастӣ.

ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКОВ – ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ

В данной статье речь идет о совершенствовании преподавания и изучения английского языка, выдержках из ежегодных посланий Лидера Нации об обязательном изучении и знании двух языков (русского и английского), истории этого языка, а также о том, что английский язык является универсальным.

Ключевые слова: интернациональный, англичане, саксы, юты, век науки и техники, языкознания, универсальный, современный, латинский, патриотизм.

LANGUAGE LEARNING IS A TIME REQUIREMENT

This article, is about improving the teaching and learning of English, excerpts from the annual address of the Leader of the Nation on the mandatory study and knowledge of two languages (Russian and English), the history of this language, as well as the world languages goes English.

Key words: international, English, Saxons, Yuts, century of science and technology, language, world, modern, Latin, patriotism.

Адабиёти истифодашуда

1. Куриленко Ю.В. «400 тем английского языка». ООО “Удачи” Ростов на Дону. 2013.
2. Мухамбеков Г. «Сборник текстов, упражнений и тестов». Душанбе 2006.
3. Паёмҳои ҳарсолаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. Рӯзномаҳои даврии солҳои 2014-2021.
4. Чамшедов П. “Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ”. Душанбе “Ejod” 2009.

Остонова Гулшод Раззақовна,

доцент кафедры изобразительного и прикладного искусства (PhD)
факультета искусств Бухарского государственного университет

gulshod.ostonova.82@mail.ru

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ЗАРУБЕЖНЫМИ УЧЕНЫМИ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВОСПРИЯТИЯ И ВООБРАЖЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА У ШКОЛЬНИКОВ

Проблема развития восприятия и воображения изобразительного искусства у школьников и состояние ее изучения зарубежными учеными. Человечеству давно известно, что изобразительное искусство оказывает сильное влияние на человека, и то, что поговорка «Красота спасает мир» до сих пор сохраняет свою ценность – признак этого. Ведь полноценный человеческий род остается демоном красоты в любом месте, в любом состоянии и возрасте. Поскольку красота природы оказывает сильное влияние на человека, то жанр изобразительного искусства был создан для того, чтобы скопировать эту красоту и передать ее другим, можно предположить, что так и получилось. Потому что даже сегодня, когда нет ни телефона, ни фотоаппарата, ни видеокамеры, человек настолько впечатляется природными пейзажами и их красотой, что иногда, даже если он не художник, невольно берет в руки ручку или кисть и пытается копировать воспринимаемую красоту.

С древних времен произведения искусства создавались не только для эстетического воспитания, но и в образовательных целях. Такая информация подробно выражена на страницах истории искусств.

Известно, что Леонардо да Винчи [4], помимо изобразительного искусства, писал труды по физике, астрономии, архитектуре, биологии, авиастроению и другим наукам, сделал ряд изобретений. Многие известные художники являются большими умами и проявили себя как известные творцы в других областях, не близких к искусству. Подтверждением

высказанных нами мыслей в каком-то смысле может служить тема диссертационного исследования Н. С. Боголюбова [1]. Н. С. Боголюбов (1993) в докторской диссертации исследовал проблему формирования творческих способностей у учащихся общеобразовательных школ на примерах изобразительного искусства.

В этом исследовании Н. С. Боголюбов [1; 6-7-б] выявил индивидуальные и общие способности школьника в изобразительной деятельности, соотношение между ними, врожденную способность в проявлении способностей, социальные факторы, специально ориентированное обучение, воспитание и развитие. Исследователь определил в качестве научной задачи выявление особенностей развития художественного творчества на разных возрастных этапах (младший школьный возраст, средний и старший школьный возраст) и получил определенные научные результаты.

Важно вооружить школьников знаниями об изобразительном искусстве и истории его развития для восприятия произведений изобразительного искусства, что может служить функцией формирования современного, цивилизованного человека в обществе. Одним из способов эффективного решения этой задачи является необходимость преподавания истории изобразительного искусства молодежи на уровне школы. По мнению В. А. Романовой, обучение изобразительному искусству у школьников необходимо осуществлять наряду с формированием необходимых навыков на занятиях [5; 9-б]. Исследователь выдвигает идею о том, что «рисую, студент должен иметь возможность видеть произведения изобразительного искусства глазами полноценного художника, иметь художественное восприятие и эстетическое удовольствие» и разработал экспериментальный курс «История изобразительного искусства» для учащихся 8-11 классов и тесты.

Научное исследование И. Л. Левина [3] посвящено теме формирования личности творческого ученика на основе развития художественных интересов на занятиях, где углубленно изучается

изобразительное искусство, и ставит перед собой задачу подготовить учащихся, обучающихся в этих классах, к будущей профессиональной деятельности, деятельности по изобразительному искусству на уровне школы.

В своем исследовании И. Л. Левин разделил учащихся классов с углубленным изучением изобразительного искусства на три группы (графическая, живописная, композиционная) и дал каждой из них психолого-педагогическую, творческую, индивидуальную характеристику [3; 14-15 p].

Е. П. Кабкова проводила научные исследования по развитию у учащихся художественно-обобщающих способностей на занятиях по изобразительному искусству [2]. Обращают на себя внимание следующие аспекты творчества Е. П. Кабковой: во-первых, роль искусства, в том числе изобразительного, в формировании личности, то, что полноценную личность невозможно представить без культуры, научное обоснование неразрывной связи между личностью, искусством и культурой, раскрывающее роль искусства в жизни личности; во-вторых, на основе наук психологии и физиологии дана краткая характеристика психофизического развития ребенка от 7 до 17 лет и уровня выраженности восприятия искусства, понимания, творческого подхода и эстетического удовольствия у этих молодых людей от искусства.

Заслуживают внимания материалы докторской диссертации Е. Б. Споришевой на тему «Интеграция предметов художественных курсов гуманитарного цикла в систему художественно-эстетического воспитания студентов» (2006 г.) [6]. По научной идее Е. Б. Споришевой, в формировании личности современного школьника (1-11 классы) необходима интеграция искусств (изобразительное, декоративно-прикладное искусство, музыка) и общегуманитарных наук (литература, история, иностранные языки), что усилит дидактический эффект и повысит образованность, даст большой эффект в процессе.

В целом различные жанры изобразительного искусства помогают формировать человека как личность, учат правильному восприятию окружающего, общества и достойному поведению в обществе.

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ЗАРУБЕЖНЫМИ УЧЕНЫМИ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВОСПРИЯТИЯ И ВООБРАЖЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА У ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье представлена информация о проблеме развития восприятия и воображения произведений изобразительного искусства на уроках рисования школьников зарубежными учеными.

Ключевые слова: изобразительное искусство, средняя школа, ученик, воображение, восприятие, произведения искусства.

STATE OF STUDYING BY FOREIGN SCIENTISTS THE PROBLEM OF DEVELOPMENT OF PERCEPTION AND IMAGINATION OF WORKS OF FINE ARTS IN SCHOOLCHILDREN

In this article, information is provided about the problem of the development of perception and imagination of visual art works in school children's art lessons by foreign scientists.

Keywords: Visual arts, secondary school, student, imagination, perception, works of art.

ВАЗЪИЯТИ ОМУЪЗИШИ ОЛИМОНИ ХОРИЧӢ МАСЪАЛАҲОИ ИНКИШОФИ ИДРОК ВА ТАСАВВУРОТИ АСАРИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ДАР МАКТАББАЧАҒОН.

Дар ин мақола оид ба проблемаҳои инкишофи дарк ва тахайюли асарҳои санъати тасвирӣ дар дарси хунари бачагонаи мактабӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: Санъати тасвирӣ, мактаби миёна, донишҷӯӣ, тасаввурот, идрок, асарҳои бадеӣ.

Литература:

1. Боголюбов Н.С. Формирование творческих способностей учащихся средней школы средствами изобразительного искусства с учетом индивидуального подхода: автореф. дис. канд. пед. наук. – Москва, 1993.-30 с.

2. Кабкова Е.П. Развитие склонности школьников к художественному общению на уроках искусства: автореф. дис. док. пед. наук. -Москва, 2005.- 54 с.

3. Левин И.Л. Формирование творческой личности школьника на основе развития художественных интересов в классах с углубленным изучением изобразительного искусства: автореф. дис. канд. пед. наук. – Нижний Новгород, 2003. – 24 с.

4. Леонардо да Винчи. Ответ на книгу. - М., 1934. - С.87.

5. Романова В.А. Методические основы преподавания истории изобразительного искусства обучающихся старших классов во взаимосвязи с изобразительной деятельностью: автореф. дисс. канд. пед. наук. – Москва, 1997. – 16 с.

6. Спорышева Е.Б. Интеграция курсов искусств и задачи гуманитарного цикла в системе художественно-эстетического воспитания школьников: автореф. дисс. канд. пед. наук. – Москва, 2006. – 40 с.

Акбарова Дилором Сайфуллаевна,
старший преподаватель кафедры языков
и гуманитарных наук ГИИИДТ.
Тел.: 992930774141(м.). E-mail: akbar_dilorom@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ОТСУТСТВИЯ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ

Исследования учебного процесса в вузах Республики Таджикистан выявили, что отношение студента к учебной деятельности затрудняет овладение им знаниями и практическими навыками. Чтобы исправить такую ситуацию, нужно прежде всего добиться активного участия студента в учебном процессе. Часть студентов на занятиях по русскому языку инертны, они не вдумываются в суть занятия и поэтому не овладевают необходимыми нормами разговорной и письменной речи. Поэтому преподавателю нужно использовать методы и средства, которые эффективно активизировали бы познавательную деятельность учащихся при изучении русского языка. В современных условиях необходима модернизация обучения русскому языку. При этом возникает множество проблем. Одной из таких проблем является **воспитание у студентов интереса к изучению русского языка.** Эта проблема является главной. То, что обучающиеся не понимают значения русского языка в обыденной жизни и в их будущей профессиональной работе является основной причиной слабой культуры речи, невысокой степени знаний по русскому языку. Преподаватель должен объяснить студентам, что любой язык, не только родной, является уникальным и достоин высокого внимания. «Именно благодаря языку человек выделился из мира животных и сформировался как социальная и языковая личность» [2;94].

Другая проблема - **создание учебников русского языка нового поколения.** Несмотря на широкое использование информационных компьютерных технологий при изучении русского языка как иностранного, учебник остается главным источником приобретения знаний. Учебник составляется на основе учебной программы предмета, он определяет

сущность данной учебной дисциплины. Степень знаний учащихся, их глубина и прочность полностью зависят от учебника. Следовательно, к учебным пособиям нужно относиться с повышенными требованиями, их надо постоянно обновлять и совершенствовать в соответствии с изменяющимися условиями, надо создавать учебники нового поколения, приспособленные к обучению русского языка вне среды общения. Сегодня остро стоит **проблема развития связной речи** обучающихся на уроках русского языка. Исследования показали, что выпускники школ, поступившие в вузы, плохо владеют связной речью. Студенты первокурсники не могут выразить свои мысли перед аудиторией, не умеют создавать логически построенные тексты, как будто бы их этому совсем не обучали в школе. А ведь владение связной речью необходимо всем в различных жизненных обстоятельствах, специалистам любых профессий. Эта проблема противоречива, так как, с одной стороны, возросли требования к обучению языку, а с другой, теория и практика активизации речевой деятельности в условиях отсутствия среды общения недостаточно разработаны. «Для эффективного развития речи на неродном языке необходимы методы, способствующие приобретению умений и навыков разговора, чтения и перевода» [3;45].

В результате, преподаватель должен найти более действенные и современные методы и возможности для решения существующего противоречия. Процесс обучения русской речи учащихся в группах с таджикским языком обучения будет более результативным, если соблюсти ряд правил:

- в процессе преподавания учитывать психологию обучающихся, их интересы;
- преподаватель должен использовать современные обучающие технологии;
- необходимо развивать знания и умения самого преподавателя, который должен уметь правильно подбирать различные технологии для среды, в которой отсутствует речевое общение на изучаемом языке;

- использовать на занятиях занимательные упражнения и проблемные задания;

- занимательные упражнения и проблемные задания должны быть связаны с теорией языка и с речевой деятельностью студентов.

В преподавании русского языка необходимо рассматривать такие вопросы, как роль русской речи в приобретаемой студентом специальности, последовательность формирования русской речи, нужные предпосылки образования русской устной речи (**слуховое внимание, произносительный потенциал**), составные компоненты русской устной речи (**звук, слово, словосочетание, предложение, какие-то выразительные средства**), обучение правильной письменной речи; роль заданий и упражнений в формировании правильной речи будущего специалиста. Помочь в усвоении русской речи может **внедрение в учебный процесс новых технологий**. Сейчас при изучении иностранного языка обширно применяются информационные компьютерные технологии. Они помогают формированию у учащихся **умения учиться**, то есть развивают самостоятельность студентов в процессе овладения и усвоения языкового материала. Посредством специальных программ возникает возможность расширить знания, создавать новые методики самостоятельного обучения. К тому же, «осуществление компьютеризированной проверки знаний помогает реализовать принцип индивидуализации образования». [4;14].

«Одними из наиболее перспективных и популярных информационных технологий в изучении русского языка являются мультимедийные (мультимедиа от англ. multi – много, media – среда), которые позволяют создавать целые коллекции изображений, текстов и данных, сопровождающихся звуком, видео, анимацией и другими визуальными эффектами (Simulation); включают в себя интерактивный интерфейс и другие механизмы управления» [1;83]. Основываясь на этом высказывании В.Бычкова при обучении русскому языку, мы проводим медиа уроки. Медиа уроки нравятся студентам, позволяют преподавателю акцентировать их внимание на важных моментах, способствовать

активизации, обнаружить творческие способности. Если занятие интересно для студента, то он быстро и легко усваивает языковой материал. На сегодняшний день имеется много разнообразных способов передачи информации с помощью мультимедийных средств. Мы пользуемся самым простым комплектом оборудования – мультимедийным проектором и компьютером.

После того как материал усвоен учащимися, мы проводим интернет-тестирование для проверки степени его усвоения. Применение новых технологий на занятиях по русскому языку позволяет преподавателю совершенствовать коммуникативные навыки студентов, а также настраивает педагога на реализацию новых методов в образовательном процессе. В процессе преподавания русского языка преподаватель должен соблюдать технику речи. Речь преподавателя должна быть громкой, чёткой и понятной. Говорение и чтение занимают основное место в деятельности преподавателя. Здесь главная проблема состоит, во-первых, в преодолении трудностей, возникающих из-за различия в фонетической стороне таджикского и русского языков.

Во-вторых, выпускники таджикских вузов (учителя русского языка в таджикских школах) часто сами плохо владеют правилами произношения мягких согласных, которые отсутствуют в их родном языке. В первую очередь сам учитель должен владеть техникой речи, соблюдать правильное произношение, расстановку ударения, интонацию, уметь управлять голосом. У преподавателя русского языка должна быть хорошая дикция и орфоэпическое произношение, он обязан соблюдать простые конструкции предложений.

Другая проблема обучения русскому языку в группах с таджикским языком обучения - это **словарная работа**. При обучении русскому языку немаловажную роль играет работа со словарём. Действенными приемами на практических занятиях по русскому языку стали переводы с русского на таджикский язык и обратно, построение ассоциативного ряда, создание графического изображения слова. Эффективным методом в обучении

считается и активно используется преподавателями работа в группах по парам, что позволяет устраивать всевозможные речевые ситуации. Для более оптимальной реализации коммуникативных навыков привлекаются носители русского языка.

Подводя итоги, можно сказать, что проведение практических занятий по русскому языку в аудиториях, где большинство составляют студенты, для которых русский язык является иностранным, плохо владеющие чужими для них звуками и словами, да еще и в отсутствии языковой среды общения, может быть сугубо индивидуальным. Всё зависит от преподавателя, который сам ставит цель и выбирает методы для достижения поставленной цели, и от студента, который должен приложить усилия для овладения чужой для него устной и письменной речи.

БАБЪЕ МАСЪАЛАҲОИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ ҲАНГОМИ МАВӢУД НАБУДАНИ МУӢИТИ ЗАБОН

Ин мақола ба проблемаҳои таълими забони русӣ дар гурӯҳҳои тоҷикӣ дар шароити мавҷуд набудани муҳити забон бахшида шудааст. Ин проблемаҳо ҳамин хел мебошанд: тарбияи шавқу хаваси талабагон ба омӯзиши забони русӣ, сохтани китобҳои дарсии насли нави забони русӣ, проблемаи инкишофи нутқи мураттаб, ҷорӣ намудани технологияи нав ба раванди таълим, кори луғавӣ ва ғайра. Ҳалли ин масъалаҳо на танҳо ба муаллим, балки ба кӯшишҳои ҳуди талаба ҳам вобаста аст.

Калидвожаҳо: навсозӣ, забони русӣ, технология, суҳан, садо, калима.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ОТСУТСТВИЯ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ

Данная статья посвящена проблемам обучения русскому языку в группах с таджикским языком обучения в условиях отсутствия языковой среды. Это такие проблемы как воспитание у студентов интереса к изучению русского языка, создание учебников русского языка нового поколения, проблема развития связной речи, внедрение в учебный процесс

новых технологий, словарная работа и другие. Решение этих проблем зависит не только от преподавателя, но и от усилий самого студента.

Ключевые слова: модернизация, русский язык, технологии, речь, звук, слово.

SOME PROBLEMS OF STUDYING THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE ABSENCE OF A LANGUAGE ENVIRONMENT

This article is devoted to the problems of teaching the Russian language in groups with Tajik as the language of instruction in the absence of a language environment. These are problems such as nurturing students' interest in learning the Russian language, creating new generation Russian language textbooks, the problem of developing coherent speech, introducing new technologies into the educational process, vocabulary work, and others. The solution to these problems depends not only on the teacher, but also on the efforts of the student himself.

Key words: modernization, Russian language, technology, speech, sound.

Литература:

1. Бычков А. В. Инновационная культура. // Профильная школа, 2005, 6
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология. Москва: РУДН, 2008. – 340 с.
3. Киличева Ф.Б. Методы реализации педагогических технологий при обучении студентов русскому языку как неродному. // Достижения науки и образования, 2018, № 12 (34). – С. 45-46.
4. Эгамова М.Х. Возможности ИКТ в обучении русскому языку в неязыковых вузах. // Проблемы педагогики, 2018, № 5 (37). – С. 14-15.

Ойбек Шомуродов,
доцент Бухарского государственного
университета (Узбекистан)

РОЛЬ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ПОКОЛЕНИЙ

Одной из важнейших задач, стоящих сегодня перед нашим обществом, является коренная реформа системы образования и повышение качества образования. В нашей стране проводится значительная работа в этом направлении. Не будет преувеличением сказать, что в нашей стране этот вопрос поднялся до уровня государственной политики, и воспитание подрастающего поколения в духе духовно и физически здорового, гармоничного, совершенного человека стало сегодня повесткой дня. Каждое молодое поколение - строитель нашего будущего и основатель нашего завтрашнего дня. Какое бы образование мы ни давали молодежи сегодня, в будущем мы увидим результат того воспитания, которое мы им дали. Воспитание подрастающего человека гармоничным, зрелым, любящим свою Родину, одним словом "совершенным человеком", ставящим перед собой интересы родины выше собственных, является одной из важнейших целей нашего общества. Радуют глаз возможности, предоставляемые молодежи на нашей Родине.

Обеспечение качественного образования подрастающего поколения в такой период - важнейшая задача, стоящая перед всеми педагогами, которые должны воспитывать его в духе патриотизма. Наша долгая история показывает, что мышление, мировоззрение, образ жизни ни одной нации не сформировались стихийно. Такие благородные качества, как неустанный труд, стремление, усилия, упорство, веками впитывались в кровь нашего народа и приобретали поучительный вид. Только по-настоящему духовный, просвещенный и культурный человек, в эпоху, когда образ жизни, подобный сегодняшнему, движется с невероятной силой, может самоотверженно бороться за то, чтобы познать человеческую

ценность, реализовать свою национальную идентичность, занять достойное место в мировом сообществе нашего независимого государства.

Таким образом, только если мы поставим перед собой цель дать каждому возрасту хорошее образование и приложим для этого все усилия, мы сможем достичь намеченной цели. В этом процессе воспитание молодежи, а также воспитание в их сердцах чувства привязанности к искусству и, конечно же, к изобразительному искусству. Изобразительное искусство как учебный предмет по своему характеру играет большую роль в воспитании таких качеств, как эстетическое восприятие, эстетическое удовольствие, эстетическое чувство, эстетический вкус, эстетическое суждение, эстетическая оценка, эстетическое творчество, которые составляют основу эстетического воспитания.

Искусство - это выражение явлений природы и общества в художественных образах. Искусство не только отражает в себе общее состояние и развитие материального мира, являясь важным средством его выражения людям, но и служит мощным фактором политического, нравственного и художественного воспитания человека. Искусство по способу выражения действительности, характеру, содержанию подразделяется на такие виды, как изобразительное искусство, архитектура, литература, музыка, цирк, театр, кино, радио, телевидение. Положительной и важнейшей особенностью искусства является то, что оно, в отличие от науки, выражает события не в понятиях, а в формах, воспринимаемых интуицией и чувством, в типичных художественных образах. Математики утверждают, что каждое общество, исходя из своего определенного экономико-политического состояния, в определенной степени создает условия для развития искусства. Поэтому искусство каждого общества служит своей эпохе. В то время как искусство в каждом обществе возникает на основе свободы, это искусство само по себе гуманно.

Искусство в полной мере выражает благородные намерения людей, их мечты и надежды. Поэтому, как бы уважительно ни относился наш

народ к своему искусству, народы мира с такой же любовью и уважением относятся к сегодняшнему узбекскому искусству. Искусство имеет долгую историю, оно формировалось в обществе на основе развития, совершенствования трудовой деятельности и прогресса общественной деятельности. Оно возникло и развивалось в процессе эволюционного развития общественного сознания, обусловленного совершенствованием материального производства, экономической системы общества и трудовых отношений. Понятие искусства широкое, оно связано с человеческими эмоциями. Таким образом, изобразительное искусство может оказывать такое же сильное влияние на чувства людей, как и другие виды искусства. В изобразительном искусстве отражаются различные явления, отношения, пейзажи. Люди, наблюдая за произведениями изобразительного искусства, обращаются к событиям, обстоятельствам, красотам, отраженным в них.

В процессе изучения изобразительного искусства у молодых людей развиваются аспекты зрения, наблюдения, восприятия, расширения их фантастического воображения, способности видеть красоты природы. Изобразительное искусство учит познанию бытия, окружающей среды и расширяет наш мир воображения. Одна из важнейших характеристик изобразительного искусства — оно не только обозначает для человека бытие, явления и вещи в природе и обществе, но и служит мощным фактором, обогащающим его духовность, инициирующим творческий подъем, дающим людям новые знания, воображение и понимание. По определению Белинского "искусство - образное мышление". Учебный предмет изобразительного искусства - это фактор, дающий элементы, знания и навыки художественной эстетической культуры, необходимые каждому человеку, ведь каждый ученик, независимо от того, в какой сфере он будет работать в будущем, должен наслаждаться красотой, получать от нее удовольствие, отдыхать, восстанавливать силы, потраченные во время работы.

Целью обучения изобразительному искусству является развитие у детей наблюдательности, умения видеть бытие, а также развитие памяти. Известно, что почти 90% информации, которую мы получаем из окружающей среды, он получает через глаза, а остальные 10% поглощает через уши, нос, рот и другие органы. Эти качества имеют особое значение при обучении восприятию бытия, а также при обучении изображению с натуры, основам искусствоведения...

Как известно, в учебно-воспитательном процессе образование младших классов является отдельным этапом, периодом наиболее интенсивного развития личности ребенка. Потому что в период от 5-6 до 10-11 лет личность ребенка находится в периоде зрелости и подросткового возраста, и личность ребенка будет наиболее интенсивным этапом в процессе обучения видеть, наблюдать, воспринимать, воображать и мыслить. Во многих школах нашей страны мы сталкиваемся со следующими проблемами.

Печальная ситуация, когда ученики растут, не имея знаний о том, чему учит изобразительное искусство, о цветах, на что обращают внимание при рисовании, что такое палитра, какие школьные принадлежности, линии, формы, краски, основные цвета, то есть рисовать в последовательности, в рисовании, то есть шаг за шагом, потому что предмет изобразительного искусства не проводится их специалистом в начальных классах. О полезности преподавания изобразительного искусства в общеобразовательных школах говорил великий чешский педагог Я.А. Коменский в своей работе "Великая дидактика". В совершенствовании работы над картиной в системе общего образования замечательны мысли французского ученого Ж.Ж. Руссо. В своей книге "Эмиль или воспитание " он доказал, что в познании бытия большое значение имеет работа над картиной, основанной на натуре. Он считает, что более эффективно заниматься живописью на лоне природы. Потому что, находясь на лоне природы, дети визуально видят своими глазами реальный цвет вещей, перспективные сокращения, осознанно постигают ее

законы. Среди европейских педагогов существует мнение о преподавании рисования как отдельного учебного предмета в общеобразовательных школах и о его совершенствовании. Большой вклад в это направление внесли И.В.Гете (Германия), И.Г.Песталоцци, И. Шмидт и П. Шмидт (Швейцария), А. Дюпюи и Ф. Дюпюи (Франция). В общеобразовательных школах предпочтение геометрическим методам перед натуральными при работе с рисунком отдавали И.Г.Песталоцци, П.Шмидт. В результате, в обучении рисованию в школах возникли два течения, основанные на двух противоположных естественных и геометрических методах. Преимущества рисования на натуре отстаивали Я.А.Коменский, Ж.Ж.Руссо. Гете отстаивал геометрический метод больше, чем И.Г.Песталоцци, И.Шмидт и П.Шмидт, Ф.Дюпюи.

Изобразительное искусство побуждает к глубокому созерцанию мира, стремлению человека к красоте. Интерес нашего народа к изобразительному искусству, стремление сделать нашу независимую страну красивее, обогатить ее эстетически безупречны. Особое внимание наше государство уделило сфере изобразительного искусства, взяв на себя ответственность за судьбу художественной культуры в сложный период ее становления. В 1997 году Указом нашего первого президента Каримова была создана Академия художеств Узбекистана. Перед Академией художеств стояла задача сохранения, изучения и развития уникальных традиций, присущих различным школам национального искусства, сформировавшимся на территории Узбекистана; популяризации шедевров национального изобразительного, прикладного, миниатюрного искусства; создания современной системы художественного образования; подготовки высококвалифицированных кадров; развития научно-исследовательской работы академической направленности.

В результате плодотворной деятельности Академии художеств Узбекистана были прославлены имена художников, прославивших нашу страну на весь мир своими произведениями в годы независимости, им было оказано высокое внимание. Создана основа для повышения статуса

Узбекистана, как государства с богатым культурным наследием и высокими художественными достижениями в развитии изобразительного искусства. Творчество и произведения художников периода независимости углубленно преподаются на курсах изобразительного искусства, в учебных заведениях художественного профиля. Благодаря независимости их творчество изучается шире и включается в учебники.

Уроки изобразительного искусства имеют свои особые задачи. То есть учить видеть, воспринимать, понимать и ценить красоту в бытии и в искусстве; воспитывать эстетический и художественный вкус; расширять круг художественного мышления детей; развивать художественно-творческие способности и фантазию, знакомить с теоретическими основами изобразительного искусства (светотень, колористика, перспектива, композиция), рисовать, лепить, художественно конструировать, создавать элементы с поверхности, формировать умения, наблюдательность, зрительную память, умение угадывать, развивать пространственное и образное воображение, абстрактное и логическое мышление, учить читать с пониманием произведения изобразительного, прикладного архитектурного искусства; воспитывать интерес к искусству, учить ценить его, любить.

Однако есть и дополнительные задачи уроков изобразительного искусства. Это содействие познанию бытия, жизни, реализация идеологии национальной гордости и национальной независимости, осуществление нравственного, трудового, физического воспитания детей, вербовка детей в различные профессии и ремесла.

Говоря о целях и задачах учебного предмета изобразительное искусство, следует еще раз отметить, что оно связано практически со всеми учебными предметами, которые преподаются в школе, и эффективно влияет на усвоение материала по ним. Особое значение он приобретает на уроках чтения, литературы, географии, естествознания, биологии, истории, математики, труда. Изобразительное искусство полезно даже для занятий физикой, физкультурой, химией, музыкой. Следует также отметить, что

хотя изобразительное искусство направлено на реализацию эстетического воспитания, оно служит повышению эффективности уроков нравственного, экологического, физического воспитания.

В содержании образования любой учебный предмет обязательно должен взять за основу несравненно богатое, культурное и духовное наследие, созданное узбекским народом. Таким образом, всемирно известные произведения архитектуры, прикладного и изобразительного искусства узбекского народа должны преподаваться в школах шире и глубже, чем любой другой материал.

Вместо вывода стоит сказать, что изобразительное искусство быстро воздействует на человеческий разум, пробуждая в нем благородные чувства. Значение изобразительного искусства как всех наук в воспитании подрастающего поколения неопределимо велико. В настоящее время одной из главных задач наших школ является не только формирование у учащихся потребности и способности к творческому освоению бытия, но и воспитание у них чувства перестройки бытия на основе законов красоты. Поэтому в школах требуется увеличить часы занятий изобразительным искусством и повысить эффективность уроков.

Более широкая организация уроков изобразительного искусства поможет учащимся увидеть мир в более широком и подробном плане, а также расширить круг впечатлений, которые они получают, видя, более точно и полно понимая вещи. Следует также отметить, что изобразительное искусство, исходящее из основ художественной культуры, следует рассматривать не как развлекательный предмет обучения детей, а как воспитывающий у детей творческие способности, мышление, фантазию, а также способный изменить наблюдательность и познание жизни, отличить добро от зла.

Изобразительное искусство также занимает важное место в общественной жизни и отражает тонкие изменения в человеческом мышлении, освещая образ людей и их взаимодействие с другими. Искусство также можно рассматривать как продукт художественного

творчества, демонстрирующий знания, опыт, умения и способности человека в его материальной и духовной деятельности. Потому что каждый человек в нашем обществе должен уметь видеть и понимать красоту и элегантность, независимо от того, в какой области он работает. Ведь зло никогда не выходит из душ, увлеченных искусством!

НАҚШИ САНЪАТИ ТАСВИР ДАР ТАРБИЯИ НАСЛҲОИ ОЯНДА

Ин мақола доираи васеи андешаҳоро дар мавзӯи санъати тасвири пешниҳод мекунад ва ҷанбаҳои таъсири санъати тасвириро ба тарбияи насли наврас тафсири васеъ медиҳад. Инчунин тавсияҳои методӣ дар бораи аҳамияти нақши санъати тасвири дар ҳаёти инсон дода мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: Маориф, ҷомеа, донишҷӯ, насли синну сол, Санъат, санъати тасвири тасавур, дарк, эҷодкорӣ, самаранокӣ.

РОЛЬ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ПОКОЛЕНИЙ

В этой статье дается широкий обзор науки об изобразительном искусстве и дается широкая интерпретация аспектов того, в какой степени изобразительное искусство влияет на воспитание молодого поколения. Она также дает методические рекомендации, рассказывая о том, насколько важна роль изобразительного искусства в жизни человека.

Ключевые слова: образование, общество, ученик, молодое поколение, искусство, изобразительное искусство, воображение, восприятие, творчество, эффективность.

THE ROLE OF FINE ARTS IN THE EDUCATION OF FUTURE GENERATIONS

This article provides a broad overview of the science of the visual arts and provides a broad interpretation of aspects of the extent to which the visual arts influence the education of the younger generation. She also gives methodological

recommendations, talking about how important the role of fine art is in a person's life.

Key words: education, society, student, young generation, art, fine arts, imagination, perception, creativity, efficiency.

ЛИТЕРАТУРА:

1. B. Oripov. Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi."Ilm-ziyo nashriyoti" 2005- yil Toshkent.

2. R. Hasanov.Maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlarini takomillashtirish yo'llari."O'qituvchi" nashriyoti 1986-yil Toshkent.

3. R. Xasanov. Maktabda tasviriy san'at o'qitish metodikasi.'Tan" nashriyoti 2004- yil Toshkent.

4. N. Abdullayev.San'at tarixi. 1-tom."O'qituvchi" nashriyoti 1986-yil Toshkent

5.S.Abdirasilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlarni bajarish,1996-yil Toshkent.

6. B.N. Oripov. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi.'Ilm-ziyo" nashriyoti 2013-yil. Toshkent.

7. B.N. Oripov, "Predmetlar aro bog'lanish"."O'qituvchi". 1985-yil. Toshkent.

8. R. Hasanov,"Narsani o'ziga qarab rasm chizish». T."O'qituvchi" 1969-yil. Toshkent.

9. N. Saidaxmedov, "Yangi pedagogik texnologiyalar». T."Moliya".2003-yil. toshkent.

10. S.F. Abdirasilov, Tasviriy san'at o'qitish metodikasi.2012-yil. Toshkent.

Эсанов Муҳаммадшариф Давлатович,
унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ.
Телефон:(+992) 555-55-44-06. E-mail: muhammad_0703@mail.ru

СТРАТЕГИЯИ ИДОРКУНИИ НООТЕХНИКИВУ НООТЕХНОЛОГИИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТАМАДДУНСОЗИИ МЕНЕҶМЕНТИ АСРИ XXI

Бояд қайд кард, ки инқилоби ҷоруми саноатӣ ва технологияи насли шашум аллақай аз аввали солҳои асри XX дар ҷаҳони пешқадам шурӯъ шудааст. Он аллақай дар равишҳои соҳибқории сифати баланди байналмилалии системаи техникаву технологӣ ва иттилоотиву иртиботии электронӣ (СТТИИЭ), самаранокии баланди худро дошта, оид ба ин равиши рушдбандагии иттилоотии электронӣ чандин институтҳои байналмилалии ҷаҳонӣ кор мекунанд. Аз ин хотир, ин равиши тамаддунсозӣ пурраи мазмуну муҳтавои навини нооиктисодиву ноотехнологӣ буда, таъсиррасонию бузургро дар рушди нерӯи инсонӣ ва умуман тамоми тарафҳои фаъолиятҳои касбии инсонӣ доранд.

Фаъолгардониву суръатгардонии ҷараёни роҳбарӣ дар менеҷменти муосири касбиро он кормандону менеҷерони хислати меҳнати креативию когнитивӣ дошта метавонад, ки пайваста амалӣ сохта, корхона ва ё ширкатро то ба сатҳи байналмилалӣ расонида, рақобатпазири бозори ҷаҳонӣ гардонанд. Дар муҳлати зиёда аз 50 сол дар ҷаҳон рушдбандагии баланди СТТИИЭ рафта истодааст, ки мазмуну мундариҷаи он ҳар як 10 – сол куллан тағир ёфта, функсия ва вазифаҳояшон низ тағйир меёбанд.¹

Талаботи ҳуди муҳити навини тамаддунсозиву рушдбандагии навини креативию когнитивии эҷодиву кашфиётии баланди инноватсионӣ моро маҷбур менамояд, ки ин захираҳоро шиносем ва фоидаи фаъолияти

---

¹ Ғаниев Т.Б. Менеҷмент: Стратегияи тамаддунсозии роҳбарӣ дар асри 21. – Душанбе, «Ирфон». – 2021. – 447с.

соҳибкориву рушдбандагии тамаддунсозии насли наврас пурра истифода бубарем.

Аз нигоҳи дигар, ин худ талаботи замони рушдбандагии асри XXI буда, дигар инсони навини индустриалии 2-юм наметавонад, ки дар шаклу намуди пешинаи муҳити СТТИИЭ соҳибкориву зиндагонии пешина дараҷаи некуаҳволии худро баланд бардоранд. Яъне мазумуну мундариҷаи навини СТТИИЭ зарур мебошад, ин талаботи баланди истеъмолкунандаи имрӯза таъмин карда шаванд. Тахминан 50 сол пештар, ҷомеаи инсонӣ ба он боварии қатъӣ омада буданд, ки компютер ҳатман дар соҳаи саноат истифода карда мешаванд ва махсусан дар соҳаи кайҳоншиносиву астраномияву дигар системаҳои ҳисоббаробаркуниҳои мушкилу ҷандинҷонибаи СТТИИЭ.

Баъдан, ҷомеаи касбӣ ба он хулоса омаданд, ки соҳаи асосии истифодаи СТТИИЭ танҳо дар соҳаи соҳикориву хоҷагидорӣ судовараии баландро дошта, метавонад, ки корхонаву ширкатҳоро то ба сатҳи байналмилалӣ расонанд. Яъне бо истифода аз системаи навини СТТИИЭ корхонаву ширкат метавонад, ки тамоми ҷараёни фаъолиятҳои идоракунии истеҳсоливу маркетингиву логистикиро зери назорати пурраи худ қарор дода, самаранокиву ғоиданокии баландро ба даст оранд.

Инчунин боз зиддиятҳову муборизаҳои зиёди инқилобгарони соҳа оид ба ивази пурраи одам дар натиҷаи компютерикунониву рушди баланди технологиро оварда, фикру ақидаи донишмандони соҳа низ фарқкунанда буданд. Аммо аз аввали арси XXI сар карда, дигар ягон шаклу нобоварие намонд, ки инсоният зарурати рушдбандагии баланди СТТИИЭ – ро барои ҳар як аъзои ҷомеаи соҳибқадр надошта бошад, барои ҳар як фарди солими ҷомеа сар карда аз телефони мобилӣ то тамоми асбобҳои рӯзғордорӣ пурра ба ин СТТИИЭ пурра пайваст гаштаанд ва дигар ҷомеаи инсонӣ берун аз ин система наметавонад, ки зиндагонии озодаи хушбахтона дошта бошад.

СТТИИЭ –и навинро махсусан дар илму инноватсия ва соҳибкориву менеҷмент ва дар соҳаҳои тиббу кайҳоншиносӣ истифода карда, инсоният имрӯз ба зинаи дигари рушдбандагии тамаддунсози худ расида истода, ноотехнологияи насли шашумро кор карда баромада истодаанд, ки албатта, шоёни қабул буда, имконоти судоварии баландро дорад.

Судовар будани истифодаи захираҳои кайҳонӣ, ки он ширкату корхонаҳое, ки аз техникаву технологияи баланди кайҳонӣ истифода мекунанд, аз ширкату корхонаҳои дигар 100 солаҳо пеш гузашта, соҳиби даромаду фоидаи зиёде мегарданд, ки онро 10 – сол пештар тасаввур кардан ғайриимкон буд. Яъне равишҳои навини рушдбандагии концептуалии СТТИИЭ дар асри XXI як имконоти дигари ҷомеаи навини индустриалии 2 –юм буда, зарурати гузаштан боз ба зинаи болотару мураккабтари нообъектисоду неоектисоду геоектисод мегарданд.

Дар натиҷаи чунин як болоравии рушдбандагӣ СТТИИЭ метавонем, бигуем, ки шояд то солҳои 30 –юми асри XXI талаботи баланди омӯзишии фосолавии касбиву ҳунари дар шабакаи пайвастаи электронӣ дар рӯи онлайн сурат гирифта, одамон аз системаи таҳсилоти рӯзона дар соҳаҳои ихтисосҳои алоҳида даст кашанд ва ё интиҳоби ихтисосҳои СТТИИЭ дар сафи аввал қарор диҳанд.

Ҷомеаи индустриявии навин барои худ аз ҳама зиёд ин ихтисосҳоро касб кунанд, эҳтимол дар оянда боз ихтисосҳои нодири навини ин соҳа пайдо шаванд ва ин ҷарёнҳои тамаддунсозии асри XXI – ро таъмин созанд. Ин мазмуни онро дорад, ки ҳамаҷузаву ҳамасола мазмуни зиндагонӣ, тарзу усули маълумотгириву омӯзиш ва роҳу равиш, диққатҷалбкунандагиву лаззатбарии инсонӣ, шаклу равиши навину сифатноку беҳтари СТТИИЭ-ро гирифта, ҳуди инсоният ба дараҷаи зинаи 4-7-уми рушдбандагии худ омада расида истодааст.

Агар ба таърихи рушди тамаддунсозии иттилоотии технологӣ назар афканем, имрӯз то ба насли шашум расида, ҷорум инқилоби пурраи саноатии худро аз сар гузаронида истодааст. Аксари донишмандони баҳши

таърихий менечмент, аз он чумла донишманди машхури бахши менечмент Друкер Питер менависанд, ки аввалин инқилоби саноатӣ ҳамон вақт оғоз гадидааст, ки мардумон навиштанро омӯхтанд.

Дар Байаннахрайн (минтакаи таърихию ҷуғрофӣ дар Шарқи Наздик, ки дар водии ду дарё Дачла ва Фурот ҷойгир аст) омӯхтани хат тахминан 5- 6 ҳазор сол пештар рост меояд.

Расми1. Аввалин минтакаи таърихий тамадунӣ, ки дар Шарқи наздик Ироқ ҷойгир мебошад.

Бозёфтҳои шаҳри Саразми Тоҷикистон нишонаҳои аз ин низ болотару баландтарро нишон медиҳанд, ки таърихи 5,5 – 7 ҳазорсола доранд. Ё таърихи обёрии заминхову орд кардани гандуму дигар равишҳои саноатӣ таърихи боз зиёдтарро доранд. Инчунин, инқилоби дуввуми ҷаҳонии саноатиро аксар олимони ба пайдоиши китоби «Қуръони шариф» баҳо медиҳанд, ки тақрибан 1400 сол умр дорад. Таърихи сеюми

рушдѣбандагии саноатиرو донишнадон дар баробари пайдоиши таҷҳизоти чопӣ (печатӣ) баҳо дода, пайдоиши онро тахминан ба солҳои 1450 – 1455 нисбат медиҳанд, ки пайдоиши ҳарфхоро дар таҷҳизоти техникӣ ҷой карда буданд. Ин рушди инқилобӣ аслан дар Италия, Юнон ва давлати Чини қадим таъсири тамаддунсозӣ дошта, пайдоиши китобҳои дар ин таҷҳизоти техникӣ пайдошударо ба майдон овардааст.²

Расми 2. Бозёфтҳои шаҳри Саразми Тоҷикистон, ки таърихи 5,5 ҳазор сола дорад

Албатта, инқилоби ҷоруми саноатиرو ҳамчун инқилоби тақдирсози рушдѣбандагии саноатӣ дар таърихи ҷомеаи башар ҳисобида, роҳу равиши таъсиррасониву судоварии он аз пештар дида садҳо маротиба самаранокӯро ғайравар гашта, дар тамоми соҳаҳо тағйирѣбандагиву суръатнокии инқилобиеро ба майдон овардааст, ки дар таърихи ҷомеаи инсонӣ дар ягон даври замон дида намешуданд. Махсусан, вақте таҷҳизотҳои СТТННЭ ба майдон омада, таҷҳизотҳои бузурги чопӣ китобу рӯзномаву варақҳои алоҳидаи хаттӣ ба майдон омаданд. Ин як инқилоби бузурги ҷаҳонӣ буда, аллакай арзиши аслии китобҳову масолеҳи чопӣ хеле поён рафта,

² Тейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента/Ф.У. Тейлор. – М.: Контроллинг, 1991. – 104с.

имконоти ҷомеаи инсонӣ ба омӯзишу иттилоот хеле боло рафта, саводнокшавии пурраи одамон суръатнокии баланд гирифт.

Вобаста аз ин, дар соҳаҳои дигар низ пайдоиши техникаву технологияи аввалини саноатӣ доир ба коркарди ашёи хом, махсусан пахта, имкон дод, ки инқилоби навини саноатиро одамон бубинанд. Аслан, аз рӯи гуфтаҳои донишамндони соҳа, ин равиши аввали солҳои 80 – уми асри XVIII оғоз гардида, зиёда аз 200 сол то замони мо идома дорад. Бояд қайд кард, ки технологияи навини истеҳсоли китобу дигар маводи ҷопӣ имконоти баланди ҷалбсозии тамоми аъзоёни ҷомеа ба таълиму тарбия гардид. Доир ба аксари равишҳои таълими забону адабиёт, риёзиву геометрия ва таъриху фалсафа китобҳои таълимӣ навишта шуданд, низоми маориф дар тамоми дунё хеле боло рафта, оҳиста оҳиста донишгоҳҳои донишкадаҳо зиёд шуда, саводнокшавии ҷомеаи инсонӣ пурра шурӯъ гашта, чунон як талаботи бузургро гирифт, ки бояд тамоми аҳолии рӯи замин ҳатман маълумоти пурраи касбӣ дошта бошанд. Аз ин хотир, ба рушди ҷомеаи инсонӣ, фарҳангу тамаддун, маориф, санъат, дину диндорӣ таъсири технологияи иттилоотӣ расонида, метавонад, ки ҳамчун унсури асосии тамаддунсозии асри XXI низ баромад карда, боз зинаҳои аз ин болоро аз бар намояд. Дар ин сурат инқилоби панҷуми саноатӣ он қадар дур намонад.

Расми 3. Ташаккул, рушд ва давраҳои инқилоби саноатӣ

Бояд қайд кард, ки рушди СТТИИЭ дар баробари пайдоишу рушди тамаддунсозии худ дар 100 соли охир дар низоми касбиву хунари чунон як тағйирёбию рушди инқилобиеро ба майдон овардааст, ки инсоният дар тамоми давраи рушди худ надоштааст.

Инчунин, пайдоиши ихтисосу муттаҳасисини касбҳои куллан навини рушди технологӣ, аз истифодабаранди одӣ сар карда, то техник ва ё устои компютер, барномасоз, истифодаи барномаҳои касбии бухгалтерӣ, барномаҳои махсуси байналмилалӣ, барномаҳои махсуси бонкӣ, идоракунии низоми байналмилалии электронӣ ва дигар равишҳои зиёде, ки махсусан бо пайдоиши технологияи навини иттилоотӣ ба майдон омаданд, натиҷаи рушди бемайлоии технологияи муосир мебошад. Аз ҷониби дигар, чунин равиши имконоти рушдбандагии ақлонии инсонӣ дар асри XXI буда, ба менечменти стратегии касбиву хунарии ширкату корхонаҳо як имконоти бузурги фарҳангии сарватшиносиву созандагиро ба майдон оварда, рақобатпазириву устувории онҳоро дар бозори ҷаҳонӣ мустаҳкам сохта истодаанд.

Равиши дигар иттилооти техникӣ, ки тариқи компютерҳо сурат мегирад, ҳанӯз солҳои 60-80-уми асри гузашта пайдо гашта, ширкати технологияи баланддоштаи «IBM» ва «Microsoft» имрӯз ҷаҳонӣ гаштаву дар ин соҳа пешвои байналмилалӣ мебошанд. Онҳо ҳамасола миллиардҳо доллари амрикоӣ даромад мегиранду даромадашон аз мамолики 10-15 миллион нафар аҳоли дошта болотар аст. Ин нишонаи потенциали олии технологияи иттилоотие аст, ки дар сатҳи ноотехнологии ҷаҳонӣ расида, пешвою рақобатпазири бозори глобалии сайёра мебошанд.³

Инчунини намуди дигари рушди технологияи иттилоотӣ ин дар ҷопи мақолаю маводҳои тағриботии навин мебошад, ки оғози он низ аз солҳои 20 -30 –юми асри XX сар шуда, имрӯз дар давлатҳои рушдффтаи дунё адади мақолаю маводҳои махсуси соҳавӣ ба садҳо ҳазорҳо ва ҳатто ба миллион

---

³ Бодрунов, С.Д. (2016). Новое индустриальное общество. Производство Институты Экономическое возрождение России.

расида, ихтисосҳои рӯзноманигориву ҷопиву дигар равишҳои воситаи ахбори умумро дар сатҳи хеле баланд қарор дода, имконоти байналмилаливу ҷаҳонӣ гирифт онро пурзӯр гардондааст. Аз ин хотир, ба он боварии комил метавон гуфт, ки дар соҳаи рушди иттилоотии технологӣ, ки мо онро ноотехнология низ муаррифӣ намудаем, як инқилоби навини панҷуми саноатӣ ба майдон омада истодааст, ки он дар зиндагониву рӯзгори мардум, дар ҳақиқат ҳолату имконоти дигару баланди сатҳи зиндагониро ворид месозад.

Ҳанӯз дар замони худ М.Бедил инсонро ба сӯи нишонагузориву мавқеъдорӣ дар дунё даъват намуда, Афлотунро намунаи ибрат оварда, чунин таъкид кардааст:

Қайди гардун нанги доноист, гар фаҳмад касе,
Хешро з-ин хум бурун ореду Афлотун кунед.

СТРАТЕГИЯИ ИДОРКУНИИ НООТЕХНИКИВУ НООТЕХНОЛОГИИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТАМАДДУНСОЗИИ МЕНЕҶМЕНТИ АСРИ XXI

Имрӯз ҷомеаи инсонӣ дар он боварии комил мебошанд, ки рушди СТТИИЭ имконоти бузурги тағйир додани донишу ҳунар ва тарзу усули зиндагонии фардиву ҷамъиятии ҳар яке аз мову шуморо дошта, ҳудаш низ бо суръатнокии хеле баланд рушдбандагӣ дорад. Чӣ қадаре, ки инсоният ба рушдбандагии СТТИИЭ диққати махсуси рушдбандагӣ медиҳанд ва ҳаракати коркарди системаву моделҳои навин доранд, ҳамон қадар моделу системаи рушдбандагии худро инкишоф дода, имконоти рушдбандагии нооиктисодиро боз ҳам боло бардошта, боз имконоти навини инқилобиеро ба майдон меоранд, ки метавонанд зиндагонии моро дар Замин куллан нав гардонанд.

Калидвожаҳо: хавасмандгардонӣ, идоранамоӣ, талаботи инсонӣ, арзишҳои инсонӣ, рушдбандагӣ, СТТИЭ, технологӣ, ноономика, ноотехнология, тамаддунсозӣ.

НООТЕХНИЧЕСКАЯ И НООТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ В УПРАВЛЯЮЩЕЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ XXI ВЕКА

Сегодня человеческое общество полностью убеждено в том, что развитие ЭТТСИИ имеет большие возможности изменить знания, навыки и способы личной и общественной жизни каждого из нас, а также развивается очень высокими темпами.

По мере того, как человечество уделяет особое внимание развитию ЭТТСИИ и имеет движение к разработке новых систем и моделей, тем больше оно развивает свои собственные развивающиеся модели и системы, поднимает возможности внеэкономического развития и привносит новые революционные возможности в поверхность, которая может изменить нашу жизнь и полностью обновить землю.

Ключевые слова: мотивация, управление, человеческие потребности, общечеловеческие ценности, развитие, ЭТТСИИ, технологические, ноономика, ноотехнологии, цивилизация.

TECHNOLOGICAL AND NEOTECHNOLOGICAL MANAGEMENT STRATEGY AND MANAGEMENT OF THE 21st CENTURY OF CIVILIZATION

Today, the human society is fully convinced that the development of ETTSII has great opportunities to change the knowledge, skills and ways of personal and social life of each of us, and it also develops at a very high pace.

As humanity pays special attention to the development of ETSI and has a movement to develop new systems and models, the more it develops its own developing models and systems, raises the possibilities of non-economic

development and brings new revolutionary opportunities to the surface, which can change our life and completely renew the land.

Key words: motivation, management, human needs, universal values, development, ETTSII, technological, noonomics, nootechnological, civilization.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Ғаниев Т.Б. Менеджмент: Асосҳои методологӣ. - Душанбе, «Ирфон». – 2004. – 450с.

2. Ғаниев Т.Б. Менеджмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2017. – 450с.

3. Ғаниев Т.Б. Менеджмент: Стратегияи тамадунсозии роҳбарӣ дар асри 21. – Душанбе, «Ирфон». – 2021. – 447с.

4. Давлатов С.Н., Искандаров Ҳ.Ҳ. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. №2/6(175). – С.94-97.

5. Искандаров Ҳ.Ҳ. Совершенствование мотивационного механизма кадрового обеспечения аграрного сектора экономики (на примере Республики Таджикистан)// дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Искандаров Хофиз Хакимович. -Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2017. – 183с.

6. Искандаров Ҳ.Ҳ. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. -№2-4 (204). -С. 16-21.

7. Мескон М., Майкл Х. Основы менеджмента: Пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; Под общ. Ред. Л.И. Евенко; Акад. Нар. Хоз-ва при Правительстве Рос. Фед., Высш. Шк. Междунар. Бизнеса. – М.: Дело, 1993. – 701с.

8. Подосинов А.В., Козлова Г.Г., Глухов А.А. Латинско-русский и русско-латинский словарь / сост. А. В. Подосинов, Г. Г. Козлова, А. А.

Глухов и др.; под общ. Ред. А. В. Подосинова. – 5-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2014. – 752с.

9. Тейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента/Ф.У. Тейлор. – М.: Контроллинг, 1991. – 104с.

10. Баксанский, О.Е. (2014). Конвергенция: методология меганауки. *Философия и культура*, 4(76), 505–518.

11. Бодрунов, С.Д. (2016). Новое индустриальное общество. Производство Института Экономическое возрождение России.

Сайдалиев Орзучон Илхомович,
сардори шуъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси
Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон.
E-mail: orzu-saidaliev97@mail. **Тел:** (+992) 907-56-77-77

РОБИТАИ СУБЪЕКТИ ЧИНОЯТ БО ДИГАР АЛОМАТҲОИ

ТАРКИБИ ЧИНОЯТ

Ҳама гуна кирдор (амал ё беамалӣ), ки ба муносибатҳои ҷамъиятии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда зарар расонидааст, танҳо дар сурате ҷиноят эътироф карда мешавад, ки агар дар кирдор тамоми аломатҳои таркиби ҷиноят мавҷуд бошад. Бинобар ин, субъекти ҷиноят ҳамчун яке аз унсурҳои алоҳида на худ ба худ, балки танҳо дар робитаи зич бо дигар аломатҳои таркиби ҷиноят вучуд дорад. Бояд гуфт, ки субъекти ҷиноят берун аз таркиби ҷиноят қарор намегирад, балки як қисми таркибии он мебошад, ки ба дигар аломатҳои таркиби ҷиноят таъсир мерасонад ва ҳамзамон зери таъсири онҳо қарор мегирад.

Бешубҳа, метавон гуфт, ки сохтори ҷиноят бетағйир аст, ки он умумияти ҷаҳор аломати доимӣ мебошад, аз қабилӣ: объекти ҷиноят, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ ҷиноят⁴. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов, таркиби ҷиноят аз чор унсур (элемент) ташкил ёфта, кирдори барои ҷамъият хавфнокро чун ҷиноят тавсиф медиҳад. Ба шумули чунин унсурҳо дохил мешаванд: объект, тарафи объективӣ, тарафи субъективӣ ва субъекти ҷиноят. Унсурҳои мазкур дар навбати худ аломатҳои ҳатмӣ ва факултативиро дар бар мегиранд⁵. П.Н. Кобес низ дар ин хусус қайд менамояд, ки сохтори ҳама гуна таркиби ҷиноят бетағйир боқӣ монда, ягонагии чор аломат: объекти ҷиноят, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ ҷиноятро ифода мекунад⁶. Барои

⁴ Осипян, Б.А. Понятие, признаки и элементы состава преступления / Б.А. Осипян // Юридический вестник ДГУ. - 2018. - № 2. - С. 110-120. – С. 117.

⁵ Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холикзода Ш.Л., Зокирзода З.Х., Зиёбекова М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ). Китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилдодашуда / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холикзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбекова. – Душанбе, 2020. – 223 с. – С. 70.

⁶ Кобец П.Н. О проблеме испытательного срока в механизме условного осуждения. Российская юстиция. М., 2009 № 9. – С. 13-16

ташаккули хама гуна таркиби намуди муайяни чинойт, амал ё беамалии субъекти ҳуқуқи чинойтӣ ва содиркунандаи чинойт бояд дорои робитаи объективии сабабӣ бо оқибатҳои зарарноки аз он бароянда бошад. Масалан, агар шахси бемор дар натиҷаи сактаи ногаҳонии қалб дар беморхона фавтида бошад, он гоҳ ба амали табиб бояд чунин баҳо дода шавад, ки духтур аз иҷрои вазифаҳои касбиаш дар табобати ин бемор саркашӣ кардааст. Дар ин ҳолат, беамалии духтурро базӯр ҳамчун куштор бандубаст кардан мумкин аст. Ба ибораи дигар, ҷониби объективии чинойт ҷараёнҳои берунии сӯйқасди чинойтиро дар бар мегирад, яъне кирдор (амал ё беамалӣ), ки ифодаи берунӣ ва объективӣ дорад. Дар назарияи ҳуқуқи чинойтӣ дарки мафҳуми таркиби чинойт дар фаҳмиши гуногун мавҷуд аст⁷. Баъзе муаллифон таркиби чинойтро ҳамчун абстраксияи қонунгузорӣ ё илмӣ, сохтори ҳуқуқӣ, модели чинойт дар қонун мефаҳманд⁸. Дигарон дар бораи таркиби чинойт ҳамчун низоми унсурҳои (аломатҳои) объективӣ ва субъективӣ, ки кирдори муайяни барои ҷамъият хавфнокро ҳамчун чинойт тавсиф мекунанд, ишора мекунанд⁹. Ба андешаи Т.Ш. Шрипов, мувофиқан бо муқаррароти қонун кирдори содиршуда бояд дар худ тамоми аломатҳои объективӣ ва субъективӣ, ки унсурҳои таркиби чинойтро ба қадри зарурӣ ва ба кифоя тавсиф медиҳанд, дар бар гирад¹⁰. Андешаи сеюм низ вучуд дорад. Е.А. Сухарев ва А.Д. Горбуз чунин

⁷ См.: Кузнецова Н.Ф. Состав преступления: спорные вопросы // Вестник Московского университета. Серия 11. «Право». 1987. № 4. С. 22.

⁸ См.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., «Юридическая литература». М., 1972. С. 73; Кригер Г. А. Состав преступления и квалификация содеянного // «Советская юстиция», 1985, № 12, С. 18; Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М., «Издательство Московского университета», 1984. С. 33-34; Ветров Н.И. Уголовное право. Общая часть. М., «Юнити», 1999. С. 96.

⁹ См. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М., «Госюриздат», 1957. С. 59-60; Гельфер М.А. Состав преступления // Советское уголовное право. Часть Общая, IV выпуск, М., 1960, С. 3; Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Общая часть, М., «Госюриздат», 1961, С. 108; Кузнецова Н.Ф. Состав преступления: спорные вопросы // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право», 1987, Яа 4. С. 27; Уголовное право России. Общая часть. Учебник под ред. Б.В. Здравомыслова. М., 1996. С. 84; Галиакбаров Р.Р. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. Краснодар, «Издательство Кубанского государственного аграрного университета», 1999. С. 58; Курс уголовного права под ред. Кузнецовой Н.Ф. и Тяжковой И.М., Т. 1, Общая часть, М., «Зерцало-М», 2002, С. 164, др.

¹⁰ Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холикзода Ш.Л., Зокирзода З.Х., Зиёбекова М.Н. Ҳуқуқи чинойтӣ (қисми умумӣ). Китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилдодашуда / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холикзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбекова. – Душанбе, 2020. – 223 с. – С. 66.

мешуморанд, ки «мулоҳиза дар бораи он, ки шахсе, ки чинойт содир кардааст, қисми таркибии чинойт, аломати таркиби он мебошад нодуруст аст»¹¹. П.А. Фелелов субъект ва объекти чинойтро дар доираи таркиби чинойт танҳо ҳамчун шартҳои асосии ҷавобгарии чинойтӣ баррасӣ мекунад¹². Албатта, ҳар як ақида ҳақиқи мавҷудият дорад, зеро аз ин ӯ он ҷиҳат бо назардошти таркиби чинойт ин ақида мафҳуми мавриди назарро пурра мекунад. Ю.В. Тарасова дар ин хусус ибрози андеша менамояд, ки дар доираи мавзӯи баррасишаванда бо ин андеша розӣ шудан душвор аст¹³. Ю.А. Варламова илова ба андешаи Ю.В. Тарасова қайд менамояд, ки барои он ки ҳама гуна амал ӯ беамалӣ таркиби чинойтро ташкил диҳад, он бояд кофӣ ва пурра бошад. Пас, ҳар гуна ниҳати бад, новобаста аз он ки онҳо андешаҳои зишт, ҳавас ва андешаҳои нангин бошанд ҳам, шахс ба ҷавобгарии чинойтӣ кашида намешавад, гарчанде ки ӯ ҳатман ҷавобгарии маънавий дорад ва чун қоида, ҷазои на камтар вазнинро дар намуди ҷазои пушаймонӣ, азоби вичдон аз сар мегузаронад¹⁴. Ба андешаи В.И. Терентев, дар илми ҳуқуқи чинойтӣ нуқтаи назари умумиэтирофшуда ин аст, ки ягона асоси ба ҷавобгарии чинойтӣ кашидани шахс ин мавҷуд будани ҳамаи аломатҳои таркиби чинойт дар кирдори ӯ мебошад. Одатан, дар илми ҳуқуқи чинойтӣ чунин ҳулоса бароварда мешавад, ки таркиби чинойт маҷмуи аломатҳои объективӣ ва субъективист, ки қонуни чинойтӣ муқаррар кардааст, ки кирдори муайяни (амал ӯ беамалии) барои ҷамъият хавфнокро ҳамчун чинойт тавсиф мекунад¹⁵.

Аз андешаҳои боло чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки таркиби чинойтро гурӯҳҳои аломатҳои объективӣ (объект, кирдор, оқибатҳо, вақт,

---

¹¹ См.: Сухарев Е.А., Горбуза А.Д. Традиционные представления о структуре преступления (критический анализ) // Проблемы борьбы с преступностью и пути развития уголовного законодательства. Свердловск, 1984. С. 23-24.

¹² См.: Фелелов П.А. Основания уголовной ответственности в советском праве // «Советское государство и право». 1983. № 12. С. 85-87.

¹³ Тарасова Ю.В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. - Москва-2006. - С. 54.

¹⁴ Варламова Ю.А. К вопросу о составе преступления" Человек: преступление и наказание // Юридический вестник ДГУ. 2013. - №1, С. 84-85.

¹⁵ Терентьев В.И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины. Учебное пособие. НИКОЛАЕВ - 2006. - 189 с. - С. 90.

усул, ҳолатҳои содир кардани ҷиноят) ва субъективӣ (субъект, гуноҳ, ангега, мақсад, эҳсосот) ташкил медиҳанд. Аломатҳои таркиби ҷиноятӣ дар қонуни ҷиноятӣ ҳамчун асоси муттаҳидкунанда, зарурӣ ва қоғии ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс баромад мекунад. Таркиби ҷиноятро бояд ҳамчун як низоми муайян, мутамарказе баррасӣ кард, ки ҳамаи аломатҳо ва ҷузъҳои он ба ҳам зич алоқаманд буда, ба ҳам вобастаанд, ки дар ягонагии худ як маҷмуи муттаҳид ва ҷудонашавандаро ташкил медиҳанд. Мутамарказии аломатҳои таркиби ҷиноятро бо якҷанд омилҳои зерин ифода кардан мумкин аст:

1) маҷмуи онҳо дар қонуни ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст. Дар айни замон таркиби ҷиноят на танҳо бо диспозитсияи моддаи муайяни Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ, балки бо муқаррароти Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ низ муайян карда мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки таркиби ҷиноят на танҳо дар амали анҷомёфтаи шахс (ҷинояткор), балки ҳангоми тайёри ба ҷиноят, сӯиқасд ба ҷиноят, инчунин дар кирдори шарик дар ҷиноят ба амал меояд;

2) мавҷудияти аломатҳои таркиби ҷиноят ягона асоси ба вучуд омадани ҷавобгарии манфии ҷиноятӣ мебошад, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии навъи махсус ба амал меояд;

3) мавҷуд набудани яке аз аломатҳои низоми таркиби ҷиноят боиси аз ҷониби давлат бекор шудани ба ҷавобгари кашидани шахси содиркардаи ҷиноят мегардад.

Мисли ҳама гуна низом, таркиби ҷиноят низ зернизомҳои зиёдеро дар бар мегирад. Зернизомҳои (аломатҳои) низоми таркиби ҷиноят объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективӣ мебошанд. Набудани ҳатто яке аз онҳо боиси вайрон шудани тамоми низом мегардад. Маҳз ягонагии ин аломатҳо бандубасти кирдори ҷиноятиро таъмин намуда, ба фардиқунонии ҷазои ҷиноятӣ таъсир мерасонад. Аммо, сарфи назар аз фаҳмишҳои мухталифи таркиби ҷиноят дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, бо

вучуди ин, дар қонуни ҷиноятӣ он ҳамчун асос барои ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан муқаррар карда шудааст (моддаи 11 ҚҶ ҚТ).

Яке аз аломатҳои таркиби ҷиноят, ки бо субъекти ҷиноят дар робитаи зич қарор дорад – ин объекти ҷиноят мебошад. Шахс бо содир намудани кирдори ҷиноятӣ ғайриқонуни ба объекти муайян рағубона карда, барои худ хусусияти амал ё беамалии дахлдорро интиҳоб намуда, ба натиҷае ноил мегардад, ки субъекти ҷиноят ба он ноил шудан мехоҳад. Танҳо ғайриқонуни ҷиноятқоронаи шахс ӯро ба мавқеи нави иҷтимоӣ гузошта, ҷиноятқор месозад, яъне субъекти ҷиноят мегардонад. Бе ин, новобаста аз он ки ғайриқонуни шахс то чи андоза гуногунранг бошад, новобаста аз он ки он ба қадом оқибатҳо оварда мерасонад, ин шахсро субъекти ҷиноят эътироф кардан мумкин нест¹⁶. Дар зери мафҳуми объекти ҷиноят неъматҳо (манфиатҳои) муайяни шахс, қамъият ё давлат дар муносибатҳои қамъиятӣ, ки бо қонуни ҷиноятӣ ҳифз карда мешаванд ва таҷовуз ба онҳо нигаронида шуда, ба онҳо зарари қалон мерасонад ё расонда метавонад, ғайриқонуни мешавад¹⁷. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов, объекти ҷиноят, он қӣ ки ба он таҷовуз рағубона карда шудааст, яъне муносибати қамъиятӣ аз қониби қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда, ки дар натиҷаи ҷиноят ба он зарар расонида мешавад ва ё метавонад зарар расонида шавад¹⁸. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ муосир яғонагии назарҳо оид ба объекти ҷиноят ҳамчун муносибатҳои қамъиятӣ таҳти ҳимояи қонуни ҷиноятӣ вучуд надорад¹⁹.

Субъекти ҷиноят қангоми кирдори барои қамъият хавфнокро содир кардан, қатман ба яғон объекти муайян таҷсир расонида, дар натиҷа боиси тағйироти муайян мегардад. Қунин ҷиноятқоё вучуд надоранд, ки ба ҳеч қиз таҷовуз нақунанд, қамзамон кирдоре, ки ба объекти бо қонуни ҷиноятӣ

¹⁶ См.: Иванов В.Д. Уголовное право. Общая часть. Учебник. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2002. С. 87.

¹⁷ Кобец П.Н. Элементы и признаки состава преступления по действующему уголовному законодательству. Международный научный журнал «символ науки» № 01-1/2017. – С. 146-148

¹⁸ Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокирзода З.Х., Зиёбекова М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ). Қитоби дарсӣ. Нашри 5-ум, тақмилдодашуда / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбекова. – Душанбе, 2020. – 223 с. – С. 70.

¹⁹ Терентьев В.И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины. Учебное пособие. НИКОЛАЕВ - 2006. – 189 с. – С. 93.

ҳифзашаванда таҷовус мекунад, ҷиноят эътироф карда намешавад. Маҳз муносибатҳои мушаххаси ҷамъияти, ки манфиатҳои иштирокчиёни онро инъикос мекунад ва субъект ба он таҷовуз кардааст, объекти ҷиноят ба ҳисоб меравад, зеро зарар маҳз ба он расонида шудааст. Объекти ҷиноят, чун қоида, дар муносибатҳои ҷамъиятӣ миёнаравӣ буда, неъматҳо ва манфиатҳои муайяни шахс, ҷомеа ё давлат, ки дар навбати худ бо қонуни ҷиноятӣ ҳифз карда мешаванд, чун қоида, ҳуди таҷовузи ҷиноятӣ ба онҳо нигаронида шудааст ва ба он зарари қалон мерасонад ё метавонад расонад²⁰. Масалан, табибе, ки дидаю дониста ба бемор ёрӣ намерасонад ё дақиқ медонад, ки ҳаёти қадом шахс дар хатар меафтад. Яъне, субъект қаблан медонад, ки ба қадом объект бояд зарар расонида шавад ва робитаи байниҳамдигарии субъекти ҷиноят ва объекти ҷиноят мебошад.

Ҳамин тариқ, объекти ҷиноят муҳимтарин арзишҳои ҷамъиятӣ, манфиатҳо, неъматҳои тибқи қонуни ҷиноятӣ аз таҷовузи ҷиноятӣ ҳифзшаванда эътироф карда мешаванд. Мазмуни манфиатҳои ҳуқуқӣ амнияти шахс, ҷамъият ва давлатро ташкил медиҳад, бинобар ин объекти ҷиноят бояд амнияти ҷамъияти бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда ҳисобида шавад, ки дар натиҷаи ҷиноят метавонад зарар расонад.

Аломати дигари таркиби ҷиноят, ки субъекти махсус бо он дар алоқамандӣ қарор дорад – субъекти ҷиноят мебошад. Субъекти ҷиноят шахси мукаллафи воқеӣ мебошад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни ҷавобгарии ҷиноятии муқаррарнамудаи қонуни ҷиноятӣ расидааст. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов, субъекти ҷиноят ин шахси воқеии мукаллафи ба синну соли муқарраркардаи қонун расидааст, ки таҷовузро содир кардааст. Аломати ҳатмии (умумии) субъекти ҷиноятро (синну сол ва мукаллафӣ) қобилияти делектӣ доштани шахси ҷиноят содиркарда, яъне қобилияти зери ҷавобгарӣ қарор гирифтани шахс барои кирдори

---

²⁰ Болдаков Н.Д. Взаимосвязь элементов состава преступления. Актуальные исследования • 2021. №51 (78)- С.68.

содиркардааш (деликт) ташкил медахад²¹. Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки қонуни ҷиноятӣ ҳифз мекунад, мавриди таъовуз аз ҷониби субъекти ҷиноят қарор мегирад. Баръакс, субъект ҳангоми содир намудани ҷиноят маҷбур мешавад, ки аз ҷунин воситаҳо ва усулҳои таъсиррасонӣ ба объект истифода бурда, дар натиҷа қомилан ва пурра объект ба объект зарар расонад²². Субъекти ҷиноят, ки ҳамчун маҷмӯи аломатҳои пешбиниамудаи қонун (шахси воқеӣ, муқаллафӣ, синну соли муайян) ба ҳисоб меравад ва яке аз таркиби ҷиноят мебошад, ки бо ҷавобгарии ҷиноятӣ бештар алоқаманд аст. Аммо, бе қардани аҳамияти дигар аломатҳои таркиби ҷиноят бояд эътироф кард, ки ҳамаи масъалаҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ пеш аз ҳама ба шахси муқаллафи воқеии мушаххас, ки ба синни муқаррарнамудаи қонун расида, қирдори барои ҷамъияти хавфнок содир кардааст, вобаста мебошад²³.

Субъекти махсуси ҷиноят яке аз қисматҳои таркибии субъекти умумии ҷиноят мебошад. Масалан, агар дар ҷинояте, ки субъекти махсус содир кардааст, аломатҳои субъекти умумии ҷиноят набошад, он гоҳ қирдори содирнамудаи шахс ҷиноят ба ҳисоб намеравад. Субъекти махсуси ҷиноят он аломати низомии муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки шахси воқеӣ буда, фаъолияти ин низомро пешакӣ муайян мекунад. Масалан, иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи иқтисодиёт, маданият ва ё дигар соҳаҳои мамлакат шахсони мансабдор мебошанд; судя, прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда - дар соҳаи адлия; хизматчиёни ҳарбие, ки тибқи даъват ё шартнома хизмати ҳарбиро мегузаранд, иштирокчиёни

---

²¹ Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокирзода З.Х., Зиёбекова М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ). Китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, тақмилдодашуда / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбекова. – Душанбе, 2020. – 223 с. – С. 71.

²² См.: Фролов Е.А. Объект уголовно-нравовой охраны и общее понятие хищения социалистического имущества // Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. Выпуск 9. Свердловск, 1969. С. 76.

²³ См.: Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность. СПб., 2000. С. 7.

муносибатҳои ҷамъияти мебошанд, ки тартиби муқарраршудаи адои хизмати ҳарбиро дар ҚТ таъмин мекунад²⁴.

Субъекти ҷиноят бо содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок муносибатҳои ҷамъиятиро “аз дарун” вайрон карда, ба иштирокчиёни муносибатҳо зарар мерасонад. Гузашта аз ин, инро ҳам тавассути амал ва ҳам тавассути беамалӣ иҷро кардан мумкин аст. Яъне, субъекти махсуси ҷиноят бо тарафи объективӣ ҷиноят дар робитаи зич қарор дорад. Зеро ҳангоми содир кардани ҷиноят субъект ҳатман кирдорро ё дар шакли ҳаракат ва ё беҳаракатӣ содир менамояд ва ин робитаи ўро бо тарафи объективӣ ифода мекунад.

Ба тарафи объективӣ ҷиноят ҷараёни берунии таҷовузи ҷиноятӣ - кирдор (амал ё беамалӣ) дохил мешавад, ки ифодаи воқеи берунӣ, объективӣ дорад²⁵. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов, тарафи объективӣ ҷиноят - ин ҷониби берунии таҷовуз, ки дар шакли ҳаракат ё беҳаракатии барои ҷамъият хавфнок ба амал бароварда шудааст²⁶. Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ тарафи объективӣ ҷиноят тарафи берунии таҷовузи барои ҷамъият хавфнок, амали зоҳирии рафтори ҷиноятӣ бо роҳи муайян содиршуда ва дар шароити муайяни макон, вақт, муҳити зист ба амал меояд. Ба ибораи дигар, тарафи объективӣ дар илм маҷмӯи аломатҳои ҷиноятӣ бо қонуни ҷиноятӣ муқарраршуда, ки раванди берунии таҷовузи ҷиноятӣро тавсиф мекунад, фаҳмида мешавад. «Тарафи объективӣ ҷиноят амали берунии таҷовуз ба объекти бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшавандаи барои ҷамъият хавфнок мебошад». Ифодаи берунии ҷиноят танҳо дар сурате ба амал меояд, ки иродаи шахси ҳуқуқвайронкунанда дар шаклҳои мувофиқи фаъолият объективӣ карда шавад, яъне, тарафи объективӣ бо субъекти

²⁴ Тарасова Ю.В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. - Москва-2006. - С. 56.

²⁵ Кобец П.Н. О необходимости совершенствования законодательства Российской Федерации за преступления, совершаемые в сфере водных биоресурсов. Российский следователь. М., 2011. № 24. - С. 23-26.

²⁶ Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холикзода Ш.Л., Зокирзода З.Х., Зиёбекова М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ). Китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилдодашуда / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холикзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбекова. - Душанбе, 2020. - 223 с. - С. 70.

чиноят алоқаманд аст²⁷. Робитаи возеҳи байни субъекти махсуси чиноят ва тарафи объективии чиноят дар илми ҳуқуқи чиноятӣ чунин фаҳмида мешавад «раванди барои ҷамъият хатарнок ва ғайриқонунӣ вайрон кардани манфиатҳои аз ҷониби қонун ҳифзшаванда, ки аз тарафи берунии он баррасӣ карда мешавад, ки аз нуқтаи назари инкишофи пайгириҳои он ҳодисаю падидаҳое, ки дар натиҷаи кирдори аз ҳаракат (беҳаракатӣ) чиноятӣ субъект оғоз ёфта, бо фарорасии натиҷаи чиноятӣ анҷом меёбанд²⁸. Оқибатҳои чиноят - зарар, зиён, хисороте мебошанд, ки аз ҷаҳлияти чиноятӣ субъекти муносибатҳои ҷамъиятии бо қонуни чиноятӣ ҳифзшаванда расонида шудаанд, ки ба хатари ҷамъиятии кирдор таъсири назаррас мерасонанд²⁹. Масалан, модар ба кӯдаки навзоди худ ғизо намедихад, ки дар натиҷа ӯ мемирад. Дар ин ҷо марги кӯдак бояд ҳамчун натиҷаи беамалии модар баррасӣ карда шавад. Беамалӣ - ғизо надодан - боиси камғизоӣ гардид, ки дар натиҷа ба марг бурда расонид. Оқибати куштор на камғизоӣ, балки марги кӯдак хоҳад буд. Ба ибораи дигар, субъекти махсуси чиноят танҳо вақте ба вучуд меояд, ки шахси муқаллафи ба синни муайян расида, кирдори барои ҷамъият хавфнокро содир намояд, ки аломатҳои тарафи объективии чиноятро дар бар гирад.

Субъекти чиноят ҳамзамон бо тарафи субъективии чиноят дар робитаи зич қарор дорад. Ба андешаи Т.Ш. Шарипов, тарафи субъективии чиноят - ин ҷониби дохилии таҷовуз, ки ҳолати рӯҳии (субъективии) субъектро ҳангоми содиркунии чиноят тавсиф медиҳад³⁰. Тарафи субъективӣ муносибати равонии шахсро ба кирдори содиркардаш ва оқибатҳои он тавсиф мекунад. Вай ягонагии ҳосиятҳои зеҳнӣ ва ихтиёрии шахсиятро ифода мекунад, ки дар ҳамбастагӣ баррасӣ мешаванд ва дар рафтори инсон (яъне, тавассути тарафи объективии чиноят) ифода меёбанд.

²⁷ Терентьев В.И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины. Учебное пособие. НИКОЛАЕВ - 2006. – 189 с. – С. 99.

²⁸ См.: Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., «Госюриздат», 1960. С.9.

²⁹ См.: Михлин А.С. Последствия преступлений. М., «Юридическая литература», 1969. ; 11,16.

³⁰ Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокирзода З.Х., Зиёбекова М.Н. Ҳуқуқи чиноятӣ (қисми умумӣ). Китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилдодашуда / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, З.А. Камолов, Ш.Л. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, М.Н. Зиёбекова. – Душанбе, 2020. – 223 с. - С. 71.

Тарафи субъективӣ тарафи дохилии (нисбат ба тарафи объективӣ) ҷинойтро тавсиф мекунад³¹.

Бояд зикр намуд, ки субъекти ҷинойти алоҳида аз тарафи субъективии ҷинойт, яъне муносибати муайяни равонии шахс ба кирдори барои ҷамъият хавфноки содиркардаи ӯ ташаккул меёбад. Аммо, сарфи назар аз он, ки ҳамаи ин чор аломати ҷинойт бетағйир мемонанд, онҳо дар раванди ташаккули бандубасти ҷинойт на ҳамеша баробар иштирок мекунанд. Чунин мешавад, ки аломатҳои объекти ҷинойт танҳо шартӣ буда метавонанд. Дар ин ҳолат, чун қоида, объекти ҷинойт танҳо унсури техникийи ҷинойт мебошад. Маҳз аз рӯйи дигар аломатҳои вобастаи ҷинойт ё шабеҳи он бештар мушоҳида мешавад. Агар мо чунин аломатҳои таркиби ҷинойтро, аз қабилӣ сохтакорӣ хизматӣ (моддаи 323-и КҶ ҚТ) ва сӯиистифода аз ваколатҳои мансабӣ (моддаи 313-и КҶ ҚТ) омӯзем, маълум мегардад, ки сохтакорӣ хизматӣ, гарчанде ки ба таври муайян дар бар мегирад ва ба сӯиистифода аз мансаб монанд аст, аммо дар айни замон, онҳо аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд. Ҳангоми баромадан аз ваколатҳои мансабӣ шахси мансабдор бешубҳа аз доираи салоҳияташ берун мебарояд ва дар ҳолати қалбакии хизматӣ субъект дар доираи онҳо амал мекунад, аммо маълумотҳои ҳуҷҷатҳои расмиро тағйир медиҳад³². Ба ҳамин тариқ, ба аломатҳои алоҳида тақсим кардани таркиби ҷинойт аз сабаби бо ҳам алоқаманд будани онҳо шартӣ ба назар мерасад. Ҳар яке аз ин аломатҳо ба ҳамдигар таъсир мерасонанд.

Ҳамин тариқ, таъсири мутақобилаи тарафи субъективии ҷинойт бо субъекти дар шакли инъикосӣ дар шуури шахс ба амал меояд, ки ӯ (шахс) субъекти дорои аломатҳои махсус буда, қасдан ё худсарона содиркунандаи кирдори дахлдори барои ҷамъият хавфнок мебошад. Умуман, субъекти махсуси ҷинойт бо дигар аломатҳои таркиби ҷинойт зич алоқаманд аст, ки

³¹ Кобец П.Н. О современной уголовной политике Российской Федерации как сложном социальном феномене. Современная уголовная политика: поиск оптимальной модели: материалы VII Российского конгресса уголовного права (31 мая- 1 июня 2012 года). – Москва: Проспект, 2012. – С. 384-391.

³² Болдаков Н.Д. Взаимосвязь элементов состава преступления. Актуальные исследования • 2021. №51 (78)- С.69.

онҳо ё аломатҳои субъекти махсусро (объект, тарафи объективӣ) муайян мекунанд ва ё имкон медиҳанд аломатҳои субъекти махсус (тарафи субъективӣ) эътироф карда шаванд. Аз ин ҷост, ки субъекти махсус тавассути дарк намудани хусусиятҳои хоси худ дар ҷараёни содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок ба арзишҳо, манфиатҳо ва неъматҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда, ки бо хусусиятҳои ғайриқонуният ва мақоми субъекти махсус алоқаманданд, зарар мерасонад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи робитаи субъекти ҷиноят бо дигар аломатҳои таркиби ҷиноят ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Ҳамаи аломатҳои таркиби ҷиноят ба тарафи субъект таъсири қалон расонида метавонанд ва вобаста ба ин субъект ҳамон унсурҳоеро соҳиб мешавад, ки ӯро ба категорияи субъекти ҷиноят мегузорад. Аз ҷумла, унсурҳои махсуси субъекти махсус на танҳо бо ҳамкориҳои субъекти ҷиноят бо дигар аломатҳои ҷиноят, балки бо хусусиятҳои ҷунин таъсири мутақобила низ муайян карда мешаванд. Ин ҳолат махсусан дар таҳлили таъсири унсурҳои субъекти махсуси ҷиноят ба ташаккули объекти таҷовузи ҷиноятӣ зоҳир мегардад.

2. Қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба ғайр аз аломатҳои умумии субъекти ҷиноят, ки ба субъекти ҳар гуна ҷиноят хос аст, инчунин аломатҳои иловагиро, ки ба субъектҳои алоҳидаи ҷиноят хос мебошанд, муайян мекунанд. Ин аломатҳо хеле гуногун буда, муқаррар намудани онҳо барои ҳалли масъалаи содир кардан ё содир накардани ҷиноят аз ҷониби шахс ва ҷазо, инчунин дараҷаи ҷавобгарии шахс ҳатмӣ мебошанд.

РОБИТАИ СУБЪЕКТИ ЧИНОЯТ БО ДИГАР АЛОМАТҲОИ ТАРКИБИ ЧИНОЯТ

Дар мақола масъалаи робитаи субъекти чиноят бо дигар аломатҳои таркиби чиноят мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳқиқот андешаҳои олимони ватанию хориҷиро ба инбат гирифта, робитаи субъекти чиноятро бо дигар аломатҳои таркиби чиноят муайян кардааст. Дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф ба чунин хулоса омадааст, ки ҳамаи аломатҳои таркиби чиноят ба тарафи субъект таъсири қалон расонида метавонанд ва вобаста ба ин субъект ҳамон унсурҳо соҳиб мешаванд, ки ӯро ба категорияи субъекти чиноят мегузорад. Аз ҷумла, унсурҳои махсуси субъекти махсус на танҳо бо ҳамкориҳои субъекти чиноят бо дигар аломатҳои чиноят, балки бо хусусиятҳои чунин таъсири мутақобила низ муайян карда мешаванд.

Калидвожаҳо: робита, субъект, чиноят, аломатҳо, таркиби чиноят, объекти чиноят, субъекти махсус, тарафи субъективӣ, тарафи объективӣ.

СВЯЗЬ СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ С ДРУГИМИ ПРИЗНАКАМИ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

В статье анализируется и обсуждается вопрос о взаимосвязи субъекта преступления и иных признаков состава преступления. Автор в ходе исследования учел мнения отечественных и зарубежных ученых и определил взаимосвязь субъекта преступления и иных признаков состава преступления. В результате исследования автор пришел к выводу, что все признаки преступления могут оказывать большое влияние на субъект, и в зависимости от этого субъекта у него имеются те же элементы, которые ставят его в категорию субъекта преступления. В частности, особые элементы специального субъекта определяются не только взаимодействием субъекта преступления с другими признаками преступления, но и особенностями такого взаимодействия.

Ключевые слова: связь, субъект, преступление, признаки, состав преступления, объект преступления, специальный субъект, субъективная сторона, объективная сторона.

RELATIONSHIP OF THE SUBJECT OF THE CRIME WITH OTHER SIGNS OF A CRIME

The article analyzes and discusses the issue of the relationship between the subject of the crime and other signs of the crime. During the study, the author took into account the opinions of domestic and foreign scientists and determined the relationship between the subject of the crime and other signs of the crime. As a result of the study, the author came to the conclusion that all the signs of a crime can have a great influence on the subject, and depending on this subject, he has the same elements that put him in the category of the subject of the crime. In particular, the special elements of a special subject are determined not only by the interaction of the subject of the crime with other signs of the crime, but also by the features of such interaction.

Key words: connection, subject, crime, signs, elements of a crime, object of a crime, special subject, subjective side, objective side.

РУЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Болдаков Н.Д. Взаимосвязь элементов состава преступления [Текст] / Н.Д. Болдаков // Актуальные исследования. – 2021. – №51 (78). – С. 68.
2. Варламова Ю.А. К вопросу о составе преступления [Текст] / Ю.А. Варламова // Человек: преступление и наказание. – 2013. – №1. – С. 84-85.
3. Иванов В.Д. Уголовное право. Общая часть. [Текст] / В.Д. Иванов: Учебник. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 87.
4. Кобец П.Н. О современной уголовной политике Российской Федерации как сложном социальном феномене [Текст] / П.Н. Кобец // Современная уголовная политика: поиск оптимальной модели: материалы VII Российского конгресса уголовного права (31 мая- 1 июня 2012 года). – М.: Проспект, 2012. – С. 384-391.

5. Кобец П.Н. О проблеме испытательного срока в механизме условного осуждения [Текст] / П.Н. Кобец // Российская юстиция. – 2009. – № 9. – С. 13-16.
6. Кобец П.Н. Элементы и признаки состава преступления по действующему уголовному законодательству [Текст] / П.Н. Кобец // Международный научный журнал «символ науки». – 2017. – № 01-1. – С. 146-148.
7. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М., «Юридическая литература», 1972. – С. 73.
8. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М., «Госюриздат», 1960. – С. 9.
9. Кузнецова Н.Ф. Состав преступления: спорные вопросы [Текст] / Н.Ф. Кузнецова // Вестник Московского университета / Серия 11. «Право». – 1987. – № 4. – С. 22.
10. Михлин А.С. Последствия преступлений [Текст] / А.С. Михлин. – М., «Юридическая литература», 1969. – С. 11,16.
11. Осипян Б.А. Понятие, признаки и элементы состава преступления [Текст] / Б.А. Осипян // Юридический вестник ДГУ. – 2018. – № 2. – С. 110-120.
12. Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность [Текст] / В.Г. Павлов. – СПб., 2000. – С. 7.
13. Сухарев Е.А., Горбуза А.Д. Традиционные представления о структуре преступления (критический анализ) [Текст] / Е.А. Сухарев // Проблемы борьбы с преступностью и пути развития уголовного законодательства. – Свердловск, 1984. – С. 23-24.
14. Тарасова Ю.В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 54.
15. Терентьев В.И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины [Текст] / В.И. Терентьев: Учебное пособие. – НИКОЛАЕВ, 2006. – 189 с.

16. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления [Текст] / А.Н. Трайнин. – М., «Госюриздат», 1957. – С. 59-60.
17. Фефелов П.А. Основания уголовной ответственности в советском праве [Текст] / П.А. Фефелов // «Советское государство и право». – 1983. – № 12. – С. 85-87.
18. Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и общее понятие хищения социалистического имущества [Текст] / Е.А. Фролов // Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. Выпуск 9. – Свердловск, 1969. – С. 76.
19. Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокирзода З.Х., Зиёбекова М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ). Китоби дарсӣ.– Душанбе, 2020. – 223 с.

Шарицов Алишер Латипович

муаллими Донишгоҳи давлатии Бухоро.

Кафедраи санъати тасвири ва амалӣ.

Phone: +998 97 300-00-26. Epoch alishershirinov@gmail.com

"USTOZ-SHOGIRD" SYSTEM IN TRAINING

CRAFTSMANSHIP

A comprehensive scientific study of the culture, national traditions, history and science of the peoples who inhabited the territory of the Republic of Uzbekistan is extremely necessary. In particular, much attention is paid to the education and upbringing of youth, based on national culture, traditions, the rich heritage of our ancestors, world-famous cultural heritage.

To achieve these goals of modernization and improvement of the educational system and the Law “On Education”, the state program “For Personnel Training” was adopted. The state program determines the policy of the state based on general human principles, historical experience, centuries-old cultural and scientific traditions of the people, and the long-term development of society.

Scientific research by scientists shows that the Master-Apprentice system of training in teaching crafts to young people has a rich experience. However, recently the rich heritage and experience of our ancestors has not been fully used. One of the reasons for this is incomplete or partial knowledge of the “Master-Apprentice” system.

Textbooks and sources studying the rich heritage and experience of our ancestors are not enough. In addition, now students studying the craft, whether in higher educational institutions, vocational colleges or lyceums, high schools or workshops, privately studying the craft, are not taught oriental manners and rules of behavior, which negatively affects knowledge and behavior, in general, the formation of the spirituality of the younger generation.

Therefore, we must use the rich spiritual heritage left by our ancestors: in particular, the developed model of the rules of the relationship between the Master and the student gives the student the following personal and professional

qualities; strengthens respect for the rich heritage of ancestors, respect for the older generation, comrades, and forms universal human values in general. Promotes a complete study of the basics of the craft, the intricacies of the business being studied.

Folk and applied art contributes to the spiritual prosperity of the individual, forms and educates aesthetic views, psychological attitude towards the environment.

Therefore, the Uzbek national applied art fosters artistic, spiritual, universal humanity, forms a scientific worldview, promotes cultural elevation as a person and is the main source.

As you know, all types of art have an impact on the spiritual and psychological state of their audience. It should also be noted in this place that folk applied art has a unique effect on a person and cannot be replaced by anything else, that is, this type of art affects both aesthetically and spiritually, which is why it is so widespread and used among the people.

Practical lessons of the “Master and Apprentice” system include the following tasks:

- increases the cultural and aesthetic level of the student:
- increasing interest in folk applied arts, studying the history of decorative and applied arts:
  - familiarization with the life and work of major representatives of the art form and folk craftsmen:
    - teaching students the basics of applied crafts, types of elements, coloring, types of construction:
    - training students to work with various raw materials and produce finished products:
      - forms the ability of a creative approach to the subject being studied, provides deep knowledge:
      - prepares the student as a master of his craft, a professional master of applied arts and crafts.

A daily program of practical training introduces the student to the aesthetic, ongoing process of labor. Achieving practical exercises consist of:

- planning conversations on the topic of folk art and the history of folk crafts:

- introduces the work process, methods, tools and raw materials used:

- introduces thematic compositions and types of objects, as well as the application of patterns, production of products:

- in practice, independently carry out practical work on objects and products.

- in practice, independently carry out practical work on objects and products.

Currently, one of the important tasks is to instill and introduce students to traditional skills and the basics of folk crafts. To do this, it is necessary to give the concept of what “Craft” is? Craft, artisan, craftsmanship - what does it mean? These questions need to be answered. Craft is a type of work activity that requires certain skills and abilities. Craftsmen are people who have skills and know their craft (craft). A craftsman is a person engaged in a certain type of labor activity (craft).

Craftsmanship is the performance of a certain work and type of labor activity using ordinary tools. Wood and ganch carving, jewelry, weaving, gold embroidery and sewing of national ornaments, shoemaking, blacksmithing, carpet weaving, weaving and much more are types of handicrafts. A master is someone who knows his job and knows how to pass on his knowledge and experience to others.

An apprentice is a person learning a craft from a master. No matter how great the master would be, if he does not transfer his knowledge and skills to the student, then his great creations will disappear immediately after him. In ancient times, the craft was taught individually to one student. For example:

- to be the only student of the master:

- guild student, when in a community of artisans united into a single community, training in a craft is carried out individually, to one student.

Among young people, if any master does a good job, they immediately call him their mentor, but in reality, can every master be called a mentor? Is he worthy to be called “Master” or “Mentor”? What are the tasks of a mentor? All these questions are difficult to answer. For our ancestors, there was a law of relations between Master and Apprentice based on national traditions, national mentality, national rituals, religious traditions and prayers.

In conclusion, we can say that for centuries, among the eastern peoples, morality, age-old dreams for a good life were widely reflected in folk crafts, folk crafts. Its unique feature has a moral, ideological, cultural basis, reflected in folk crafts, in relations between generations, laid down in the principles of the relationship between “Master and Apprentice”, built on love for one’s work, mutual respect, aimed at educating the younger generation as a whole.

НИЗОМИ «УСТОЗ-ШОГИРД» ДАР ТАЪЛИМИ МАХОРАТ

Мақола ба яке аз шаклҳои маъмултарин ва қадимаи таълим, ки дар педагогикаи халқӣ қабул шудааст, низоми устод-шогирд бахшида шудааст. Муаллиф таърихи ғании шаклу усулҳои таълиму тарбияро дар асрҳои миёна оид ба навъҳои гуногуни хунароҳои мардумӣ ошкор намуда, қоидаҳои таълиму тарбияро, ки дар байни қосибон пазируфта шудааст, таъкид кардааст.

СИСТЕМА «УСТОЗ-ШОГИРД» В ОБУЧЕНИИ МАСТЕРСТВУ

Статья посвящена одной из наиболее распространенных и древних форм обучения, принятой в народной педагогике – системе устоз-шогирд. Автор раскрывает богатую историю форм и методов обучения и воспитания в средние века различных видов ремесел, освещает принятые в среде ремесленников правила обучения и воспитания.

Ключевые слова: национальная культура, мастер, наставник, ученик, устоз-шогирд, национальные традиции, национальный менталитет, национальные обряды, религиозные традиции, ремесло.

"USTOZ-SHOGIRD" SYSTEM IN TRAINING CRAFTSMANSHIP

The article is devoted to one of the most common and oldest forms of education adopted in folk pedagogy - system Ustoz-shogird. The author reveals the rich history of the forms and methods of training and education in the Middle Ages, various kinds of crafts, light received among artisans' rules of training and education

Key words: national culture, master, instructor, student, Ustoz-shogird, national traditions, national mentality, national ceremonies, religious traditions, craft.

List of used literature:

1. Маматов Д. Қ. Знаметие художники и новые подходы к подготовке молодых специалистов учителей рисования, разработка уроков художественной графике //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 832-837.

2. Zubrilin K. M., Muzafarovna A. N. Improvement of the Methodology for the Development of Professional Competence of Future Teachers of Fine Arts //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. [82-85].

3. Muzafarova A. N. FORMS OF PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR VISUAL AND CREATIVE ACTIVITIES //Euro-Asia Conferences. – 2021. – С. [119-123].

4. Aminov A. S., Baqoev S. S. Methodology of Using New Pedagogical Technology in Teaching the Fundamentals of Projection //INTERNATIONAL JOURNAL OF SPECIAL EDUCATION. – 2022. – Т. – №. 3. С. [37].

5. Абдуллаев С. С. и др. ЭСТЕТИКА ЦВЕТА В ВОСПИТАНИИ ПЛАСТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ АРХИТЕКТОРА //PEDAGOGS journali. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. [384-386].

6. Botirov J. S. et al. The same goes for art classes in private schools' specific properties //Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. – 2021. – Т. – №. 2. [27].

Камолов Соҳибназар Эмомидинович
ассистенти кафедраи забонҳо ва
фанҳои гуманитарии ДДСТДТ. Тел. 915085708

МУНОСИБАТИ ДАВЛАТ БА ДИН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Шояд ҳеҷ як дине дар доираи илмӣ ва таҳқиқоти ҷаҳон монанди ислом мавриди тавачҷуҳ ва баҳсу мунозираҳои зиёд қарор нагирифта бошад. Исломо метавон имрӯз аз динҳои пурқудрат ва қобилияти ҳаёти доштаи замони муосир қаламдод кард. Зеро ислом яке аз се дини бонуфузтарини ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта пайравони он ҳоло зиёда аз 1,9 миллиард нафарро ташкил медиҳанд ва дар 128 кишвари дунё сукунат доранд. Аз ҷумла дар зиёда аз 40 кишвар мусулмонон аксарияти аҳолии ва дар 18 кишвари дигар ақалияти бонуфузро ташкил медиҳанд. Мусулмонон имрӯз минтақаи васеъро дар қитъаҳои Осиёву Африқо ишғол кардаанд. Дар 28 давлат исломо ҳамчун дини расмӣ дар конститутсияи худ эътироф кардаанд. Ба таври умум кишварҳое, ки онҳоро ҷомеаҳои исломӣ гуфтан мумкин аст, аслан 57 давлатро дар бар мегирад, ки дар онҳо мусулмонон ё аксарият, ё ақалияти назарраси шаҳрвандонро ташкил медиҳанд ва аҳолии онҳо мувофиқи омили соли 2019 тақрибан 1,9 миллиардро, ки баробари 24 % аҳолии кураи замин мебошад, ташкил медиҳад. Аз рӯи суръати афзоиши аҳолии ин кишварҳо дар яке аз ҷойҳои аввалин дар ҷаҳон меистад. Аз ҷиҳати сарватҳо ва захираҳои табиӣ минтақаҳои исломӣ аз бойтарин мавзӯҳои ҷуғрофӣ олам ба шумор рафта танҳо дар Ҳалиҷи форс то ҳудуди баҳри Каспий 70 % захираҳои нафти ҷаҳон ва зиёдтар аз 40 % захираҳои гази табиӣ ҷаҳонӣ ниҳон мебошанд. Аҳоли афзояндаи минтақа бошад, манбаи арзони қувваи корӣ ба шумор меравад. Диққати бисёр кишварҳои абарқудратро маҳз ҳамин сарватҳои табиӣ бештар ба худ ҷалб месозад.

Дар айни замон аз тарафи доираҳои ғарбӣ пайваста ташвиқи тарғиб шудани хатари «терроризми исломӣ» ва боло рафтани исломхаросию

исломситезӣ дар ин давлатҳо, бозори баҳсу мунозираро оиди нақш ва мақоми ислом дар ҷаҳони имрӯза, беш аз пештар гармтар сохт. Албатта наметавон ба ин андеша розӣ шуд, ки ислом дини зуроварӣ ва бадбиниву адоват бошад. Вале бо вучуди ин бояд эътироф намуд, ки мушкилоти ҷиддие, ки дар диндорӣ имрӯзаи исломӣ ва ҷомаҳои мусулмонӣ вучуд дорад, намегузорад, ки ин тамаддун, ҷузъи солим ва ҳамқадами ҷомаи муосири ҷаҳонӣ бошад. Ин ҳолат равшанфикрони мусулмонро маҷбур кардааст, ки ба муайян намудани сабабҳои пайдоиши чунин вазъият машғул шаванд. Онҳоро водор сохтааст, ки роҳҳои ҳалосиро аз ин варта ҷӯянд ва роҳҳои инкишофи ояндаи ҷамъияти мусулмонро дарёбанд. Гурӯҳе аз равшанфикрон сабабу иллатҳои ақибмондагӣ ва ҷаҳолатро дар кишварҳои исломӣ чунин хулоса бароварданд:

1. Дар доғмаҳои тағйирнопазири динӣ ва душмани навогарӣ будани рӯҳониёни ислом диданд.

2. Дигар сабаби ақибмондагӣ таназзулро аз исломи асили даврони Муҳаммад пайғамбар дурр ва бегона шудани мусулмонон ба тақлиду хурофот, бидъатҳо ва ба ҷаҳолат олуи гардидани онҳо диданд. Ҳарчанд таҳқиқи шинохти ислом аз ҷониби донишмандони мусулмон ҳанӯз дар асрҳои миёна бо ҳукми анъана даромада бошад вале пайдоиши илмҳои диншиносӣ исломшиносӣ асосан дар даврони Шӯравӣ оғоз гардидааст. Илмҳои диншиносӣ исломшиносӣ дар замони Шӯравӣ хусусияти идеологӣ касб карда буд. Дар ин замон бо сабаби хусусияти идеологӣ касб кардани илмҳои диншиносӣ исломшиносӣ дар ин илмҳодин на ҳамчун як унсурӣ тамаддуни башарӣ ва як зинаи ногузири ташаккули шуури ҷаҳонбинӣ инсоният баррасӣ мешуд, балки ба он ҳамчун як падидаи комилан манфии таърихи инсоният баҳо меоданд. Ба тарзи дигар, принсипҳои марксистӣ муносибат ба дин дар асл вайрон карда мешуданд. Дин дар ҳошияи таърихи башар қарор гирифта, нақшу таъсири он ба шуури тафаккур ва тарзи ҳаёти иҷтимоӣ мардум, бахусус қишри ноогоҳи ҷомаи дуруст баҳогузорӣ намегардид. Бо оғоз ёфтани бозсозии горбачёви

ва рушди анъанаҳои демократӣ ҳамаи ин хатоҳои назариявӣ амалӣ ба рӯи об баромаданд. Маълум гардид, ки ба масъалаи нақшу таъсири дин дар тафаккур ва ҳаёти иҷтимоии мардуми Шӯравӣ баҳои дуруст дода нашудааст ва ҳодисаҳои солҳои 90 – уми асри XX дар Тоҷикистон бозгӯи возеҳи он мебошад. Дар он марҳила ба иллати ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва шикасти таълимоти коммунисти дар Тоҷикистон холигиҳои ғоявӣ ба вуҷуд омад, ки онро танҳо таълимоти исломӣ пур карда метавонист ва танҳо ба воситаи ислом метавон мардумро зери шиори мубориза бо мафкураи коммунистӣ ба майдони низоъ кашид. Бояд иқрор намуд, ки албатта дар ин давра ҷаҳонбинии дунявӣ (на материалистӣ атеист) хеле тараққи карда буд. Аммо ҳизби коммунистӣ ҷаҳонбинии дунявиро бо ҷаҳонбинии илмӣ – атеистӣ айният дода, онро ба инбат намегирифт, ки ҳанӯз шуури аксарияти шаҳрвандони шӯравӣ, бахусус дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, дар зери таъсири дин қарор дораду тарзи зиндагии онҳо ба хусусиятҳои суннати вобаста аст. Дар даврони истиқлолият ва соҳибхитӣ раванди азнавсозии ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва сиёсӣ иқтисодии кишвар бо ташаббусҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо муносибати давлати миллии дунявӣ ба дин тағйир таҳаввул пайдо кард, балки ҳамзамон илмҳои диншиносӣ исломшиносӣ низ аз бунбасти идеологияи сиёсӣ берун баромада бо назардошти назокатҳои сиёсати дохилӣ хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва манфиатҳои умумии илмӣ бо усулу равишҳои нав такмилу тараққи ёфтанд.

Муҳимтарин дастоварде, ки дар соҳаи муносибат ба дин, дар ин замина назари нав ба таҳқиқи инкишофи илмҳои диншиносӣ исломшиносӣ бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба даст омад ҳамин буд, ки мо тавонистем бӯҳрони маънавиеро, ки дар шакли бархурди ҷаҳонбинии дунявӣ дини зоҳир мегардад, бартараф намуда, ба ғайриақидагӣ сохтани манбаи диниву дунявӣ дар зиддиятҳои сиёсии байни мардуми кишвар ноил шавем. Боиси

тассуф он аст, ки намояндагони исломи сиёси ғолибан чунин вонамуд мекунанд, ки гӯё танҳо онҳо ҳаққи аз ислом намояндагӣ карданро доранд. Гузашта аз ин, онҳо ҳизби сиёсии худро, агарчи динӣ ҳам бошад бо ислом яке медонанд. Бинобар ин ҳар мушките, ки бо ҳукумат доранд, чунин маънидод мекунанд, ки гӯё ҳукумат ба онҳо не, бо ислом даъво дорад. Барои мисол, агар дар ноҳияе, шаҳре, деҳае фаъолияти аъзоёнаш ё ва ё созмони ҳизбиашро танг созанд, зуд хулоса мебароранд, ки ҳукумати маҳал дини исломро маҳдуд карданист. Чунин фаҳмиш иштиҳоби маҳз аст ва як навъ гӯё таъкиби мусулмонони қаторӣ ва ё ғайриҳизбист. Ақидаи он ки дари низоми дунявӣ дин аз як падидаи иҷтимоии фарогир ба як фаъолияти сирф фардию шахсӣ табдил дода шуда, нуфуз, таъсир ва қудрати он дар ҳомае коста мегардад, заминаи воқеаи надошт. Зеро дунявӣ ҳаргиз маънои зиддинӣ ва ё бидиниро надорад. Давлати дунявӣ аз манфиатҳои ҳамаи табақаҳои ҳомае, чи диндору чи бедин ва намояндагони ҳамаи дину мазҳабҳои мавҷуда, чи мусулмон, чи насрониву, чи яҳуди ва ғайра ҳимоят мекунад ва эҳтиром мегузорад. Як асли низоми дунявӣ озодии эътиқод буда, дин дар давлати дунявӣ як рӯки асосии фарҳанги миллии ҳома ба шумор меравад. Яъне дунявият дар низоми давлатдорӣ навини тоҷикон мазмуну моҳияти тоза касб намуд, чи мафкураи динӣ ва чи дунявӣ ҳуқуқи баробарро соҳиб шуда, ҳамчун эътиқоди фардӣ шахс эътироф гардиданд ва имконияти ақидагиро сиёсӣ сохтани ҳама гуна мафкура дар заминаи таъсириомилҳои дохилӣ ва берунӣ аз байн рафт.

Раванди ғайриақидагӣ сохтани манбаҳои диниву дунявӣ минбаъд дар дигар санадҳои ҳуқуқӣ, бахусус Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияи динӣ», «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва амсоли инҳо инкишоф ёфт. Ҳамаи ин ҳолатҳои дар асоси дастури супоришҳои Пешвои миллат раванди ғайридиданӣ сохтани ҳама гуна мафкура дар низоми давлатдорӣ навини тоҷикон ташаккул дода, барои ҳифзу суботи кишвар ва амнияти давлатию миллии заминаҳои ҳуқуқиро таъмин намуд. Инро метаавон як

дастоварди бузурги идеологию сиёсӣ дар замони истиқлолият номид, ки барои сарчамъ кардан ва ба созандагию бунёдкорӣ хидоят намудани мардум замина муҳаё сохт. Усули нави муносибати давлат ба дин таҳия гардид, ки он, пеш аз ҳама, дар муносибати фарҳангии давлат ба дин таҷассум меёбад. Давлати навини тоҷикон ба хоҳири амну суббот ва ваҳдати мардуми кишвар ҳарчанд ягон мафкура, аз ҷумла динро ба ҳайси мафкураи расмӣ наменпазирад, вале он бо ҳамин васила барои рушди дин ҳамчун як ҷузъи фарҳанги миллӣ заминаҳои ҳуқуқиро эҷод намуд. Маҳз ҷудоии дин аз сиёсат имкон дод, ки дин ҳамчун як падидаи фарҳангӣ аз нав нафаси тоза кашад ва дар қонеъ сохтани талаботи эътиқодӣ ва тарбияи ахлоқии шаҳрвандон саҳм гирад. Ҷудоии дин аз давлат маъноии ҷудоии мутлақро надошта, танҳо маъноии ҷудоии дин аз сиёсат, яъне дастгоҳу мақомоти давлатиро дорад, то кия гон гурӯҳ натавонад аз тариқи дастгоҳи давлатӣ динро барои мақсадҳои муғризонаи худ ва вайрон кардани амну суботи ҷомеа истифода барад. Дар айни замон бояд ёдрас шуд, ки сарфи назар аз он дастовардҳое, ки мардуми Тоҷикистон дар самти озодии вичдон ва эҳёи арзишҳои динӣ дар замони истиқлолият ба даст овардаанд, баъзан душманони ғоявии мо барои афрӯхтани низоъҳои сиёсӣ динӣ кӯшиш менамоянд бея гон асосу далел сиёсати давлатӣ дунявии моро нисбат ба дин нодуруст баҳогузорӣ менамояд.

Тақрибан кишварҳои пешрафтаи дунё, ба шумули Амрико, Ҷопон, Фаронса, Аврупои Шарқӣ сабақ медиҳад, ки Конститутсияи он кишварҳо дар қорҳои давлатӣ нақш доштани динро манъ намекунад ва дину диндорон ҳам нақши худро дар қорҳои давлатӣ дар доираи салоҳияти худ анҷом медиҳанд ва ба фаъолияти давлат, салоҳиятҳои он дастдарозӣ намекунанд. Ин чиз нишонаи барҷастаи риояи низоми демократӣ ва дунявии ҳақиқи мебошад ва сазовори пайравист. Гуфтаҳои боло бори дигар шаҳодат бар он медиҳанд, ки дар ин ихтилоф ва низоъҳо дин сабабгор нест. Балки онҳое сабабгоранд, ки динро ба сиёсат кашидани мешаванд ва аз он барои амалӣ сохтани ғаразҳои гуногуни худ истифода

бурдани мешаванд. Ҳарчанд имрӯз дар низоми давлатдории кишвари мо мабдаъҳои динию дунявӣ аз нигоҳи идеологию сиёсӣ ғайриақидагӣ карда шудаанд, вале назарсанҷиҳои сотсиологӣ нишон медиҳанд, ки ба сабаби дар кишвар ҳанӯз ҷой доштани пайравони ҳаракатҳои тундрав заминаҳои низои динӣ – сиёсӣ байни мазҳаби суннатии ҳанафӣ ва исломи бунёдгароӣ пурра аз байн нарафтааст. Хусусан замоне, ки имрӯзҳо дар ҳамсоғии кишвари мо Афғонистон гурӯҳи «Толибон» ба сари қудрат омадаанд ва кушиши сусту заиф намудани дастовардҳои миллию фарҳангӣ, осори мусиқию ҳунармандӣ, мактабу театрҳо, поймоли ҳуқуқи занон ва амсоли онҳо равона гардидаанд. Бинобар ин чунин вазъият тақозо мекунад, ки зиракӣ ва ҳушёрӣ сиёсиро аз даст надихем ва ҳар фарди ҷомеаи мо бояд ҷиддияти ин ҷанбаи мавзӯро дуруст дарк намоянд. Ҳар кадом фарди ҷомеа аз рӯҳониён сар карда, то шахрванди қатории кишвар бояд донад, ки маҳз сиёсати пешгирифтаи давлатӣ (миллии дунявӣ) мо нисбат ба дин имкон медиҳад, ки мо ба муқобили чунин падидаи хатарноки аср – ифротгароӣ терроризми динӣ истодагари намоем, паҳншавии ин падидаҳои вайронсозандаи амну суботи ҷомеаро пешгирӣ намоем ва дар рӯҳияи ватандорӣ миллатдӯстӣ насли ҷавон муваффақ шавем.

МУНОСИБАТИ ДАВЛАТ ДИН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар мақола муаллиф он оид ба нигоҳи доираҳои Ғарб нисбат ба дини Ислом ва муносибати давлати соҳибистиқлоли мо ба ин масъала маълумот оварда, сабабу иллатҳои ақибмондагӣ ва ҷаҳолатро дар кишварҳои Исломӣ мавриди таҳлил қарор додаанд. Инчунин кӯшишу талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон барои берун баровардани диншиносии исломшиносӣ аз бунбасти идеологию сиёсисозӣ маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: дин, диншиносӣ, терроризми динӣ, тамаддун, ҷаҳонбинии дунявӣ, дунявият, истиқлолият, ҷаҳонбинии илмӣ-атеистӣ.

ОТНОШЕНИЕ ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВА К РЕЛИГИИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье авторы пытаются представить информацию о взглядах западных кругов на Ислам, отношении нашего государства к религии в период независимости, а также проанализировать причины отсталости и невежества в Исламских странах. Лидер нации Эмомали Рахмон был проинформирован о необходимости выйти из тупика политической идеологии.

Ключевые слова: религия, религиоведение, религиозный терроризм, цивилизация, светское мировоззрение, секуляризм, независимость, научно-атеистическое мировоззрение.

ATTITUDE OF THE TAJIK STATE TO RELIGION DURING THE INDEPENDENCE PERIOD

In the article, the authors try to present information about the views of Western circles on Islam, the attitude of our state towards religion during the period of independence, and also analyze the causes of backwardness and ignorance in Islamic countries. The leader of the nation, Emomali Rahmon, was informed of the need to break the deadlock of political ideology.

Key words: religion, religious studies, religious terrorism, civilization, secular worldview, secularism, independence, scientific-atheistic worldview.

Адабиёт

1. Давлатов М. Антагонизм ислама и США: миф или реальность.
2. Имомов А. Нақши муҳокима дар инкишофи демократия с. 2003.
3. Имомов А., Сатторзода А. Дин ва низоъ. Душанбе 2003.
4. Маллаев Р. К., Ҷӯраева Д. Р. Сиёсат ва дин (ислом дар ҷаҳони муосир).

Темурзода Музаффар,
номзади илмҳои педагогӣ,
и.в. дотсенти кафедраи графика ва миниатюраи
ба номи Ф. Хочаев, ДДСТДТ. Тел.: 939996070

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ КАСБИИ РАССОМ

Солҳои охир дар соҳаи педагогикаи муосир тадқиқотҳои ба назар мерасанд, ки ба муносибати салоҳиятнок асос ёфта, дар робита ба муҳокимаҳо дар бораи мушкилот ва роҳҳои навсозии соҳаи маориф паҳн шудаанд.

Муносибати салоҳиятнок на танҳо дониш ва маҳорату малакаҳои мушаххасеро дар бар мегирад, яъне ҳар он чизе, ки хусусияти касбии онҳост, ва дар он самаранок амал мекунанд, инчунин як қатор меъёрҳо (категорияҳо) ба монанди қобилияти шахс дар ҳалли масъалаҳои гуногуни фаъолияти касбиро низ дар бар мегиранд. Яъне, салоҳиятнокӣ -- ин тавсифи ягонаи (интегралӣ) касбӣ ва шахсӣ мебошад, ки омодагӣ ба ҳалли вазифаҳои гузошташударо муайян мекунад. Ба ақидаи аксари коршиносон, муносибати салоҳиятнок ба натиҷаи таълим равона шудааст, ки ба сифати натиҷа ҳамчун қобилияти амал кардани шахс дар ҳолатҳои гуногун баррасӣ мегардад, на ин ки маҷмӯи маълумоти азбаршуда.

Ҳамин тариқ, салоҳияти касбӣ аз салоҳиятҳо ташаккул меёбад ва ҳар қадаре, ки шахс дорои маҷмӯи салоҳиятҳо бошад, ҳамон қадар доираи салоҳияташ васеътар шуда, ҳамон қадар имкониятҳои худшиносӣ ва худинкишофдиҳӣ дар фаъолияти кориаш, ҳамчун асоси омодагии доимии касбӣ васеътар мегардад. Салоҳиятҳои таълимӣ ҳамеша чузъи таркибии фаъолияти таҳсилоти умумиро инъикос намуда, бо муносибати фаъолияти шахсӣ ба таълим муайян карда мешаванд, зеро онҳо танҳо ба шахсияти хонанда дахл доранд ва танҳо дар чараёни иҷрои маҷмӯи амалҳои дар шакли таълим тартиб додашуда бо роҳҳои муайян санҷида мешаванд. Яъне маҳорат дар ин ҷо хусусияти ҳам фаъолият ва ҳам шахсият аст. Аз ин рӯ, ин муносибат имкон медиҳад, ки маҳоратро ҳамчун чузъи фаъолияти таълимӣ ва ҳамчунин хусусияти таркибии интегративии

тавсифи шахс баррасӣ кунем. Бинобар ин, дар педагогикаи муосир принсипи таҳияи модели концептуалии рушди маҳорат ва малакаи хонандагон ин **принсипи ташаккули шахсият дар фаъолият мебошад.**

Ҳамин тариқ, дар раванди таълим қобилият ва малакаҳои умумиро метавон ҳамчун робитаи ҷудонашавандаи амалҳои берунӣ ва ботинӣ баррасӣ кард, ки аввал ҳамчун маҳорат, баъд ҳамчун қобилияти интегративӣ – маҳорат, ки баъдан худро дар сифати нав – ҳамчун салоҳият амал мекунад. Бинобар ин, аз нуқтаи назари муносибати шахсӣ - фаъолиятӣ ва муносибати салоҳиятноқ, маҳорати касбӣ қобилияти яклухт ва ягона мебошад. Масалан, рушди бомуваффақияти малакаҳои рассомӣ асосан аз рӯи донишдони дарки пайдарпайи мавод (модел), қобилияти эҷод кардани тасвирҳои озод, инчунин малакаҳои инкишофёфтаи даст муайян карда мешавад, ки он имкон медиҳад, ки ҳаракатҳои оддии қаламро ба амалҳои бошууроноии тасвирӣ табдил диҳад. Кашфи робитаи ҳосият ва динамикаи диққат ва фаъолияти инсон ба олимони машҳур тааллуқ дорад, ки дар маркази таваҷҷӯҳ ҳамеша мундариҷа ва ҳадафҳои мувофиқи амал қарор доранд, дар ҳоле ки инкишофи маҳорат бо гузаштан аз як хусусият хос аст. ба зинаи сифатан нави тараккиёт. Ҳамин тавр, тағйироти сифатии маҳорат ва маҳорати касбӣ дар расм бо хусусиятҳои психологӣ механизми дарк, дониш ва ҳадафҳо ва вазифаҳои мушаххаси визуалӣ, инчунин хусусияти объективии модели тасвиршуда ва хусусиятҳои забони визуалии образнок дар тасвири тасвирӣ муайян карда мешавад. «Рассомон кӯшиш менамуданд, ки дар асарҳои худ таассуротро, ки ҳар як предмете, ки дар болои онҳо офаридааст, баён кунанд» [8, с. 262].

Аз ин рӯ, дар санъати тасвирӣ се намуди асосии ба ҳам вобастаи фаъолият мавҷуд аст, ки салоҳияти касбии мутахассисро ташкил медиҳанд:

- 1) дарки табиат;
- 2) ташаккули тасаввурот дар бораи табиат ва тасвир;
- 3) офаридани тасвири тахайюлот дар рӯи мавод.

Ҳамин тариқ, як ҷанбаи муҳими муносибати салоҳиятноқӣ дар таҳсилоти касбӣ салоҳият дар соҳаи саводнокии визуалӣ (дорои дониш, малака ва малакаҳои асосӣ дар фанҳои махсус, ки имкон медиҳад таҷрибаи назариявӣ ва амалии бадастовардари ба хусусияти таълимӣ табдил диҳад) мебошад, инчунин фаҳмиши раванди ташаккули ақидаҳо дар бораи табиат,

ки муваффақияти раванди визуалӣ ба он асос ёфтааст. «Образи бадеӣ дар ягонагии дарки предмет ва ташаккули шакл ба вучуд меояд. Тафаккур ва эҳсос ҳамеша дар як эҷодиёти бадеӣ якҷоя пайдо мешаванд» [4, с. 228].

Тадқиқоти равоншиносони машҳур ва бозёфтҳои таҷрибавии рассомони амалкунанда нишон медиҳанд, ки ҳама гуна фаъолияти визуалии пурмазмун аз раванди ташаккули ақидаҳо дар бораи табиат оғоз мешавад ва ташаккули тасвири тасвирӣ бо натиҷаи фаъолияти амалӣ алоқаманд аст, ки шуури мо дар асоси он аст. Бинобар ин, мукаммалии тасвири ғояи табиат ба пуррагии тасвири дар дарк ташаккулёфта вобаста аст, ки дар ниҳоят сифати расмро муайян мекунад. Комилан равшан аст, ки доираи васеи масъалаҳо махсусан бо вазифаҳои дарки визуалӣ алоқаманданд ва соҳаи ташкили равандҳои идрок дар омӯзиш аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Масалан, Н.Н. Волков проблемаи тарбия, дарки визуалии рассом, бартараф намудани одати биниши оддии рӯзмарра нисбат ба фаъолияти тасвириро яке аз муҳимтарин проблемаҳои психология ва методикаи таълими санъати тасвирӣ ҳисоб мекард. Зиёда аз ин, аз нуқтаи назари ӯ, «рафъи тарзи диди суннатӣ на мубориза бо душман ва муҳити атроф, балки мубориза бо худ — кори душвортарин, фоҷианоктарин аст» [2, с. 169].

Мактаби равоншиносони ватанӣ консепсияеро ҳимоя мекунад, ки мувофиқи он ҳама гуна раванди тасвир бидуни дарки пурмазмун тасаввур карда намешавад ва муваффақияти тасвир аз сабаби он, ки дарки визуалӣ чӣ гуна ташкил карда шудааст, ғайриимкон аст. Дарк, ки раванди мураккаби маърифатӣ буда, бо як қатор қолабҳо хос аст, ки асосии онҳо якпорчагӣ, маънӣ, аперсепсия, интиҳобӣ, доимӣ мебошанд. «Дар психология ҳам хосиятҳои образи дарк — доимӣ, яклухтӣ, сохт, объективӣ ва ҳам хосиятҳои образи тасвир — умумият, интиҳобӣ, схематикӣ ва баъзе дигарҳо муқаррар шудаанд. Онҳо ба хосиятҳои инфиродии дарк ва хосиятҳои механизми муаррифӣ мувофиқат мекунанд» [6, с. 44].

Дар баробари ин, дарки рассом дар раванди фаъолияти визуалӣ дорои хусусиятҳои хос буда, хусусиятҳои гуногуни равониро дар бар мегирад. «Муносибати мазмуну шакл дар асари санъати тасвирӣ яке аз проблемаҳои санъати муосир мебошад» [1, с. 164]. Ҳамин тавр, рассом дар процесси дарк на танҳо таассуроти аёнии худро интиҳоб ва умумият

медихад, балки онхоро дар шуури худ мувофики биниши фарди ва тафаккури хаёли қор қарда мебарорад. «Тафаккури хаёли шакли хоси инъикоси воқеияти воқеӣ мебошад, ки дарки дарки тасвиршуда дар сатҳи дарки эмотсионали ва муаррифи сурат мегирад» [7, с. 29]. Дар айнаи замон, идеяи модели, ки ҳангоми дарки он ба даст омадааст, ҳамеша ба таври қофӣ муқаммал, бидуни ҷойгир қардани тасвири мувофиқ дар ҳавопаймои тасвири, яъне. дарки модел бояд худ аз худ не, балки мувофики забони шартии маводи мушаххаси бадеӣ ба амал ояд. Ин баёнӣ барои рассом аҳамияти принципаӣ дорад, зеро дарки образ ҳамеша бо маҳорати техникаи талаба, мувофиқати дарки ӯ алоқаманд аст, ки ба ӯ имкон медиҳад идеяро дар шакли мушаххаси тасвири боварибахш таҷассум кунад. «Тамоман равшан аст, ки дар раванди расмкаши образҳои ташаккулёфта ҷараёни идро хеле бой мегардонанд» [3, с. 169].

Объекти даркшаванда дар тасвири рассом тағйироти сифати ба амал меояд, вай аз образ дар дарк бо он фарқ мекунад, ки модел на танҳо дар тамоми гуногунии хосиятҳои фардии худ бевосита ба ҳисҳо ошқор мешавад, балки тавассути таҳлили равонии табиат низ шинохти мешавад. Инчунин И.М. Сеченов қайд қарда буд, ки тасвир шакли равонӣ аз ҷиҳати мазмун нисбат ба марҳалаи пеш аз он — дарк бемисл бойтар аст. «Намоиш, — менависад В. Кузин, тасвири ашё ва ҳодисаҳои мебошанд, ки ҳозир дар қарда намешаванд, вале пештар дар ин ё он комбинат (қаму беш пурра) дар қарда шудаанд» [5, с. 236].

Азбаски идея аз ҳиссиёт ва дарк ташаккул меёбад, ғоя дорои хусусиятҳои мебошад, ки ҳам ба донишҳои ҳиссиёти ва ҳам оқилона хос аст, ки имкон медиҳад, ки намунаҳои зухуроти табиатро кашф қарда, ба моҳияти ҳодисаҳо, мантиқи ҳамӯҳангии ба ҳиссиёт мувофиқат намекунад. дарк. Шинохти зеҳнӣ ба хотира, тафаккури мантиқӣ ва он амалҳои таҳлил, синтез, абстраксия ва умумисозӣ асос ёфтааст, ки ҳамчун абзори шинохт амал мекунад. Гузариш аз дониши ҳассосӣ ба ақлонӣ бо умумисозии воқеият алоқаманд аст, яъне. умумияти на тандо ассотсиациядо, балки системаҳои оддитарини ассоциативӣ низ. Ҳар як ҳисси наво, ки ба муаррифи мубаддал мешавад ба системаҳои гуногуни ассотсиатсияҳо дохил мешавад, ки мазмуни мафҳумҳои ташкил медиҳанд ва ба ин тариқ ба системаи донишҳои торафт мураккаби инсон дар бораи ҷаҳон ва худ дохил мешаванд.

Ба гайр аз ин, муаррифӣ ҳосиятҳои тафаккури абстрактӣ зоҳир мегардад, ки он возеҳияти беназири тасвириро муайян мекунад, ки воқеияти объективиро инъикос мекунад. Аз ин рӯ, муаррифӣ ҳамчун маводи сарчашма, асоси ташаккули симои муаррифӣ ҳамчун ташаккули идеалие, ки дар сарвари расом ба таври спекулятсия шакл мегирад, ба ҳисоб меравад.

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ КАСБИИ РАССОМ

Дар мақола масъалаи муносибати салоҳиятнок дар тарбияи мутахассисони оянда дар соҳаи санъати тасвирӣ баррасӣ гардидааст. Механизмҳои ташаккули салоҳиятҳои касбӣ дар раванди таълими фанҳои ҳунари тавсиф шудаанд. Дар мақола қайд мешавад, ки расом дар ҷараёни дарк кардан на танҳо таассуроти басарии худро интихоб ва ҷамъбаст менамояд, балки онҳоро дар шури худ мувофиқи назардидаи шахсии худ коркард мекунад.

Калидвожаҳо: муносибати босалоҳият, омӯзиш, расом, донишҷӯ, тафаккури ҳаёли, дарк, раванди маърифатӣ, фаъолияти эҷодӣ, дониш, малака

КОМПЕТЕНЦИОННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ ХУДОЖНИКА

В статье рассматривается вопрос компетентного подхода при подготовке будущих специалистов в области изобразительного искусства. Описаны механизмы формирования профессиональных компетенций в процессе обучения искусству. В статье отмечается, что в процессе восприятия художник не только отбирает и суммирует свои многочисленные впечатления, но и обрабатывает их в уме по своему личному мнению.

Ключевые слова: компетентная установка, обучение, художник, ученик, образное мышление, восприятие, познавательный процесс, творческая деятельность, знания, умения.

COMPETENCE RELATIONS IN THE PROFESSIONAL EDUCATION OF AN ARTIST

The article discusses the issue of a competent approach in training future specialists in the field of fine arts. The mechanisms for the formation of professional competencies in the process of teaching art are described. The article notes that in the process of perception, the artist not only selects and summarizes his numerous impressions, but also processes them in his mind according to his personal opinion.

Key words: competent attitude, training, artist, student, imaginative thinking, perception, cognitive process, creative activity, knowledge, skills.

Адабиёт

1. Видинеев В.Н. Консерватизм ва «нав» дар рассомӣ ё муносибати «мазмун» ва «шакл» дар санъат // Маданият, илм, маориф: мушкилот ва дурнамо: Маводҳои конфронси VIII умумироссиягии илмӣ-амалӣ бо иштироки байналмилалӣ. Нижневартовск, 2021. с. 161-166.

2. Волков Н.Н. Ранг дар расм. М.: Санъат, 1985. 320 с.

3. Голосай А.В. Ташаккули тасвири тасвирӣ дар раванди фаъолияти визуалӣ // Маданият, илм, маориф: мушкилот ва дурнамо: Маводҳои конфронси VIII умумироссиягии илмӣ-амалӣ бо иштироки байналмилалӣ. Нижневартовск, 2021. с. 167-173

4. Эреско Д.А. Дарки предмет ва ташаккули шакл дар раванди ташаккули симои бадеӣ // Асарҳои илмии донишҷӯён ва аспирантҳо. Нижневартовск, 2020. саҳ. 228-231.

5. Кузин В. Масъалаҳои эҷодиёти визуалӣ. М.: Маориф, 1971. 144 с.

6. Полинская И.Н., Голосай А.В. Ташаккули дарки бадеии донишҷӯён дар дарсҳои академии расмкашӣ ва рассомӣ // Таҳсилоти олии имрӯза. 2019. № 5. 44-48.

7. Полинская И.Н., Федорович А.В. Оид ба масъалаи ташаккули тафаккури бадеӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои санъат // Донишкадаи олии имрӯз. 2020. № 7. 29-34.

8. Швец П.М. Хусусиятҳои эҷодиёти импрессионистҳо Ч- Монё ва Е. Нижневартовск . Нижневартовск 2018. саҳ. 262-263.

Субхон Усмонов,
номзади илмҳои педагогӣ,
дотсенти кафедраи Забонҳо ва фанҳои
гуманитарии ДДСТДТ. Тел.:987259899

Каримов Муҳаммад,
ассистенти кафедраи Забонҳо ва
фанҳои гуманитарии ДДСТДТ. Тел.: 918475747

САҲМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲИФЗИ ПИРЯҲҲО
(Бахшида ба эълон намудани соли 2025-«Соли байналмилалӣ ҳифзи
пиряхҳо»

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои фаровони об буда, зиёдтар аз 60 фоизи оби Осиёи Марказӣ ва захираҳои пиряхии минтақаро ташкил медиҳанд. Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асри ХХ зиёда аз чордаҳ ҳазор пирях ба қайд гирифта шуда буд, ки майдони умумии онҳо ба 8 фоизи масоҳати умумии кишвар баробар буд. Мутаассифона, бар асри тағйирёбии иқлим ин пиряхҳо бошиддат об шуда истодаанд. То имрӯз зиёда аз як ҳазор пиряхи Тоҷикистон комилан об шуда, аз байн рафтанд. Ҳаҷми умумии пиряхҳои кишвар дар як муддати нисбатан кӯтоҳ ба андозаи тақрибан сеяк баробар кам гардид. Маълум аст, ки дар ояндаи миёнамуддату дарозмуддат ин раванд метавонад оқибатҳои хеле вазнинро ба бор орад.

Дар баробари ин тағйирёбии иқлим боиси афзоиши чунин падидаҳои фавқулодаи гидрометеорологӣ, ба мисли сел, обхезӣ, хушксолӣ, ярҷ ва тармафарой гардидааст. Офатҳои табиӣ ҳамасола ба иқтисодиёт ва муҳити зисти Тоҷикистон зарари хело ҳам калон расонида, талошҳои моро ҷиҳати дастёбӣ ба ҳадафҳои рушди устувор ҷиддан коста мегардонанд.

Пиряхҳо захираи асосии оби соф мебошанд. Обшавии босуръати онҳо дар баробари зиёдшавии истеъмоли об, ки бо афзоиши аҳоли ва

рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад, метавонад ба оқибатҳои бағоят манфӣ оварда расонад.

Таҳлили тамоюли таъсиррасонии тағйирёбии иқлим ва афзоиши аҳоли нишон медиҳад, ки: агар дар солҳои шастуми асри гузашта таъминоти об ба сари ҳар як нафар аҳоли дар Осиёи Марказӣ солона ба зиёда аз 8000 (ҳашт ҳазор) метри мукааб баробар шуда бошад, имрӯз ин нишондиҳанда зиёда аз чор баробар кам гардида, дар як сол каме зиёд аз ду ҳазор метри мукаабро ташкил медиҳад.

Ҳамчунин обшавии пирияхҳои Арктика ва Антарктида боиси баландшавии сатҳи уқёнуси ҷаҳонӣ гардидааст. Ин омил, дар навбати худ метавонад ба ҳаёт ва некуахлоқии садҳо миллион сокинони Замин, хусусан дар кишварҳои хурди ҷазиранишин ва минтақаҳои наздизоҳилии онҳо, таҳдид ба бор орад.

Чунин мушкилотро ба инобат гирифта, моҳи март соли 2021 зимни нахустин ҷаласаи пешвоёни Эътилофи обу иқлим Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ибраз карда буданд, ки обшавии босуръати пирияхҳо дар баробари зиёдшавии истеъмоли об, ки аз афзоиши аҳоли ва рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад, метавонад ба оқибатҳои манфӣ оварда расонад. Бо назардошти чунин паешниҳодҳо Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид 14 декабри соли ҷорӣ зимни иҷлосияи 77-уми худ қатъномаи «Соли 2025 Соли байналмилалии ҳифзи пирияхҳо»-ро, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарӣ шуда буд, қабул кард ва иқдоми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо пуштибонии 153 кишвари узви СММ пазируфта шуд.

Мояи ифтихор аст, ки дар асоси ин қатънома чунин пешниҳодҳои Президенти кишвар аз ҷониби кишварҳои узви СММ дастгирӣ ёфтанд, аз ҷумла:

— эълон гардидани 21 март ҳамчун Рӯзи байналмилалии ҳифзи пирияхҳо;

– эълон шудани соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалии хифзи пиряхҳо;

– дар назди СММ таъсис додани Фонди боварии байналмилалӣ барои сахмгузорӣ ба хифзи пиряхҳо;

– дар соли 2025 доир намудани Конфронси байналмилалӣ оид ба хифзи пиряхҳо дар шаҳри Душанбе.

Боиси қайд аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гардидани худ ба масъалаҳои мубрами ҷаҳонӣ, ки барои беҳтар гардидани ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва беҳдошти экологии мардуми сайёра равона карда шудаанд, эътибори ҷиддӣ дода, дар ҳаллу фасли онҳо тадбирҳои мушаххас пешниҳод кардааст. Масъалаи истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, махсусан масъалаҳои истифодаи самараноки захираҳои обӣ, дастрасӣ ба оби тозаи ошомиданӣ ва ҳолати беҳдошти аз чунин ташаббусҳо ба ҳисоб мераванд. Инак, пешниҳоди мазкур ташаббуси панҷуми Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки барои дар амал татбиқ намудани он дар СММ Қатъномаи махсус қабул гардидааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки мувофиқи қатъномаҳои аз тарафи СММ қабулгардида, бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003 «Соли байналмилалии оби тоза», солҳои 2005 – 2015 Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт», соли 2013 Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об ва ниҳоят солҳои 2018 – 2028 Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» эълон гардиданд.

Панҷумин пешниҳод роҳбари давлати мо дар масъалаи **хифзи пиряхҳо** ниҳоят арзанда ва саривақтӣ буд. Зеро пирях манбаи таъминкунандаи об аст ва об манбаи ҳаёт 10% нарасидани об дар организми инсон ба беҳолӣ ва ба марг оварда мерасонад.

Умуман, дар сатҳи Замин пиряхҳо зиёда аз 16 млн. км², яъне қариб 11 % масоҳати хушкіро ташкил медиҳанд ва ҳаҷми умумии онҳо ба 30 млн. км³ баробар аст. Зиёда аз 99 % масоҳати пиряхҳои Замин дар минтақаҳои кутбӣ ҷойгир мебошад. Ба ғайр аз ин, онҳо дар қуллаҳои кӯҳҳо низ

мавҷуданд. Пиряхҳои Тоҷикистон ба ҳамин гуна пиряхҳо мансубанд. Мувофиқи маълумоти мавҷуда, дар ҳолати ҳозира дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 8492 пирях бо масоҳати 8476 км² мавҷуд аст. Ҳаҷми умумии ҳамаи онҳо 567 км³-ро ташкил медиҳад. Гарчанд Ҷумҳурии Тоҷикистон тахминан даҳяки масоҳати Осиёи Марказиро ташкил диҳад ҳам, дар ҳудуди он қариб аз се ду ҳиссаи қараёни тамоми минтақа ташаккул меёбад. Пиряхҳои Тоҷикистон ҳамасола бештар аз 13 км³ об медиҳанд, ки он чоряки қараёни дарёҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Пиряхҳо на фақат захиракундаи об, балки танзимкундаи намӣ низ мебошанд: онҳо тағйирёбии масрафи дарёҳоро танзим намуда, ҳолати пасту баландшавии қараёнро паст мекунад, ки ин барои тамоми соҳаҳои иқтисодиёт мусоид мебошад. (2,37-38)

Зарурияти ҳифзи пиряхҳоро Пешвои миллатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар чаласаҳои қаблии Ассамблеяи генералии СММ таъкид намуда буданд: Бинобар тағйирёбии иқлим ва ба ҳисоби миёна то 10С гарм шудани ҳарорати миёнаи солона пиряхҳо бошиддат об шуда, захираи оби тоза дар сайёра, аз он ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол ба сол кам шуда истодааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираи фаровони обист ва 60 фоизи оби дарёҳои ЭТНО марказӣ, аниқтараш 64 миллиард метри мукааб об ҳар сол дар қаламрави кишвар тавлид меёбад. Манбаи ин оби фаровон дар навбати аввал, агар бориши зиёди барфу борон дар минтақаҳои баландкӯҳ бошад, аз сӯйи дигар, пиряхҳоест, ки дар натиҷаи пайи ҳам боридани барф ва аз сардии ҳаво ба зудӣ об нашудани онҳо дар ин минтақаҳо қомат афрохтаанд. Барфҳои доимӣ дар фарозҳои бузург зери таъсири вазни худ ғафс шуда, тадриҷан ба яхи фирновии (кӯҳнаи) донақдор ва пас аз гузашти муддате боз ҳам ғафстар гардида, ба яхи шаффофи пурчило табдил меёбанд.

Мавриди зикр аст, ки бузургтарин анбуҳи майдонҳои яхбандии Осиёи Марказӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир буда, зиёда аз 80%-и пиряхҳои минтақа маҳз дар кишвари мо қарор доранд. Агар

майдони яхбандии минтақаи Осиёи Марказӣ ба 17 ҳазор км² баробар бошад, 60%-и масоҳати яхбандиҳои минтақа маҳз дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир гаштаанд. Захираи умумии яхи ин майдонҳои яхбандӣ дар кишвар 845 км³ –ро ташкил медиҳанд. (4,29).

Пиряхи калонтарини минтақа – пиряхи Федченко (Муксу), ки дар давраи яхбандии Лахш дарозии он ба 171 км баробар буд, имрӯз дорои ҳамаги дарозии 77 км мебошад, яъне дарозии он қариб 100 км коҳиш ёфтааст.

Чунин ҳолат дар дигар пиряхҳои калонтарини кишвар ба мушоҳида мерасад. Дарозии пиряхи Зарафшон дар давраи яхбандии Лахш ба 104,6 км буд, имрӯз ба 27,8 км, яъне чор маротиба кам гаштааст; дарозии пиряхи Гармо (Ваҳё) дар ҳавзаи дарёи Оби хингоб дар давраи яхбандии Лахш 73,5 км буда, имрӯз ба 30,4 км баробар шудааст, яъне зиёда аз ду маротиба кам гаштааст; дарозии пиряхи Ҷамъияти географии Рус (Ванҷ) дар давраи яхбандии Лахш 62,5 км буда, имрӯз ба 23,2 км баробар шудааст, яъне се маротиба коҳиш ёфтааст. Дарозии пиряхи Мазор дар ҳавзаи дарёи Оби Хингоб дар давраи яхбандии Лахш ба 40 км буд, имрӯз ба 16,8 км, яъне 2,5 маротиба кам гаштааст. Дарозии пиряхи Бозбайтал дар ҳавзаи дарёи Бартанг дар давраи яхбандии Лахш ба 38,0 км баробар буд, имрӯз бошад он ба 4,6 км баробар аст, яъне қариб даҳ маротиба кам гаштааст.

Бояд таъкид намуд, ки аз солҳои 90-уми асри гузашта то ҳоло дар натиҷаи обшавии пиряхҳо сатҳи укёнуси ҷаҳонӣ 5 см боло рафтааст. Таҳқиқотҳо собит намудаанд, ки агар чунин ҳолат давом ёбаду пиряхҳои ҷаҳон об шаванд, сатҳи укёнуси ҷаҳонӣ баланд гардида, баъзе қисматҳои давлатҳои соҳили баҳру укёнусҳо зерини об хоҳанд монд. Зеро дар сад соли охир ҳарорати миёнаи солонаи ҳаво ба 1,0°C боло рафтааст. Мувофиқи пешгӯйҳои коршиносон то соли 2050 ҳарорати миёнаи солона метавонад то ба 2,5°C баланд шавад. Аз ин рӯ, ҷорабиниҳои зарурӣ бояд андешид.

Қариб нисфи ҳамаи китъаҳои пиряхии Осиёи Миёна дар ҳудуди Тоҷикистон дар баландии 3500-5300 метр аз сатҳи баҳр воқеъ гардидаанд.

Қатъномаи Иҷлосияи 77 СММ аҳамияти пирияхоро ҳамчун ҷузъи таркибии даври гидрологӣ ва таъсири ҷиддии обшавии босуръати онҳоро ба иқлим, муҳити зист, саломатии инсон ва рушди устувор зикр намудааст. Инчунин дар ин санад таъкид шудааст, ки таъсири гармшавии глобалӣ боиси кохиши густурдаи креосфера шудааст, ки дар натиҷа устуворӣ дар минтақаҳои баландкӯҳҳо кам шуда, миқдору мавсими маҷрои об ва захираҳои обро дар ҳавзаҳои дарёҳои барфу пирихдор тағйир додааст. Ин омил ба паст шудани маҳсулоти маҳаллии кишоварзӣ, афзоиш ёфтани норасоии об ва баланд шудани сатҳи миёнаи баҳрӣ таъсир расонида истодааст.

САҲМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲИФЗИ ПИРИЯҲО

(Бахшида ба эълон намудани соли 2025-«Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо»)

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гардидани худ ба масъалаҳои мубрами ҷаҳонӣ, ки барои беҳтар гардидани ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва беҳдошти экологии мардуми сайёра равона карда шудаанд, эътибори ҷиддӣ дода, дар ҳаллу фасли онҳо тадбирҳои мушаххас пешниҳод кардааст.

Тоҷикистон дорои захираи фаровони обист ва 60 фоизи оби дарёҳои Осиёи Марказӣ, аниқтараш 64 миллиард метри мукаб об ҳар сол дар қаламрави кишвар тавлид меёбад.

Боиси ифтихор аст, ки дар асоси қатънома пешниҳодҳои ироашудаи Президенти кишвар аз ҷониби кишварҳои узви СММ дастгирӣ ёфтанд, аз ҷумла: эълон гардидани 21 март ҳамчун Рӯзи байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо, эълон шудани соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо, дар назди СММ таъсис додани Фонди боварии байналмилалӣ барои саҳмгузори ба ҳифзи пирияхҳо ва дар соли 2025 доир намудани Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳифзи пирияхҳо дар ш. Душанбе.

Калидвожаҳо: иқлим, гидрометеорология, ярҷ, рушди устувор, Арктика, Антарктида, Қатънома, яхи фирнови, гидрология

РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОХРАНУ ЛЕДНИКОВ

(Посвящается объявлению 2025 года «Международным годом защиты ледников»).

Республика Таджикистан обладает богатыми водными ресурсами, более 60 процентов водных ресурсов Центральной Азии и ледникового региона.

На территории Таджикистана в XX веке было зарегистрировано более четырнадцати тысяч ледников, общая площадь которых равна 8% от общей площади страны. К сожалению, из-за изменения климата эти ледники быстро тают. На сегодняшний день более тысячи ледников Таджикистана полностью растаяли и исчезли. Общий объем ледников страны за относительно короткий период времени сократился примерно на треть. 14 декабря текущего года Генеральная Ассамблея ООН на своей 77-й сессии приняла резолюцию «2025 год – Международный год защиты ледников», кандидатуру которой выдвинула Республика Таджикистан со своим альянсом.

Ключевые слова: климат, гидрометеорология, оползни, устойчивое развитие, Арктика, Антарктида, разрешение, замерзший лед, гидрология

CONTRIBUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO THE PROTECTION OF GLACIERS

(Dedicated to the declaration of 2025 as the “International Year of Glacier Protection”).

The Republic of Tajikistan has rich water resources, more than 60 percent of the water resources of Central Asia and the glacial region.

More than fourteen thousand glaciers were registered on the territory of Tajikistan in the 20th century, the total area of which is equal to 8% of the total area of the country. Unfortunately, due to climate change, these glaciers are melting quickly. Unfortunately, due to climate change, these glaciers are melting quickly. To date, more than a thousand glaciers in Tajikistan have completely

melted and disappeared. The total volume of the country's glaciers has shrunk by about a third in a relatively short period of time. On December 14 of this year, the UN General Assembly at its 77th session adopted the resolution “2025 – International Year of Glacier Protection,” which was nominated by the Republic of Tajikistan and its alliance.

Keywords: climate, hydrometeorology, landslides, sustainable development, Arctic, Antarctica, resolution, frozen ice, hydrology.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23-12.2022.

2. Муҳаббатова Х.М., Раҳимов М.Р., Географияи Тоҷикистон. Душанбе. 2011.

3. Бобоев С.О., Самиҳов Ш.Р., Самиев М.Б. Экологияи истихроҷ ва коркарди сарватҳои табиӣ. Душанбе. «Ирфон»- 2010.

4. Усмонов С Аҳамияти География дар ташаккули тафаккури иқтисодӣ ва рушди туризм. Душанбе 2014.

Темурзода Музаффар,
и.в. дотсенти кафедраи графика ва миниатюраи
ба номи Ф. Хоҷаев, ДДСТДТ. Тел.: 939996070

Чалолова Парвина Амонкуловна,
омӯзгори кафедраи графика ва миниатюраи
ба номи Ф. Хоҷаев, ДДСТДТ. Тел.: 50052495

МОДЕЛИ ТАШКИЛ КАРДАНИ ФАРҲАНГИ ГРАФИКИИ ОМӢЗГОРОНИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ДАР НИЗОМИ ТАКМИЛИ ИХТИСОС

Раванди навсозӣ ва ислоҳоти мунтазами системаи маориф дар мамлакати мо боиси дигаргуниҳои кулӣ дар соҳаи санъати тасвирӣ ва фаъолияти омӯзгори санъати тасвирӣ ва шахсияти ӯ гардид. Бо мақсади амалӣ намудани стандарти давлатии таҳсилот муаллими санъати тасвирӣ бояд дар қатори донишҳои дигар дар бораи тамоюлҳои муосири графика аз ҷумла: расмкашӣ, графикаи китоб, плакатҳо, шрифтҳо, графикаи муосири саноатӣ, полиграфия, дизайни графикӣ, графикаи компютерӣ, аниматсияи дастӣ тасаввуроти мукамал дошта бошад: [8, с . 20-23].

Муҳимтарин ҷузъи фарҳанги графии омӯзгори санъати тасвирӣ ва амалӣ доштани дониши назариявӣ, маҳорати графикӣ, маҳорати педагогӣ ва саводнокии касбӣ мебошад. Муаллими муосири санъати тасвирӣ бояд компютер ва дигар воситаҳои техникийи муосир, технологияҳои иттилоотӣ барои намоиш додани дискҳои мултимедиявӣ, презентатсияҳо, сохтани графикаи компютерӣ, филмҳои тасвирӣ, видеороликҳоро, ки ба стандарти нави санъати тасвирӣ дохил карда шудаанд, хуб донад [8, с. 20-24].

Имрӯзҳо омӯзиши амалии санъат дар мактаб бо донишҳои кӯхнашудаи назариявӣ ва дар байни муаллимони санъати тасвирӣ инкишоф наёфтани малакаҳои мувофиқи графикӣ рӯ ба рӯ шудааст. Муаллими санъати тасвирӣ бояд мактаббачагонро бо фарҳанги графикӣ шинос кунад, вале маълум мешавад, ки ин фарҳанг дар ҳуди муаллиме, ки дар синфҳои 1—7 аз санъати тасвирӣ дарс медиҳад, вучуд надорад. Дар айни замон қафомонии низоми педагогӣ нисбати ҷамъияти ба таври

сермахсул инкишофёбанда мушоҳида мешавад» [4, с. 37]. Вазъияте ба миён омадааст, ки усулҳои анъанавии тайёр кардан ва бозомӯзии омӯзгоронро ислоҳ кардан, таҷрибаи ҷамъшударо аз нав дида баромадан ва модели фасеҳтар, оқилона ва сайёри таълими калонсолонро таҳия кардан лозим аст.

Чун анъана низоми такмили ихтисос барои иҷрои фармоиши иҷтимоии давлат, ислоҳ кардани камбудии таҳсилоти ибтидоии омӯзгорон ва ворид намудани тағйирот ба стандартҳои ҳар як фанни таълимӣ пешбинӣ шудааст [7, с. 19-23]. Омодасозӣ ва бозомӯзии мутахассисон имрӯз бояд бо таъриба ба фаъолияти эҷодии шахсияти омӯзгор, дар асоси концептуалии рушди таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ бунёд карда шавад [1, с. 33-35].

Модели нави ташаккули фарҳанги графיקии омӯзгорони санъати тасвирӣ дар низоми таҳсилоти баъдидипломӣ ба таҷриба, донишҳои графיקӣ, малака ва маҳорате, ки омӯзгорон дар муассисаҳои таълимии қаблӣ гирифтаанд асос ёфта, раванди таълимро дар тамоми фаъолияти омӯзгорӣ муттаасил мегардонад. Модели оқилона самти ҳамаҷонибаи таълими калонсолонро пешниҳод мекунад: он таҳияи барномаи нави модулии курсҳоро бо ҷорӣ намудани мундариҷа ва шаклҳои нави таълим, нигоҳ доштани муттасилӣ бо барномаҳои махсус ва курсҳои компютерӣ, инчунин ҳамкориҳои фаъолро бо муассисаҳои таълими иловагӣ дар бар мегирад. Раванди ташаккули фарҳанги графיקии муаллимони санъати тасвирӣ сарфи назар аз ҷузъҳои марбут ба минтақа, равобити мутақобила бо муҳити атроф, тамошои осорхонаҳо ва толорҳои намоишӣ, театрҳо, китобхонаҳо, устохонаҳои рассомон аз ҳаёти воқеӣ ҷудо мегардад. Модели мобилӣ ва фасеҳи омӯзиш ба ҳамдигар таъсири мутақобила расонидани омӯзгорон, табодули иттилоот ва таҷриба, тағйири қолабҳои тафаккур ва ташаккули ақидаву эътиқод, самтҳои арзишмандро таъмин мекунад ва ин дар навбати худ ба системаи такмили ихтисос таъсир мерасонад.

Дар фанни педагогика модел гуфта «объекти ба таври сунъӣ офаридашудаеро мефаҳманд, ки ба объекти омӯхташаванда монанд буда, сохтор, хосиятҳо, робитаҳои мутақобила ва муносибатҳои байни унсурҳои объекти омӯхташавандаро дар шакли соддатар ва хурдтар нишон медиҳад ва такрор мекунад». [2, с. 193]. Ҳангоми таҳияи модели пешгӯӣ дар системаи такмили ихтисос, ки фарҳанги графии омӯзгорони санъати тасвириро ташкил медиҳад, мо ба чӯзҳои сохтори дохилии раванди таълимдиҳии И.Ф. Харламов: мақсаднокӣ, талаботӣ-ангезавӣ, пурмазмунӣ, ташкилӣ-фаъолиятӣ, эҳсосотӣ-ихтиёрӣ, назорату танзимӣ, арзишу самаранокӣ [9, с. 146-168] таъя мекунем. Ҳар яки онҳоро муфассал баррасӣ намоем.

Чӯзӣ мақсаднокӣ. Мақсади ташаккули фарҳанги графии муаллимони санъати тасвири дар системаи такмили ихтисос бо фармоиши иҷтимоии давлат муайян карда мешавад: Он дорои се чӯзӣ ба ҳам алоқаманд аст: тарбиявӣ (такмил додани донишҳои назариявӣ, малакаҳои графӣ), инкишофдиҳӣ (фарҳанги дарки асарҳои графӣ, такмили қобилияти графӣ), тарбиявӣ (ташаккул додани ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги графии омӯзгорон) [9, с. 148]. Қисмати мақсаднокӣ мундариҷа, шаклҳо, усулҳо, воситаҳои таълим ва ҳаёти омӯзгоронро барои барномаи нави модули муайян мекунад.

Чӯзӣ талаботӣ-ангезавӣ. Коркарди муҳтавои барномаи нав аз муайян кардани талабот, дархост ва шавқу ҳаваси муаллимоне, ки дар мактаб санъати тасвириро таълим медиҳанд, оғоз меёбад. Самаранокии такмили ихтисоси омӯзгорон ва муваффақияти расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда аз ташаккули ангезаҳо ва ниёзҳои омӯзгорон дар баланд бардоштани фарҳанги графӣ вобаста аст. Ба ҳавасмандии мусбати омӯзгорон ташкили шароити махсуси педагогӣ, микроклими психологӣ дар коллектив, фазои дӯстонаи эҷодии кӯмак ва дастгирӣ дар раванди фаъолияти муштарак, ки ба эҳтироми ҳамдигар асос ёфтааст, таъсир мерасонад. Шаклҳои коллективии кор, гуногунрангии супоришҳо, таҳлили

якҷояи кори графикӣ ба фароҳам овардани вазъияти иштироки бомуваффақият дар раванди таълим мусоидат мекунад.

Афкори педагогии Я.А. Коменский дар бораи он, ки омӯзиш бояд осон ва аёнӣ бошад, имрӯз аз ҳарвақта бештар муҳим аст: «ба шумо лозим аст, ки мухтасар, гуворо, хаматарафа таълим диҳед» [3, с. 42]. Дар ташаккули талабот ва тавачҷух ба фарҳанги графикӣ аёнияти омӯзиш, робитаи омӯзиш бо зиндагӣ, ошноӣ бо таҷриба ва натиҷаи кори омӯзгорони дигар минтақаҳо нақши муҳим доранд.

Ҷузъи пурмазмунӣ. Ташаккули фарҳанги графикаи омӯзгорони санъати тасвирӣ дар системаи тақмили ихтисос дар сурати ворид намудани мазмуни нав ба барномаи модули сурат мегирад. Ҷузъи пурмазмунӣ 60% лексияҳо ва 40% амалияро дар робитаи мустақим бо муҳити беруна, шиносӣ бо асарҳои аслии графика дар осорхонаҳои маҳаллӣ ва устохонаҳои рассомон дар бар мегирад. Бо назардошти мушкилот ва монеаҳои таълими калонсолон, талабот ва дархост ҳамчун субъекти таълим, маводи пурмазмун дар асоси таҷрибаи педагогӣ ва донишҳои мавҷудаи санъати графикӣ дода мешавад.

Мундариҷаи барномаи модули ташаккули фарҳанги графикаи омӯзгорони санъат дар низомии тақмили ихтисос таълим медиҳад, ки:

- барои синфҳои 1-7 аз фанни санъати тасвирӣ барномаи корӣ тартиб диҳанд ;
- хусусиятҳои педагогика ва психологияи бадеиро таҳлил намуда, принсипҳо ва усулҳои таълими санъати тасвириро ба мактаббачагон интихоб кунанд;
- намудҳо, жанрҳо ва тамоюлҳои муосири графикаро фаҳманд; усулҳои таълими онро дар мактаб донанд;
- дар бораи пайдоиш ва инкишофи графика, санъати тасвирӣ ва фарҳанги графикӣ маълумот ҷустуҷӯ намуда, ба низом дароранд;
- байни графика ва дигар намудҳои санъати пластикӣ ва дигар фанҳои таълимӣ робита барқарор кунанд.

Фаъолияти амалии муаллими санъати тасвирӣ ва амалӣ бо малакаҳои зарурии зерин муайян карда мешавад:

- банақшагири, моделсозӣ ва пешгуи раванди таълими фарҳанги графикӣ бо назардошти ҷузъи минтақавӣ;

- мустақилона сохтани асбобҳои аёнии графикӣ ва презентатсияҳо;

- таҳлил намудани фаъолияти таълимии худ, дар дарсҳо инъикос намудани намудҳои муосири графикӣ;

- идора, назорат ва баҳогузори раванди таълими хонандагони мактабҳо дар дарс.

Дар байни малакаҳои ҳосилшуда, ки барои омӯзгор муфиданд, маҳорати фарҳанги нутқ ва муоширати коммуникатсионӣ дар раванди ташаккули фарҳанги графикӣ, тақмили маҳорати қор бо маводи гуногуни графикӣ, истифода бурдани воситаҳои муосири техникий таълим дар дарси графикӣ мебошанд.

Дониш, малакаву маҳоратҳое, ки ба ҷузъи пурмазмунӣ ҳосанд, вазифаҳои ҷубронкунанда (пур кардани норасоии иттилооти таълимӣ ва фарҳангӣ оид ба фарҳанги графикӣ), рушдкунанда (ҳамчун ангезаи рушди шахсии омӯзгорони санъати тасвирӣ хизмат мекунанд) ва вазифаҳои иловагиро (ки илова ба донишҳои мавҷудаи графикӣ ҳамчун мундариҷа хизмат мекунанд) иҷро мекунанд. (аз рӯи раванди таълимии И.А. Колесникова) [6, с. 44-45].

Меъёрҳои ташаккули фарҳанги графикии омӯзгорони санъати тасвирӣ:

- донишҳои пайдоиши санъати тасвирӣ, марҳалаҳои инкишоф ва асосҳои назариявии фарҳанги графикӣ, хусусиятҳои санъати тасвирии ватанӣ, истилоҳоти графика ва забони муоширати графикӣ;

- бо бӯр дар тахтаи синф, бо маводҳои гуногуни графикӣ қоғазу картон расм кашида тавоништан; таҳлили қорҳои графикӣ; бо истифода аз графика асбобҳои аёнии ва таълимӣ эҷод кардан; қобилияти истифода

бурдани компютер, чустучӯ ва чамъоварӣ кардани мавод оид ба фарҳанги графикӣ;

- дониш, малакаву маҳоратҳои санъати графикаро дар амал татбиқ намуда, таҷрибаи андӯхтаи инсониятро дар соҳаи графикаи дастгоҳӣ, ҷопию амалӣ, дизайни графикӣ, графикаи компютерӣ ба насли наврас омӯзонида, васеъ кардани ҷаҳонбинии онҳоро таъмин намояд; тавассути тасвирҳои графикӣ аёнӣ (визуализатсия) омӯзиши истифода барад; мустақилона асарҳои графикаи тасвирӣ эҷод карда, ва дар намоишҳо иштирок кунад.

Дар раванди тақмили ихтисос ба омӯзиши мустақилона, омодагӣ ба рушди минбаъдаи худшиносӣ, худомӯзӣ ва худтақмили муаллимони санъати тасвирӣ ва амалӣ афзалият дода мешавад.

Ҷузъи ташкилӣ-фаъолиятӣ. Зарурати нишон додани он аз он иборат аст, ки ташаккули фарҳанги графикаи муаллимони санъати тасвирӣ танҳо дар ҷараёни фаъолияти махсуси педагогӣ дар системаи тақмили ихтисос ташкил карда мешавад. Барои амалӣ намудани ҷузъи ташкилӣ ва фаъолияти модели пешгӯӣ бо мақсади ташаккули фарҳанги графикӣ як қатор усулҳо истифода мешаванд: шифоҳӣ, визуалӣ, амалӣ. Шаклҳои тавсияшавандаи гузаронидани машғулиятҳо: аудиторӣ (лексияҳо, суҳбатҳо, мизи мудаввар); берун аз синф (боздид аз экспозитсия ва фондҳои осорхонаҳо, намоишгоҳҳои рассомӣ, устохонаҳои рассомон, муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ, маркази полиграфӣ, китобхонаҳо, театрҳо); семинарҳо оид ба иҷрои кори коллективӣ ва гурӯҳӣ, супоришҳои инфиродӣ эҷодӣ, сохтани филмҳои тасвирии хурд, намоишҳо.

Ҳангоми таҳияи барномаи модули курсҳои тақмили ихтисос мо ба педагогикаи «таълими муштарак – ин омӯзиш дар гурӯҳҳои хурд, ки ҳадафҳои умумӣ, масъулияти инфиродӣ ва имкониятҳои баробар, як арзёбӣ барои ҳамро дар бар мегирад» таъя мекунем [5, с. 17, 26].

Модели пешгӯӣ воситаҳои зарурии таълими муқаррар мекунад: таъминоти кадрӣ (муаллимони донишгоҳҳо, муассисаҳои таҳсилоти

миёнаи махсус, методистҳо, мураббӣни муассисаҳои томактабӣ, санъатшиносон); таъминоти моддӣ (мавҷудияти кабинети алоҳидаи мучаҳҳаз, ҷадвали дарсҳо, китобҳои дарсӣ ва адабиёти иловагӣ, васоити таълимӣ, маводи проексиявӣ (слайдҳо, дискҳо, видеоҳо, сабтҳои аудио ва маҷмӯи CD), ҷадвалҳо ва асбобҳои аёнӣ, репродуксияҳо, маводҳои гуногуни графикӣ); таъминоти техникӣ (компютер бо таҷҳизоти намоишӣ, барномаҳои компютерӣ, таҷҳизоти видеоӣ, дастгоҳи наворбардорӣ, дастгоҳи аккосӣ); таъминоти молиявӣ шуъбаи маорифи вилоят.

Ҷузъи эҳсосӣ-ихтиёрӣ. Раванди муосири педагогии омодакӯӣ ва бозомӯзонии омӯзгорон, ки ба воқуниши эмотсионалии донишҷӯён ва хоҳишу шавқу рағбат ба раванди таълим асос ёфтааст. "Эҳсосоти раванди омӯзишӣ хусусияти ташкил намудани қори тарбиявино ифода мекунад, ки дар он шавқу ҳаваси талабагон бедор карда шуда, саъю кушиши ихтиёран ба фаъолияти ҷиддии тарбиявию маърифатӣ ҳавасманд карда мешавад» [9, с. 163]. Эҳсосот ба дарки мавод, ҷалби диққат, ба хотир овардан, фаҳмидан ва таҳлили иттилооти гирифташуда таъсир мерасонад. Эҳсосоти мусбӣ вақте ба вучуд меояд, ки «фаъолияти равонӣ ва амалӣ дар курсҳои такмили ихтисос ба «вазъиятҳои душвор» дучор нашаванд, омӯзиш хурсандӣ меорад ва барои ифодаи худ ва тасдиқи худ имконият фароҳам меорад. Эҳсосоти манфӣ норозигӣ, ноумедӣ, ҳашм, афсурдагӣ ба вучуд меоранд ва аз ин рӯ, хоҳиши таҳсил, қор ва такмили салоҳияти касбии худ аз байн меравад.

Ҳангоми таълими қалонсолон дар системаи такмили ихтисос хусусиятҳои синну солӣ ва вазъи саломатӣ ба назар гирифта мешавад. Қалонсол метавонанд ба фаъолияти худ баҳои воқеӣ диҳанд, аз ҳамин сабаб «тарси ноқомӣ дар таълим, шарм ва тарси ҳамқорон» пайдо мешавад. Барои пешгирӣ қардани чунин ҳолат ҳар қасро ба раванди фаъолияти қоллективӣ пайвастан, онҳоро бо барномаи яғонаи тарбиявӣ муттаҳид қардан, дар тамоми раванди таълим шаклҳои муносиби қорро ташкил қардан лозим аст. «Барои қалонсолон муҳим аст, ки бо «ҳамсафарони худ» муошират қарда, муваффақияти онҳоро дар таълим

эътироф намуда, имкони мубодилаи таҷрибаи таълимии худро дошта бошанд» [6, с. 52-55].

Чузъи идоракуни. Раванди ташаккули фарҳанги графикӣ дар байни омӯзгорони санъати тасвирӣ ва амалӣ дар системаи такмили ихтисос дар сурате ба муваффақият ноил мегардад, ки он аз ҷиҳати педагогӣ мувофиқи мақсад идора карда шавад. Танзим ва назорати фаъолияти таълимию маърифатиро чузъи идоракунии раванди таълим дар сатҳи шубъаи маориф, маъмурият ва муаллифи барномаи таълимӣ амалӣ менамояд. Шубъаи маориф ва маъмурият барои ташаккули бомуваффақияти графикии такмили ихтисос шароити моддию техникӣ ва молиявӣ муҳайё мекунад. Муаллифи барномаи таълимӣ фаъолияти таълимию маърифатиро ташкил намуда, мундариҷа, шакл, усулҳои онро назорат ва танзим намуда, сарчашмаҳои иловагии таълимро аз муҳити беруна пайваст мекунад.

Марҳилаи арзишу самаранокии омӯзиш натиҷаҳои ташаккулёфтаи фарҳанги графикии муаллимонро пайгирӣ мекунад. Он аз марҳилаи ташхис, назорати даврии сифати азхудкунии маводи омукташаванда иборат аст, ки имкон медиҳад масъалаҳои ташкилӣ ва мазмунӣ барномаи модули танзим карда шаванд. Натиҷаи ҷамъбасти ташаккули фарҳанги графикии омӯзгорони санъати тасвирӣ дар шакли назорат, пурсиш, муаррифӣ ва презентатсияи корҳои графикӣ, ки дар курсҳои таълимӣ анҷом дода шудаанд, сурат мегирад. Дар модели пешгӯии ташаккули фарҳанги графикӣ сатҳҳои тайёрии омӯзгорони санъати тасвирӣ: сифр, паст, миёна, олӣ муайян карда шудаанд.

Омӯзгори муосир бояд на танҳо маҷмӯи донишҳо, малака ва маҳорати муайян дошта бошад, балки шахси эҷодкор бошад ва дар намоишгоҳҳо фаъолона иштирок намояд. Фаъолияти муаллими санъати тасвирӣ «эҷодкори дучанда аст, зеро он аз як тараф педагогӣ ва аз тарафи дигар тасвирӣ мебошад» [10, с. 98].

Бо мақсади бомуваффақият гузаштан ба стандартҳои нав мо бояд чунин курсро дар асоси дархости муаллимони санъати тасвирӣ (натиҷаҳои анкета) таҳия намоем.

Дар муассисаҳои таълимоти олии кишвар пештар ба такмили ихтисоси соҳаи педагогӣ-тасвирӣ нисбати хуруф, графикаи компютерӣ, аниматсия дар раванди бозомӯзии омӯзгорон диққати кофӣ дода намешуд. Дар стандартҳои кӯхнаи давлатӣ мавзӯҳои аниматсия, ороиши графикӣ дар театру синамо ва санъати аксбардорӣ ҷой надоштанд.

Барои ислоҳ кардани камбудии таҳсилоти қаблии омӯзгорони санъати тасвирӣ ва ҷорӣ намудани стандартҳои нав ин барномаи модули дар системаи такмили ихтисос ниҳоят зарур аст. Ҳаҷми он 72 соат буда, аз се модули иборат аст, ки фарҳанги графикаи омӯзгорони санъати тасвирӣро ташкил медиҳанд: «Модернизатсияи таълими санъат» (10 соат), «Педагогика ва психологияи санъат» (8 соат), «Назария ва методикаи таълим» санъати тасвирӣ» (54 соат). Ба модули «Назария ва методикаи таълими санъати тасвирӣ» афзалият дода мешавад, ки аз бахшҳои зерин иборат аст: «Санъати графикӣ» (10 соат), «Санъати муосири дизайн» (6 соат), «Синтези санъат дар меъморӣ» (4 соат), «Синтези санъат дар театр ва кино» (12 соат), «Санъати аксбардорӣ» (4 соат), «Санъати графика дар осорхонаҳо» (12 соат), «Семинари санҷишӣ бо пешниҳоди асарҳои эҷодӣ» (6 соат.). Арзиш ва самарани шаклҳои коллективӣ ва гурӯҳии супоришҳои амалӣ дар раванди таълим аз натиҷаи он маълум хоҳад шуд.

Татбиқи модели пешниҳодшудаи ташаккули фарҳанги графикаи омӯзгорони рассомӣ имкон медиҳад, ки мундариҷаи таълими санъати тасвирӣ ва амалияи педагогӣ ба таври назаррас нав карда шавад, ба тарбияи эстетикӣ ва рушди дарки асарҳои графика мусоидат намуда, тафаккури эҷодӣ ва қобилияти графикаро ташаккул диҳад, талаботи хонандагонро дар робита бо санъати графикӣ тарбия кунад, барои муайян кардани тайёрии пешакӣ ва махсус дар мактаб кӯмак расонад.

МОДЕЛИ ТАШКИЛ КАРДАНИ ФАРҲАНГИ ГРАФИКИИ ОМУЗГОРОНИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ДАР НИЗОМИ ТАКМИЛИ ИХТИСОС

Дар мақола яке аз масъалаҳои муҳим масъалаи ташкил кардани фарҳанги графии омӯзгори фанни санъати тасвири дар низомии тақмили ихтисос бардошта шудааст. Модели нави ташаккули фарҳанги графии омӯзгори санъати тасвири дар низомии таҳсилоти баъдидипломӣ ба таҷриба, донишҳои графии, малака ва маҳорате, ки омӯзгорон дар муассисаҳои таълимии қаблӣ гирифтаанд асос ёфта, раванди таълимро дар тамоми фаъолияти омӯзгори муттаасил мегардонад. Модели оқилона самти ҳамачонибаи таълими калонсолонро пешниҳод мекунад: он таҳияи барномаи нави модули курсҳоро бо қорӣ намудани мундариҷа ва шаклҳои нави таълим, нигоҳ доштани муттасили бо барномаҳои махсус ва курсҳои компютери, инчунин ҳамкориҳои фаъолро бо муассисаҳои таълими иловагӣ дар бар мегирад.

Бо назардошти ин нуктаҳо муаллифон роҳҳои ташкил намудани омӯзишро дар курсҳои тақмили ихтисос пешниҳод менамоянд.

Калидвождаҳо: фарҳанг, графика, маориф, марҳила, синтез, рушд

МОДЕЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ГРАФИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В КУРСАХ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В статье поднят одно из важных вопросов организации изобразительной культуры учителей рисования в системе повышения квалификации. Новая модель формирования изобразительной культуры учителей-искусствоведов в системе последипломного образования базируется на опыте, графических знаниях, навыках и умениях, полученных преподавателями в предыдущих учебных заведениях, и делает образовательный процесс последовательным на протяжении всей педагогической деятельности. Рациональная модель предлагает

комплексное направление образования взрослых: она включает разработку новой модульной программы курса с введением нового содержания и форм обучения, сохранение преемственности со специальными программами и компьютерными курсами, а также активное сотрудничество с учреждениями дополнительного образования.

Учитывая эти моменты, авторы предлагают пути организации обучения на курсах повышения квалификации.

Ключевые слова: культура, графика, образование, этап, синтез, развитие.

MODEL OF ORGANIZATION OF GRAPHIC CULTURE FOR FINE ARTS TEACHERS IN ADVANCED PROFESSIONAL COURSES

The article raises one of the important issues of organizing the visual culture of art teachers in the system of advanced training. The new model for the formation of the visual culture of art teachers in the postgraduate education system is based on experience, graphic knowledge, skills and abilities acquired by teachers in previous educational institutions, and makes the educational process consistent throughout the entire teaching activity. The rational model offers a comprehensive direction for adult education: it includes the development of a new modular course program with the introduction of new content and forms of education, maintaining continuity with special programs and computer courses, as well as active cooperation with institutions of additional education.

Taking these points into account, the authors suggest ways to organize training in advanced training courses.

Keywords: culture, graphics, education, stage, synthesis, development

Адабиёти истифодашуда:

1. Вестник образования России. Сб. приказов и инструкций МО РФ. Вып. 12. - М.: ПРО-ПРЕСС, 2000. - 80 с.

2. Коджаспарова Г.М., Коджаспаров А.Ю. Словарь по педагогике. - М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов-на-Дону: «МарТ», 2005. - С. 193.

3. Коменский Я.А. Избр. пед. соч.: Т. 1: Великая дидактика / Под ред. А.А. Красновского; пер. с латин. Д.Н. Королькова. - М.: Гос. уч.-пед. изд. Наркомпроса РСФСР, 1939. - 320 с.

4. Левина М.М. Технологии профессионального педагогического образования: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Академия, 2001. - 272 с.

5. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. ква-лиф. пед. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; под ред. Е.С. Полат. - М.: Академия, 1999. - 224 с.

6. Основы андрагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И.А. Колесникова, А.Е. Марон, Е.П. Тонконогая и др.; под ред. И.А. Колесниковой. - М.: Академия, 2003. - 240 с.

7. Официальные документы в образовании. Вып. 4. - М.: Частное образование, 2002. - 96 с.

8. Сборник нормативных документов. Искусство / Сост. Э.Д. Днепров, А.Г. Аркадьев. - М.: Дрофа, 2004. - 63 с.

9. Харламов И.Ф. Педагогика: Учеб. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Гардарики, 1999.

10. Чельшева Т.В. Непрерывное художественное образование как целостная образовательная система: теоретические аспекты. - М.: АПКИП-РО, 2001. - 128 с.

Надирханова Нилуфар Алишеровна,
магистр факультета искусств.
Бухарского государственного университета
Тел.: +998906142241. Email: waterlilyflower587@gmail.com

STEM EDUCATION AS AN INNOVATIVE APPROACH TO DEVELOPMENT ART SCHOOLS

The concept of "STEM" originated in the United States of America at the end of the 20th century, when the country's high-tech companies were forced to admit the acute shortage of highly qualified specialists in specific fields of science [12, 14]. The rapid evolution of various technologies forced many to look for a solution to the problem, and in the 90s, at a meeting of the US National Science Foundation on science education, P. Faletra, with the support of NSF Director R. Colwell, the abbreviation "STEM" [9]. This acronym combines the terms: Science - science (implies only the section of natural science disciplines, biology, geography, astronomy, chemistry, physics and others), Technology - Technology, Engineering - engineering (can be translated from English as engineering or engineering art), Math – mathematics [6]. Various variations of the abbreviation "STEM" arise [1, 15]. "STEAM" is gaining popularity, in which the capital letter of the term "Art" is added and translated into Uzbek - art. However, there is no significant difference between the acronyms; they mean one thing - the unification of several sciences aimed at developing high technologies and innovations that meet the need for trained scientific and engineering personnel. However, the acronym "STEAM" emphasizes the importance of creativity and creative abilities for modern innovative technologies. There is another variation of the acronym, "STREM," which adds a capital R to represent educational robotics, emphasizing the importance of design and simulation to the advancement of science and innovation.

Realizing the importance of ensuring the proper level of quality of education, as well as motivating students to study the STEM subject area, the US government has actively engaged in the development of a new educational direction - "STEM education." The United States Congress passed the Act "On

the Coordination of Actions in the Field of STEM Education" in 2009, according to which government and commercial organizations and associations to work in this area are created nationwide [9]. Fascinating is the US immigration policy regarding those wishing to study STEM subjects. Thanks to it, more than 40% of students in the States have already chosen to study science related to the STEM field. Currently, many developing countries with high-tech production have picked up the idea and initiative of the United States and strongly support the development of STEM education. This mainly consists of developing and supporting educational strategies and initiatives that involve the development of STEM. Among such countries are Finland, Great Britain, Kazakhstan, and many others.

Some of these countries have begun to create a curriculum called K-12 STEM to implement the principles of this direction in education at various levels of education, from preschool to the 12th grade of primary secondary school [2, 3, 4, 13].

Uzbekistan, as one of the largest countries in the world, striving for leadership in scientific achievements and innovations in various fields of science and production, also needs more highly qualified specialists in these areas. Realizing the great benefits of "STEM education," the state supports the creation of STEM centers throughout the country. It introduces programs based on the idea of STEM into the educational process. Motivation and development of necessary skills and acquisition of knowledge are also ensured by the organization of various olympiads, competitions, festivals and tournaments [5].

What is the main idea of STEM education, which enjoys enormous success in educational policy and is supported by several countries leading in scientific inventions and innovative technologies? Many people recognize that education today is aimed mainly at successfully passing exams in the form of tests. Students are "trained" to pass tests for a certain number of points based on memorizing a considerable amount of theoretical data and facts in various disciplines.

Students graduating from art school mostly need help understanding how all these subjects are related to each other and, in general, how, thus, they will

use the acquired knowledge in mathematics, drawing, or any other matter in real life. Hence, the arrival on the world labor market of specialists who are unable to ensure the operation of high-tech enterprises and make scientific discoveries and achievements in areas of science that are so necessary for humanity. That is why STEM education is currently so popular, and it is growing every year because STEM is the leading idea of combining disciplines into a single field of human knowledge and the mandatory application of this holistic knowledge in practice.

However, despite the popularity of STEM education and its support by states of different countries striving for scientific and technical leadership, it remains to be seen what this phenomenon is. There needs to be a consensus or position on the definition of this concept. In different scientific works and popular science articles, STEM education is defined differently: in one word, it is written that it is a technology [8,10]; in another – an approach [11,14]; in a third – a system [6]. Some authors do not set out to define this concept at all, stopping only at describing the advantages of its implementation [4,5]. Some are limited to only a superficial interpretation that does not define the essence of this phenomenon: “STEM education is a combination of sciences aimed at mastering new technologies and their further development, ensuring the need for highly qualified scientific and engineering personnel” [1, 11].

The contradiction lies in the need for high-quality training of future scientific and artistic personnel using STEM education and the motivation of students to learn professions in the field of STEM, and at the same time, in the virtual absence of theoretical development of this problem. All this leads to difficulties in understanding the ideas of STEM education by domestic teachers and slows its implementation in the country’s STEM centers and art schools.

Having studied in detail the small amount of material on STEM education in the Uzbek information space and the scientific work in this area by American scientists and specialists, “STEM education” should be classified as a new approach that has emerged in pedagogical science. In recent years, references to systems in the context of pedagogical science have become increasingly frequent. The term “approach” began to be used not only by theorists but also by

practitioners. If earlier it was possible to talk about only three main approaches in education - gender and age, activity and individual, now pedagogical science has many more different approaches to teaching and educating students - synergetic, systemic, personality-oriented, sociocultural, communicative and several others. As E.V. Bondarevskaya, an academician of the Russian Academy of Education, states, the approach is the conscious orientation of the teacher toward the implementation in his professional activity of a particular set of interrelated values, goals, principles and methods of pedagogical training. Any holistic approach must include three main components:

1. **Concepts.** The basic concepts of the approach act as the primary tool for its characterization and mental activity. The images of any approach represent an integral set of terms. One of the concepts is crucial and, as a rule, determines the name of the system itself. In the synergetic method, such a role is assigned to the term "synergy." The name of the activity approach defines the concept of "activity," the system approach – "system," and others.

2. **Principles.** In educational science, principles are defined as fundamental ideas or starting points. The set of guiding principles will determine the pedagogical beliefs of the teacher who has chosen this or that approach, as well as assess the choice of content, methods, techniques, and forms of pedagogical activity.

3. **Technological component.** This component of the approach consists of methods and techniques selected by a specific orientation and used in practical pedagogical activities. Having described the term "approach" and its main components, let us move on to interpreting the concept of "STEM education" as a new approach formed in pedagogical science.

"STEM education" is the methodological orientation of the teacher, ensuring the integration of several sciences from the physical, mathematical and natural science cycles in the child's educational activities, using the acquired knowledge in practice to form student's artistic thinking. The following basic concepts of "STEM education" can be distinguished:

- STEM - a combination of sciences, fine arts - drawing and the natural sciences (physics, mathematics, computer science, labor, chemistry, astronomy, geology and others);

- STEM center - design work based on educational institutions and universities, allowing students to conduct research work and create scientific projects;

- Robotics is an applied science that deals with the development of automated systems;

- 3D modeling is the process of creating three-dimensional objects of various models.

- Engineering thinking is a type of thinking formed and manifested when solving engineering problems, allowing you to quickly, accurately and solve any issues in a specific subject area in an original way.

The following principles of STEM education can be distinguished:

1. The principle of mandatory performance. In classes in STEM education, a prerequisite is

creating prototypes of natural products.

2. The principle of cooperation. In the classroom, joint activities are organized between both the teacher and students and students with each other.

The basis of intersubjective connections and dialogue interaction.

3. The principle of creativity and success. Classes, organized either individually or collectively, allow you to discover the creative potential of students.

4. The principle of individuality. In the classroom, the teacher helps create conditions for the individual development of each student.

The technological component of STEM education, which allows for achieving the planned educational results, is the technology of project-based learning. Creating projects helps students develop independence, creativity, critical thinking, communication skills, and also - what is of most significant interest for this work - research skills.

Like any technology, project-based learning is characterized by specific properties. However, in STEM education, projects have particular differences

that allow us to talk about the emergence of this type of project, which can be called STEM projects.

Let us move on to describing the main properties of STEM projects:

1. STEM projects are developed for a specific pedagogical purpose. A STEM project aims to create a product of the modern scientific and technical industry or its prototype based on applying knowledge from different fields of science or other subject disciplines.

2. The technology of a STEM project is built by certain technical stages and involves a specific algorithm of actions. The lesson on developing a STEM project begins with updating the knowledge necessary for the project from different subject areas. Instruction is provided, and students design, create, and test prototypes of authentic products in modern industry.

3. The technology of STEM projects can be reproduced by any teacher introducing the technology of STEM education.

4. A STEM project guarantees the achievement of the planned result - a designed or simulated real-world product. The development of STEM projects occurs in several stages, similar to the sequence of development of standard tasks, but still have their characteristics.

1. Students setting goals and objectives for the STEM project.

2. Development of a STEM project.

3. Design or simulation of a modern product industry or its prototype.

4. Testing of the received product.

5. Discussion of the completed STEM project.

However, we need to return to STEM education and clarify the primary purpose of this approach. The main goal of "STEM education" is to develop in students the five essential competencies formulated by P.L. Sitnikov [7]:

1. Conceptual understanding. Students' awareness of concepts, relationships, and operations.

2. Operational freedom. Students have the skills to quickly and flexibly perform various operations.

3. Strategic competence, allowing students to see, formulate and solve emerging problems.

4. Adaptive sense-making. Development of students' logical thinking, reflection and ability to explain and argue.

5. Productive consciousness. The ability to view a subject as useful, valuable and practical.

Let us consider the main advantages of "STEM education," which prove that this innovative approach is designed to ensure the development of modern schools and Uzbek art education:

1. Integration of fine arts subjects - drawing and natural science cycles, allowing students to show the interconnection of these disciplines both in theory and in practice.

2. The possibility of applying scientific and technical knowledge in practical activities. Students in the classroom can develop and construct prototypes of actual paintings. At the same time, the landscape should be motivated and valuable for people and society.

3. Developing students' critical thinking skills. STEM programs are structured in such a way as to allow students to solve various problems and come up with possible solutions themselves to overcome the difficulties that arise.

4. Students' confidence in their abilities and knowledge. The organization of classes in which students are asked to model and construct various landscapes of actual paintings themselves allows students to acquire determination, self-confidence, and confidence in the need for the theoretical knowledge acquired in class classes.

5. Development of communication skills, working in team. In STEM classes, students often work in pairs or groups, which helps develop communication skills.

6. Interest in scientific and technical subjects. The reason for the creation of such an approach as "STEM education" was the low interest in scientific drawing subjects and, as a consequence of this, either low-qualified specialists or a shortage of specialists in general. Organizing classes on STEM programs

interests students around the world, attracting and motivating students to study mathematics, physics, drawing and other subjects.

Conclusion. Based on the above, we can conclude that the organization of classes in educational institutions is based on ideas.

The approach to STEM education and the use of its technology in the educational process will most effectively contribute to the formation of research skills. In addition, the formation of these skills while taking into account the STEM approach allows us to fulfill the request of the state and social society for future highly qualified technical specialists, increases interest in engineering professions among today's youth, significantly improves the quality of education and prepares students for real life.

ТАҲСИЛОТӢ ҲАМЧУН РОҶИ НАВОНАВӢ БА РУШДИ МАКТАБҲОИ САНЪАТӢ

Мақолаҳо имкони истифодаи таълими STEM-ро барои рушди тадқиқот дар байни мактаббачагони санъат аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва исбот мекунад.

Инчунин раванди ташаккули тадқиқот барои донишҷӯёни санъат. Таҳлили таҳқиқ аз он иборат аст, ки ташаккули санъати таҳқиқотӣ дар мактаббачагон дар сурати асоснок ва ошкор намудани моҳияти «таълими STEM» ва муайян намудани сохтори малакаҳои тадқиқотӣ, ки дар мактаби санъат ташаккул меёбад, бомуваффақият хоҳад буд.

Калидвожаҳо: таълими STEM, ҳавасмандкунӣ, мактабҳои санъат, равиши инноватсионӣ, маркази STEM.

STEM-ОБРАЗОВАНИЕ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ШКОЛ

В статье теоретически обоснована и доказана возможность использования STEM-образования для развития исследований среди учащихся художественных школ, а также процесс формирования исследований школьников, занимающихся искусством. Анализ

исследования заключается в том, что формирование у школьников исследовательского искусства будет успешным, если будет обоснована и раскрыта сущность «STEM-образования» и определена структура формируемых исследовательских умений в художественной школе.

Ключевые слова: STEM-образование, мотивация, художественные школы, инновационный подход, STEM-центр.

STEM EDUCATION AS AN INNOVATIVE APPROACH TO DEVELOPMENT ART SCHOOLS

The articles theoretically substantiated and proved the possibility of using STEM education to develop research among art school children.

Moreover, the process of forming research art schoolchildren. The research analysis is that the formation of research art schoolchildren will be successful if the essence of "STEM education" is substantiated and revealed. The structure of the research skills being formed is determined at art school.

Keywords: STEM education, motivation, art schools, innovative approach, STEM center

References:

1. Averin S.A., Markova V.A. Stem technologies in education: fashion or reality // Child in the modern educational space of the metropolis. 2017. pp. 193-202.
2. Bashmakova S.E., Volkova A.V., Rogozhkina I.B. Education in natural, technical, engineering and mathematical sciences in the USA: the STEM program // Pedagogical Science and Education. 2001. No. 4.S. 32-38.
3. Bukhinskaya L.V. STEM in the K-12 curriculum in the United States // European research. 2016. No. 2 (13). pp. 99-101.
4. Nogaibaeva G., Zhumazhanova S. Development of STEM education in the world and Kazakhstan // Educational country. 2016. No. 20 (57). pp. 34-46.

5. Repin A.O. The relevance of STEM education as a priority direction of state policy // Scientific idea. 2017. No. 1 (1). pp. 76-82.
6. Seitvelieva S.N. STEM education // New computer technologies. 2010. No. 1 (8). pp. 96-97.
7. Modern education in Russia and abroad: a collection of international scientific-practical articles. Conf., Cheboksary, March 25, 2014 / ch. ed. O. N. Shirokov. Cheboksary: CNS "Interactive Plus", 202.
8. Strizhak A.E., Slipukhina I.A., Polikhun N.I., Chernetsky I.S. STEM education: key definitions // Information Technologies and teaching aids. 2017. T. 62. No. 6. P. 16-33.
9. Frolov A.V. The role of STEM education in the “new economy” of the United States // Issues of the new economy. 2010. No. 4 (16). pp. 80-90.
10. Tserkovnaya I.A. Possibilities of STEM education in developing prerequisites for engineering thinking in preschool children // Physico-mathematical vitae. 2017. No. 2 (12). pp. 156-160.
11. Chemekov V.N., Krylov D.A. STEM - a new approach to engineering education // Bulletin of the Mari State University. 2015. No. 12. P. 59-64.
12. Breiner J., Harkness S., Johnson C., Koehler C. What Is STEM? A Discussion About Conceptions of STEM in Education and Partnerships // School Science and Mathematics. 2012. doi: 10.1111/j.1949-8594.2011.00109.x
13. Honey M., Pearson G., Schweingruber H. STEM integration in K12 education: Status, prospects, and an agenda for research // Nation Academy of Science. 2014. P. 1-13.
14. Rodger W. Bybee. What is STEM Education? //science. 2010.Vol. 329 (5995). P. 996. doi: 10.1126/science.1194998.
15. Sanders Mark E. STEM, STEM Education, STEMmania // The technology teacher. 2009. P. 20-26.

Ҳасани Билолзода, муаллими кафедраи забонҳо
ва фанҳои гуманитарӣ, ДДСТДТ, тел:98 8864 287

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ҒАЙРИҚОНУНӢ ТАӢӢР ВА ПАҲН КАРДАНИ МАВОД Ӣ ПРЕДМЕТҲОИ ПОРНОГРАФӢ

Тайёр ва паҳн кардани мавод Ӣ предметҳои порнографӣ дар охири асри XX ва авали асри XXI дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳама соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ тағйиротҳои кулӣ ба амал овард. Ин тағйиротҳо натавонанд дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсату фарҳангӣ, инчунин ба ахлоқи ҷамъияти низ таъсир расонид. Паст шудани фарҳанг ва ахлоқи ҷамъиятӣ ба шуури ҷамъиятӣ дар соҳаи муносибатҳои шахвонӣ таъсири манфӣ расонид. Эълон гардидани «озодӣ» ба ҳама гуна муносибатҳои ҷамъиятӣ дар охири асри гузашта ба фарҳанги шахвонии ҷамъияти мо низ таъсири худро расонид. Гарчанде аз асрҳои VII-VIII дар сарзамини мо дини ислом ҳукмфармо буд, аммо пас аз забти Осиёи Миёна аз тарафи шохигарии Руссия ва ташкилҳои Иттифоқи Шӯравӣ, барпо кардани ҷамъияти сотсиалистӣ ба шуури ҳар як инсон навоариҳои зиёдеро ҷорӣ намуд. Тай накардани форматсияи ҷамъиятии капитализм ва гузаштан аз ҷамъияти феодалӣ ба сотсиалистӣ ба ҷамъияти мо таъсири калон расонид. Аз ҷумла, дар муносибатҳои ахлоқи ҷамъиятӣ ва фарҳанги шахвонӣ низ дигаргунӣҳои бисёр ба амал омад. Ин буд, ки пас аз соҳибистиқлол гардидани давлатҳои Осиёи Миёна ва пошхӯрдани Иттифоқи Шӯравӣ дар аввалҳои асри XXI аз тарафи ҳамаи давлатҳо барои муолиҷа кардани ҷамъият чандин санадҳои меъерӣ ва барномаҳои давлатӣ қабул карда шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин самт корҳои зиёдеро ба сомон расонид. Ба монанди қабули Конститутсия дар соли 1994 ва воириди тағйирҳои иловаҳо ба он (1999 ва 2003 сол), қабули қонунҳои соҳавӣ (кодексҳо) ва дигар қарорҳои стратегияҳо дар тамоми соҳаҳои давлатӣ. Яке аз масъалаҳои муҳим дар замони муосир ин тайёр намудан ва паҳн кардани мавод Ӣ

предметҳои порнографӣ ба ҳисоб меравад, ки ба чамъият хело хавфнок аст. Оид ба ин масъала дар Кодески ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо якчанд меъёр пешбини шудааст (моддаҳои 241, 241¹, 241², КҶ ҚТ). Ба чамъият хавфнокии ғайриқонунӣ тайёр ва паҳни маводҳои порнографӣ дар чӣ зоҳир мегардад? Агар тайёр ва паҳни мавод ӯ предметҳои порнографӣ хавфнок ва сазовори ҷазои ҷиноятӣ бошад, онгоҳ аниқ ва муфассал зарари расонидашуда ба шахсияту чамъият дар чӣ зоҳир мегардад? Ба суолҳои гузошташуда то имрӯз аз ҷониби олимони ягон фикрҳои якмазмун ва хулосаҳои ягона гуфта нашудааст, чунки олимони дар ақидаҳои худ бо ҳамдигар розӣ нестанд ӯ розианду аммо фикри ягона нест. Олимони Р. Крукс ва К. Баур оид ба ин масъала чунин қайд кардаанд, ки «Суол ҷиҳати он, ки шахват (эротика) ва порнография ба рафтори одамон чи гуна таъсир мерасонад, ҷавоби аниқи ягона шунида нашуд».

Фарҳангшинос А. Е. Лазар дар экспертизаи фарҳангии порнографӣ оид ба ин чунин ақида кардааст: «Порнография ин падидаи мураккаб аст. Мутахассисон барои муайян кардани табиати порнография кӯшиш намуда, ақидаҳои муҳолифи онро истифода бурданд: аз «манъқунии бевосита» то «тоқатқунӣ» ба саҳнаҳои «бадахлоқии мутақобил». Даҳшати порнографӣ дар он аст, ки ҳама ошкоро буда, манъқуниҳо рад карда шуда, ҳама дарҳои маҳкам шикаста шудаанд. Яъне бо шиори «нест бод шарму ҳаё» дар мо фазаи чамъияти ошкорона ва ягон хел сир ҷой надорад».

Ҳамаи мушкилиҳо ва мураккабии чунин падидаро ҳамчун «порнография» ба инобат гирифта, қайд менамоем, ки дида баромадани критерияҳои ба чамъият хавфнокии он танҳо аз нигоҳи ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ ҳаматарафа ва объективона намебошад. Тадқиқоти муайянқунии ба чамъият хавфнокии порнография ҳамон вақт ба фикри мо мувофиқи мақсад мебошад, ки агар хангоми тадқиқот маҷмӯи илмҳо ба монанди фарҳангшиносӣ, рӯҳшиносӣ, шахватшиносӣ, чамъиятшиносӣ, психиатрияи судӣ ва криминология истифода бурда шавад. Ғайр аз он, актуалӣ будани тадқиқот оид ба муайянқунии ба чамъият хавфнок будани порнография

дар он зоҳир мегардад, ки баъзе олимони хориҷӣ ақидаеро изҳор намудаанд, ки таъсири манфӣи порнография ба инсон ва ҷамъият исбот нашудааст, ва барои ҳамин ҳам порнография ба ҷамъият ягон ҳел хавфнок нест, ё ин ки хавфнокии он ба ҷамъият танҳо ҳангоми паҳни маводҳои порнографӣ ба ноболиғон ё ин ки ҳангоми дар порнография истифода шудани ҳайвонот, бачабозӣ, бо бераҳмии махсус ба вучуд меояд.

Ҳамин тариқ, муайянкунӣ ба ҷамъият хавфнокии порнография ҳамчун падидаи иҷтимоӣ – психологӣ мушкил аст, аммо мо наметавонем ин масъаларо дар паси парда гузорем, чунки мутобиқи қ. 1 м. 17 ҚҚ ҚТ, ҷиноят – кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содиршудаи гунаҳгоронаи барои ҷамъият хавфноке, ки ҳамин Кодекс бо таҳдиди татбиқи ҷазо манъ кардааст мебошад. Оид ба масъалаи тадқиқоти ба ҷамъият хавфнокии порнография, таъсири он ба инсон ва ҷамъият аз ҷониби олимони соҳаҳои гуногуни илм машғул ҳастанд, ба монанди муайянкунӣ мафҳуми порнография, ки дар зербоби авали боб аз ҷониби мо нишон додашуда буд.

Инак, мо бояд фаҳмем, ки оид ба ҷамъият хавфнок будани порнография, олимони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ чӣ андешаҳо доранд? Олим З. А. Незнамова қайд менамояд, ки ба ҷамъият хавфнок будани паҳни маводҳои порнографӣ дар таъсири манфӣ ба инкишофи ҷисмонӣ ва ахлоқии ноболиғон зоҳир мегардад. Инчунин ба фикри ӯ, порнография ин беморӣ буда, шинос шудан бо он метавонад ба содири чунин ҷиноятҳо таъсир расонад (таҷовуз ба номус, ҳаракатҳои дорои хусусияти шахвонидошта, ҳаракатҳои бадахлоқона). Олими дигар Ю. М. Ткачевский қайд менамояд, ки «Порнография ҳисси носолимии шахвонияти ҷинсиро ба вучуд оварда ба қонеъ гардонии он дар шакли бадахлоқона равона мешавад. Ҳамаи ин, дар ҷамъабаст на танҳо бо таназзули ахлоқӣ ва ҷисмонии шахсият алоқаманд аст, балки бо устувории муносибатҳои оилавӣ низ вобастагӣ дорад. Махсусан порнография ба ахлоқи ноболиғон таъсири манфӣ мерасонад». Олимон Н. И. Ветров ва А. В. Бриллиантов қайд намудаанд, ки «порнография ба аҳоли (махсус ба ҷавонон) таъсири

манфӣ расонида, ба дуруст инкишофёбии нигоҳҳои этикии одамон ҳалал мерасонад». Муаллифони тафсири ҚЧ зери таҳрири А. П. Новиков чунин ҳисобиданд, ки «пахн намудани маводҳои порнографӣ ба пояи ахлоқи аҳоли» таъсир мерасонад.

Олим Р. Д. Шарапов чунин қайд мекунад, ки соҳибкориҳои порнографӣ на танҳо асосҳои ахлоқи ҷамъиятиро вайрон мекунад, балки ба фарҳанги ватанӣ низ зарар оварда, баландравии ҷинойтҳои умумиро пурзӯр менамояд ва шумораи ҷинойтҳои аз ҷониби ноболиғон содиршавандаро васеъ мегардонад. Олим М. П. Полянская ба ҷамъият хавфнокии паҳни порнографияро «дар ҳаракатҳои таҳқиркунандаи ахлоқи ҷамъиятӣ мебинад, ки аксар вақт ба содири ҷинойтҳои вазнин ба монанди таҷовуз ба номус, кирдорҳои дорои хусусияти шахвонидошта оварда мерасонад».

Олим Р. С. Қинҷолия қайд менамояд, ки «ба ҷамъият хавфнокии паҳни маводҳои порнографӣ аз он иборат аст, ки порнография дар худ муҳлисонӣ зиёде ҷамъ оварда, ахлоқи онҳоро вайрон менамояд ва ба инкишофёбии ахлоқӣ, эстетикӣ аъзоёни ҷавони ҷамъият таъсири манфӣ мерасонад».

Олимон Р. Б. Осокин ва М. В. Денисенко ба ҷамъият хавфнок будани порнографияро дар: 1) таъсири манфӣ ба инкишофи мӯътадили ҷисмонӣ ва рӯҳии ноболиғон; 2) оқибати он боиси ба вучуд омадани алоқаҳои ҷинсии бадахлоқона мегардад; 3) дар зери таъсири он содири ҷинойтҳои хусусияти шахвонидошта мегардад, мебинанд.

Бояд қайд намуд, ки фикру ақидаҳои аз ҷониби олимони ҳуқуқшинос овардашуда оид ба мазмуни ба ҷамъият хавфнок будани таъсири мавод ё предметҳои порнографӣ, ба фикри мо бе ёрӣ ва бе исботкунии олимони дигар соҳаҳои илмҳо беасос мебошад.

Олими машҳур дар соҳаи ҷамъиятшиносӣ ва шахватшиносӣ И. С. Кон дар асари худ «Ҷамъиятшиносӣ ва рӯҳшиносӣ» вобаста ба маводҳои таъсиркунандаи шахвати ошкоро ба рафтори шахватпарастӣ, қайд намудааст, ки ҷавоби қатъӣ ва яқинӣ ба саволе, ки чи гуна маводҳои

шаҳватӣ (эротикӣ) ба рафтори шаҳватпарастии одамон таъсир мерасонад, чой надорад. И. С. Кон аз рӯи натиҷаҳои пурсиши зиёди аҳоли ва олимони чануб ба хулоса меояд, ки ба одамони муқаррарӣ маводҳои шаҳватӣ (эротикӣ) кам таъсир мерасонад ва онҳоро сабаби содири ҷиноятҳои шаҳватона ҳисобидан ғайриимкон аст. Қайд менамоем, ки олим И. С. Кон танҳо дар бораи маводҳои характери шаҳватона (эротикӣ) сухан рондааст, на дар бораи маводҳои порнографӣ. Акнун мисолҳои овардаи И. С. Конро оид ба маводҳои порнографӣ зеро қалам меорем. И. С. Кон мисолеро аз тадқиқоти ҷамъиятшиносии фаронсавӣ Ален Ҷомӣ мебиёрад, ки ӯ аз 20-ҳазор фаронсавӣҳо, ки синну солашон аз 18 то 69 сол доштанд пурсиш гузаронидааст. Мақсади пурсиш ин омӯختани таъсири порнография ба рафтори шаҳватпарастӣ буд. Ален Ҷомӣ баъди анҷоми пурсишҳои худ мардҳоро ба ду гурӯҳ тақсим намуд: 1) ҳавасмандони ин мавод; 2) мардҳое, ки ба порнография ҳавас надоранд. Ба гурӯҳи ҳавасмандони маводҳои порнографӣ аксарият мардҳои ҷавон шомил буда, ҳаёти ғайришаҳватпарастиро меписанданд, дар ҳаёти ҷинсии худ занҳои гуногуни зиёдро аз сар гузаронидаанд, ки ба хиёнатгарии онҳо нисбати занҳои худ оварда расонида, ба арзишҳои оилавӣ аҳамият намендиданд. Равоншинос Пол Ҷ. Мак Гиди дар натиҷаи тадқиқоти худ ба хулосае омад, ки зарари асосии порнография бештар ба муносибатҳои оилавӣ расонида мешавад. «Порнография ресмонҳои нозуки муносибатҳои дохили оилавиноро вайрон намуда ба дарду ғами аъзоёни оила (шавҳар ё зан) оварда мерасонад».

Профессорон Долф Зилман аз донишгоҳи Индиана (ШМА) ва Ҷенигс Брайан аз донишгоҳи Хюстон (ШМА) муайян кардаанд, ки «ҳамарӯза тамошои порнография ба пастшавии шаҳвонияти тамошокунанда нисбати шарикӣ доимии худ оварда мерасонад, муносибати содиқмондани ӯро паст менамояд ва асос ба васеъшавии аҳамияти муносибатҳои шаҳватпарастӣ, бевафо ба шарикӣ худ мубаддал мегардад».

Доктори донишгоҳи Майами Р. Кристенс баъд аз тадқиқоти бурдаи худ оид ба таъсири порнография чунин хулосабарорӣ намудааст, ки «порнография ба тамошобинони худ нишон медиҳад, ки шахват бо ишқ, ўҳдадорӣ ва никоҳ ягон алоқамандиро надорад ва ягон хел оқибати ногуворро ба миён намеорад».

Шахватшиносон У. Мастерс, В. Чонсон, Р. Колодни дар асари худ «Асосҳои шахватшиносӣ» оид ба таъсири мавқеи порнография чунин қайд кардаанд, ки «порнография занҳоро паст карда, онҳоро ба предмети истеъмоли табдил медиҳад». Муаллифон инчунин қайд менамоянд, ки филмҳои порнографӣ метавонанд боиси ба иғво андохтан ва беоромӣ бошад, алалхусус дар он лаҳзае, ки инсон сифатҳои ҷисмонӣ ва ҳаракатҳои шахватонаи худро бо ҳаракатҳои, ки қаҳрамонҳои филмҳои порнографӣ нишон медиҳанд, фарқ кунанда натавонад. Аниқ аст, ки ба қаҳрамонҳои филм нигоҳ карда, ба қобилияти шахвонии худ шубҳа пайдо мекунад. Гарри Ф. дар монографияи худ оид ба шахватпарастӣ таъсири порнографияро ба муқаррароти иҷтимоӣ тадқиқот бурда қайд кардааст, ки ҳаракатҳои чунин маводҳо натиҷаи майли мутақобили маводҳои порнографияи тасвиршаванда ва шумораи онҳоро мушкил мегардонад. Чунин тадқиқот аз он шаҳодат медиҳад, ки як асари ошкорои шахватангез, як тасвири сурат ё як филм ба муқаррароти иҷтимоӣ тағйиротҳои минималие, ки бо шахват алоқаманданд, ворид сохта, минбаъда алоқа бо маводҳои шахватонаи ошкоро метавонад ба муносибатҳои шахватонаи ҷинсӣ таъсири манфии максималӣ расонад.

Эксперт – рӯҳшинос С. Б. Селиковский қайд мекунад, ки «Порнография сабуқӣ ва алоқаи шахватпарастиро ташвиқот бурда дар шакли қонёгардонии талаботҳои шахвоният амалӣ карда мешавад».

Эксперт – рӯҳшинос О. Ю. Голубев бошад, чунин мешуморад, ки «ҳангоми тамошои порнография инсон дар ҳолати агрессивӣ қарор дорад».

Ҳамин тариқ, саволе пайдо мешавад, ки оё порнография, алалхусус порнографияи бадахлоқона, бо тасвири зурӣ метавонад ба рафтори

шахватпарастонаи инсон таъсир расонад? Барои ҷавоб гирифтани ба ин савол мо ба тадқиқотҳои бурдаи рӯҳшиносон, шахватшиносон ва криминологҳо назар меафканем.

Шахватшиносон Р. Крукс ва К. Баур дар ин бора чунин менависанд: «Дар порнография зӯрварӣ дар шакли агрессивӣ ва бераҳмӣ инъикос шудааст. Бераҳмӣ метавонад шакли таҷовуз ба номус, лат кардан ва ҳатто одамкуширо гирад».

Инчунин муаллифон қайд менамоянд, ки миқдори зиёди порнографияи зӯрварона дар Интернет ҷой дорад.

Олими поляк З. Старович дар монографияи худ «Шахватшиносии судӣ» агрессияро ба ҳайси омилҳои шомил донистааст, ки дар баробари вобастагии биологӣ боз (вобаста аз игвои тарафи дигар, таъсири манфии ВАО) ба рафтори шахватпарастии инсоният таъсир мерасонад.

Муаллиф майлу рағбати агрессивии ҷинси мардро бо хусусиятҳои хоси системаи шахвати табиӣ инсоният алоқаманд намудааст.

А. А. Ткаченко, Г. Е. Введенский, Н. В. Дворянчиков дар тадқиқоти худ «Шахватшиносии судӣ» қайд кардаанд, ки «порнография бо истифодаи зӯрварӣ бештар шахвонияти инсониятро ба вучуд меорад, назар ба порнографияи оддӣ». Пол Ч. Мак Гиди дар мақолаи худ чунин менависонад: «Ман ҳамчун рӯҳшинос, дар давоми солҳои зиёд бо зиёда аз сесад одамони вобастаи шахват, одамони содирнамудаи зӯрварӣ ва одамони дучори бемории шахватгардида ёрии худро расонидам.

Дар байни беморони бачабозҳо, таҷовузгарон, садомаҳизмҳо, фетишистҳо низ буданд. Аксарияти онҳо дар натиҷаи пай дар пай тамошо намудани филмҳои гуногуни порнографӣ ва сидқан ҷорӣ намудани филмҳо дар шуури иродаи худ, дучори ин касалии шахватӣ гардидаанд».

Масоҳатҳои ба ҷамъият хавфнокии порнография ба назари мо вобаста аз дастрас будани он майян карда мешавад. Агар дар асри гузашта сарчашмаи асосии порнография маводҳои ҷопиву видеофилмҳо бошад, дар

замони муосир бошад ба ҳайси пешво алокаи компютери Интернет, ки ба ҳамагон дастрас аст, баромад карда истодааст.

Оиди «Интернет» олим В. Г. Гитин чунин акидаро баён намуд: «Дар саҳифаҳои хизматрасониҳои характери шахвонидошта шумораҳои зиёди тасвирҳои шахватангез ҷойгир карда шудааст, ки даҳшатовар мебошад. Ана ҳамин дар ҳақиқат тасвирҳои даҳшатоваре мебошад, ки то ҳатто ҳаҷман қалон, бешармӣ, беҳаёӣ, бадахлоқона бо роҳҳои нишон додани бадани лучи зану мард, алоқаҳои чинсии онҳо ва ғайраро инъикос менамояд, ки маҳз аз ҷониби худӣ одамоне дар саҳифаҳо гузошта шудааст».

Ғайр аз ин, олим инчунин фикри худро вобаста ба порнографияи бачагона дар Интернет чунин баён намудааст: «Саҳифаҳои веб – сайтҳои, ки порнографияи бачагона ва алоқаҳои педофилиро намоиш медиҳанд, сиёсатмадорон ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар ҳаяҷон мемонанд. Дар ин ҷо сухан дар бораи тамъи дараҷаи тавсифи сифатии бешармӣ намеравад, балки сухан дар бораи ҷинояти ҷинояткорӣ меравад».

Ҳаяҷони махсусро ин дастрас будани Интернет ба ноболиғон ба вучуд меоварад. Ҷамъиятшинос, рӯҳшинос ва шахватшиноси машҳур И. С. Кон қайд менамояд, ки агар дар соли 1997 сарчашмаи асосии маълумотҳои шахватона барои мактаббачагон ин маводҳои ҷопӣ, филмҳо, барномаҳои телевизионӣ, сӯҳбатҳо бо рафиқон ба ҳисоб мерафт, дар замони муосир бошад Интернет ҷойи асосиро дар ҳаёти шахвонии ноболиғон ишғол менамояд.

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ҒАЙРИҚОНУНӢ ТАЙӢР ВА ПАҲН КАРДАНИ МАВОД Ӣ ПРЕДМЕТҲОИ ПОРНОГРАФӢ

Дар мақола масъалаи дараҷаи хавфнокии ҷинояти ғайриқонунии тайёр ва паҳн кардани мавод Ӣ предметҳои порнографӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, дар натиҷаи таҳлили андешаҳои олимоне ва хулосабарории илмӣ табиати ҳуқуқи ғайриқонунии тайёр ва паҳн кардани мавод Ӣ предметҳои порнографиро муаян кардааст. Зимни таҳқиқоти худ

муаалиф чунин хулосабарорӣ намудааст, ки табиати ҳуқуқии ғайриқонунӣ тайёр ва паҳн кардани мавод ё предметҳои порнографӣ аз фарҳангу маданияти ин ё он аҳоли ва ё минтақаю кишвари муайян вобастагӣ дорад. Масалан, ҳамчинсгароӣ дар мардуми аврупоӣ ба як чизи муқаррарӣ табиал ёфтааст, вале ин маънои онро надорад, ки кирдори мазкур барои кишвари мо низ мувофиқ мебошад. Зеро фарҳанги мо ба ин чиз иҷозат намедихад. Айнан, агар барои мардуми аврупоӣ паҳн кардани маводи порнографӣ муфид, арзёбӣ гардад, пас ин чиз барои кишвари мувофиқ намебошад. Чунки арзишҳои миллию оилавӣ ва динии мо ин чунин кирдорро манъ мекунанд.

Калидвожаҳо: табиати ҳуқуқӣ, тайёр ва паҳн кардан, мавод ё предмет, порнография, эротика, арзишҳои оилавӣ, фарҳанги миллий, ахлоқи ҷомеа.

НЕЗАКОННЫЙ ХАРАКТЕР ИЗГОТОВЛЕНИЯ И РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПОРНОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ ИЛИ ПРЕДМЕТОВ

В статье анализируется и обсуждается вопрос об уровне опасности противоправного преступления, связанного с изготовлением и распространением порнографических материалов или предметов. Автор в результате анализа мнений ученых и научных выводов определил противоправную правовую природу изготовления и распространения порнографических материалов или предметов. В ходе своего исследования автор пришел к выводу, что правовая природа незаконного изготовления и распространения порнографических материалов или предметов зависит от культуры того или иного населения или определенного региона и страны. Например, гомосексуальность стало нормальным явлением у европейцев, но это не значит, что этот поступок подходит и для нашей страны, потому что наша культура этого не позволяет. На самом деле, если для европейцев считается полезным распространять порнографические материалы, то для нас это неправильно, потому что наши национальные, семейные и религиозные ценности запрещают подобные действия.

Ключевые слова: правовая природа, изготовление и распространение, материал или предмет, порнография, эротика, семейные ценности, национальная культура, общественная мораль.

ILLEGAL NATURE OF PRODUCTION AND DISTRIBUTION OF PORNOGRAPHIC MATERIALS OR OBJECTS

The article analyzes and discusses the level of danger of an illegal crime associated with the production and distribution of pornographic materials or objects. The author, as a result of analyzing the opinions of scientists and scientific conclusions, determined the illegal legal nature of the production and distribution of pornographic materials or objects. In the course of his research, the author came to the conclusion that the legal nature of the illegal production and distribution of pornographic materials or objects depends on the culture of a particular population or a particular region and country. For example, homosexuality has become a normal phenomenon among Europeans, but this does not mean that this act is suitable for our country. Because our culture doesn't allow it. In fact, if it is considered useful for Europeans to distribute pornographic materials, then it is wrong for the country. Because our national, family and religious values prohibit such actions.

Key words: legal nature, production and distribution, material or object, pornography, erotica, family values, national culture, public morality.

Адабиёт

1. Крукс Р., Баур К. Сексуальность. 9-е международное издание. СПб., 2005.
2. Лазарь А. Е. Культуроведческая экспертиза порнографии. Самара. 2005.
3. Уголовное право. Особенная часть. Учебник для вузов. / Под ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамовой, Г. П. Навоиловой. М. 2001.
4. Шарапов Р. Д. Уголовно – правовая характеристика незаконного оборота порнографии. / Вестник МВД Тюменской обл. 2002.
5. Старович З. Судебная сексология. Варшава. 1988. М. 1991.
6. Мастерс У., Джонсон В., Колодин Р. Основы сексологии. М. 1998.
7. Ткаченко А. А., Введенский Г. Е., Дворянчиков Н. В. Судебная сексология. М. 2001.
8. Мак Гиди П. Д. Чем опасна порнография. // 10.02.2004.
9. Выдержки из «НЦЗД и ИС (США) в действии». Национальный союз защиты детей и института семьи США. 1997.

Эргашева Шохида Косимовна,
магистранти кафедрои санъати Донишгоҳи давлатии Бухоро.
Тел.: 998940850827 Email. shohida.ergasheva1990@gmail.com

PRIORITY VALUES OF INNOVATIVE EDUCATIONAL PRACTICES OF VISUAL ART SCIENCE IN SCHOOL: THE MEANING OF THE MODERN SOCIAL STRATEGY FOR SCHOOL DEVELOPMENT

Introduction. School visual art education as a process of students mastering the artistic Culture of their people and all humanity is one of the most important ways of forming an integral personality, spirituality, creative individuality, intellectual and emotional wealth. In Uzbekistan, the system traditionally introduces students to visual art, striving for integration into the global educational space.

The UNESCO Roadmap for Arts Education emphasizes that “Culture and the arts are essential components of a comprehensive education that ensures the full development of the individual. Therefore, the right to arts education is a universal human right, the right of all students, including those who often do not have the opportunity to receive an education” [5].

UNESCO's modern approaches to the development of artistic Culture, formulated in the "Road Map," are the practical basis for actions to introduce modern Uzbekistan schoolchildren to artistic Creativity. For a researcher teaching schoolchildren art, the leading role in school didactics is the diagnosis of the primacy of education in the field of art concerning other educational areas. This circumstance is reflected in the methodological provisions put forward by methodological scientists.

The purpose of fine arts in a secondary school is focused on the formation of a comprehensively developed, perfect person and his artistic culture.

The subject of fine art provides the basic knowledge and skills of artistic culture necessary for every person. Because every student, regardless of what

field he will work in in the future, will need to rest, relax, and restore the energy expended during work.

He achieves this by becoming acquainted with works of art created at a high artistic level in museums, exhibitions and other places, perceiving them and enjoying them.

In their future life, students will have to do a little drawing. When we talk about the tasks of fine arts lessons at school, they can be divided into two parts.

1. The particular objectives of fine arts classes are:

- learning to see, perceive, understand and appreciate the beauty of life and art;
- development of aesthetic and artistic taste; range of children's creative thinking
- extension;
- development of artistic creativity and imagination;
- introduce the theoretical foundations of fine art (light, shadow, color science, perspective, composition);
- elements related to painting, sculpture, artistic construction,
- construction skills;
- development of observation, visual memory, ability to guess, spatial and visual imagination, abstract and logical thinking;
- learning to read and understand graphical and practical architectural works of art;
- awakening interest in art, teaching to appreciate and love it.

2. Additional objectives of fine arts classes are:

- help to understand the existence of life;
- implementation of the ideology of national pride and national independence;
- moral attitude towards children (patriotic, international);
- doing work, physical education;
- directing children to different careers and careers.

Speaking about the goals and objectives of the subject "Fine Arts," it should be noted that it is connected with almost all subjects taught at school and has an effective influence on the mastery of related materials. This is especially important in reading, literature, geography, science, biology, history, mathematics, and labor lessons. Visual arts are helpful even in physical education, chemistry and music lessons. It should also be noted that fine art aims to implement aesthetic education. Still, it also increases the effectiveness of studies in moral, labor, environmental and physical education.

The main provisions are:

- schoolchildren's access to visual art classes, regardless of their position in the class group and the financial capabilities of their parents;
- methodological support for the innovative practice of introducing visual art, didactic means, technologies and techniques that ensure the complete introduction of schoolchildren to worthy artistic values, which is characteristic of traditional moralistic standards of art education;
- the focus of national art education programs for schoolchildren on mastering the global art and educational space while preserving the regional cultural values of the peoples of Uzbekistan;
- improving the legislative framework for school art education;
- streamlining the structure of the didactic foundations of education for schoolchildren through art and the presence of an extensive network of art and educational organizations for school students.

Our research, conducted at boarding school No. 31 in Bukhara, was based on the collection and conceptual analysis of information on current problems of mass art education to develop practical recommendations for improving school classes on the basics of visual art and developing friendly relationships between the Painter-teacher and students, taking into account international experience in this field. Promoting UNESCO's ideas and approaches to the theory and practice of Uzbek schoolchildren's art classes serves as an effective means of modernizing global educational objectives, tactical techniques and practical methods of painting and creative activity. Today, it becomes necessary to

recognize the leading role of art classes in the creative and mental development of schoolchildren's personalities and the intellectual development of modern Uzbek society.

Experience, however, shows that the established high Culture of Uzbek society, which traditionally serves as the basis for school art programs, is, unfortunately, inferior to numerous forms of painting culture, low in level and widely replicated in the painting.

The meaning and strategy for developing the process of introducing schoolchildren to the visual art culture of society

The education development strategy currently being developed at the Institute for Educational Development Strategy of the Uzbekistan Academy of Education, aimed at solving the problem of intensifying the education of schoolchildren, includes the criterion of dynamism and mobility in the assessment of artistic and educational activities.

The basis and meaning of the strategy are aimed primarily at a clear age division of school teaching of the fundamentals of art:

- in primary school, general acquaintance with the field of art, artistic Creativity, and the languages of art is provided;

- primary general education is aimed at knowledge of the laws of art, the spheres of its social application;

- secondary education provides for the development of an integrated course, "Visual Art," which synthesizes knowledge and skills from the primary spheres of visual art, as well as science – visual art history and cultural studies, which unite in the minds of students disparate knowledge from the realm of artistic Culture into a holistic creative picture of the world.

In Uzbekistan, there is a three-level system of art education: school, college (college), and university. Today, about eight percent of students in secondary schools also study in art schools. At the same time, children begin to acquire visual art education very early, from the age of five, which indicates a special privileged position of art education in Uzbekistan society and the state.

Teaching art and learning through visual art

The already mentioned UNESCO "Road Map for Art Education" emphasizes that today, two main approaches to art education are especially relevant, and both techniques can be used simultaneously and should not be perceived as approaches different from each other [5, p. 21]. This should be clarified position.

Types of art can be mastered as separate academic subjects within the framework of the study of artistic disciplines, developing students' creative skills, sensitivity and understanding of the specific art form being studied. On the other hand, art and educational activities in its sphere can be considered an essential didactic means of general school education, which provides for the inclusion of all academic subjects and school programs in the realm of artistic Creativity. Essentially, there are no courses at school that do not, in one way or another, include aesthetic and creative elements. That is why, for the successful activation and integration of state systems of art education for schoolchildren, the thesis recorded in UNESCO documents—"teach art" and "teach through art"—takes on particular significance [5, p. 38].

The study shows that the implementation of this provision allows:

- extrapolate the unique didactic capabilities of art to other educational areas, create integrated programs in art and other academic courses of various types, and thus expand the artistic space of school education as a whole;
- ensure the constant activation of the sphere of school art education to strengthen the representation of art in the holistic educational system of the educational institution.

The analysis shows that innovative educational practices.

Art education in Uzbekistan most often focuses on integrating both approaches, providing an organic combination of the didactics of "teaching art" with the didactics of "learning through art." This is consistent with the ideas of the UNESCO Road Map for Arts Education. At the same time, it should be noted that the full implementation of the principle of "learning through visual

art" ("visual art in education"), for various reasons, has not yet received proper distribution in our country.

To be effective, such an interdisciplinary approach requires changes in teaching methods and teacher training designed to increase the number of innovative techniques and problematic methods in their teaching practice.

Thus, the national system of art education in Uzbekistan, optimally structured as a multi-level system with continuity between individual levels of education and the necessary problematic nature, is quite capable of positively influencing the development of the relationship between artistic Creativity and activities in the scientific field.

Let us note, by the way, that the issues of the relationship between art and science were essentially traced in the collection of letters of A.F. Losev: "I was 19 years old..." [2]. In this publication, Alexey Fedorovich appears before us as an unknown young man, revealing himself in his diary thoughts about faith, philosophy, and beauty. So, on February 16, 1914, he wrote in his diary: "Yes, we must live by science. You can live with it. She's not the only one, that's true. But, on the other hand, what are art and love without science? Science without art contemplates the object of knowledge from afar; here is an invincible distance between the knower and the known. Art and love without science are rushing without a conscious goal, tedious running in place" [2, p.105].

Creativity in innovative educational practice teacher-painter

The teacher may be asked the question: do there exist, along with an individual creative person, creative groups of classes? In the past, each of our pedagogical discoveries was based, as a rule, on the achievements of predecessors and on the innovative idea of one specific person—a teacher or student—who surpassed previous solutions.

Today, whether we like it or not, the task is to form creative classroom teams to develop new solutions to the problems of art education, creating a creative atmosphere of discovery in art lessons. However, how do you work on creating creative classes? Let's think together.

The formation of an element that contributes to the development of the creative potential of the class is often facilitated by formulating an educational problem, the solution of which is reduced by identifying a group of students with a critical mindset who can put forward ideas and contribute to their solution.

Nowadays, there has been a significant change in the direction of the creative process: new achievements now arise not only in the head of an individual student standing on the "shoulders" of his predecessors but to a much greater extent thanks to the interaction of ideas within the classroom team. Students in this class examine large amounts of artistic information to arrive at ideas that would have recently been included in other relationships or, in art education, developed for entirely different purposes. An individual student, as a rule, can only consider a little information at a time. As a result, there is a gradual transition from individual to collective artistic Creativity.

At the same time, the emerging creative class team needs students with different levels of artistic abilities and a reasonably high level of talent. The solution to emerging problems occurs by combining different radii of action, taking into account the creative group of the class team. Thus, in visual art lessons, the method of individual observations during collective art classes has recently become popular. This is done, for example, with the help of technical means that save singing results on an electronic board. At the same time, a critical didactic point should be noted: control and testing of knowledge and skills in art classes should establish what the student can do and not what he cannot.

It is also essential that the participants in the collective problem-solving in the lesson are confident that the contribution of each of them to solving the common problem is critical and necessary. Therefore, you should use all your creative capabilities to obtain a positive result.

At the same time, participants in collective decisions gain the opportunity to learn from classmates what they have yet to learn. Mutual learning and healthy competition with each other while solving a problem situation in the

classroom are essential advantages of collectively solving a problem in one way or another related to art.

But, in the classroom, social relationships, characterized by mutual respect, support and comradely help, are equally important. Then, less confident students also have a chance to contribute to the solution of the overall artistic problem.

At the same time, in insufficiently organized classrooms, as a rule, only the most prepared and gifted students get the opportunity to put forward and solve creative problems. That is why didactic methods of developing giftedness in schoolchildren are extremely relevant today. Here are a few signs of artistic talent identified during our art classes:

- gifted children, as a rule, complete tasks faster; the speed with which they solve a problem is a reliable indicator of the presence of special mental and artistic abilities;

- an indicator of the presence of special abilities for Creativity is a wealth of ideas, which is sometimes expressed in vivid imagination and unexpected conclusions;

- our experience shows that there is talent in logical thinking. I would like to note, however, that, unfortunately, school teachers develop girls' talents less in their lessons, although this thesis applies to a lesser extent to music lessons and art education in general.

Stages of development of creative thinking

Artistic activity, as already mentioned, develops not only the ability to take active action in the field of art and understanding the phenomenon of artistic Creativity but also aesthetic perception, positively influencing the student's worldview, morality, and lifestyle.

Therefore, to stimulate creative thinking, we successfully used the discussion method of art lessons, during which the formation of the foundations of creative thinking was implemented quite simply. Let us list three simple rules for conducting a music lesson based on organizing an educational discussion.

1. Every proposal put forward is accepted. Critical comments are made later. Only approving laughter and applause are allowed.

2. It's better when there are a lot of ideas. The more offers there are, the more likely there will be a particularly successful one among them. A previously expressed idea may be rejected, changed, or supplemented during the discussion. Creative ideas often emerge at the end of a debate. The number of views also affects their quality.

3. Along with their ideas, students can make suggestions about improving their classmates' ideas or about the possibility of combining several pictures. It is essential to teach students to defend their results obtained during the discussion and learn to explain them.

It's good if the teacher manages to advertise the achievements of the best students in the form of publications in wall print at a photo exhibition.

Cool didactic games that activate educational Creativity are also significant in introducing visual art.

In conclusion, we list the basal properties of a teenage classroom team, ideally selected through innovative educational practice to solve artistic and creative problems. Such a team usually includes:

- a generator—an active student, receptive to emerging artistic problems and seeing ways to solve them, and often independently putting forward a new artistic and creative problem;
- an organizer who takes on the work of organizing the search for artistic truth;
- an expert who evaluates the progress achieved in the class based on his extensive knowledge of art history;
- a communicator who ensures the effective exchange of artistic information within and outside the classroom;
- and, finally, the performer, who takes upon himself the technical implementation of the problematic task.

Experience shows that the solution to the above-analyzed essential issues of the innovative practice of introducing modern students to art constitutes the

primary meaning of the contemporary social strategy for the development of school visual art education and becomes possible subject to the development of an actual set of everyday coordinated actions that increase the level of personal artistic Culture of the younger generation of Uzbekistan by priorities world community.

PRIORITY VALUES OF INNOVATIVE EDUCATIONAL PRACTICES OF VISUAL ART SCIENCE IN SCHOOL: THE MEANING OF THE MODERN SOCIAL STRATEGY FOR SCHOOL DEVELOPMENT

The problems associated with introducing secondary school students to visual art are analyzed and the processes of teaching visual arts and learning through art are highlighted, which characterizes the interaction between science and visual arts. It is emphasized that the classical artistic culture of society, which serves as the methodological basis of educational programs for introducing arts, and today, in many ways loses in competition with active forms of mass culture, widely circulated media.

It is shown that the modern innovative educational practice of school visual arts education in Uzbekistan is focused on integrating two didactic approaches, providing an organic combination of the didactics of “teaching visual arts” with the didactics of “learning through visual arts.”

Keywords: innovative artistic and educational practice, school visual art education, personal qualities of the creator of artistic values.

ПРИОРИТЕТНЫЕ ЦЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛЕ: СМЫСЛ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ШКОЛЫ

Проанализированы проблемы, связанные с приобщением учащихся средних школ к искусству, выделены процессы преподавания художественного искусства и обучения через искусство, что характеризует взаимодействие науки и художественного искусства. Подчеркивается, что

классическая художественная культура общества, служащая методологической основой образовательных программ по ознакомлению с искусством, сегодня во многом проигрывает в конкуренции с активными формами массовой культуры, широко распространенными средствами массовой информации.

Показано, что современная инновационная образовательная практика школьного художественного искусства в Узбекистане ориентирована на интеграцию двух дидактических подходов, обеспечивающих органическое сочетание дидактики «обучения художественному искусству» с дидактикой «обучения через художественное искусство».

Ключевые слова: инновационная художественно-образовательная практика, школьное художественное образование, личностные качества художественных ценностей.

АРЗИШҶОИ АВАЛЛАВИИ ТАҶРИБАҶОИ ТАЪЛИМИИ ИННОВАТСИОНИИ ТАЪЛИМИ САНЪАТ ДАР МАКТАБ: МАЪНОИ СТРАТЕГИЯИ ИҶТИМОИИ МУОСИРИ РУШДИ МАКТАБ

Дар мақола масъалаҳое, ки бо санъати тасвири шинос кардани хонандагони мактабҳои миёна алоқаманданд, таҳлил карда, равандҳои таълими санъати тасвири ва омӯзиш нишон дода шудаанд, ки онҳо ҳамкориҳои илму санъатро ифода мекунанд. Таъкид карда мешавад, ки фарҳанги бадеии классикии чомеа, ки асоси методологӣ барномаҳои таълими муаррифии санъат мебошад, имрӯз дар рақобат бо шаклҳои фаъоли фарҳанги оммавӣ ва воситаҳои ахбори оммаи густурда бештар мағлуб мешавад.

Нишон дода шудааст, ки амалияи муосири инноватсионии таълимии санъати тасвири мактаб дар Ўзбекистон ба ҳамгироии ду равиши дидактикӣ нигаронида шудааст, ки омезиши органикии дидактикаи «бадеии таълим» бо дидактикаи «ба воситаи санъат омӯхтан»-ро таъмин мекунанд.

Калидвожаҳо: амалияи инноватсионии бадеӣ ва тарбиявӣ, таълими бадеии мактабӣ, сифатҳои шахсии расоми арзишҳои бадеӣ.

References:

1. B.Z. Azimova, R. Rajabov, S.F. Abdirasulov, Explanatory dictionary of terms related to visual arts. Tashkent - 1994.
2. Ivanova S.V. I believe and believe. M.: RIP-holding, 2014. 152 p.
3. Kh. Egamov. Working with paints. - Tashkent. "Teacher" 1981.
4. Losev A.F. I was 19 years old... Diaries. Letters. Prose // comp., preface, comments. A.A. Tahoe-Godi. M.: Russian dictionaries, 1997. 352 p.
5. Roadmap for arts education. World Conference on Arts Education: Creating Creativity for the 21st Century Lisbon, March 6–9, 2006 [Electronic resource] // UNESCO: [Officialwebsite]. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/Arts_Edu_RoadMap_ru.pdf (date of access: 03/11/2019.)
6. R. Hasanov "Methodology of visual art teaching at school" Tashkent. "Science". 2004.
7. S. Abdiraulov Fine art terms. Tashkent- 2003
8. The power of art: aphorisms / comp. Ivanova Yu.A. Kharkov: Folio, 2008. 187 p. B.Z. Azimova "Methodology of composition and depiction of still life" Tashkent - Teacher 1984. [97]
9. www.aexiv.

Холов Шохрӯз Раҳмонович,
ассистиенти кафедраи графика ва миниатюраи ба номи
Ф. Хоҷаев ДДСТДТ. Тел.: 770774040
Ҳисориева Маҳинбону Файзулломадовна,
ассистиенти кафедраи графика ва миниатюраи ба номи
Ф. Хоҷаев ДДСТДТ.Тел.: 987854493

ТАЙЁР КАРДАНИ РАССОМ-МУАЛЛИМОНИ ОЯНДА ДАР САМТИ РАНГШИНОСӢ

Дар шароити муосири ислоҳоти таҳсилоти олиии касбӣ масъалаи муҳимтарин тайёр намудани омӯзгорони санъати тасвирӣ ба ҳисоб меравад, ки ба насли наврас тарбияи эстетикӣ ва тарбияи бадеӣ мебахшанд. Мутахассиси баландхатисос, ки ба бачагон фаҳмидани санъатро меомӯзонад, бояд як қатор донишу малакаҳои умумӣ ва махсус дошта бошад, ки муҳимтарини онҳо дониши рассомӣ, рангшиносӣ ва қобилияти моҳирона кор кардан бо рангро дар бар мегирад. Ба рассом-муаллими оянда фаҳмидани хусусиятҳои тасвири бадеии аёнӣ, донистани равиши офаридани он, маҳорати кор кардан бо маводҳои гуногуни рангубор ва азхуд намудани техника, воситаҳо ва усулҳои тайёр кардани санъати ороишию амалиро лозим аст. Умуман, фаъолияти касбии рассом-омӯзгор бояд дар ду самт сурат гирад: 1) инкишофи қобилияти эҷодии хонандагон, ки ба эҷоди асарҳои бадеӣ нигаронида шудааст; 2) ташаккули малакаҳои марбут ба ташкили раванди педагогӣ бо мақсади рушди эҷодиёти хонандагон, шинос намудани онҳо ба санъати тасвирӣ.

Дар адабиёти илмӣ-методӣ оид ба масъалаҳои рангшиносӣ маводи назариявӣ ҷамъ карда шудааст. Ҳатто дар давраи Ренессанс рассомону олимони маъруф ба мисли Л.Б.Альберт, А.Дюрер, Леонардо да Винчи, Ч.Ченнини ва дигарон ба масъалаҳои намунаҳои тасвирӣ ва усулҳои рангшиносӣ таваҷҷӯҳ доштанд. Ҷанбаҳои методологии дарк ва таҷдиди рангшиносӣ дар раванди таълими рассомӣ дар муносибатҳои педагогии рассом-муаллимони барҷастаи рус А.А.Иванов, К.А.Коровин, И.Е.Репин, В.А.Серов, В.И.Суриков, П.П.Чистяков, Н.Н.Ростовцев, ки зарурати

мавқеъгирии чашмро ҳимоя мекарданд, инъикос ёфтааст, дарки якतरафаи сифатҳои рангии табиатро тарбия намуда, рангорангии воқеияти атрофро интиқол медиҳад [4, 5]. Дар таҳқиқот ва тавсияҳои методии С.С.Алексеев, Г.В.Беда, Н.Н.Волков, А.В.Ефимов, А.С.Зайцев, Л.Н.Миронова, С.А.Чуйков, Г.М.Шегал зарурат ва аҳамияти таҳияи масъалаи ташаккули дарки рушди колоризм дар тайёрии касбии мутахассисони соҳа моҳирона истифода бурдани рангро баррасӣ мекунад.

Омузиши рангшиносӣ ин тайёр кардани муаллими санъати тасвирӣ ҳам барои фаъолияти эҷодии худ, ки дар он чӯзҳои асосии фарҳанги рангшиносӣ амалӣ мегардад, барои эҷоди асарҳои мукаммали бадеӣ ва ташкили раванди таълим равона карда шудааст.

Таҳлили барномаҳои муосири санъати тасвирӣ нишон дод, ки дар марҳилаи ибтидоии таълим хонандагон бо намунаҳои асосии ранг ва қоидаҳои истифодаи ранг шинос мешаванд. Дар мактаби миёна хонандагон рангро ҳамчун воситаи ифоданокӣ ҳангоми баҳодиҳии сифатҳои бадеии асарҳо дар асоси синтези эстетикӣ, функционалӣ ва маънавӣ азхуд мекунад [1, 2, 7]. Ҳалли масъалаҳои тарбияи рангшиносӣ дар мактаби миёна ба қор муайян намудани се андозагирии шакл бо рангшиносӣ, интиқоли равшанӣ ва фазо, қорқарди тарроҳии рангорангии композитсия нигаронида шудааст. Рангшиносӣ дар марҳилаи таълим ҷанбаҳои гуногунро ба назар мегирад: ҷисмонӣ, равшанӣ, рамазӣ, ки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки ҳангоми қор дар болои композитсияи тасвирӣ ва ороишӣ аз ин имкониятҳо истифода баранд.

Барномаҳои санъати тасвирӣ машқхоро барои тартиб додани рангҳои гуногун, ки муносибат, кайфият, ҳолати мушаххасро ифода мекунад, пешбинӣ мекунад, аз ин рӯ, омузиши афзалиятҳои рангҳо барои рассомони оянда аҳамияти махсус дорад. Дарачаи зуҳури қобилиятҳои эҷодии хонандагон, имкон дорад, ки зуҳуроти шахсияти кӯдакро маҳдуд мекунад, майл доштани мактаббачагонро муайян намуда, барои баргараф намудани онҳо ҷораҳои дахлдор андешад.

Бисёре аз олимон ба масъалаҳои афзалияти рангшиносӣ дар кӯдакон таваҷҷӯҳ зоҳир кардаанд (А. Пейпер, Е. Пономарева, Э.Л. Рейх, В. Уффельман, М. Циммерман, Л. Шварц). Муқаррар карда шудааст, ки на ҳамаи рангҳо диққати бачагонро баробар ба худ ҷалб мекунад. Кӯдакони синни томақтабӣ рангҳои равшан ва покро (сурх, кабуд, зард) дӯст медоранд. Таъсири навоарӣ барои кӯдак хеле муҳим аст (агар шумо ба рангҳои, ки кӯдак пайваста мебинад, якҷанд рангҳои нави илова кунед, пас дар аввал, то ба ранги нави одат кардани кӯдак, ин ранг диққати ӯро ба андозаи бештар ҷалб мекунад). Тадқиқот инчунин нишон дод, ки афзалияти ранг бо синну сол тағйир меёбад: дар доираи миқёси рангшиносӣ, он аз гурӯҳи гарм ба гурӯҳи хунук тағйир меёбад.

Омӯзгор дар раванди таълими рангшиносӣ ба мактаббачагон онҳоро бо меъёрҳои ранг шинос мекунад, ки истифодаи онҳо дар кор бо ранг шартӣ ташаккули қобилиятҳои фарқкунанда, таҳлилӣ ва синтетикӣ хонандагон хизмат мекунад.

Дар эҷодиёти рассом раванди тасвири бадеӣ ва дарки бадеии мутақобила ягонагиро ташкил медиҳанд. Тасвири бадеии он чизе, ки дарк мешавад, на танҳо ифода мекунад, балки дарки рассомро низ шакл медиҳад. Вай дарки одамонро тарбия мекунад ва аз ин ру, ташаккул медиҳад, ки ба воситаи асарҳои бадеӣ дарки ҳақиқатан ҷаҳонро меомӯзанд. Дар натиҷа тайёрии рангшиносӣ рассом-омӯзгори оянда, аз ҷумла дарки моҳияти падидаи ифодаи ранг ва истифодаи сифатҳои он дар расмҳо таҳқиқи махсуси хислатҳои дарки визуалии ранг, аз ҷумла ангишиҳои ҷисмонӣ ва равониро талаб мекунад. Рассом-омӯзгори оянда дар самти фаъолияти эҷодӣ ва педагогӣ ин иртиҷоро ба назар нагирифта наметавонанд, бинобар ин онҳо ба омӯзиши мақсадноки ин ҷиҳатҳои ранг ниёз доранд.

Ҳамин тавр, тайёр кардани рассом-омӯзгори оянда барои талабагон омӯзондани ранг масъалаи муҳимтарини низоми таълими умумии факултети рассомӣю графикӣ буда, бо инкишофи дарки

рангшиносии донишчӯён, қобилияти бозсозии он дар таълим ва тарбия алоқаманд аст. Омӯзиши саводнокии рангҳо, ки нақшҳои дар боло номбаршударо дар бар мегирад, барои мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ омода намудани рассом-муаллимони соҳибхитосро таъмин менамояд, ки ба дараҷаи баланди назариявӣ дарс додани санъати тасвирӣ кодиранд, ки ба ҳалли амалии масъалаҳои рангӣ аз ҷониби хонандагон нигаронида шудаанд.

ТАЙЁР КАРДАНИ РАССОМ-МУАЛЛИМОНИ ОЯНДА ДАР САМТИ РАНГШИНОСИ

Дар мақола аввалин бор асосҳои илмӣ-назариявии тайёр кардани рассом-омӯзгорони оянда барои омӯзондани рангшиносӣ ба талабагон оварда шудааст. Роҳҳои ба фаъолияти касбӣ тайёр кардани муаллими санъати тасвирӣ, аз ҷумла маҷмӯи дониш, маҳорат ва малакаи махсуси зарурии рангшиносӣ нишон дода шудаанд; усулҳои асосии тайёр кардани рассом-муаллимони оянда дар соҳаи рангшиносӣ қайд карда шудаанд, ки ба баланд шудани дараҷаи маҳорати касбии мутахассисони оянда ёри мерасонанд.

Калидвожаҳо: рассом, муаллим, метод, санъат, самт, олимон, методология.

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ХУДОЖНИКОВ-ПЕДАГОГОВ В ОБЛАСТИ ЦВЕТОВЕДЕНИЯ

В статье впервые изложены научно-теоретические основы подготовки будущих художников-педагогов для преподавания цветоведения студентам. Показаны пути подготовки учителя изобразительного искусства к профессиональной деятельности, в том числе совокупность знаний, умений и специальных навыков, необходимых для изучения цвета; отмечены основные методы подготовки будущих художников-педагогов в области цветоведения, которые способствуют повышению уровня профессионального мастерства будущих специалистов.

Ключевые слова: художник, педагог, метод, искусство, направленность, учёные, методология.

TRAINING FUTURE ARTIST-TEACHERS IN THE FIELD OF COLOR STUDY

In the article, for the first time, the scientific-theoretical foundations of training future artists-teachers for teaching color science to students are given. Ways to prepare a teacher of fine arts for professional activity, including the set of knowledge, skills and special skills necessary for color studies are shown; the main methods of training future artists-teachers in the field of color studies are noted, which help to increase the level of professional skills of future specialists.

Key words: artist, teacher, method, art, focus, scientists, methodology.

Адабиёт

1. Барномаҳо барои мактабҳои миёна, гимназияҳо, литсейҳо. Санъати тасвирӣ: Расмкашӣ. Синфҳои 1 - 11 Рангкашӣ. 1 синфи 11 Асосҳои расомӣ 5 9 синфҳо. Асосҳои тарҳрезӣ. синфи 5 9 Асосҳои санъати халқӣ ва ороишӣ. 1-8 синф нашри 4. М.: Бустард, 2002. 288 с.

2. Барномаҳои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ: Санъати тасвирӣ ва эҷодиёти бадеӣ: синфҳои 1-9: бо тавсияҳои мухтасари методӣ / Б.М. Неменский, Н. Фомина, Н.В. Гросул ва д. – М.: Маориф, 1994. 174 с.

3. Рубинштейн С.Л. Асосҳои психологияи умумӣ. Питер, 2004. 713 с.

4. Ростовцев Н.Н. Дар бораи фаъолияти педагоги ва методикаи таълим. Омск: Нашриёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Омск, 2002. – 246 с.

5. Ташаккули донишу малака дар асоси назарияи тадричан азхудкунии амали равонӣ; таҳрири П.Я. Галперина, Н.Ф. Талызына. М.: 1968. 134 с.

6. Юсов Б.П. Санъати тасвирӣ ва эҷодиёти бадеии бачагон: Иншо аз таърих, назария ва психологияи тарбияи бадеии бачагон. - Магнитогорск Нашриёти ДДТТ, 2002. 283 саҳ.

Шарипов Намозалӣ Ятимович,
ассистенти кафедраи забонҳо
ва фанҳои гуманитарии ДДСТДТ. Тел.:939003020
Раҳмонов Чаҳонгир Тураҳонович,
ассистенти кафедраи
санъатшиносии ДДСТДТ. Тел.:000900070

САҲМИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ, ПЕШВОИ МИЛЛАТ, МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР САРНАВИШТИ ТОҶИКИСТОН

Аз дидгоҳи имрӯз мусаллам аст, ки ташаккули давлатдории миллии халқи тоҷик ва эҳёи мақому манзалати он дар арсаи ҷаҳонӣ ба заҳмат ва талошҳои пайвастаи Эмомалӣ Раҳмон алоқаи ногусастанӣ доранд.

Таърихи тӯлони инсоният сиёсатмадорони зиёдеро дар ёд дорад, ки бо амри тақдир тоҷи давлат бар сарашон гузошта шуда бошад ҳам, бар асари даст надоштан бар ин санъат натавонистанд аз ўҳдаи муттаҳид намудани ҷомеа, идораи кишвар ва ҳифзи пояҳои давлатдориву истиқлолияти он бароянд. Бар ин иллат императорҳои бузург парокандаву давлатҳои муктадир ба таназзул мувоҷеҳ шудаанд ва ахиран сахнаи таърихро падруд гуфта, дар таҳхонаҳои хоҳири он интиҳоби макон намудаанд. Дар ин қарина метавон бо боварӣ тазаккур дод, ки на ҳар як сиёсатмадор аз санъати давлатдорӣ бархӯрдор аст.

Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон дар замони барои ҷумҳурӣ ниҳоят вазнин роҳбарии давлат ба мавқеи сиёсӣ ворид гардид ва аз рӯзҳои нахустин дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии худ роҳеро пеш гирифт, ки тавассути он қадам ба қадам кишварро аз ҳолати бӯҳронӣ баровард.

Яке аз хизматҳои бузурги Эмомалӣ Раҳмон дар назди халқи тоҷик фуру нишондани ҷанги шаҳрвандӣ ва таъмини сулҳу ваҳдати мардум аст. Албатта, дар бораи раванди музокироти сулҳи тоҷикон бисёр навиштаанд, вале он нуктаро бояд бори дигар таъкид кард, ки дар он Эмомалӣ Раҳмон нақши марказӣ дошт. Ў аз оғоз то ба анҷом дар ҷараёни гуфтушунидҳо буд,

бо аъзои ҳайати комиссия оштии миллӣ сӯҳбат мекард, дастуру маслиҳат медод, бо лоихаҳои санадҳои таҳияшуда шинос мешуд.

Ҳамаи ин тадбири ибтикорҳо ба он овард, ки имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати ҷаҳонӣ ҷойгоҳи худро мустаҳкам намуда, доираи муносибату ҳамкориҳои худро сол то сол тавсеа мебахшад.

Алҳол, ба шарофати роҳандозии чунин сиёсати пешгирифтаи Эмомалӣ Раҳмон, Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ба сифати кишвари сулҳдӯсту инсонпарвар, пайрави арзишҳои демократӣ, тарафдори ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои бисёрҷониба шинохта шудааст.

Аз ҷониби дигар, Эмомалӣ Раҳмон дар доираи муносибатҳои байналмилалӣ манфиатҳои давлатӣ ва миллии Тоҷикистонро дар зинаи аввали сиёсати хориҷии кишвар гузошта, тавассути риояи тавозун дар робитаҳо бо кишварҳои мухталифи дунё тавонист истиқлолияти воқеии ҷумҳуриро таъмин намояд.

Бо таъмини сулҳу оромӣ дар Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба хоҳири рушд тавсеа бахшидан ба робитаҳои берунӣ сиёсати бисёрсамтaro, ки онро сиёсати «дарҳои боз» низ мегӯянд, пеш гирифта, ҷуғрофия ва самтҳои ҳамкориҳо хеле вусъат дод. Ба шарофати чунин сиёсати санҷидашуда ва мутавозин Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дӯстону ҳамёрони анъанавии худ теъдоди зиёди кишварҳо ва созмонҳои байналмилалию минтақавиро ба мадори ҳамкориҳои худ ворид намуд, ки барои мустаҳкам кардани мавқеи ҷумҳурӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллии он хизмати бузургро ба ҷо меорад.

Миёни мақсаду вазифаҳои зиёд ҷаҳор ҳадафи стратегӣ – таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва саноаткунони босуръати кишвар аз ҷониби Роҳбари давлат-Эмомалӣ Раҳмон мушаххас шуданд, ки барои тараққиёти минбаъдаи ҷумҳурӣ аҳамияти бузург доштанд. Ба хоҳири амалӣ кардани ин ҳадафҳо Роҳбари давлат-Эмомалӣ Раҳмон тавассути роҳандозӣ намудани дипломатияи фаъоли иқтисодӣ ва гуфтушунидҳо бо ҳамёрони бозътимоди

хориҷӣ қарзҳои имтиёзнок ва сармояро ҷалб намуд, ки соҳтмони нерӯгоҳҳои барқи оби Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, НБО-и Роғун, хатҳои баландшиддати интиқоли барқ, роҳҳо, пулҳо, нақбҳои мошингузар гувоҳи ин мебошад. Ҳамзамон, тавассути чунин коргирии Эмомалӣ Раҳмон ҷумҳурии тадричан аз бунбасти коммуникатсионӣ баромада, низоми мустақили энергетикӣ худро ба вучуд овард ва таҳкими ин раванд идома дорад. Ҳоло бошад ҳадафи чоруми стратегӣ - саноаткунони босуръати кишвар роҳандозӣ шуда истодааст, ки дар маҷмуъ ҳама паҳлуҳои давлатдории навини миллии тоҷиконро фарогир мебошад³³.

Масъалаи дигаре, ки ҳамеша мавриди тавачҷуҳи Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт, истифодаи ҷалби сармояи хориҷӣ барои таъмини пешрафти кишвар ва рушди иқтисоди он мебошад. Вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва дигар хусусиятҳои хоси худ ҷумҳурии баъзе мушкилоте дорад, ки онҳоро тавассути ҷалби маблағгузориҳои бузург ҳал кардан мумкин аст.

Дар асоси сиёсати хирадмандонаи худ ба вучуд овардани асосҳои назариявӣ ва ҳуқуқии сиёсати хориҷӣ кӯшишҳо ба харҷ дод. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба мақсади самаранок ба роҳ мондани фаъолияти мақомоти низоми хизмати дипломатӣ қабул гардиданд. Дар баробари ин, шабакаи васеи намояндагӣҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа ташкил карда шуд, ки барои таъмин намудани робитаҳои доимӣ ва пайгирии рафти иҷроии тавофуқҳо бо кишварҳои дӯсту ҳамёр нақши муҳим мебозанд³⁴.

Роҳбари давлат ғамхорию садоқатро нисбати тоҷикон ва ҳамватанони бурунмарзӣ арзонӣ дошта, ҳам тавассути ҳамкориҳо бо кишварҳои иқомати ҳамватанон ва ҳам тӯфайли Анҷумани тоҷикон ва форсиабонони дунё, ки раисии онро ба ўҳда дорад, кӯшиш ба харҷ

³³ Сомона-wikipedia.org

³⁴ Эмомалӣ Раҳмон – бунёнгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон, Душанбе «Ирфон» с. 2012 саҳ .15

додааст, ки ваҳдати тоҷиконро дар паҳнои ҷаҳон таҳким бахшад, то тоҷикону ҳамватанон дар ҳар кучое, ки набошанд, Тоҷикистонро чун хонаи умеди худ ҳисоб кунанд ва аз рӯҳияи хештаншиносӣ, мадори фарҳангу хуввияти миллии худ дур набошанд.

Иқдоми Эмомалӣ Раҳмон, бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон меҳанпарастона ва ибтикороти миллатдӯстонаи ӯ дар ҷодаи таъмини иттиҳоди тоҷикон ва форсигӯёни ҷаҳон боис шуданд, ки шахсияти ӯ ба ҳайси пешвои тоҷикони ҷаҳон эътирофи комил пайдо намояд. Кӯшишҳои пайвастаи Эмомалӣ Раҳмон ба хоҳири муаррифи намудани Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ тавассути фарҳанги оламгири халқи тоҷик шоистаи таҳсин аст.

Дар ҷумҳурӣ ва берун аз он ҷорабиниҳои зиёди фарҳангӣ ва ҷашнҳои бузургдошти фарзандони барӯманди миллат баргузор мешаванд, ки ба шинохти тоҷикон, таъриху фарҳанг ва дороиҳои маънавии ин миллати куҳанбунёд мусоидат мекунанд. Ба ин маънӣ Эмомалӣ Раҳмон нахустин сарваре дар таърихи навини тоҷикон маҳсуб мешавад, ки дар худшиносиву ҳудогоҳии миллат марҳилаи комилан тозаеро эҷод намуд ва мақоми тоҷикону Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ рифъати воқеӣ бахшид³⁵.

Имрӯз тоҷикон ба шарофати ҳидоят ва роҳнамоии сарвари хирадманди хеш Эмомалӣ Раҳмон мақом ва рисолати худро дар дунёи муосир пайдо намуда ва дар ҷодаи шинохти оламу оламиён гомҳои устувор ниҳодаанд, дарҳои пӯшида ва марзҳои бастаи худро ба истиқболи дӯстони дерин ва ҳамёрони навин боз кардаанд. Имрӯз тоҷикон бо ҳифзи хувияти миллии ва андӯхтаҳои таърихии худ ҳамқадам ва ҳамрадифи мардуми сайёра гардидаанд. Имрӯз овози тоҷик ва забони тоҷикӣ аз баландтарин минбарҳои ҷаҳон садо медиҳанд, иқдомот ва ибтикороти Эмомалӣ Раҳмон дар доираҳои бонуфуз ва мӯътабари сиёсати ҷаҳонӣ мавриди эътироф ва таҳсин қарор гирифтааст.

---

³⁵ Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон, Душанбе «Ирфон» с. 2012 саҳ .17

Ин хама сарфарозиҳо орзую ормони деринтизори мардуми тоҷик буд, ки пас аз фурӯпошии давлати Сомониён дар тӯли беш аз ҳазор сол онро дар замири қалби худ мепарварид.

Бале, сиёсати хирадмандона ва фарогири Эмомалии Раҳмон имкон фароҳам овард, ки мардуми тоҷик ба Истиқлолияти давлатӣ ва давлатдории миллӣ расидаанд. Инчунин борҳо дар баромадҳои худ қайд мекунанд, ки: “Мардуми тоҷик таърихи навини худро бо дастони хеш навишта, саҳифаҳои гузаштаи пурифтихори аҷлодамонро зинда гардонад ва бори дигар ба ҷаҳониён собит намояд, ки созандагиву бунёдкорӣ рисолати суннативу деринаи миллати фарҳангии тоҷик мебошад»³⁶.

Беҳтарин далели ин рисолат қору пайкорӣ созандаи ҳуди сарвари миллат Эмомалӣ Раҳмон- шахсияти бузурги олами сиёсат аст, ки имрӯз бо бунёди қохи мӯхташами Истиқлолият замина ва василаҳои сарсабзиву шукуфоии ояндаи Тоҷикистон заминаи устувор гузошта шуда истодааст.

САҲМИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ, ПЕШВОИ МИЛЛАТ, МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР САРНАВИШТИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур самтҳои рушди самаранокии инкишоф ва пешрафти Тоҷикистонро дар шахсияти сарвари сиёсӣ, Эмомалӣ Раҳмон инъикос мекунад.

Иқдоми Эмомалӣ Раҳмон, бунёдгузори сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон меҳанпарастона ва ибтикороти миллатдӯстонаи ӯ дар ҷодаи таъмини иттиҳоди тоҷикон ва форсигӯёни ҷаҳон боис шуданд, ки шахсияти ӯ ба ҳайси пешвои тоҷикони ҷаҳон эътирофи комил пайдо намояд. Қўшишҳои пайвастаи Эмомалӣ Раҳмон ба хоҳири муаррифӣ намудани Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ тавассути фарҳанги оламгири халқи тоҷик шоистаи таҳсин аст.

---

³⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 28.12.2023

Калидвожаҳо: истиклолият, асосгузор, ваҳдат, миллӣ, сулҳ, байналмилалӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, мардум, рушд, тоҷик, сиёсат.

ВКЛАД ОСНОВАТЕЛЯ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА, ЛИДЕРА НАЦИИ, ЭМОМАЛИ РАХМОНА В СУДЬБЫ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье отражены направления развития эффективности развития и прогресса Таджикистана в личности политического лидера Эмомали Рахмона.

Действия Эмомали Рахмона, основоположника внутренней и внешней политики Таджикистана, его патриотизм и его националистические инициативы по обеспечению союза таджиков и фарсиязычных стран мира обусловили полное признание его личности как лидера Таджикистана. Постоянные усилия Эмомали Рахмона по представлению Таджикистана на международной арене посредством космополитической культуры таджикского народа заслуживают похвалы.

Ключевые слова: независимость, основатель, единство, национальное, мир, интернациональное, Республика Таджикистан, народ, развитие, таджик, политика.

THE CONTRIBUTION OF THE FOUNDER OF PEACE AND NATIONAL UNITY, THE LEADER OF THE NATION, HONORABLE EMOMALI RAHMAN IN THE DESTINY OF TAJIKISTAN

This article reflects the directions of the development of the effectiveness of the development and progress of Tajikistan in the personality of the political leader, Emomali Rahmon.

The actions of Emomali Rahmon, the founder of the internal and foreign policy of Tajikistan, his patriotism and his nationalistic initiatives in order to ensure the union of Tajiks and Farsi-speakers of the world caused his personality to be fully recognized as the leader of the Tajiks of the world. Emomali

Rahmon's continuous efforts to represent Tajikistan in the international arena through the cosmopolitan culture of the Tajik people are commendable.

Keywords: independence, founder, unity, national, peace, international, Republic of Tajikistan, people, development, tajik, politics.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Эмомалӣ Раҳмон – бунёнгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон, Душанбе «Ирфон» с. 2012 саҳ .15
2. Эмомалӣ Раҳмон – бунёнгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон, Душанбе «Ирфон» с. 2012 саҳ .17
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси 4. Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 28.12.2023
5. Сомона-wikipedia.org

Атоев Фаррух Валиҷоновиҷ,
мудири кафедраи графика ва миниатюраи
ба номи Фаррух Хочаеви ДДСТДТ. Тел (+992)988855552

Норов Фирдавс Фарҳодовиҷ,
муаллими калони кафедраи дизайни либос ва санъати
мӯди ДТТ. Тел (+992)927582503 Email. norovfirdavs@mail.ru

АҲАМИЯТИ ФАНИ АНАТОМИЯИ ПЛАСТИКИИ ИНСОН ДАР ТАЙЁР КАРДАНИ РАССОМ- ОМУЌЗГОР

Санъати тасвири барои баланд бардоштани тасаввуроти бадеӣ, ки ҷузъи таркибии фарҳанги маънавий маҳсуб ёфта, барои тарбияи зебопарастии донишҷӯён дар рӯҳияи мероси санъати тасвирии миллӣ ва арзишҳои умумибашарӣ, роҳнамоӣ менамояд. Барои ноил гардидан ба ин қобилияти эҷодии бадеӣ, барои шахс пеш аз ҳама мушоҳидакорӣ, ташаббускорӣ, мустақилият, завқи бадеию эстетикӣ, тасаввуроти бадеӣ, хотираи мустаҳкам, хотираи эҷодӣ, қобилияти дидани зебоии асарҳои бадеӣ ва ба ин монанд малакаҳои инкишоф додан лозим аст. Ба даст овардани малакаҳо дар баробари адабиёт, математика, таърих, физика, мусиқӣ ва тарбияи ҷисмонӣ омӯзиши амиқи анатомияи пластикиро талаб мекунад.

Дар мақолаи мазкур мо хостем оид ба илми ташреҳ ё худ анатомия инсон маълумот диҳем. Умуман, анатомияи инсон – илмест, ки сохтори узвҳои алоҳида ва системаҳои қисматҳои бадани инсонро меомӯзад.

Тасвири андоми инсон нозуқиҳои бисёрро талаб менамояд, зеро асрори санъат дар тасвири андоми инсон аз рассом маҳорати мукаммали рассом вобаста аст.

Тасвир намудани андоми инсон ва омӯзиши симои он аз замонҳои қадим дар байни рассомон яке аз мавзӯҳои шавқовар ба шумор мерафт. Вақте ки мо ба бисёр расмҳо ва ёдгориҳои рӯйсангии қадима назар мекунем, намунаҳо дар бораи тасвири андоми инсон воқеан ба замонҳои хеле қадим таалуқ дорад. Яке аз нобиғаҳои санъати тасвирии давраи Эҳё Леонардо да Винчи, Микеланҷело Буонарроти ва Рафаэл Санти, аз ҷумлаи

рассомоне, мебошанд ки ба сохтори анатомии инсонӣ мафтун гашта, шоҳасарҳо меофариданд, онҳо худ аз худ ба бузургӣ нарасидаанд, балки аз устодонашон низ бисёр чизҳоро омӯхта, бо маҳорату хунари онҳо рағбат менамуданд. Аз ин рӯ, асарҳои бебаҳои онҳо то рӯзҳои мо омада расидааст. Ҳоло дар мактабҳои олии касбии кишварамон аз он ҷумла, дар Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон омӯзиши анатомияи пластикӣ дар сатҳи баланд ба роҳ монда шудааст. Омӯзиши фанни мазкур дар раванди машғулиятҳои расмкашии академӣ ва мусавирӣ (рангакашӣ) гузаронида мешавад. ки зебоии андоми инсонро донишҷӯён омӯхта, дар ин самт асарҳои аҷоибӣ санъатро эҷод менамоянд. Ғайр дар донишҷӯён дар дигар жанрҳои санъати тасвирӣ ба монанди натюрморт, манзара, майшӣ, ва ғайраро бояд корҳои графикӣ иҷро намоянд. Чунин вазифаҳо назар ба тавири портрет ва ё андоми пурраи инсон сабуктар ба ҳисоб мераванд. Зеро, тасвири андоми инсон ва омӯзиши дурнамои хаттӣ (перспектива) ин ба монанди алифбои расмкашӣ хизмат менамояд. Агар омӯзгор - рассоми ояндаи санъати тасвирӣ маҳорат ва малакаи кофӣ оид ба тасвири андоми инсонро надошта бошад, пас ӯ шогирди муносиб тайёр карда наметавонад. Зеро барои донишҷӯёни равияи рассомӣ- бадеӣ донишҷӯёни асосҳои анатомияи пластикии инсон хело зарур ба ҳисоб меравад. Донишҷӯён тасвири андоми инсонро бидуни омӯзиши анатомияи пластикии он аз худ карда наметавонанд. Бинобар ин онҳо бояд сохтори асосии тасвирӣ андоми инсонро дар ҳар гуна ҳолат (нишаста, истода) ва ғайраҳо тасвир намоянд. Барои омӯзиши ин нозуқиҳо ба донишҷӯ зарур аст, ки хусусиятҳои ҳаракат ва ҳатто ифодаи эҳсосотро ўро дар тасвир нишон диҳад. Дар ин ҷо қайд кардан лозим аст, ки барои рассоми оянда зарур аст, ки хусусиятҳои равонии инсонро низ, аз худ намояд. Донишҷӯёни хусусиятҳои ҳоси тасвири андоми инсон ба монанди фарқияти таносубҳои бадан (фарбеҳӣ, лоғарӣ) ва хусусиятҳои равонӣ, ки бо эҳсосоту ҳаяҷон вобаста аст, (ғам, шодӣ, хусусиятҳои синусоӣ ва фарқкунандаи инсон), бояд дар сатҳи қоғаз дуруст нишон дода шавад. Ҳамзамон, дар раванди

тасвири андоми инсон барои омӯзгори ояндаи санъати тасвирӣ зарур аст, ки омӯзиши хусусиятҳои тасвирӣ қисматҳои алоҳидаи инсон, устухонбандӣ, сохти мушакҳои рӯй ва бадан ва ғайраро аз худ намояд. Бояд тазаккур дод, ки дар омӯзиши анатомияи пластикии инсон аз устухонбандӣ (скелет) оғоз ёфта, сипас ба бандубасти мушакҳо гузаштан зарур аст. Дар раванди таълим фанни мазкур истифодаи айёниятҳои бадеӣ оиди анатомияи пластикии инсон ва таҳлили он барои рассом омӯзгори оянда манфиатбахш аст. Дуруст фаҳмонидани ин чараён ва ба шуури донишҷӯ расондани хусусиятҳои гуногуни устухонбандиву шакли умумии андоми инсон калонсол ва ё хурдсол аҳамияти калон дорад. Ҳангоми тасвири скелет омӯзгор, бояд ба донишҷӯён аввал қисмҳои алоҳидаи ва сипас, мутаносибии онҳоро яъне таносуби умумиро бояд дуруст фаҳмонад.

Ҳамин тавр, барои тарбия ва омода соختани рассомони бомаҳорат ва эҷодкор омӯзиши асосҳои анатомияи пластикии инсон ва дигар самтҳои ба он алоқаманд, науши муҳимро мебозад. Гузашта аз ин, тасвири дурусти чехраву андоми пурраи инсон дар соҳаи санъати тасвирӣ яке аз мавзӯҳои асосӣ ва пурмазмун ба ҳисоб меравад, ки аз ҳар як рассом донишу маҳорати касбиरो талаб менамояд.

АҲАМИЯТИ ФАНИ АНАТОМИЯИ ПЛАСТИКИИ ИНСОН ДАР ТАЙЁР КАРДАНИ РАССОМ ОМӢЗГОР АННОТАТСИЯ

Дар мазкур оид ба хусусиятҳои ва нақши фанни анатомияи пластикии инсон дар тайёр кардани рассом омӯзгор маълумот оварда шудааст. Инчунин дар мақола оид ба баъзе хусусиятҳои раванди таълими фанни мазкур маълумот оварда шудааст. Муаллиф дуруст қайд менамояд, ки дар омӯзиши фанни анатомияи пластикии инсон аз устухонбандӣ (скелет) оғоз ёфта, сипас ба бандубасти мушакҳо гузаштан зарур аст.

Калидвожаҳо: анатомияи пластикӣ, санъати тасвирӣ, бадеӣ ва эҷодӣ, рассом омӯзгор.

ЗНАЧЕНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ ПЛАСТИЧЕСКАЯ АНАТОМИЯ В ПОДГОТОВКЕ ХУДОЖНИКОВ ПЕДАГОГОВ

В данной статье приводится информация об особенностях и значении предмета пластическая анатомия человека в подготовке художника-педагога. Также в статье приведены некоторые особенности процесса обучения данного предмета. Автор правильно отмечает, что обучение предмету пластическая анатомия человека правильно начинать с освоения особенности скелета человека и потом уже переходить к строению его мускулатуры.

Ключевые слова: пластическая анатомия, изобразительное искусство, художественный и творческий, художник-педагог.

THE IMPORTANCE OF THE DISCIPLINE PLASTIC ANATOMY IN THE TRAINING OF ARTISTS AND TEACHERS

This article provides information about the features and significance of the subject of human plastic anatomy in the preparation of an artist-teacher. The article also presents some features of the learning process in this subject. The author correctly notes that teaching the subject of human plastic anatomy is correct to begin with mastering the features of the human skeleton and then moving on to the structure of his muscles.

Key words: plastic anatomy, fine arts, artistic and creative, artist-teacher.

Адабиёт:

1. Эне Барчай. Анатомия барои рассомон.- М.: 2000.
2. М. Ц. Рабинович. Анатомияи пластикӣ ва симои одам дар асоси он. М.: 1985.
3. Л. Гордон. Техникаи кашидани симои инсон.- М.: 2001.
4. Рахмонова М. Нақши тавачҷӯҳ дар тарбия.- Т.: 1963.

Дилшод Маматов,
мудири кафедраи санъати тасвирӣ ва амалии
Донишгоҳи давлатии Бухоро, доктори PhD
Хайруллоева Зилола Наимовна,
магистранти Донишгоҳи давлатии Бухоро (Узбекистон)

CONTENT AND PRACTICAL-METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FOLK APPLIED DECORATIVE ARTS IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL CULTURE OF STUDENTS

Introduction. This article widely explains that the science of folk applied decorative art is considered one of the leading educational subjects for future artists, artist-teachers in art, art-pedagogical education, and aesthetic education. Folk decorative art as an independent academic subject has unlimited possibilities in a truthful depiction of life, the development of student's creative abilities, and the education of aesthetic tastes and needs.

Give students information about the technology of working with patterned compositions, teach the theory of etiquette to teachers and students, create elements of patterns, simple samples of patterns and designs from them, engage in folk decorative art in a simple and complex style; is to teach the theoretical and practical aspects of decoration and decoration of buildings.

The school teacher is faced with the task of developing aesthetic education, artistic taste and creative abilities of students, providing them with a deep understanding of the fundamentals of fine art to describe life, and developing skills and qualifications for realistic painting. The solution to this problem can only be solved by the student acquiring the skills of visual description, perception of existence, formation of the hand, mind and senses. A fine arts teacher must have not only practical knowledge of fine arts but also the theoretical foundations of fine arts. The great artist Leonardo da Vinci, recognized by the world and leaving behind his immortal works, said: "People who love practice without knowledge are like geniuses who begin to swim

without a rudder or compass because they never know where they are." is going, so before "Learn the science and then apply the practices born from that science" out of the blue.

Therefore, before writing this article, we paid attention to the theoretical foundations of fine art. This is mainly reflected in such topics as compositional solutions, linear-basic structure, proportions, and sequence of work.

It is known that in preparing an artist, an artist-teacher, an important place is occupied by educational tasks, such as drawings on decorated geometric patterns on various wooden objects. The above topics are beneficial in the pedagogical activities of future teachers, regardless of what type of fine art they work in this.

Every person who has hadith in this area is a master of his craft. Each of his works is elevated to the level of a work of art and contributes to raising the status of Uzbek art and national masters worldwide.

Materials and research methodology. Folk decorative art is considered the primary and leading science in all spheres of social life. In the process of perceiving existence with the help of a pencil, artists acquire specific technical skills. For example, in creating a picture based on memory and imagination, the tasks of developing their spatial and artistic thinking are completed. According to artistic perception, these images depict decorative works, society and its way of life. Therefore, all peoples of the world will have information about us through our spiritual, material and intangible heritage.

To raise the status of our country in the world, we need to attract people from all over the world to come to Uzbekistan through informed information. The teacher's task is to raise a spiritually healthy young generation of future patriots. It is necessary not only to educate knowledgeable youth but also to be a person who has mastered this knowledge. The main task of a student studying fine arts is to acquire the knowledge and skills necessary for a teacher-artist. Also, the main job of a creative teacher is to raise the younger generation to be artistically competent, possess high taste, and be capable of correctly understanding the beauty of the world and art.

In folk decorative art, starting from the first stage, educational tasks are closely related to the basics of scientific knowledge, such as painting, pottery, and miniatures. At the same time, students should study educational literature on folk decorative arts under the guidance of a teacher and independently. It is necessary to teach students to use the method of consistency in the drawing process, which is one of the main rules of the didactic principle. P. Chistyakov, the great Russian artist and teacher of the 19th century, said on this occasion: "Every work requires a constant order, which begins not from the middle and not from the end, but from the very beginning; from the beginning, a violation of order in work damages, confuses and destroys work breaks down..."

In the centuries-old history of the Uzbek people, folk decorative art is the most beautiful and popular part of our rich and colorful cultural heritage. The types of art that flourished on Uzbek soil are known worldwide for their incomparability and uniqueness. Let us think about such stages of maturity and development. We will witness that the roots of the applied arts and crafts of the Uzbeks go back to the childhood of humanity, that is, to primitive society.

Judging by the monuments found as a result of excavations of the historical layers of our country, the activity of creating objects by artistic processing of the human body began in the Stone Age and has continued continuously for centuries.

The article contains information about implementing folk decorative art of painting, wood carving, ganch carving, embroidery, and pottery.

Since our republic gained independence, our rich historical and cultural heritage has been widely studied. Our first president, Islam Karimov, said: "Thanks to renewal and reforms, the opportunity has opened up in our society to use our high spirituality, moral culture, and wonderful national traditions that have made a worthy contribution to world civilization and inherited from our great ancestors." The names of our great compatriots have been restored - Imam al-Bukhari, Hakim at-Tirmizi, Khoja Bahavuddin Naqshbandi, Imam Motrudi, Burhaniddin Al-Margilani. Great from the past

The names of the thinkers Abu Rayhan Beruni, Abu Ali ibn Sina, Muhammad al-Khwarizmi, Abu Nasr Farabi, Ahmad Fergani, Mirza Ulugbek, Alisher Navai, Kamoliddin Behzad, Muhammad Murad Samarkandi and representatives of the Jadid movement are proudly mentioned. Memorial complexes are built in their honor, books are published, and their activities are widely promoted. Raising children of honor - the bright future of our country - from decent, kind, noble and perfect people is an urgent task of our time.

This is one of the problems. We mindlessly followed the culture of European countries, leaving aside our national values and traditions and even forgetting our identity and language. Perhaps, with the honor of today, it will not be surprising if we manage to restore our national culture, give it new meaning and content, and impart an oriental spirit to the work of education. When teaching a student, first of all, internal experiences associated with his psyche occur. Therefore, practitioners and theorists are faced with a challenging but honorable task: to create teaching aids and textbooks in the national spirit based on the heritage of our thinkers on the education of beautiful behavior, our grandparents, who have seen a lot—the intended goal only if we act wisely using teachings, teachings and advice. One of the most critical issues now is the formation and maturation of the spirituality of the younger generation. One of

the most important tasks is to educate our specialists, trained as possessors of high human qualities and noble and moral convictions. One of the reasons that the people of Central Asia achieved a high level of applied arts and crafts is that our ancestors taught young people crafts based on the master-apprentice tradition and had vibrant experiences (1-picture).

From this point of view, an urgent pedagogical task is to improve the professional skills of teachers providing practical art education

and internships in Uzbekistan, providing them with new educational literature enriched with the ideas of advanced pedagogical technologies.

Composition plays a unique role in the creation of a work. The word composition comes from the Latin word "composite", which means to compose, combine, unite, unite different elements into a single whole and praise an idea.

Composition is used in all areas of art. In all types of design and applied art, it is called design. An artist creates an elegant work of art by comparing and placing different shapes and scenes on each other. We can observe this situation in other forms of art. We can give many similar examples in sports, music and literature. The word "composition" has been used in the visual arts since the Renaissance.

It should be remembered that the viewer's acceptance of a work often depends on its compositional solution. Let us try to study the composition, starting with the plant world. Using the example of a tree, a sprouting root, or a branch, It should be remembered that leaves and branches are inextricably linked with the body. Connects and summarizes parts through visual form. Fine: studying the relationships between parts of a work, connecting them into a common whole and achieving the intended goal through generalization. Work of fine art of the word composition means a vivid expression of the general appearance, content, and purpose of the work, as well as a combination of drawing and painting forms. The fact that a fine art is called a composition, regardless of genre and method of expression, means that the work is a complete work of art.

In another case, this term is understood as a priority direction in the fine arts, a criterion for assessing the structure of a work.

Acquiring actual skills and freely achieving creative achievements is possible only based on perfect knowledge. Over the centuries, painters have sought new compositional structures to express the visual design of their works in a clear, clear, and concise way.

As a result, the arrangement of form elements in the works is not irregular; logically, the important elements of the subject are triangular pyramids, circles,

ovals, squares and rectangles of simple geometric shapes. To create new modern compositions, of course, the idea, placement, rule of the golden ratio, proportion, symmetry, asymmetry, relativity, types of movement, color harmony, a center of composition, size, stylization, regular and equal parts of figures are essential. , it is necessary to fully comply with the laws of color science (2-3-picture).

History of the development of the art of painting

In the centuries-old history of the Uzbek people, folk decorative art is the most beautiful and popular part of our rich and colorful cultural heritage. The types of art that flourished on Uzbek soil are known worldwide for their incomparability and uniqueness. If we think about the stages of maturity and development, we can witness that the roots of the applied arts and crafts of the Uzbeks go back to the childhood of humanity, that is, to the primitive system.

Judging by the monuments found as a result of excavations of the historical layers of our country, the activity of creating an object, a method of artistic processing of the human body, began in the Stone Age and has continued continuously for centuries.

RESEARCH RESULTS. Artistic thinking, which is an integral part of human conscious activity and, accordingly, artistic and creative activity, has acquired great importance in the process of the historical development of humankind—the aesthetic and artistic result of such activity.

The ability of perception causes people to desire to reflect the world, its creatures, things and events and shapes and colors of the environment in various forms.

This is how the creation of realistic and stylized images of shapes and colors began, which, in turn, began to occur in people's everyday lives. As a result, various forms and types of artistic decorations appeared. Compared to other art forms, there are specific historical reasons for the abundance and complexity of such patterns.

It is known that in Islamic countries, creating images of creatures is not a common practice since the ability to create a creature belongs only to God Almighty. Man is incapable of such work, and it is already known that it is impossible to carry out any work at a high level of perfection. Starting such work is not crazy.

As a result of such a deep, philosophical approach to the fine arts, the creation of artistic and decorative works based on convention, stylization and symbolism increased. This historical factor caused the rapid development of Uzbek national decorative art, and now our world-famous architectural monuments represent a surprisingly harmonious combination of carvings, tiles, paintings, carvings, stonework and other types of art.

Monuments of architecture and folk decorative art in Samarkand, Bukhara, Khiva, Shakhrisabz, Termez, Tashkent, Kokan and other cities are examples of perfect, unique and historically priceless works of art created by our past generations. They constitute the artistic and cultural heritage of our country and, simultaneously, one of the masterpieces of world culture. Folk decorative art enriches the spiritual world of people, shapes their artistic taste, and educates the psyche. That is why Uzbek folk art educates people morally and comprehensively and has a scientific outlook.

It is considered one of the most necessary resources in the formation and improvement of the cultural level. In the ancient history of our country, there are various types of decorative art, one of which is the art of hanker.

Ganchkor is one of the ancient forms of art reflected in the world's architecture, including the architecture of Central Asia, Iran, Turkey, Arabia, Afghanistan and other Eastern countries. The works created in Central Asia are distinguished by their unique artistic composition and style of work. The magnificent buildings built by our ancestors in the past have not lost their charm to this day. The patterns made with high taste continue to amaze us. Naqsh in Arabic means image flower. This ornament is created by repeating elements of birds, animals, plants, geometric and other parts in a particular order. Patterns are processed in various ways in handicrafts, carving, embroidery, jewelry, pottery, jewelry making, carpet weaving, textiles, inlay work, fences and others.

From archaeological excavations in Uzbekistan, it is known that the art of patterning was developed in Khorezm, Sogd, Bactria and other regions. Our scientists have proven this using the example of the remains of paintings and patterns found during excavations of the Buddhist temples of Fayoztepa (1st-2nd century) and Dalvarzintepa (1st century) in the Surkhandarya region. We know that the halls of Tuprokkal in Khorezm are decorated with monumental patterns. In the 6th-7th centuries, temples, palaces and houses of rich people were decorated with carvings and images. We will be surprised to see the magnificent patterns and paintings in the rooms intended for ceremonies. In the 9th-10th centuries, the art of painting developed rapidly in Central Asia. In architecture, brickwork design has grown to a high level, and the use of ganch and wood carving in the interior of buildings has gained significant development. The facades of the mausoleums, walls and arches are exceptionally elegantly designed and decorated with ganch patterns. The patterns have become more complex and we can see how prolific symbols, images, sigils, prayer spells, rosaries and others are in their new counterparts. Symbolic patterns reflect the realities and desires happening in the world. Each drawing has its meaning. For example, take the mallow plant pattern, which symbolizes peace and longevity; the Islamic ivy pattern represents wealth and prosperity, and the branches and leaves represent abundance and spring awakening.

The artist's images express his love for Mother Nature. Its colors have their meaning and character. Each pattern has a specific symbolic meaning.

Archaeological finds on the territory of Uzbekistan in the 11th and 12th centuries show that geometric patterns were often used in rituals.

CONCLUSION. Folk decorative art is considered the primary and leading science in all spheres of social life. In the process of perceiving existence with the help of a pencil, artists acquire specific technical skills; for example, in the process of creating a picture based on memory and imagination, the tasks of developing their spatial and artistic thinking are completed. According to artistic perception, these images depict decorative works, society and its way of life. Therefore, all peoples of the world will have information about us through our spiritual, material and intangible heritage.

To raise the status of our country in the world, we need to attract people from all over the world to come to Uzbekistan through informed information.

МАЗМУН ВА ПРИНЦИПҲОИ УСУЛҲОИ САНЪАТИ АМАЛИИ ОРОИШИИ ХАЛҚ ДАР ИНКИШОФИ МАДАНИЯТИ ПЕДАГОГИИ СТУДЕНТОН

Мақолаи мазкур ба асосҳои назариявӣ ва амалии наққошӣ, кандакорӣ, кулолгарӣ, гулдӯзӣ ва ороишӣ, ки асоси таълими ҳунароҳои мардумиро ташкил медиҳанд, бахшида шудааст. Дар он манзараҳои таърихи санъати ороишии халқ, коидаҳои асосии образ: сохти структурӣ, таносуб, перспектива ва масъалаҳои композиция, инчунин сахнаҳои рафти қор, намоиши эҷодиёти устодоне, ки дар самтҳои гуногун қор мекунанд, нишон дода шудаанд. Дар баробари ин дар назди муаллими мактаб вазифаи меистад, ки тарбияи эстетикӣ, завқи бадеӣ ва қобилияти эҷодии талабагон, ҳаматарафа азхуд намудани асосҳои санъати тасвирии тасвири ҳаёт ва ташаккул додани маҳорату малакаи рассомии муосирро пурра инкишоф диҳад.

Калимаҳои калидӣ: тарбияи бадеии педагогӣ ва тарбияи эстетикӣ, рассом-муаллим, завқи эстетикӣ ва эҳтиётот, композицияи нақш, одоби

муаллиму шогирд, ороиши намунаи содда, услуби содда ва мураккаб, ороиши бадеи ва ороиши биноҳо, завқи бадеи ва эҷодӣ.

СОДЕРЖАНИЕ И ПРАКТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ НАРОДНОГО ПРИКЛАДНОГО ДЕКОРАТИВНОГО ИСКУССТВА В РАЗВИТИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ.

Данная статья посвящена теоретическим и практическим основам живописи, резьбы, гончарного дела, вышивки и декора, которые составляют основу обучения народному декоративно-прикладному искусству. В ней показаны сцены из истории народного декоративного искусства, основные правила изображения: конструктивная структура, пропорции, перспектива и вопросы композиции, а также сцены из процесса работы, демонстрации работ мастеров, работающих в разных направлениях. При этом перед школьным учителем стоит задача развития эстетического воспитания, художественного вкуса и творческих способностей учащихся, всестороннего овладения основами изобразительного искусства описания жизни и развития навыков и квалификации актуального живописи.

Ключевые слова: художественно-педагогическое образование и эстетическое воспитание, художник-педагог, эстетический вкус и потребность, композиция узора, этикет учителя и ученика, простой рисунок узора, простой и сложный стиль, художественное оформление и декорирование зданий, художественный вкус и творчество.

CONTENT AND PRACTICAL-METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF FOLK APPLIED DECORATIVE ARTS IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL CULTURE OF STUDENTS.

This article is devoted to the theoretical and practical foundations of painting, carving, pottery, embroidery and decoration, which form the basis of teaching folk decorative arts. It shows scenes from the history of folk decorative art, the basic rules of depiction: constructive structure, proportions, perspective

and issues of composition and scenes from the work process demonstrations of the works of masters working in different directions.

Keywords: art pedagogical education and aesthetic education, artist-teacher, aesthetic taste and need, pattern composition, teacher and student etiquette, simple pattern design, simple and complex style, artistic design and decoration of buildings, artistic taste and creativity.

References:

1. Abdirasilov S, Boymetov B, Tolipov N. Fine art. Tashkent, 2006.
2. A.Kh.Abdullaev “Moral and aesthetic education of students through the fine arts” ACADEMY No. 4 (67), Russian impact factor: 0.19 SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL JOURNAL.
<https://cyberleninka.ru/article/n/nravstvennoei-aesthetic-education-of-students-through-the-fine-arts>
3. Boymetov B. Pencil drawing. Textbook for pedagogical institutes and universities. Tashkent, 1977.
4. Bulatov S.S., Dadashev L. Patterned alphabet.-T: Cholpon, 1999.
5. Saadiev S.T. Ochilov Z.S. XLIII International Scientific and Practical Conference “International Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education” March 25-26, 2018 (Boston, USA).
6. S. Bolatov. Uzbek folk decorative art. Tashkent, Trud, 1994.
7. S.T.Saadiev ACADEMICIA International interdisciplinary research journal “FUNDAMENTAL RIGHT – RULES OF IMAGE” Vol. 11, Issue 5, May 2021.

Осимова П.А.,
муаллими кафедраи табиӣ-риёзӣ, эстетикӣ ва
методикаи таълими онҳо МДТ «Донишгоҳи
давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров»

Ғаниева М. А.,
муаллими калони кафедраи санъати тасвирӣ ва
хунароҳои ҳалқӣ, МДТ «Донишгоҳи
давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров»

ХУСУСИЯТҲОИ МАҲФИЛИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Машғулиятҳои дарсӣ қисми зиёди ҳаёти мактабии хонандагони синфҳои ибтидоиро ишғол намуда, катъиян аз рӯи чадвал гузаронида мешавад ва иҷрои он ҳатмӣ мебошад. Аммо, дар баробари дарсҳои таълимӣ, берун аз рӯзи таълим, муассисаҳои таълимӣ шаклҳои гуногуни чорабиниҳои беруназсинфӣ ташкил ва гузаронида мешаванд, ки бо хусусияти ихтиёрии иштироқи хонандагон ҳос аст ва барои қонъ гардонидани талаботи гуногуни маърифатӣ ва эҷодии онҳо нигаронида шудааст.

Қорҳои беруназсинфӣ бояд ба талаботи мундариҷа, мақсад ва вазифаҳои таълим, ки дар ҳуҷҷатҳои меъёрий муқаррар шудаанд, мусоидат намояд. Маҳфилҳо, сексияҳо ва дигар шаклҳои ташкили машғулиятҳои беруназсинфӣ аз ҷиҳати мазмун, мақсад ва вазифаҳои худ бояд ба самтҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ, умумӣ - интеллектуалӣ, умумӣ - маданияти инкишофи шахсият мувофиқ бошанд.

Маҳфил шакли маъмултарини фаъолияти беруназсинфӣ мебошад. Маҳфил барои муайян кардани шавқу ҳавас ва қобилияти эҷодии хонандагон ёрӣ мерасонад, шумораи ками хонандагон ба муаллим имкон медиҳад, ки ба кори фардӣ бештар вақт ҷудо кунад.

Машғулиятҳои санъати тасвирӣ дар маҳфилҳои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун идомаи машғулиятҳои синфӣ мебошад. Аммо машғулиятҳои маҳфилҳо хусусиятҳои худро доранд. Аввалан, ин дарсҳо барои онҳое мебошанд, ки ба санъати тасвирӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ доранд ва ин машғулиятҳо то андозае барои онҳо талаботи эстетикӣ мебошанд. Сониян, сохтори фаъолияти маҳфил аз дарсҳои синфӣ фарқ мекунад. Ташкили қори маҳфил тартиб додани барномаи машғулият бо назардошти майлу ҳаваси хонандагони синну соли гуногунро дар бар мегирад [3, с. 2-3].

Дар амалияи мактабӣ маҳфилҳои графика ва мусаввирӣ, моделсозӣ, санъати ороишию амалӣ, дизайн, линогравюра, хайкалтарошӣ, кулолгарӣ, санъатшиносони ҷавон, дизайн, суратгирӣ ва ғайра васеъ паҳн шудаанд [4, с. 215].

Мақсади асосии маҳфилҳои санъати тасвирӣ инкишоф додани қобилияти бадеии мактаббачагон дар раванди таълими воситаҳои ифодаи навъҳои гуногуни санъати тасвирӣ, ташаккули талаботи эстетикӣ талабагон, завқи талабагон, парваридани шавқу ҳавас ба санъат, дарки нақши он дар ҳаёти халқ мебошад.

Вазифаҳои асосии тарбиявии қори маҳфил оид ба санъати тасвирӣ: дар хонандагон ташаккул додани муносибати муосир ва эстетикӣ ба ашё ва ҳодисаҳои воқеияти атроф, нисбат ба асарҳои санъати тасвирӣ; инкишофи қобилияти бадеии ҳар як талаба дар асоси хусусиятҳои фардии ӯ; омӯختани расмкашӣ аз асл, аз хотира ва тасаввурот, моҳирона интиқол додани хусусиятҳои шакл, сохтори конструктивӣ, ҷойгиршавии фазоӣ, равшанӣ ва соя ва ранги ашёи тасвиршуда, тасвири ҷуссаи инсон; ташаккул додани қобилияти мустақилона инкишоф ёфтани ва пайвасти иҷро намудани композитсияи мавзӯӣ; дар мактаббачагон ташаккул додани майлу хоҳиши дар маҳфил азхудкардаи дониш дар меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ — тартиб додани газетаҳои деворӣ, намоишҳои мактабӣ, шабҳои идона истифода бурдан; таълими таҳлили осори бадеӣ ба шумор меравад. [1, с. 3-4].

Фаъолияти тасвирии маҳфил - ин раванди фаъолияти ихтиёрӣ, бошууруна мақсаднок, ҳаваскорӣ ва эҷодии ҳаёти хонандагон мебошад, ки роҳнамоии психологию педагогиро коллективи омӯзгорон амалӣ менамоянд. Фаъолиятҳои тасвирӣ дар рушди хонанда нақши бузургдоранд, зеро зарурати эҷод бо инкишофи равандҳои маърифатӣ - идрок, тафаккури айёни-таъсирбахш ва айёни-мачозӣ алоқаманд аст. Дар фаъолияти басарӣ қобилияти фарқ кардан ва тасниф намудани чизи мушоҳидашаванда, эҷодкорона ба вучуд овардани симоҳои зарурии басарӣ, бо онҳо амал кардан ва дар ҳаёлот пайвастании онҳо ташаккул меёбад. Дар раванди санъати тасвирӣ хонандагон доир ба асосҳои назария ва таърихи санъати тасвирӣ, инчунин дар соҳаи дурнамо, рангшиносӣ, композитсия, анатомияи пластикӣ, технологияи маводҳо дониш мегиранд. Усулҳои гуногуни кор бо маводҳоро азхуд мекунанд.

Маҳфилҳои санъати тасвирӣ бо назардошти хусусиятҳои синну соли хонандагон ва дараҷаи маҳорати онҳо ба гурӯҳҳо ташкил карда мешаванд: талабагони синфҳои 1-2 дар як маҳфил, талабагони синфҳои 2-4 ба маҳфили дигар, на бештар аз 10 нафар. -15 нафар дар ҳар гурӯҳ ҳам қарда мешаванд [3, с. 4]. Шумораи ками талабагон дар дарси санъати тасвирӣ ба муаллим имконият медиҳад, ки ба қори фардӣ бештар вақт ҷудо кунанд. Дар маҳфилҳои санъати тасвирӣ ҳангоми ташкили гурӯҳҳо хонандагонро аз рӯи тайёрии бадеӣ тақсим кардан мумкин нест, зеро ин боиси ташкил шудани якҷанд гурӯҳҳои параллел мегардад. Аммо майлу қобилияти фардии ҳар як аъзои маҳфилро ба инобат гирифта, ба рушди онҳо мусоидат кардан лозим аст [5, с. 9].

Аксарияти супоришҳо дар маҳфил ба муддати нисбатан дуру дароз - 3-6 соат тартиб дода мешаванд. Дар маҳфилҳо масолеҳи гуаш, темпера, туши сиёҳ, сангвиник, соус, пастел, ангишт, сиёҳқалам, пластилин, гил, хамира ҳеҷ васеъ истифода мешаванд [2, с. 11-12].

Дар синфҳои ибтидоӣ муҳтавои машғулият метавонад ӯ расмкашӣ, ӯ гачқорӣ ва хунарҳои гуногуни амалӣ ва ӯ сохтани нақшоҳо барои гулдӯзӣ, матоъ ва ғайра бошад.

Намуди асосии машғулияти маҳфил барои хонандагони синфи чор бояд қор аз асл (расмкашӣ ва мусаввирӣ) бошад, ки он бояд бо қори композитсионӣ дар соҳаи расмкашии мавзӯӣ ва ороишӣ алоқаманд бошад [4, с. 216].

Яке аз машғулиятҳои муҳими маҳфилҳои санъати тасвирӣ шинос кардани хонандагон бо асарҳои барҷастаи санъати тасвирӣ мебошад. Дар маҳфил муаллим имконият пайдо мекунад, ки дар бораи асари намоиш додасаванда, дар бораи роҳи эҷодии рассом муфассалтар сухан ронад ва барои муқоиса асарҳои устодони рассомӣ, графика, хайкалтароширо васеътар ҷалб намояд [2, с. 13].

Муаллим дар баробари қори таълим, махсусан дар давраи ташкил ва машғулиятҳои аввалини машғулиятҳои санъати тасвирӣ қорҳои зиёди тарбиявӣ низ мебарад. Ба вай лозим аст, ки бачагонро дар як коллективи ягона муттаҳид намояд, ки аз рӯи манфиати умумӣ, бо саъю кушиши умумии эҷодӣ зиндагӣ мекунанд. Ҳар як талаба, ки ба маҳфили санъати тасвирӣ қабул шудааст, бояд ба машғулиятҳо бодикқат иштирок кунад, супоришҳои дар нақша ва қоидаҳои рафтори тартибдодаи маҳфил пешбинишударо иҷро намояд, дар қорҳои маҳфил, дар ҳаёти ҷамъиятии мактаб фаъолона иштирок намояд [4, с. 218].

Фаъолияти маҳфил ба қудак имкон медиҳад, ки шахсияти худро баён кунад, нақшаҳои худро амалӣ созад ва хурсандии эҷодиро эҳсос кунад. Инчунин, қудакон малакаҳои тарҳрезӣ ва қисман ҷустуҷӯӣ, таҷрибаи қор дар гурӯҳ ва қобилияти гӯш қардан ва дарқ қардани нуқтаи назари қасеро ба даст меоранд.

ХУСУСИЯТҲОИ МАҲФИЛИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Дар мақола масъалаи хусусиятҳои маҳфили санъати тасвири дар синфҳои ибтидоӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки машғулиятҳои санъати тасвири дар маҳфилҳои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун идомаи машғулиятҳои синфи мебошад. Аммо машғулиятҳои маҳфилҳои хусусиятҳои худро доранд. Аввалан, ин дарсҳо барои онҳое мебошанд, ки ба санъати тасвири таваҷҷӯҳи ҷиддӣ доранд ва ин машғулиятҳо то андозае барои онҳо талаботи эстетикӣ мебошанд. Сониян, сохтори фаъолияти маҳфил аз дарсҳои синфи фарқ мекунад. Таъкид мешавад, ки мақсади асосии маҳфилҳои санъати тасвири инкишоф додани қобилияти бадеии мактаббачагон дар раванди таълими воситаҳои ифодаи навҳои гуногуни санъати тасвири, ташаккули талаботи эстетикӣ талабагон, завқи талабагон, парваридани шавқу ҳавас ба санъат, дарки нақши он дар ҳаёти халқ.

Калидвожаҳо: маҳфил, санъати тасвири, мусаввирӣ, расмкашӣ, машғулият, нақшу нигор, композитсия.

ОСОБЕННОСТИ КРУЖКА ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В статье анализируется вопрос об особенностях творческого кружка в начальных классах. Отмечается, что занятия искусством в кружках общеобразовательных учреждений являются продолжением аудиторных занятий. Но занятия кружков имеют свои особенности. Во-первых, эти занятия предназначены для тех, кто серьезно интересуется изобразительным искусством, и для них эти занятия являются в некотором роде эстетическими требованиями. Во-вторых, структура кружковой деятельности отличается от аудиторной. Подчеркивается, что основной целью художественных кружков является развитие художественных способностей школьников в процессе обучения средствами выражения

различных видов искусства, развитие эстетических потребностей учащихся, развитие вкуса учащихся, воспитание интереса к искусству и понимание его роли в жизни народа.

Ключевые слова: кружок, изобразительное искусство, живопись, рисунок, кружок, орнамент, композиция.

FEATURES OF THE FINE ARTS CIRCLE IN PRIMARY CLASSES

The article analyzes the issue of the features of a creative circle in primary school. It is noted that art classes in circles of general education institutions are a continuation of classroom activities. But club activities have their own characteristics. Firstly, these classes are intended for those who are seriously interested in the visual arts, and for them these classes are in some way an aesthetic requirement. Secondly, the structure of circle activities differs from classroom activities. It is emphasized that the main goal of art circles is the development of the artistic abilities of schoolchildren in the process of learning the means of expression of various types of art, the development of the aesthetic needs of students, the development of students' taste, the cultivation of interest in art and an understanding of its role in the life of the people.

Key words: circle, fine arts, painting, drawing, circle, ornament, composition.

Адабиёт:

1. Ворушила Т.Е. Дополнительная образовательная общеразвивающая программа «Кудесники», 2015. – 25 с.
2. Ивина Е.Б. Статья «Дополнительные занятия по ИЗО», 2022. – 23 с.
3. Кузнецова Л.Н. Доклад «Кружковая работа и её значение в воспитании обучающихся», 2019. – 5 с.
4. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе / Изд-во: Агар, 2000. – 251 с.
5. Трунина Е.И. Методическая разработка «Дополнительные занятия учащихся по изобразительному искусству», 2019. – 29 с.

Пулодов Амирхамза,
ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

МАФҲУМИ КОМПОЗИТСИЯ ВА ҶОЙГОҲИ ОН ДАР СОҶАИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ

Бо боварӣ метавон гуфт, ки ҳар як маҳсули фаъолияти эҷодии инсон натиҷаи дарки амиқи ҳодисаҳои атроф, таҷриба намудҳои гуногуни эҳсосот мебошад. Аммо ба ғайр аз фаҳмиш ва таҷриба, инсон кӯшиш мекунад, ки фазои атрофи худро ҳамоханг созад. Эҷоди мусиқӣ ба раванди ҷамъоварии ҳама садоҳои гуворотарин барои шунавоии инсон монанд аст, онҳоро ба сохтори возеҳи ҳамохангӣ табдил медиҳад, ки барои ба вучуд овардани хотираҳо, фикрҳо, ҳиссиёт дар инсон пешбинӣ шудааст. Ҳамаи ин эҳсосот доираи васеъ доранд, ки аз маъюсии амиқ то шодии бузург, аз даъват ба амал то бепарвоии комил иборатанд. Эҷодиёти бадеӣ инчунин натиҷаи ҷамъоварии тасвирҳо, рамзҳо, рангҳо мебошад, ки метавонад тамошобинонро ба ин ё он амал ё фикр водор кунад, дар ҳоле ки ҳикояро бо воситаҳои рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, графикӣ нақл мекунад. Вобаста ба идеяи рассом, ки ба он ташриф овардааст, ҷустуҷӯи воситаҳо барои татбиқи он сурат мегирад.

Ман фикр мекунам, ки воситаи асосии интиқоли симои бадеӣ ин композитсия аст.

Н. Н. Волков дар асари худ "Композитсия дар рассомӣ" соли 1977 дар бораи композитсия ҳамчун намунаи "ноустувории терминологӣ" сухан меронад. Дар мисолҳои овардашуда ӯ нишон медиҳад, ки рассомон ва назариячиёни санъати тасвирӣ барои сохтани композитсия то чӣ андоза омилҳои гуногунро ҷудо мекунанд. В.А. Фаворский дар асоси композитсияи "рӯҳ ба тамомияти гуногунҷанба ва вақтҳои гуногуни" мебинад, ба ин васила вақтро ҳамчун омили композитсионӣ ҷудо мекунад. К. Ф. Юон дар композитсия асосан сохтореро мебинад, ки дар он қисмҳои

расм дар ҳамворӣ тақсим карда мешаванд ва ба сохтори муайян саф мезананд. Ба ақидаи ӯ, дар композитсия омили вақт вучуд надорад, аммо омили ҳамвори композитсионӣ ба мадди аввал гузошта мешавад.

Олими итолиёвӣ, гуманист, нависанда, яке аз асосгузори меъмории нави аврупоӣ ва назарияи пешбари санъати давраи Эҳё Леон Баттиста Алберти навиштааст: "Композитсия чунин асоси оқилонаи рассомӣ аст, ки ба туфайли он қисмҳои намоён ба расм якҷоя мешаванд" [2, С.23].

Таърифи васеътари композитсияро дар китоби худ "Кӯдакон ва рассомии манзаравӣ" дод. Омӯзиши дидан, кадр кардан, эҷод кардани зебоӣ "Н.А. Курочкина:" Композитсия аз як тараф, эҷодӣ раванди эҷоди асари санъат, аз тарҳ то ба итмом расонидани он ва аз тарафи дигар, як навъ маҷмӯи воситаҳои ошкор кардани мундариҷаи расм, ки ба қонунҳо, қоидаҳо ва усулҳои асосӣ ёфтааст, ки ба ҳалли пурра, яклухт ва ифодаи тарҳ хизмат мекунад".

Номзади илмҳои педагогии донишгоҳи давлатии Нижневартон Телегин И. С. вазифаҳои асосии композитсияро ҳамчун тартиб додани тасвир ва ташкили диққати тамошобин тавсиф мекунад. Муаллиф изҳор медорад, ки барои интиқоли симои устувори бетағйир композитсияи пӯшида ва статикӣ мувофиқ аст, ки сохти он метавонад ба шаклҳои доира, мураббаъ, росткунҷа бо назардошти симметрия монанд бошад.

Доктори илмҳои педагогӣ Соколникова Н.М. дар китоби худ. Санъати тасвирӣ. Қисми 3. Асосҳои таркиби менависад, ки худӣ калимаи композитсия ҳамчун истилоҳ дар санъати тасвирӣ танҳо аз замони Эҳё истифода мешуд.

Дар ин ҷо ӯ таърифи композитсияро ҳамчун "таҳия, пайвасти кардани қисмҳои гуногун ба як воҳиди ягона мувофиқи ягон идея" медеҳад. "Меъмори асари бадеӣ, ки аз мундариҷа, хусусият ва табиноти он вобаста аст". Назарияи санъати русиро, рассом, устоди наққошии рус В. А. Фаворский чунин мешуморид, ки "яке аз таърифҳои композитсия чунин

хоҳад буд: талош барои композитсия дар санъат талош барои пурра дарк кардан, дидани гуногунӣ ва гуногунчанбагӣ ва тасвир кардан аст.

Агар мафҳуми композитсияро чунин муайян кунем, маълум мешавад, ки он замимаи тасвир нест, ороиш нест, балки нуктаи асосии тасвир аст, ки ба асарҳои гуногун бо роҳҳои гуногун ворид мешавад, зеро тамомият метавонад калон ё хурдтар бошад, тамомият метавонад хусусияти гуногун дошта бошад. Дар бораи мушкилоти дарёфти таърифи ниҳии истилоҳи "композитсия" кӯшишҳои Е.В. Шорохов барои муайян кардани ин таъриф дар китоби дарсии "Композитсия", ки барои донишҷӯёни факултетҳои санъатӣ-графикӣ институтҳои педагогӣ пешбинӣ шудааст, шаҳодат медиҳанд. Вай менависад, ки композитсия шакли асосии бадеӣ мебошад, ки шаклҳои боқимондари муттаҳид мекунад ва қисмҳои қонунан бо ҳам алоқамандро тавсиф мекунад, ки дар он ҳеҷ як унсуро бидуни зарар ба симои бадеии эҷодшуда тағйир додан, кӯчонидан ё нест кардан мумкин нест, зеро ин як бутунест, ки бо ғоя ва маънои асосии асар пайваст аст.

"Мо таркиби тасвириро сохтани сюжет дар ҳамворӣ дар марзҳои чорҷӯб меномем. Мақсад ва принсипи шаклдиҳандаи композитсияи расм, аммо, на сохтани худ, балки маъно мебошад. Конструксия (сохт) вазифаи додани маъноро иҷро мекунад", менависад Е.В. Шорохов

Ақидаи И.В. Руднев каме фарқ мекунад. Композитсия барои ӯ унсури санъати тасвирӣ мебошад, ки воқеияти объективӣ мавҷударо ифода мекунад, ки дар он унсурҳои зарурӣ ба монанди субъекти ифода расом ва объекти ифода мавзӯ, ки тавассути идея ва тарҳ мувофиқи мундариҷа таҷассум карда мешаванд.

Композитсия ҳамчун маҷмӯи амалҳо барои эҷоди объекти ҳамоҳангии санъат барои инсон як қатор қонуниятҳои умумӣ дорад, аммо бояд қайд кард, ки дар давраҳои гуногуни рушди инсоният принципҳои тасвир дар расомӣ ба таври гуногун фаҳмида мешуданд.

Расми Миср бо он фарқ мекунад, ки ҳамаи унсурҳои композитсия ҳамвор тасвир карда мешаванд, расмҳо бо хатҳои уфуқӣ тақсим карда шудаанд, ки бо хатҳо ҷудо карда мешаванд. Тасвири инсон унсурҳои фас ва профилро дар бар мегирад, дар тасвири фигураҳо динамика вуҷуд надорад. Рассомони Мисри Қадим на ба инсон, балки ба ҷаҳони рӯҳонӣ, дин ва симои худоен диққати калон меоданд. Рассомони Юнони Қадим фарҳанги бадеии худро офаридаанд. Онҳо дар асоси санъати тасвирии худ симои инсонро гузоштанд, бадани инсонро омӯхтанд ва таҳқиқ карданд. Маҳз Юнониёни қадим, ки мушоҳидаи олами атрофро омӯхтанд, ба он далел омаданд, ки дар ҷаҳон қонуният ҳукмрон аст ва моҳияти зебоӣ дар тартиби дақиқ, дар симметрия, дар ҳамоҳангии қисмҳо ба кулӣ ҷойгир аст.

Натиҷаи омезиши ҳамоҳанг ва пайваст кардани ҳамаи унсурҳо ба як раванди ягонаи эҷодӣ композитсия мебошад. Аз як тараф, ин сохтори сирф шакли тасвир дар ҳамвории тасвир бо ёрии ҷузъҳои тасвирии моддӣ: фаннӣ - фазоӣ, муваққатӣ, сохторӣ, рангоранг ва ғайра, ва аз тарафи дигар, додани ин тасвир бо маъноӣ рӯҳонӣ, моҳият ва пур кардани мундариҷа бо ёрии ҷузъҳои дигар-ғоявӣ, маъноӣ, мундариҷа, эмотсионалӣ ва ғайра мебошад. Дар ин таъриф якчанд ҷанбаҳои муайян кардани моҳияти композитсия ба назар мерасанд: аз як тараф, ин сохтор аст, шакл, тасвир, ки ғояро пурра ифода мекунад ният ва мундариҷаи муаллифро ба ҳам мепайвандад ва аз тарафи дигар, ин раванди интихоби оптималии усулҳо, воситаҳо ва усулҳои фаъолият барои эҷод ва ҷойгиршавии тасвири ҳамоҳангӣ ва ифодакунанда дар доираи ҳамвории катон мебошад.

Пайвастагии ифодаи шакл ва мундариҷа ба як воҳид-тасвири бадеӣ аз бисёр ҷузъҳои тасвирии таркибӣ - инчунин композитсияе мавҷуд аст, ки натиҷаи таҷассуми эҷодии нияти муаллиф мебошад, ва қонуниятҳо ва робитаҳои объективии ашё, падидаҳо ва рӯйдодҳои ҷаҳони воқеиро инъикос ва ҷамъбаст мекунад, бо маъно ва таъиноти муайян вобаста аст. Ин натиҷаи кори тамоми қувваҳои ҳаётӣ ва маънавии рассом ақл, ирода, ҳиссиёт, дарк, мушоҳида, тасаввур, фикр, хотира, тасаввур, эҳсосот аст ки

ба дониши самараноки ҷаҳони атроф ва рушди сифатии шахс мусоидат мекунанд.

Ҳамаи ин ба мо имконияти воқеӣ медиҳад, то тасаввур кунем, ки композитсия барои рушди санъати тасвирӣ, рушди шахсият ва рушди эҷодиёти рассомон чӣ нақши муҳим мебозад ва дар навбати худ аҳамияти ташкили дурусти таълими композитсияро дар муассисаҳои гуногуни таълимӣ, ҳам дар системаи таҳсилоти умумӣ, касбӣ ва ҳам иловагӣ муайян мекунад [45, С12].

Дар санъатшиносӣ қонунҳои умумӣ ҷудо карда намешаванд, зеро илм бо далелҳо, рӯйдодҳо ва равандҳои беназир ва такрорнашаванда, ки аз ирода ва ақли инсон вобастаанд, сарукор дорад. Ин далел инчунин бо он тасдиқ карда мешавад, ки мундариҷаи ба истилоҳ "қонунҳои композитсионӣ" ба ҳеч ваҷҳ ба талаботи дониши илмӣ мувофиқат намекунад. Ҳангоми омӯзиши бодикқат қонунҳои композитсионӣ нишондиҳандаи мустақими амалро дар бар мегиранд, ки қонунҳои илмӣ, тавре ки дар поён гуфта мешавад, набояд аз рӯи таъриф иҷро кунанд.

Дар таълимоти фалсафӣ нишон дода шудааст, ки ин вазифаро принципҳои иҷро мекунанд, ки дар илмҳои гуманитарӣ амал мекунанд.

1. Қоида (илмӣ) категорияе, ки алоқаҳои объективӣ, муҳим, такроршаванда, устуворро дар дохили падидае баёнпадидаҳо, ҷузъҳои система, ки механизмҳои худташқил, рушд ва фаъолияти онро инъикос мекунанд, ифода мекунад. Ба ибораи дигар, қонун ба амал ягон дастур намедиҳад, он мустақилона мавҷудияти ягон системаи зарурӣ, муҳим, устувор, такроршавандаи робитаи ҷизҳо ва падидаҳоро тавсиф мекунад [57, сах.11]. Принципи (аз лот. principium асос, ибтидоӣ) ин идеяи роҳбарикунанда, талабот ба фаъолият, рафтор мебошад, ки аз қонунҳои муқаррарнамудаи илм бармеояд. Принципиҳои илмӣ асосҳои умумӣ ва муҳимтарини назария мебошанд. Онҳо нақши заминаҳои ибтидоиро мебозанд ва ба назарияҳои эҷодшуда асос мегузоранд.

Қонун барои тасвири зухуроти физикӣ ва математикии ҷаҳони атроф хеле мувофиқ аст, аммо дар он ҷое, ки гуногунии зухуроти фардияти инсон ба шакли равшан ва мукаммали қонун мувофиқат намекунад, принцип барои ҷамъбасти озодии бештар меҳнад. Инчунин бояд қайд кард, ки дар луғатномаҳои фалсафӣ тафсири қонун ва принцип аз бисёр ҷиҳат синоним аст ва мушкилоти таносуб мисли баҳси байни материализм ва идеализм абадӣ аст, зеро дар бораи як падида сухан ронда, қонунҳо тавсифӣ мебошанд ва принципҳо дастурхоро барои амал муайян мекунад. Олим ва педагог Мария Александровна Ерофеева низ ба чунин хулоса омадааст. Гарчанде ки ӯ дар соҳаи педагогика кор мекард, ғояҳои ӯро дар соҳаи педагогикаи санъати тасвирӣ низ баррасӣ кардан мумкин аст. Аз хулосаҳои вай хулоса баровардан бамаврид аст, ки ҳуди қонунҳо заминаи назариявӣ барои таҳия ва такмили принципҳо ва қоидаҳо мебошанд. Дар айни замон назарияи композитсия аз рӯи принципҳои дар поён овардашуда сохта мешавад:

1. Қонуни ягонагии мундариҷа ва шакл шояд муҳимтарин қонунҳои композитсия бошад. Он маъноӣ онро дорад, ки ҳади аксар ошкор кардани нияти бадеӣ тавассути пӯшидани он ба шакли ифодакунанда, ки ҷузъи ғоявӣ, эҳсосӣ, эстетикиро пайвасти мекунад. Шакл ва мундариҷа ду тарафи як порча дар асари санъат мебошанд. Дар "Методикаи таълими санъати тасвирӣ дар мактаб" Н.Н. Ростовцев менависад, ки вазифаи рассом на танҳо тасвир кардани воқеият, балки бо ёрии лавҳа, рангҳо, ҳалли композитсионӣ, аз ҳамвории лавҳа гузаштан ва дар тамошобин доираи муайяни эҳсосотро ба вучуд овардан, идеяи асосии асарро расонидан, то тамошобин ба ин, ки гӯё фазои воқеӣ офарида шудааст, фарқ шавад, онро эҳсос кунад ва ба он ворид шавад. [43, с.20].

Тамошобин дар раҳмати тасвири бадеӣ хоҳад буд, ки дар шакли моддии дастрас ба дарки эстетикӣ ифода ёфтааст [43, с.32].

2. Қонуни бутун. Ин қонун аз қоидаи тамомияти ҷаҳон ва моддии он бармеояд, ки дар он тобеияти қисмҳои асар ва унсурҳои он ба як тарҳ талаб

карда мешавад. Агар унсурҳои дуумдараҷа ба маркази композитсионӣ ё ғоявӣ итлоат нақунанд, композитсия ба қисмҳои алоҳида тақсим мешавад. Дар сурати пайдо шудани якҷанд марказҳои композитсионии беитлоат, асар яклухт ҳисобида намешавад, балки дар натиҷа барои дарки инсон мутобиқ аст. Р. Паранюшкин дар китоби худ "Композитсия: назария ва амалияи санъати тасвирӣ "соли 2005 чунин муайян мекунад:" Яклухт метавонад дар таркиби расм нисбат ба чорҷуба бошад, метавонад ҳамчун доғи рангини тамоми расм нисбат ба майдони девор бошад ё метавонад дар доҳили тасвир бошад, то ашё ё андом ба доғҳои тасодуфии алоҳида ҷудо нашавад. Яклухтӣ ягонагии доҳилии композитсия аст.[37, с.5].

3. Қонуни муқоисаҳо. Қонуни маъмур меғӯяд, ки ҳамохангӣ ҳангоми ҳамкорӣ бо ҳамдигар вучуд дорад. Н. Н. Ростовцев дар асари худ "Методикаи таълими санъати тасвирӣ дар мактаб" соли 1974 чунин нишон медиҳад:" дар табиат тазодҳои рангӣ (масалан, сурх ва сабз), тазодҳои тоналӣ (торик ва равшан), тазодҳои шаклҳо (нозук ва ғафс), андозаҳо (бузург ва хурд) ва ғайра мавҷуданд " [43, сах.137].

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки ҳангоми маҷмӯи хусусиятҳои муқобил дар ранг, андоза, фактура дар асари ғайолияти тасвирӣ ба композитсияи комили ҳамохангӣ ноил шудан мумкин аст.

4. Мувозинати композитсия. Мулоҳизаҳои Р. Паранюшкин ҷолиб аст. Ба ақидаи ӯ, мувозинат дар асл бо мафҳуми "симметрия" зич алоқаманд аст. Таъкид кардани он, ки композитсияи симметрикӣ дар ибтидо хусусияти мувозинат дорад, ба муҳокимаи зиёдатӣ намеарзад. Мувозинат ҳамчун хосияти композитсияи симметрикӣ ҳамчун як чизи муқаррарӣ зоҳир мешавад. Аммо, композитсияи носимметрикӣ, ки дар он унсурҳо бе меҳвари ё маркази симметрия ҷойгир шудаанд, ки дар он ҳама чиз аз рӯи принсипи интуитсияи бадеӣ дар вазъияти комилан мушаххас сохта мешавад, ба диққати ҷиддӣ сазовор аст. Композитсияро майдони ҳолӣ ё як нуқтаи ягона, ки дар ҷои муайяни расм гузошта шудааст, мувозинат карда метавонад, аммо ин ҷой ва қадом шиддати ранг бояд нуқта бошад, дар

ҳолати умумӣ нишон дода намешавад [37, сах.9]. Баррасии мувозинат дар таркиби динамикӣ махсусан ҷолиб аст. Гарчанде ки моҳияти композитсияи динамикӣ вайрон кардани оромии мувозинат аст, он ҳанӯз ҳам бодикқат мувозинат боқӣ мемонад. Инро муайян кардан душвор нест, зеро ҳангоми пӯшидани қисми расм, қисми боқимонда нотаом ба назар мерасад ва ҳуди композитсия ба таври визуалӣ вайрон мешавад. Ҳамин тариқ, мувозинат, ба монанди якпорчагӣ ва ягонагии шакл ва мундариҷа, нишонаи асосии композитсияи дуруст сохташуда мебошад. Р. Паранюшкин композитсияро шартӣ ба намудҳои зерин тақсим мекунад:

1. Композитсияи баста. Дар чунин сохти композитсия тасвир на ба канори ва берун аз панел, балки ба худ баста мешавад. Композитсияи баста бо мавҷудияти майдонҳо хос аст. Чунин композитсия марзҳои дақиқ дорад, ҳамаи унсурҳои композитсионӣ бо ҳам зич алоқаманданд [37, сах.11].

Дар композитсияи пӯшида ҳамаи хатҳо ба марказ ҷамъ шуда, диққати тамошобинонро ба худ ҷалб мекунад. Марказ унсури муҳимест, ки боқимондаи ҷузъиёти композитсияро дар худ мебандад.

2. Композитсияи кушода. Агар дар таркиби пӯшидаи ташкили фазо дар самти марказ мутамарказ карда шавад, пас дар таркиби кушода фазо аз марказ ташкил карда мешавад. Чунин композитсия метавонад унсурҳоеро дар бар гирад, ки каме берун аз холст мераванд, аммо тасаввуроти инсон бе душворӣ тасаввур карда метавонад, ки расом кадом ҷузъиёти композитсияро тасвир кардан мехост. Ё, ин метавонад фазои кушод бошад, ки дар он диққати композитсия ғарқ мешавад, ки ба рушд, ҳаракати унсурҳои тобеъ оғоз меебад. Дар ин ҳолат, ба маркази композитсия нигоҳ кардан вучуд надорад баръакс, нигоҳ озодона аз доираи расм берун меравад, бо баъзе тасаввуроти қисми тасвирнашуда [37, с.12].

3. Композитсияи симметрикӣ. Чунин композитсия як ҳолати махсуси композитсияи мувозинатӣ мебошад. Он барои интиқоли устуворӣ, эътимодноки ва оромӣ хизмат мекунад, зеро ҷустуҷӯи устуворӣ қонуни

муҳим ва амиқи табиат аст. Ин композитсияро сохтан душвор нест. Аввалин нуқтаи муҳим ҳангоми сохтани чунин композитсия ин муайян кардани меҳвари симметрия мебошад, ки нисбат ба он тасвир худро оина такрор мекунад [37, сах.14].

4. Композитсияи асимметрикӣ. Дар композитсияи асимметрикӣ нуқта ё меҳвари симметрия мавҷуд нест, аммо ин нишон намедихад, ки композитсияи асимметрикӣ номувозинат аст. Маҳз дар композитсияи асимметрикӣ муаллиф ба мувозинати умумӣ диққати махсус медиҳад, зеро ин шарти асосии сохти дурусти композитсия мебошад [37, сах.17]. Ҳангоми таҳияи композитсияи асимметрикӣ рассом бештар аз ҳиссиёти худ ва фаҳмиши худ дар бораи мувозинат роҳнамоӣ мекунад.

Композитсияи асимметрикӣ бо ҳаҷми истифодашавандаи рассом аз рӯи принципи сангҳо дар тарозуҳо мувозинат карда мешавад. Ҳар қадаре ки қисми марказии асосии композитсия калонтар бошад, ҳамон қадар унсурҳои хурдтар ва шумораи зиёди онҳо қисми тобеи он мувозинат карда мешавад.

5. Композитсияи статикӣ. Он бо бартариҳои шаклҳои устувор, бе ҳаракат, инчунин истифодаи хатҳои ҳамвор ва уфуқӣ хос аст. Дар чунин композитсия самти ҳаракат вучуд надорад [37, сах.18].

6. Композитсияи динамикӣ.

"Дар зоҳир ноустувор, ба ҳаракат, асимметрия, кушодашавӣ майл дорад, ин навъи композитсия замони моро бо парастии суръат, фишор, калейдоскопии ҳаёт, ташнаӣ навоарӣ, бо суръати мӯд, бо тафаккури клипӣ хеле хуб инъикос мекунад" [37, сах.20]. Динамика аксар вақт анҷомебии классиқиро истисно мекунад. На ҳар як композитсияро динамикӣ номидан мумкин аст, бинобар ин беэҳтиётӣ дар қор барои кӯшиши интиқоли динамика қор карда намешавад. Аксар вақт, барои мувозинати композитсияи динамикӣ, шумо бояд сохтори онро бодикқат фикр кунед, аммо чунин композитсияҳо дар ниҳоят мураккабтар ва фардӣ мебошанд [37, сах.20]. Се ҷуфти аввали композитсияҳои марбут ба статикӣ

бо симметрия ва бастагӣ фарқ мекунад. Се ҷуфти минбаъда, ки динамикӣ номида мешаванд, аз рӯи соҳтори соҳти худ кушода ва асимметрия мебошанд. Чунин тақсимот на ҳамеша вуҷуд дорад, зеро байни онҳо таснифоти саҳт дида намешавад. Ғайр аз он, меъёрҳои дигаре ҳастанд, ки композитсияро баррасӣ мекунад, онҳо шаклҳои композитсия номида мешаванд, ки дар онҳо ҳуди намуди зоҳирии қор нақши асосиро мебозанд.

МАҒҲУМИ КОМПОЗИТСИЯ ВА ҶОЙГОҲИ ОН ДАР СОҲАИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ

Муаллиф тавонистааст, ки то дараҷаи зарурӣ мағҳуми композитсия ва ҷойгоҳи он дар соҳаи санъати тасвириро аз ҷиҳати илмӣ шарҳу тавзеҳ диҳад. Воқеан маҳсули фаъолияти эҷодии инсон натиҷаи дарки амиқи ҳодисаҳои атроф, таҷриба намудҳои гуногуни эҳсосот мебошад. Аммо ба ғайр аз фаҳмиш ва таҷриба, инсон кӯшиш мекунад, ки фазои атрофи худро ҳамоханг созад. Эҷоди мусиқӣ ба раванди ҷамъоварии ҳама садоҳои гуворотарин барои шунавоии инсон монанд аст, онҳоро ба соҳтори возеҳи ҳамохангӣ табдил медиҳад, ки барои ба вуҷуд овардани хотираҳо, фикрҳо, ҳиссиёт дар инсон пешбинӣ шудааст. Ҳамаи ин эҳсосот доираи васеъдоранд, ки аз маъюсии амиқ то шодии бузург, аз даъват ба амал то бепарвоии комил иборатанд. Эҷодиёти бадеӣ инчунин натиҷаи ҷамъоварии тасвирҳо, рамзҳо, рангҳо мебошад, ки метавонад тамошобинонро ба ин ё он амал ё фикр водор кунад, дар ҳоле ки ҳикояро бо воситаҳои рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, графикӣ нақл мекунад.

Хулоса, воситаи асосии интиқоли симои бадеӣ ин композитсия аст. Композитсия шакли асосии бадеӣ мебошад, ки шаклҳои боқимондаро муттаҳид мекунад ва қисмҳои қонунан бо ҳам алоқамандро тавсиф мекунад, ки дар он ҳеҷ як унсуро бидуни зарар ба симои бадеии эҷодшуда тағир додан, кӯчонидан ё нест кардан мумкин нест, зеро ин як бутунест, ки бо ғоя ва маънои асосии асар пайваست аст. Композитсия унсурҳои санъати тасвири мебошад, ки воқеияти объективии мавҷударо ифода мекунад ва дар он унсурҳои зарурӣ ба монанди субъекти ифода рассом ва объекти

ифода мавзуъ, ки тавассути идея ва тарҳ мувофиқи мундариҷа таҷассум карда мешаванд.

Композитсия ҳамчун маҷмӯи амалҳо барои эҷоди объекти ҳамоҳангии санъат барои инсон як қатор қонуниятҳои умумӣ дорад, аммо бояд қайд кард, ки дар давраҳои гуногуни рушди инсоният принципҳои тасвир дар рассомӣ ба таври гуногун фаҳмида мешуданд.

Калидвожаҳо: композитсия, тасвир, рамз, ранг, рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, графикӣ, ҷустуҷӯи, воситаҳо, таълим, нақш, таҳия, таҷассум, ақл, ирода, ҳиссиёт, дарк, мушоҳида, тасаввур, фикр, хотира, эҳсосот, эҷодиёт, муассиса, таҳсилот.

ПОНЯТИЕ КОМПОЗИЦИИ И ЕЕ МЕСТО В СФЕРЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Автор смог до необходимой степени объяснить понятие композиции и ее место в области изобразительного искусства с научной точки зрения. Фактически продукт творческой деятельности человека является результатом глубокого понимания того, что происходит вокруг него, опыта различных типов эмоций. Но помимо понимания и опыта человек пытается гармонизировать пространство вокруг себя. Создание музыки похоже на процесс сбора всех самых приятных звуков для человеческого слуха, преобразования их в четкую структуру гармонии, предназначенную для создания воспоминаний, мыслей, чувств у человека. Все эти эмоции имеют широкий спектр, от глубокого разочарования до большой радости, от призыва к действию до полного безразличия. Художественное творчество также является результатом сбора изображений, символов, цветов, которые могут побудить зрителей к тому или иному действию или мысли, в то же время рассказывая историю с помощью инструментов живописи, скульптуры, графики. Заключение основным средством передачи художественного образа является композиция. Композиция-это основная художественная форма, которая объединяет остальные формы и описывает юридически связанные части, в которых ни один элемент не может быть изменен, перемещен или удален без ущерба для созданного

художественного образа, поскольку это целое, связанное с основной идеей и значением произведения. Композиция-это элемент изобразительного искусства, который представляет объективную действительность существования и в котором необходимые элементы, такие как субъект выражения художник и объект выражения тема, воплощенная через идею и дизайн в соответствии с содержанием. Композиция как совокупность действий по созданию гармоничного объекта искусства для человека имеет ряд общих закономерностей, однако следует отметить, что в разные периоды развития человечества принципы изображения в живописи понимались по-разному.

Ключевые слова: композиция, образ, символ, цвет, живопись, скульптура, графика, поиск, инструменты, обучение, транспорт, разработка, воплощение, разум, воля, чувства, восприятие, восприятие, восприятие, воображение, мысль, память, эмоции, творчество, учреждение, образование.

THE CONCEPT OF COMPOSITION AND ITS PLACE IN THE FIELD OF FINE ART

The author was able to explain the concept of composition and its place in the field of fine art from a scientific point of view to the necessary extent. In fact, the product of a person's creative activity is the result of a deep understanding of what is happening around him, the experience of various types of emotions. But in addition to understanding and experience, a person tries to harmonize the space around him. Creating music is similar to the process of collecting all the most pleasant sounds for human hearing, transforming them into a clear structure of harmony designed to create memories, thoughts, feelings in a person.

All these emotions have a wide spectrum, from deep disappointment to great joy, from a call to action to complete indifference. Artistic creativity is also the result of collecting images, symbols, colors that can encourage viewers to a particular action or thought, while at the same time telling a story using the tools of painting, sculpture, graphics. Conclusion The main means of conveying an

artistic image is composition. A composition is a basic art form that combines other forms and describes legally related parts in which no element can be changed, moved or removed without prejudice to the created artistic image, since it is a whole connected with the main idea and meaning of the work.

Composition is an element of visual art that represents the objective reality of existence and in which the necessary elements, such as the subject of expression, the artist and the object of expression, the theme embodied through the idea and design in accordance with the content.

Composition as a set of actions to create a harmonious object of art for a person has a number of common patterns, however, it should be noted that in different periods of human development, the principles of image in painting were understood differently.

Keywords: composition, image, symbol, color, painting, sculpture, graphics, search, tools, training, transport, development, embodiment, mind, will, feelings, perception, perception, perception, imagination, thought, memory, emotions, creativity, institution, education.

Адабиётҳо

1. Алберт Л.Б. Се китоб дар бораи рассомӣ // Дах китоб дар бораи меъморӣ. [Матн] - Дар 2 ҷилд - ҷилди 2 / Л. Б. Альберти. - М.: Всесоюз. Акад. Архитектура, 1935. - 793.
2. Пулодов А., Асосҳои назариявии санъати тасвири барои синфҳои ибтидоӣ, нашриёти «Матбаа» Душанбе - 2023, 140 саҳ.
3. Руднев, И.Ю. Композиция в изобразительном искусстве: Монография [Текст] / И.Ю. Руднев. - М.: Мир науки, 2019. - с. 93.
4. Савенков, А.И. Одаренные дети в детском саду и школе: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. [Текст] / А.И. Савенков.
5. Сидорова, Ю.С. Педагогические технологии в обучении детей изобразительному искусству. [Текст] / Ю.С. Сидорова//Научные проблемы гуманитарных исследований. - 2010. №5. С. 192-198.
6. Тихонова, Е.В. Основы психологии художественного образования // Педагогическое образование в России. [Текст] / Е.В. Тихонова. - 2017. - №9. - С. 26-31.
7. Фаворский, В.А. Литературно-теоретическое наследие. [Текст] / В.А. Фаворский. - М.: Советский художник, 1988. - 588 с.
8. Юркевич, В. С. Одаренный ребенок: Иллюзии и реальность: Кн. для учителей и родителей. - М.: Просвещение: Учеб. лит., 1996. - 128 с.

Сафолова Фарида,
муаллими кафедраи забонҳо ва фанҳои
гуманитарии ДДСТДТ. Тел.: 988.38.08.25

Сафолова Махваш,
лаборанти кафедраи санъати ороиши
амалӣ ва монументалии ДДСТДТ. Тел.: 900.30.78.60

ХУСУСИЯТҲОИ САВТИИ КАЛИМАҲОИ МУШАДДАДИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Забон воситаи муҳимтарини муносибати байни одамон аст, аз ин рӯ, бе забон чамъият вучуд надорад, зеро яке аз омилҳои пайдоиши инсон забон мебошад. Забон дар тамоми фаъолияти гуногунсоҳаи одамон ҳамчун воситаи муошират, воситаи ифодакунандаи фикр, ҳиссиёт ва ғайра хизмати босазо ва арзандаеро адо мекунад.

Халқи тоҷик дар тӯли таърихи зиёда аз духазорсолаи худ бо бисёр халқиятҳои олам робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмию адабӣ ва ғайра дошт. Табиист, ки ин гуна алоқа бе мубодилаи афкор, бидуни таъсири байни якдигарии забонҳои мардуми алоқаманд номумкин аст. Дар таърихи инкишофи забонҳои олам кам забонеро пайдо кардан мумкин аст, ки ба забонҳои дигар дар муддати беш аз ҳазор сол пайваста тазйиқ ёфта, ба онҳо беист калима дода бошад.

Яке аз ҳамин гуна забонҳо, ки ба таркиби луғавии форсии тоҷикӣ таъсири назаррас расонидааст, забони арабӣ мебошад.

Ба чумлаи сабабҳои ба таври фаровон дохил шудани калимаҳои арабӣ на фақат аз ҷониби арабҳо истило шудани сарзамини мо дар ибтидои асри VII дини мубини ислом, ки мардуми мо онро охири охирон қабул кардааст, ҳамчунин кӯшишу хоҳиши аҳли илму санъат, ки дар ифодаи маънавиёти худ ба вожаҳои мухталифи ин забон мурочиат кардаанд, номбар карда мешаванд.

Дар муддати ду асри баъди истилои Мовароуннаҳр аз ҷониби арабҳо забони давлатдорӣ ин сарзамини арабӣ буд. Сарлашкарони араб дар ин муддат кӯшиши зиёд ба харҷ додаанд, ки забонҳои маҳаллӣ, аз чумла,

форсии дариро аз байн бибаранд, вале ин нияти онҳо амалӣ нагардид. Баръакс, аз аввалҳои асри IX форсии дарӣ охишта – охишта қувват мегирад ва дар аҳди Сомониён ба авҷи рушду нумӯ мерасад. Аз ҳамин сабаб дар ибтидо миқдори калимаҳои аз арабӣ воридшуда нисбатан камтар буд. Ба ақидаи муҳаққиқоне, ки ин мавзӯро таҳқиқ кардаанд, масалан, “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ҳамагӣ 0,2% ё 989 калимаҳои арабӣ ба назар мерасанд. Дар асрҳои минбаъд ин миқдор афзудан мегирад. Чунинчун, он ба қавли Маликушшуаро Баҳор, дар охири асри 11 ба 10-15% расидааст, дар асри XII бошад, он 22% -ро ташкил медиҳад [11, 105].

Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар асрҳои XIII-XVI ба миқдори 70-80% афзудаанд. Ин миқдор дар забони тоҷикии ибтидоии асри XX 60-70%-ро ташкил медед. Баъди ислоҳоти назорати пайвастае, ки дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ нисбат ба чунин калимаҳо ҷорӣ гардид, миқдори онҳо як андоза паст рафтааст.

Бо вучуди он имрӯз ҳам дар услубҳои гуногуни нутқи мо тақрибан 40-50% калимаҳои мустаъмалро калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд.

Калимаҳои иқтибосии арабӣ сарфи назар аз он ки дар ин забон мансуби қадом ҳиссаи нутқ аст, ба тоҷикӣ, асосан, ҳамчун исмҳо, сифатҳо ва ба андозаи камтар зарфҳо дохил шудаанд.

Забони арабӣ на танҳо бо калимаҳои аслию решагӣ муаррабату таркибҳои рехтааш, ҳамчунин бо калимаҳои аз забонҳои мухталифи олам иқтибоскардааш ба таркиби луғавии тоҷикӣ таъсир расонда, вале хосиятҳои азалии ва асолати онро аз байн бурда натавонистааст. Баръакс, таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз ҳисоби вожаҳои арабӣ ниҳоят бой ва муқтадир гашта, ин гурӯҳи калимаҳоро низ чун ҳамаи навҳои иқтибосоти дигар ҳазм кардааст ва ба низоми маъноҳои шаклҳои калима мувофиқ намудааст.

Дар мақола дар бораи баъзе хусусиятҳои калимаҳои арабӣ, аз ҷумла шадда шуда омадани онҳо маълумоти мухтасар дода мешавад. Ҳангоми таҳлил мисолҳо аз “Ёддоштҳо”-и устод С. Айни гирифта шудаанд.

Муҳимияти калимаҳои мушаддад ва имлои онҳо яке аз масъалаҳои муҳими фонетикӣ ва ҳодисаи ногузираи ҳар як забон ба ҳисоб меравад. Мавҷуд будани ташдид, яъне ҳамсадоҳои такрор дар ин ё он забон ба қонуниятҳои хусусиятҳои силсилаи овозӣ вобаста аст.

Пайхам омадани ду ҳамсадои якхеларо дар адабиёти забоншиносӣ бо чанд истилоҳ ифода намудаанд, масалан, дар забоншиносии рус «удвоении», «долгие согласные», дар забоншиносии тоҷик ва китобҳои дарсию дастурҳои таълимӣ «шадда», «ташдид», «ҳамсадои ташдиднок».

Дар забони арабӣ ташдидро ба маънои дуомаш шадда ва калимаҳои шаддаро мушаддад мегӯянд. Истилоҳҳои ташдид, шадда, амсоли фатҳа, касра, танвин, замма, сокин ва ғайраҳо дар заминаи хат ва имлои арабӣ ба вучуд омада, хусусиятҳои ҷудогонаи савтии ин забонро дар нутқи хаттӣ ифода мекунад.

Маънои луғавии калимаи «ташдид» шиддатнок кардан, сахтгирӣ мебошад. Маънои истилоҳии он аломати расми хат, ки шиддатнок талаффуз кардан овоз, ду бор талаффуз кардани онро нишон медиҳад.

Дар забони тоҷикӣ калимаҳои арабӣ дар қолабҳои махсус тархрезишуда дар истифодаи доимӣ қарор доранд.

Тавре ки профессор Ҳ. Мачидов қайд намудаанд: «Калимаҳои арабиро ҳамчун аз рӯйи қолабҳои грамматикӣ заминашон ба осонӣ фарқ кардан мумкин аст. Дар забони муосири тоҷик зиёда аз 30 қолаби ҳамвазни калимаҳои арабӣ ворид шудаанд, ки бештар аз 20 навъи онҳо сермаҳсул буда, боқимонда каммаҳсул ё бемаҳсул аст» [11,108-109].

Аз рӯйи қолабҳои номбурда маълум гардид, ки дар таркиби луғавии забонамон аксари калимаҳои арабӣ, ки ташдид доранд, арабиасланд: аббос, аввал, аттор, саттор, зимма, баққол, васссоф, иддао, қисса, муваффақ, шаффоф.

Барои ин муаззинро фармуд, ки аз атторӣ чанд мисол гули маҳзар ва аз баққоли як коса ҷурғот ё чакка биёрад (с,605). Қасами олуфтаҳо «саттор» буд (с,329).

Дар забони арабӣ тақрори яке аз ҳамсадоҳо яке аз воситаҳои муҳимми шаклсозӣ калимасозӣ буда, барои фарқ кардани маъно ва шаклҳои грамматикии калимаҳо хизмат мекунад: дараса “омӯхатан”- дарраса “омӯзондан”, “таълим додан”; чаласа “нишастан”- чалласа “шинондан”; харача “баромадан”- харрача “баровардан”:

Калимаҳои арабӣ аз назари миқдор ва доираи истеъмол дар забони тоҷикӣ мавқеи махсус доранд. Онҳо дар ҳама услубҳои роиҷи забонамон хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд.

Дар асари мавриди таҳлил қарордошта калимаҳои арабии ташдиддоштаро вобаста ба қолабҳои мавҷуда ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

1. Муфазъал: мухаммас, муваккал, муқарраб, муқаррар, мураккаб, мубаддал муҳаббат.

Ва дар рӯзи дуюм он ғазалро мухаммас қарда оварда, ба ман супурд, ки ба Шарифҷон-маҳдум расонам (с,410). –

2. Муфазъил: муаллим, муаллиф,

Бародарам бо додарам дар яке аз ҳамин ҳуҷраҳои поин зиндагӣ мекарданд ва дар рӯзҳои дар ин ҷо фаррош таъин шудани ман бародарам мисли порсола боз ба ҷӯли Қадкӣ барои муаллимӣ рафт ва ман дар ҷои ӯ дар ҳамон ҳуҷраи тангу торик бо додарам мондам (с, 297).

3. Мутақаббир, мутаҳаққиқ.

Намедонам ба ҷӣ сабаб бошад, қиёфа ва симои он одам дар дили ман нишаст, рӯи борики хурд, чеҳраи сиёҳтоб, пешонаи тур ва чашмони танги шубҳаомез дошт он одам ва бисёр она менишаст(с, 200

4. Тақаллуф, табассум, тасаввур, тақаллуф, тамаллуқ, ташаббус.

Шарифҷон – маҳдум бешубҳа аз ҷумлаи маорифпарварон ва тараққиҳохони замони худ буд (с,292).

5. Фаъёл: наққош, қассоб, баззоз, даллол, маддох.

Аҳволи гилқорон, дуредгарон ва наққошон ҳам дар моҳи рамазон танг мешуд, чунки дар ин моҳ иморатсозӣ тамоман таътил мешуд ва

бинокорон маҷбур буданд, ки харчи барзиёди моҳи рамазонро бо қарз гирифтани аз болои қорӣ ояндашон таъмин намоянд (с,579).

Гуруҳи дигари калимаҳои иқтибосии арабӣ бошад дар интиҳояшон шадда қабул мекунад ва дар забони асл (арабӣ) бо ду ҳарфи якхела навишта мешаванд. Агар ин қабил калимаҳоро мувофиқи принципи фонетикӣ нависем, бештари онҳо бо калимаҳои дигари арабӣ ё тоҷикӣ хусусияти омонимӣ пайдо мекунад: дур (марворид) – дур (муқобили наздик), ачал (мард) – ачал (бузургтар), зан (гумон) – зан (муқобили мард), зол (гумроҳ) – зол (пир), тиб (илми табобат) – тиб (бӯйи хуш).

Яке аз фарқиятҳои дигаре, ки дар калимаҳои мушаддад ба мушоҳида мерасад, ин мебошад, ки аксари калимаҳои дар интиҳояшон ташдиддор дар калимабандии изофӣ ҳангоми бо пайвандаки пайваस्तкунандаи –у(ю) омадан дар сурати ба онҳо илова шудани марфемаҳои калимасоз (баъзан шаклсоз) хусусияти аслии худ – ташдиднокиро барқарор мекунад: кул (л): кулли ҳодисот, кулли чузъ, куллиёт: мад (д): мадду чазр: фан (н): фанни забон, истилоҳоти фанӣ: рад (д):ради маърака, радду бадал, ва монанди инҳо калимаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар сохтани ибора ва таркибҳои чуфт саҳми бештаре доранд.

Миршаб, ки дар асл дар ҳаққи Махдум кинаи саҳт дошт, ба болои вай ҳақоратҳои аз ӯ дар рӯзи дастгир кардан шунидааш зам шуда ва фиреб хӯрдааш ба болои он кинаҳо сарбори гардида, саҳт ба ғазаб меояд ва дар пайи бераҳмона ниқор гирифтани меафтад (с,485).

Метавон қайд намуд, ки ин қабил калимаҳо дар навиштору гуфтори тоҷикӣ яке аз ҳамсадохояшон ҳазф (фурӯгузор) мегардад: чул (л) – болупӯши аспу харё хачир, сум (м): суми асп, саф (ф) – рада қатори одамон: сафи пешкадамон.

Гуруҳи муайяни калимаҳои ташдиддори забони арабӣ мураккабанд. Мураккабшавии ин қабил калимаҳо, ки аз ҷиҳати соҳт шабеҳи ибораанд, ба хусусияти ҳамнишинии ҳарфҳои ҷудоғона вобаста аст. Ҳарфҳои забони

арабиرو вобаста ба хусусиятҳои ҳақиқат ба ду гурӯҳ: шамсӣ ва қамарӣ ҷудо мекунам.

Чуноне ки дар адабиёти забоншиносии араб ишора гардидааст, агар исмиро, ки бо яке аз ҳарфҳои шамсӣ оғоз ёфта бошад, ҳангоми хондани ҳарфи «лом»-и артикли «ал»-и таърифи дара натиҷаи падидаи монандшавӣ фуруғзор шуда, он ҳамсадо тақрор меёбад: абадуддаҳр (абад-ал-даҳр), бадеъуззамон (бадеъ-ал-замон), Мовароуннаҳр (моваро-ал-наҳр).

Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки садоҳои артикли низ ба “у” табдил меёбад.

Мутобиқи таҳрири нави имлои тоҷикӣ номи асарҳои илмию бадеие, ки бо ҳамин роҳ сохта шудаанд, бидуни аломати дефис (-) навиштамешаванд: Маҷолисуннафоис, Равзатуссафо, Сафаруссаодат, Тазкиратушшуаро ва ғайра.

(Ман дар вақтҳои китоби хониш навиштани худ – дар солҳои 1908 – 1910 “Ҳасан зад” ном достоне навишта, ин ду мисраъро дубора қор қарда, ба он китобча дароварда будам, номи он китобча “Таҳзибуссибён” буд.) (с,364)

Дар асари мавриди таҳлил қарор дошта бештари калимаҳои, ки таърифи дара ҳамин қолаб сохташударо дучор гардидем. Қисми зиёди ин гурӯҳи калимаҳо исмиро хос мебошанд. Махсусан, исмиро ифодакунандаи шахс бештар ба назар мерасад.

Он хона, чунонки дар қисми 3-и “Ёдоштҳо” тасвир намудаам, дар тарафи шарқии қалъаи Ғиждувон, дарбачаи рӯйдариҷагии Назрулло – бойбача ном қасе бино ёфта буд ва он хонаро яқшоҳоби рӯди Пирмаст ва яқ қӯча аз қалъа ҷудо мекард (с, 543).

Ба монанди мисолҳои номбурда дар аср пайҳам омадани исмиро ифодакунандаи шахсиро зиёд дучор омадан мумкин аст. Аз ин маълум мегардад, ки нависанда дар офаридани қаҳрамонҳои асар ба баъзеи онҳо ба тарзи шартӣ Абдулло, Алоиддин, Саъдулло, Бурҳониддин, Сиддик, Шамсиддин номгузори намудааст.

Инчунин гуфтан мумкин аст, ки яке аз исмҳои ифодакунандаи шахс ин калимаи Муҳаммад мебошад, ки дар забони тоҷикӣ ҳам дар ин қолаб ва ҳам бо алоқаманд шудани исмҳои дигар хеле зиёд истифода мешавад. Масалан, Муҳаммадраҳим, Муҳаммадшариф, Алимӯхаммад, Муҳаммадалӣ, Муҳаммадӣ.

-Ин кас Муҳаммадраҳим – Тойчаи самарқандӣ мебошанд, ки аз бойҳои дунё буда, Ҳочи Абдулазиз бприн чанд нафарятим ва хизматгордоранд, ин кас меҳмони азизи хӯчаини мо мебошанд, ки барои ба тӯй хабар кардани ин кас писари калонашро ба Самарқанд фиристода, бо иззату ҳурмат ба зур овардаанд (с, 473).

Ин гурӯҳи калимаҳое, ки номбар намудем, исмҳои ифодакунандаи шахс мебошанд. Онҳо аз ду ҷузъ таркиб ёфта, ҳар яке аз ҷузъҳо метавонанд дар алоҳида маънои мустақил дошта бошанд. Бештари калимаҳое, ки бо калимаи Муҳаммад ҳамнишин мешаванд, арабиасос мебошанд. Дар номгузории тоҷикӣ ҳар ду шакл дар истифода қарор дорад. Гуфтан мумкин аст, ки Муҳаммад ҳамчун ифодакунандаи исми шахс ҳам дар ҷузъи якум ва ҳам дар ҷузъи дуюм бо калимаҳои дигар доираи зиёди ҳамнишинӣ дорад.

Ҷихати баҳсталаби дигари калимаҳои мушаддад дар забони арабӣ ин аст, ки ба ғайр аз такрори пайҳами ҳамсадоҳои якхела, боз такроршавии садонокҳои якхела дар як калима ба назар расиданаш мумкин аст. Баъзе аз хонандагон такрорёбии пайҳами садонокҳоро дар ин гурӯҳи калимаҳо ба ташдид нисбат медиҳанд, ки тамоман халат аст. Пайҳам омадани садонокҳои якхела дар калимаҳои арабӣ аз овози кӯтоҳ будани онҳо далолат мекунад. Калимаҳое, дар ин қолаб истифода мегарданд, такроршавии садоноки «а» бештар ба назар мерасад.

Бойярҷӣ рӯзе дар бораи ҳамватанони судхӯраш, ки ман ба вазъияти зисту зиндагонии онҳо бо нафрат таачҷуб баён кардам, гуфт: -Ин гуна одамҳо дар Ҳиндустон миллионҳо ҳастанд, ҳар сол аз онҳо садҳо ҳазор кас аз гурӯснагӣ ва аз чиркинии ҷои зиндаги мемиранд (с, 301).

Дар ин маврид калимаҳои «мукаррарии» «таракқиҳоно» «ботакаллоф» «фаррош» «муаллим» «салла» «тасаввур» «муаллиф» «ҳаққӣ» «Абдусаттор» «қассоб» «Абдуфаттоҳ» «муаззин» «домулло» «биллоҳӣ» «аллам» «ҳатто» «лакка» «чиллаҳона» «қубба» «маҳаллӣ» «қувват» «ҷиддиёна» «пурқувват» «вахшитаҳаллус» «тасаввур» «мутақаббирона» ва «Мухаммад» ташдид дорад, ки «рр» «ққ» «лл» «рр» «лл» «лл» «вв» «лл» «лл» «ққ» «тт» «сс» «тт» «зз» «лл» «лл» «лл» «тт» «ққ» «лл» «бб» «лл» «вв» «дд» «вв» «лл» «вв» «бб» ва «мм» мисол овардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, баъд аз ворид гардидани калимаҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ҳарчанд бисёр калимаҳо ба тарзи савтии забони тоҷикӣ мувофиқ шуда бошанд ҳам, тарзи ташдиди калимаҳо то дараҷае дар асоси талаботҳои сарфу нави арабӣ сурат мегирад.

ХУСУСИЯТҲОИ САВТИИ КАЛИМАҲОИ МУШАДДАДИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола дар бораи хусусиятҳои савтии калимаҳои мушаддади арабӣ дар забони тоҷикӣ дар асоси «Ёддоштҳо»-и устод Айни таҳлил гузаронида шудааст. Кӯшиш ба ҳарч дода шудааст, ки роҳҳои ташдид ёфтани калимаҳо дар забони арабӣ ва мавқеи истифодаи он дар забони тоҷикӣ таҳлил карда шавад.

Калидвожаҳо: таркиби луғавӣ, ташдид, муарработ, вожаҳои арабӣ, фонетикӣ, ҳамсадоҳои якхела, савтӣ, калимаҳои иқтибосӣ, истилоҳ.

ЗВУКОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАСШИРЕННЫХ АРАБСКИХ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье сделан анализ фонетических особенностей арабских удвоенных слов в таджикском языке на основе произведения Айни «Воспоминания». Предпринята попытка проанализировать способы удвоения слов в арабском языке и положение его употребления в таджикском языке.

Ключевые слова: лексический состав, ударение, муарработ, арабские слова, фонетика, одинаковые согласные, фонетика, заимствованные слова, термин.

SOUND CHARACTERISTICS OF EXTENDED ARABIC WORDS IN THE TAJIK LANGUAGE

The article analyzes the phonetic features of Arabic doubled words in the Tajik language based on Aini's work "Memoirs". An attempt has been made to analyze the ways of doubling words in the Arabic language and the position of its use in the Tajik language.

Keywords: lexical composition, stress, muarrabot, Arabic words, phonetics, identical consonants, phonetics, borrowed words, term.

Адабиёт

1. Аванесов Р.И. Русское литературное произношение.– М., 1972.– 5-е изд. 411с.

2. Бобомуродов М. Чамоли мард дар фасохати гуфтори ўст. – Душанде: Эр – граф, 2012.

3. Бобомуродов Ш. Ҳамсадоҳои такрор дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1988. – 31с.

4. Бобомуродов Ш. Мӯминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони арабии тоҷик – Душанбе: Маориф, 1983. – 115 с.

5. Бобомуродов Ш. Таълими баъзе масъалаҳои душвори фонетика ва имлои тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005.– 83 с.

6. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншиносӣ – Душанбе: Маориф, 1978. - 148 с.

7. Бузургзода Л. ва Ниёзмухаммадов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ: Фонетика ва морфология. – Сталинобод, 1941.

8. Имлои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1999

9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. лексикология, фонетика ва морфология, - Душанбе, 1973. - 480 с.

10. Калонтаров Я. И. Луғати имлои забони адабии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 333с

11. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик – Ҷ. 1. – Луғатшиносӣ. –Душанбе: Деваштич, 2007. – 254 с.

12. Мирзоев А. Имлои калимаҳои таъкиднок // Маориф ва маданият. -1977. – 3 январ

13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. –Ҷ.1.–949 с.

14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. –Душанбе, 2008. –Ҷ.2.–944 с.

ХУСУСИЯҲОИ СОҲТОРИ ГЕОЛОГӢ ВА МУҲАНДИСИИ МИНТАҚАИ ҚОЙГИРШАВИИ ИНШООТИ ГИДРОТЕХНИКИИ НБО ШҶРОБ ДАР ҲАВЗАИ ДАРӢИ ВАҲШ

Каримов Муҳаммад Лалмуҳаммадович,

докторанти доктори фалсафа (PhD) кафедраи экологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Email: karimovm98@mail.ru. **Телефон:** (+992) 918475747.

Асомудинов Усмон Умаралиевич,

докторанти доктор фалсафа (PhD) кафедраи геология ва менечменти
маъдану техникии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

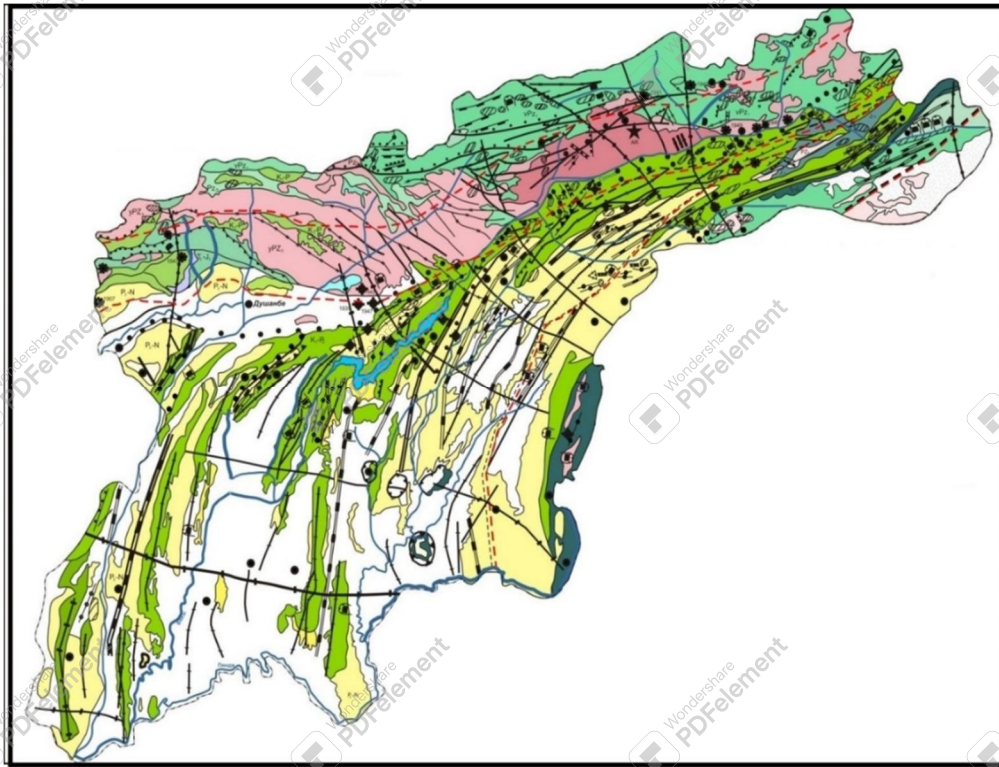
Email: asomudinov@mail.ru. **Телефон:** (+992) 933131666.

Буриши муттаҳидшудаи стратиграфии минтақаи сохтмони иншооти гидротехникии НБО Шӯроб чинсҳои давраҳои палеозой ва мезокайнозойро дарбар мегирад. Ба дорони буриш се маҷмӯи сохторӣ-форматсионӣ, маҷмӯҳои палеозой, мезозой-палеоген ва олигосени болоӣ-маҷмӯи чорякумин, ки мутаносибан ба марҳилаҳои геосинклиналӣ, платформавӣ ва ороғении тектогенез мувофиқанд, дохил мешаванд [2].

Чинсҳои кӯҳии маҷмӯи палеозой тақрибан дар ҳама ҷо - дар қаторкӯҳҳои Қаротегин, қисман дар тарафи чапи ҳавзаи дарӢи Вахш ва дар болооби он паҳн шудаанд, яъне танҳо қисми шимолии қаламрави тавсифшударо ташкил медиҳад.

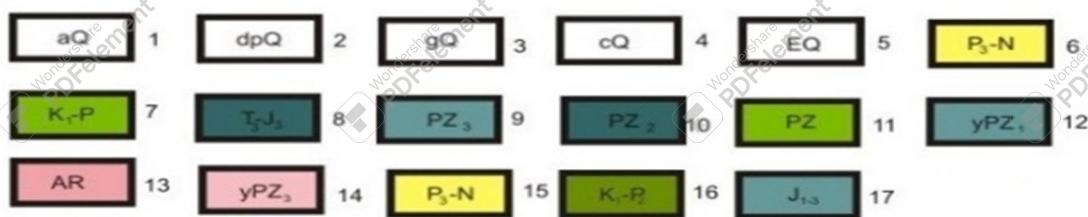
Дар ҷанубу шарқии минтақа чинсҳои маҷмӯа ба сатҳи замин намебароянд ва бо роҳи пармакунӣ кушода нашудаанд. Маҷмӯи палеозой бо форматсияҳои таҳшинӣ ва магматикӣ ифода ёфта дар майдони васеътар паҳн мешаванд. Чинсҳои гурӯҳи таҳшинӣ бо тағйироти назаррас ва баъзан амиқи дигенетикӣ хосанд, ки онҳо ба шаклҳои метаморфӣ хеле монанданд [8].

Аз ин чинсҳо барои минтақаи тавсифшуда абракҳои слансӣ, кварситҳо, оҳаксангҳои мрамарӣ ва роговикҳо хосанд. [5]. (Расми 1)

Расми. 1. Харитаи сохтори геологӣ минтақаи якҷояшавии қаторкӯҳҳои Ҳисор-Олой ва пастхамии Ҷануби Тоҷик (Винниченко С.М., соли 1987)

Аломатҳои шартӣ

Форматсияҳои геологӣ ва маҷмӯҳои стратиграфӣ-генетикӣ, тахшониҳои чорякумин: 1 – аллювиалӣ голотсен – плейстосени боло ва плейстосени миёна, 2 – аллювиалӣ – пролювиалии плейстосени боло ва плейстосени миёна, 3 – пирияхӣ – голотсен – плейстосени боло ва плейстосени миёна, 4 – коллювиалӣ плейстосен-голотсени гуруҳбанди ношуда, 5 - полигенетикии рӯйӯш (субаэралӣ).

Форматсия ва маҷмӯҳои ҷинсҳои пеш аз чорякумин. Форматсияҳои геосинклиналӣ ва орогенӣ, баландшавии навтарини Ҳисору Олой ва

Помир: 6 – молассаҳои гурӯҳбанди ношудаи палеоген-неогени боло, 7 – бури поён- палеогенҳои ранги сурх, 8 - карбонати триаси, 9 - карбонати палеозойи болоӣ, 10 – палеозои миёна-терригенӣ, карбонатӣ-терригенӣ, флиш, 11 – палеозои поёни терригенӣ ва вулкони тахшонӣ, флиш, 12 – палеозойи поёни метаморфии слантсӣ, 13 – пеш аз палеозойи гнейсӣ ва кварсит-гнейсӣ, 14 – палеозойи болои гранитии интрузивӣ. Платформави ва форматсияҳои орогении пахтамии Тоҷикистони Чанубӣ, 15 – молассаи гурӯҳбандинашудаи палеоген – неогени боло, 16 – карбонати терригении бур – палеоген, 17 – ангиштдори давраи юра.

Пайдоиши магмавӣ аксар вақт бо гранитоидҳои шакл ва андозаи гуногун муаррифӣ мешаванд. Синну соли пайдоишҳои магмавӣ, умуман ба ҳудуди палеозойи боло рост меояд [3, 4].

Дар шимолу шарқтари минтақаи тасвиршуда, дар соҳили рости дарёи Сурхоб, пайдоишҳои васеъ паҳншудаи метаморфӣ парагнейсҳо, амфиболитҳо, абрақҳои слансӣ, мрамарҳо (свитаи Қаротегин) васеъ паҳн гардидаанд, ки ба давраи протерозой рост меоянд [3, 8]. Минтақаи омӯзиш паҳншавии чинсҳои маҷмӯи палеозой дар сохтори гертсин, ба ҳайати Ҳисори Марказӣ, Османталин ва қисман минтақаи тектоникии геосинклиналии Ҳисору Олой дохил буд.

Дар чараёни тектогенези гертсинӣ чинсҳои палеозой дар ин минтақаҳо бо ташаккули шаклҳои чиндоршуда ва пакетҳои моноклинали ҷой гирифтаанд. Самти бартаридоштаи нишондори хатҳои сохторӣ васеъ паҳншуда ва шимолу – ғарбӣ, чанубу – шарқӣ буд. Сохтори гертсинии қадимии қисми шимолии минтақа дар марҳилаи орогении неоген - чорякумин ба таври назаррас аз нав кор карда баромада, дар шакли муосири худ хусусияти асосан блокӣ пайдо кардааст [1, 10].

Маҷмӯи тахшониҳои мезозой-палеогении маҷмӯи номбурда, чун қоида бо номувоффикии намоёни кунҷӣ форматсияҳои маҷмӯи палеозойи синну соли гуногун ҷойгир аст. Он асосан дар қисмати депрессиони ноҳия инкишоф ёфтааст. Аз чинсҳои рӯйпуши платформа дар рӯи замин

тахшониҳои системаи бур бештар паҳн шудаанд.

Ҳосилшавиҳои давраи юра дар дохили минтақаи тадқиқшуда баромадҳои минтақаи ночизро ташкил медиҳанд. Тахшониҳои триасӣ аслан номуайянанд, дар сурате, ки дар як қатор қитъаҳо дар қисмати ғарбии интиҳои каторкӯҳи Қаротегин, ки синну солашон ба давраи триас - юраи поён рост меояд, ба инобат гирифта нашудааст.

Дар сохтори мезозой, инчунин кайнозой, бахшҳои минтақа, ки дар ғафсии таркиби литологӣ тахшониҳо ва форматсияҳои онҳо, пуррагии маҷмӯи воҳидҳои стратиграфӣ ва ғайра ифода ёфтаанд, фарқҳои калон мавҷуданд [7].

Ин таффовутҳо муайян кардани се навъи қисматҳоро муайян мекунад: Ҳисор, то Ҳисор ва Чануби тоҷик (депрессия), ки аз рӯи мансубияти онҳо ҷавобгӯи ба унсурҳои тектоникии гетерогенӣ, яъне Ҳисору – Олой, фурӯҳамидаи то Ҳисор ва пастхамии Тоҷик мебошанд.

Ҳисору – Олой дар ҳудуди тадқиқшуда бо қаторкӯҳи Қаротегин муаррифӣ шудааст. Фурӯҳамидаи то Ҳисор дар орографияи муосири минтақа, ба таври умум, ба пастхамии водӣ монанд дар байни сохтори кӯҳии Қаротегин ва қаторкӯҳҳои Тиён, Сурхкӯ, Вахш ва Пётри I, ки дар ҷануб ҷойгиранд, мувофиқат мекунад. Чор элементҳои орографияи охир ба қисми шимолии пастхамии Тоҷик тааллуқ доранд [10].

Дар дохили минтақае, ки мавриди баррасӣ қарор дорад, ҷинсҳои магмавӣ ва таҳшинӣ як хел паҳншавӣ доранд. Ҷинсҳои бартаридошта силсилаи гранитҳо мебошанд, ки дар байни онҳо якҷанд комплексҳои магмавӣ фарқ мекунад - интрузияҳои карбонии миёнаи гранодиоритҳо ва диоритҳои квартсӣ, интрузияҳои карбонии миёнаи гранитҳои плагиоклази порфиритӣ ва гранодиоритҳо. Онҳо асосан дар қисми шимолии майдони тадқиқотӣ волеҳӯранд ва ба давраи палеозойи боло мансубанд [8].

Қад – қад сохили рости дарёи Сурхоб гранитҳои гнейсӣ ва то андозае гранитҳо, ки бо форматсияҳои протерозойи зич алоқаманданд, паҳн

шудаанд.

Аксари худуди майдони таҳқиқотӣ аз гранитҳои порфиритӣ ва гранодиоритҳои калонандоза (нишебии шаркии қаторкӯҳи Қаротегин) иборат аст. Онҳо ба диоритҳои кварсӣ ва гранодиоритҳои дар боло тавсифшуда, инчунин, сохторҳои таҳшинӣ – вулканогенӣ ва терригени давраи карбони миёна дохил мешаванд [7, 9].

Чинсҳое, ки ин интрузияи калонро ташкил медиҳанд, одатан хокистарранг, гулобию – хокистарранг, порфиритӣ, доначаҳои калонандоза буда, бо таркиби петрографии гуногун хос мебошанд [8].

Сарҳади минтақа дар шимол Ҳисор – Кӯкшаъл, дар ҷануб таркишҳои канории Дарвоз – Қароқӯл мебошад. Водихои Сурхоб ва Обихингоб ба ин минтақаҳои ҷоқӣ маҳдуд буда, дар нишебиҳои онҳо ярҷ, чапашавӣ ва сел ба амал меояд. Тамоми майдон аз таҳшониҳои мезозой – кайнозой иборат аст, ки бо форматсияҳои намақдор (J_3), терригени сурхранг (K_1), карбонати –терригенӣ ($K_2; P_{1-2}$) ва моласса ($P_3-N_1; N_2$) ифода ёфтаанд [10].

Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи минтақа баландшавии ҷаъоли тектоникӣ ба баландии 5000 м ва коркарди пуршиддати тектоникӣ чинсҳои форматсияҳои зериплатформаи мезокайнозой мебошанд, ки ба эрозияи шадиди минтақа, махсусан дар давраи плейстосени боло ҷаъолияти тамоми ноҳияи инженерия геологӣ дар заминаи сейсмикии баланд мусоидат карданд.

Ҷаъолияти баланди сейсмикии минтақа бо минтақаҳои калонтарин вайроншавии тектоникӣ алоқаманд аст: рӯғечи Вахш дар поёни тарафи чапи дарёи Сурхоб, таркишӣ Дарвоз – Қароқӯл дар ҳавзаи дарёи Обихингоб ва қад – қади ҳавзаи оби қаторкӯҳи Пётри I ва то андозае таркишӣ Ҳисору – Кӯкшаъл [10]. Дар худуди онҳо шумораи зиёди қитъаҳо ва минтақаҳои деформатсияи ҷаъоли сейсмикии нишебиҳо, ки дар самти паҳноӣ мутамарказ шудаанд, ба қайд гирифта шудаанд. Онҳо қувваи ларзиши сейсмикиро 9 – 11 балл шаҳодат медиҳанд [10].

Дар сохтори муосири минтақа он ҳамчун пастхамии байниқӯҳии

орогенӣ ба ҳисоб меравад, ки аз таҳшониҳои таҳшинии мезозой – кайнозой пур шудааст. Охиринҳо аз рӯи хусусиятҳои геологӣ ва форматсияи худ ба ду комплекс тақсим мешаванд: платформавии (мезозой – эотсен) ва орогенӣ (олиготсени – чорякумин), маҷмӯи платформа аз ангиштдор ($T-J_1$), карбонатӣ (J_2) ва намакдор (J_3) иборат аст.

Маҷмӯи орогенӣ аз конгломератӣ – регсангии олиготсен – неогенӣ ва молассаҳои форматсионӣ ва чорякумини аллювиалӣ – пролювиалӣ, зардхок – сангрезагӣ ($N_2^3-Q_I$; Q_I ; Q_{III} ; Q_{II}) ва гилҳои коллювиалӣ (ΣQ_{I-III}) таъсис ёфтаанд [3, 8]. Таҳшониҳои мезозой – кайнозой, ба ғайр аз таҳшониҳои чорякумин, дар системаи печидаи мураккаби хеле вайроншудаи чиндорӣ ва шимолу шарқӣ ҷойгир шудаанд [4, 6].

Мавҷудияти таҳшониҳои гилӣ ва гачӣ – намак дар баробари регсангҳо ва оҳаксангҳо боиси ба вучуд омадани қабатҳои носозгории дохилиформатсионии чиндориҳои гуногун гардид.

Ба минтақаҳои баландшавӣ минтақаи антиклиналии Вахш (Обигарм) дохил мешавад, ки дар самти шимолу шарқ минтақаи ягонаи антиклиналии қаторкӯҳи Пётри I – ро ташкил медиҳад. Онҳо аз чиндориҳои пӯшишҳои пулакшакл ташаккул ёфта, ба самти ҷанубӣ ҷудо шуда, бо тарқишҳои аз ҳамдигар ҷудо паҳн гардидаанд [1].

Водиҳои субсеквентӣ ба минтақаҳои вайроншавии тарқишии характери тӯлкашида дошта мувофиқ аст. Ба ин водиҳои Вахшу Сурхобро мисол овардан мумкин аст. Дар охирини плейстосен ва голотсен нишебҳои эрозионӣ ба нишебҳои эрозионӣ – ярҷӣ ва фурӯғалтӣ – резишӣ табдил ёфтанд. Нишондоди умумии аз нав чуқуршавӣ дар водиҳои Вахшу Сурхоб 400 – 500 м-ро ташкил медиҳад [8].

Дар ин шароит дар чинсҳои давраи бур ва палеоген ярҷҳои хеле калони лағзиши дорои сохтори блокӣ ба вучуд омадаанд. Ба инкишофи ярҷҳои калон фаъолияти баланди сейсмотектоникии ин минтақа низ мусоидат кард, ки дар нишебҳои қаторкӯҳҳои Вахш ва Пётри I навҳои сершумор ва гуногуни дислокатсияҳои сеймикӣ ба қайд гирифта шудаанд

[1].

Минтакаи Чанубу – Фарбии Тиёншон бо пайдоишҳои палеозойи тахшинӣ (оҳаксангҳо, сланетсҳо) ва магмавӣ (гранитҳо, гранодиоритҳо) бо бартариҳои охири намояндагӣ мекунад. Чинсҳо ба таври интенсивӣ ҷойгир шуда, бо тарқишҳои сершумори самт ва синну соли гуногун шикаста шудаанд, ки аксари онҳо ҳаракатҳои навтаринро сабт кардаанд [10].

Сарҳади байни минтақаҳои сохторӣ – фасилавии дар боло тавсифшуда тарқиши амиқи Вахш мебошад, ки амплитудайи он дар рӯи замин тақрибан 5 км буда, минтакаи чинсҳои милонизатсияшуда ва саҳт майдашударо бо ғафсии 1,5 – 2 км ифода мекунад.

Дар қисми шимолии майдони тавсифшуда, минтакаи тарқиш як шоҳаест, ки аз мелассаҳои неогени болей (конгломератҳои тақрибан ҷудошуда) сохта шудаанд, ки ғафсии онҳо ба 1-2 км мерасад. Дар минтакаи тарқиши ҳаракатҳои муосир бо суръати назаррас (то 1-2 мм/сол) ба эҳтимол гирифта шудаанд.

Бо минтакаи тарқиши Вахш, водии қухани Вахш рост меояд, ки синну соли онро метавон ҳамчун давраи чорякумини боло ҳисобид [2]. Поёни ин водӣ 100 – 150 метр поёнтар аз дарёи муосир ҷойгир буда, аз лой, гилхок ва сангрзаҳо пур шудааст. Дар тарафи чапи водии бостонӣ ярҷҳои чинсҳои мезозой васеъ ба вучуд омадаанд. Ташаккули ярҷҳо аз мавҷудияти тағшониҳои намаки юраи боло дар пояи ин тараф ва таъсири чандинқаратаи ларзишҳои сейсмикии қувваҳои гуногун ба амал меояд [1].

Дар он қитъаҳо, ки водии дарёҳои ҳозира бо Вахши қадим (дарёҳои Обихингов ва Вахш дар самтбандӣ ва поёнтар) мувофиқ нестанд, тағшониҳои чорякумин дар каъри онҳо аз 10-15 метр зиёд нестанд.

Қисми зиёди қитъаи самтбандии гидроузел дар як блоки тектоникии бараш 1,2-1,5 километр ҷойгир буда, бо тарқишҳои Ионахш ва Гулизидон маҳдуд аст, ки онҳо тақягоҳи калонтарин тарқиши Вахш дар минтакаи дарачаи 1 мебошанд. Охири аз қитъаи иншооти асосӣ 2,5 километр дур аст. Тарқишҳои Ионахш ва Гулизидонии тартиби II яқсола,

зерпараллелӣ ва морфологӣ монанданд [1,7].

Аз ду тарқиши тартиби II бевосита, ки дар майдони дарвоза блоки ягонаи тектоникиро ташкил медиҳад, аз Чануб – Шарқ, берун аз ҷойгиршавии иншооти асосӣ дар масофаи 1 киллометр мегузарад. Тарқиши Гулизиндон чинсҳои давраи Бури боло ва таҳшониҳои намакдори давраи юраи болоро аз ҳам ҷудо мекунад.

Намаки юраи боло қад – қадӣ ҳамвории тарқиш дар шакли фона паҳн мешавад, ки паҳноии он ба поён меафзояд: градиенти афзоиш дар ҳар 100 м умқи 15 м аст.

Бари қисми болоии фона 3-5 метр буда, аломатҳои мутлақӣ он дар наздикии водиҳои дарёҳои Вахш ва Обишур 980-1000 метр, дар қабри массиви ҳавзаи об 1100 метр аст. Намак обногузар аст, вале дар қисми болоии он холигии дорои гузариши баланди об (то 5 – 10м/рӯз) мавҷуд аст, ки аз шаклҳои фишурдашудаи кластикии гачшуда пайдо шудаанд, ки намаки шусташударо иваз мекунад. Дар мавзеи обанбори оянда тарқиши Гулизиндон бо ғафсии 100-150 метри таҳшинҳои чорякумини суст гузарандаро фаро гирифтаанд [8].

Қитъаи самтбандӣ дар минтақае ҷойгир аст, ки бо шиддатнокии баланди ҳаракатҳои муносири тектоникӣ хос аст [1].

Тахмин меравад, ки тағйирёбии (афзоиши) фишорҳо ҳамчун деформатсия дар қад-қадӣ тарқишҳои дар боло тавсифшуда ва хурдтар ба амал меояд ва аз ин рӯ, анбӯҳи чинсҳои ин мавзё дар ҳолати мувозинати динамикӣ қарор дорад.

ХУСУСИЯҲОИ СОҲТОРИ ГЕОЛОГӢ МУҲАНДИСИИ МИНТАҚАИ ҶОЙГИРШАВИИ ИНШООТИ ГИДРОТЕХНИКИИ НБО ШӢРОБ ДАР ҲАВЗАИ ДАРӢИ ВАХШ

Чинсҳои кӯҳии маҷмӯӣи палеозой тақрибан дар хама ҷо - дар қаторкӯҳҳои Қаротегин, қисман дар тарафи чапи води дарёи Вахш ва дар болооби он паҳн шудаанд, яъне танҳо қисми шимолии қаламрави

тавсифшударо ташкил медиҳад.

Чинсҳои гурӯҳи таҳшинӣ бо тағироти назаррас ва баъзан амиқи дигенетикӣ хосанд, ки онҳо ба шаклҳои метаморфӣ хеле монанданд.

Ба минтақаҳои баландшавӣ минтақаи антиклиналии Вахш (Обигарм) дохил мешавад, ки дар самти шимолу шарқ минтақаи ягонаи антиклиналии қаторкӯҳи Пётри I-ро ташкил медиҳад. Онҳо аз чиндорихои пӯшишҳои пулакшакл ташаккул ёфта, ба самти ҷанубӣ ҷудо шуда, бо тарқишҳои аз ҳамдигар ҷудо паҳн гардидаанд.

Минтақаи омӯзиш паҳншавии чинсҳои маҷмӯи палеозой дар сохтори гертсин, ба ҳайати Ҳисори Марказӣ, Османталин ва қисман минтақаи тектоникии геосинклиналии Ҳисору Олой дохил буд.

Калидвожаҳо: Хусусиятҳои муҳандисӣ-геологӣ, сохтори геологӣ, минтақаи тектоникӣ, чинсҳои кӯҳӣ, давраи чорякумин, чинсҳои таҳшини, тарқишҳо, қаторкӯҳҳо, давраи юра, иншооти гидротехникӣ.

СТРУКТУРНЫЕ ГЕОЛОГО - ИНЖЕНЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЗОНЫ РАСПОЛОЖЕНИЯ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ ШУРАБСКОЙ ГЭС В БАССЕЙНЕ РЕКИ ВАХШ

Скальные породы палеозойской складчатости распространены практически повсеместно - в Каратегинском хребте, частично в левой части долины реки Вахш и в её верхнем течении, то есть составляют лишь северную часть описанной территории.

Для пород осадочной группы характерны значительные, а иногда и глубокие дигенетические изменения, очень похожие на метаморфические образования.

К районам возвышения относится Вахшская (Обигармская) антиклинальная зона, образующая единую антиклинальную зону хребта Петра I в северо-восточном направлении. Они образованы из карликов чешуевидных складок, расходящихся в южном направлении и разнесённых трещинами, отделёнными друг от друга.

Область исследования включала распространение пород

палеозойского комплекса в герцинской структуре, в составе Центрального Гиссара, Османталины и частично Гиссаро-Алайского геосинклинального тектонического района.

Ключевые слова: Инженерно-геологические особенности, геологическое строение, тектоническая зона, горные породы, четвертичный период, осадочные породы, трещины, горные хребты, юрский период, гидротехнические сооружения.

STRUCTURAL GEOLOGICAL - ENGINEERING FEATURES OF THE ZONE OF LOCATION OF HYDRAULIC STRUCTURES OF THE SHURABSKAYA HPP IN THE BASIN OF THE VAKHSH RIVER

Rock rocks of Paleozoic folding are common almost everywhere - in the Karategin ridge, partly in the left part of the valley of the Vakhsh river and in its upper course, that is, make up only the northern part of the described territory.

The sedimentary group rocks are characterized by significant and sometimes deep diagenetic changes, very similar to metamorphic formations.

To the areas of elevation is the Vakhshskaya (Obigarmskaya) anticlinal zone, forming a single anticlinal zone of the ridge of Peter I in the north-east direction. They are formed from dwarfs of scaly folds, diverging in the southern direction and separated by cracks, separated from each other.

The field of study included the distribution of rocks of the Paleozoic complex in the hercin structure, as part of Central Gissar, Osmantiline and partly the Gissaro-Alai geosynclinal tectonic region.

Keywords: Engineering-geological features, geological structure, tectonic zone, rocks, quaternary period, sedimentary rocks, cracks, mountain ranges, Jurassic period, hydraulic structures.

АДАБИЁТ

1. Бабаев А.М. Новейший тектогенез зоны сочленения Гиссаро-Алая и Таджикской депрессии [Текст] / А.М. Бабаев. - Душанбе: Дониш, 1975. – 152 с.

2. Босов В. Д. К стратиграфии верхнечетвертичных отложений южного склона Гиссарского хребта. [Текст] /В.Д. Босов. -Тр. Ин-та геол. АН Тадж. ССР, вып. 2, 1957.с. 17-23.
3. Бурмакин А. В. Пояснительная записка к геологической карте масштаба 1:200000. [Текст] / А.В. Бурмакин, Д.А. Старшинин. - Серия Гиссаро-Алая лист J-42-XI. Из-во ВСЕГЕИ, 1962. – 82 с.
4. Васильев В.А. Стратиграфия четвертичных отложений Таджикистана //Новейший этап геол. развития Таджикистана. [Текст]/ В.А. Васильев. – Душанбе: Полиграфкомбинат, 1962. - С. 1-17.
5. ГЛАВЭНЕРГОПРОЕКТ. Всесоюзный Государственный Проектный Институт «ГИДРОЭНЕРГОПРОЕКТ». Среднеазиатское Отделение. Нурекская ГЭС на р.Вахш. Инженерно геологические условия (845-3-Т2). г. Ташкент 1980г.
6. Костенко Н.П. Местная стратиграфическая схема четвертичных отложений Таджикской депрессии [Текст]: Тезисы док. совещ. по унификации стратиграфических схем Средней Азии. Н.П. Костенко - М.: Госгеолтехиздат, 1958. - С. 64-75.
7. Костенко Н.П. Геоморфологический анализ речных долин горных стран. [Текст]: Бюлл. Ком. по изучению четвертичного периода, № 22 / Н.П. Костенко 1958. - С.73-90.
8. Кухтиков М.М. К геоморфологии долины верхнего течения р. Вахш. [Текст]: Изв. отд. естеств. наук АН Тадж. ССР, вып. У1 / М.М. Кухтиков. - 1954. - С. 129-135.
9. Лоскутов В.В. Геоморфология Таджикистана. [Текст]: В кн.: «Новейший этап геологического развития территории Таджикистана». В.В. Лоскутов Душанбе, 1962. - С. 182-214.
10. Чедия О.К. Морфоструктуры и новейший тектогенез Тянь-Шаня. Фрунзе: Илим, 1986. -314 с.

БАХШИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ВА ИҚТИСОД

Шарофудинзода Садафи Сафомудин,
муаллими кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.: 938351274
Файзуллоева Мусаллама Мансурҷоновна,
муаллими кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.: 901080262

МЕХАНИЗМИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ ХОРИЧӢИ КОРХОНАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар адабиётҳои иқтисодӣ якчанд нуқтаи назари меъёри самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ вучуд дорад. Баъзе тадқиқотчиён ба он назаранд, ки меъёри самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ – ин сарфаи ҳадалимкони хароҷотҳои меҳнати ҷамъияти зарурӣ ва баландбардории ҳосилнокии меҳнат мебошад. Ҳамин тавр, Г.Л. Шагалов пешниҳод мекунад, ки меъёри самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ гуфта «сарфаи ҳадалимкони меҳнати зинда ва ҷамиятӣ, ... яъне даромади софи ҳадалимкони дар назар доштан зарур аст [1,с.44].

Дигар иқтисодчиён меъёри самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷиро бо харҷи пурратар қонеъ гардонидани талаботҳои аъзоёни ҷамъият алоқаманд мекунад. Боз як нуқтаи назари дигар ҳаст, ки мувофиқи он «манфиатҳое, ки мамлакатҳо аз иштирок дар тақсими байналхалқии меҳнат ба даст меоранд, танҳо ба ҷалб ва ҳаракати захираҳо баробар қардан мумкин нест. Оқибатҳои рушди фаъолияти иқтисодии хориҷиро дар шакли васеи таъсири онҳо ба тамоюлҳои умумии рушди истеҳсолот, нақши онҳо дар ҳавасмандкунии навунии аппарати истеҳсоли ва сохторҳои хоҷагидорӣ таҳлил қардан зарур аст. Аз ин рӯ, самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо низоми нишондиҳандаҳо тавсиф меёбанд, ки онҳо дар сатҳҳои зерин муайян қарда мешавад [2,с.60]:

- дар сатҳи хоҷагии халқ – бо роҳи муқоисаи хароҷотҳо барои истеҳсол ва боркашонии молҳои содиротӣ ва хароҷотҳои берунитиҷоратӣ бо баҳодиҳии арзиши молҳои воридотӣ;

- дар сатҳи истеҳсолкунандагони молҳои содиротӣ – бо роҳи муқоисаи хароҷотҳо барои истеҳсоли молҳои содиротӣ бо нархҳои дохилии таъмини онҳо ба ташкилотҳои берунитиҷоратӣ;

- дар сатҳи ташкилотҳои берунитиҷоратӣ – бо роҳи муқоисаи пардохтҳои онҳо ба корхонаҳо барои таъмини молҳо, хароҷотҳои нақлиётӣ ва расмӣ бо даромади асъорӣ аз руи нархҳои сарҳадӣ;

- дар сатҳи корхонаҳо – истеъмолкунандагони молҳои воридотӣ – бо роҳи муқоисаи баҳодиҳии арзиши молҳои воридотӣ бо хароҷотҳои истеъмолкунандагон барои хариди молҳои воридотӣ;

- дар сатҳи ташкилотҳои берунитиҷоратии воридкунандагон – бо роҳи муқоисаи пардохтҳои асъорӣ барои молу хизматҳои воридотӣ бо назардошти хароҷотҳои нақлиётӣ ва расмӣ.

Ба фикри мо, омӯзиш ва коркарди нопурраи асосҳои назариявии муаммоҳои самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳо, як қатор саволҳоро ба миён меорад, ки ба онҳо бояд ҷавоб ёфт, ба монанди:

- дар зери самарани иқтисодӣ ва самаранокии иқтисодии содирот ва воридот барои корхонаҳо чӣ фаҳмида мешавад?

- чиро ҳамчун меъёри самаранокии иқтисодии содирот ва воридот ҳисобидан мумкин аст?

- дар зери хароҷотҳо барои истеҳсоли молҳои содиротӣ чиро бояд фаҳмид?

- ба хароҷотҳои пурраи корхона барои содироти молҳо чиро ҳамроҳ кардан зарур аст?

- хароҷотҳо барои воридоти молҳо чиро дар назар доранд?

- дар зери мафҳуми натиҷаҳои содироти корхона чиро бояд фаҳмид?

- чӣ тавр асъори хориҷиро ба асъори милли ва баръакс асъори миллиро ба асъори хориҷӣ ҳисоб кардан мумкин аст.

Ҳангоми содирот ва воридоти молҳо корхона метавонад ҳам самарай иқтисодии бевосита (беҳтар шудани натиҷаҳои молиявии корхона) ва ҳам самарай иқтисодии бавосита (паст шудани хароҷотҳои истехсолот, азхудкунии технологияи нав, зиёдшавии ҳаҷми истехсолот) ба даст орад. Ба ибораи дигар, самарай иқтисодии бевосита ва бавоситаи фаъолияти иқтисодии хориҷиро чудо кардан мумкин аст. Аз ин ҷо бар меояд, ки ҳамаи натиҷаҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки ба инкишофи корхона мусоидат мекунад, аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ҳисобидан мумкин аст. Аз ин рӯ, самарай мусбии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ метавонад барои баҳодиҳии самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхона ҳамчун асос баромад кунад, самарай максималии он бошад – ҳамчун меъёри самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ истифода карда шавад.

Ғуногуншаклии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба мамлакатҳо имкон медиҳанд ҳамон шаклро интихоб намоянд, ки ба манфиатҳои иқтисодӣ хусусиятҳои тараққиёти иқтисодии худ мувофиқат кунанд.

Тиҷорати байналхалқӣ дар шароити рақобати шадиди байни истехсолкунандагон корхонаро маҷбур месозад, ки истехсолоти рақобатнопазирро қатъ гардонда, истехсолоти фоидаоварро (фоиданокро) ҷустуҷӯ намояд, ташкили меҳнатро беҳтар гардонад, аз ин рӯ корхонаҳо ҳамеша дар ҷустуҷӯи роҳҳои рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва таъмини истехсоли молу хизматҳои рақобаттобовар мебошанд.

Пас, таъмини рушди мунтазами фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳо ҳамчун шартҳои муҳими тиҷорати байналхалқӣ бо як қатор сабабҳо асоснок карда мешаванд [3, с.53]:

- кӯшиши зиёд кардани фоидаи ниҳой;
- зарурати такмил ва навсозии базаи моддӣ-техникии истехсолот;
- кӯшиши баромадан аз бозори дохилии маҳдуд;
- имконияти бартараф кардани норасоии захираҳои табиӣ милли;
- зарурати такмили ташкили меҳнат, истехсолот ва идоракунӣ;

- зарурати дастрасӣ пайдо кардан ба технологияҳои самараноки муосир;

- талабот ба зиёдкунии сикли ҳаётии маҳсулоти саноатӣ;

- талабот ба афзоиши сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи кормандон ва баландбардории ихтисоси онҳо;

- имконияти таҳлил кардани хавф ва харочотҳои ташкили корхонаҳои нав бо шарикони хориҷӣ.

Яке аз хусусиятҳои асосии корхонаҳои саноатии муосир ин ҳуқуқи мустақилона ба бозори беруна баромадан, фаъолияти иқтисодии хориҷиро ба роҳ мондан мебошад. Зеро фаъолияти иқтисодии хориҷӣ имкониятҳои захиравиро васеъ ва самаранокии фаъолияти корхонаро баланд мебардорад.

Дар марҳилаи муосир нақш ва мавқеи корхона дар иқтисодиёт ва умуман фаъолияти иқтисодии хориҷии мамлакат тағйир ёфт. Аммо бо мақсади тараққӣ кардан, ҳодисаҳои нав бо ҳолатҳои пештара дар алоқамандии зич қарор дошта, тадричан нақши асосӣ ва муҳимро пайдо мекунанд.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити муосир доираи фаъолияти корхонаҳои саноатии ватанӣ бо хусусияти давраи гузариши иқтисодиёти давлат муайян карда мешавад. Дар иқтисодиёти давлат харчанд инфрасохтори бозории муайян, асосҳои муҳити меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва иқлими соҳибкорӣ ташкил карда шуда бошад ҳам, бо сабабҳои техникаӣ-иқтисодӣ, аъсорию молиявӣ, иҷтимоию сиёсӣ ва дигар сабабҳои зиёд унсурҳои бозор ҳоло наметавонанд амалӣ гардонда шаванд. Инчунин муҳити байналхалқии берунаи фаъолияти корхонаҳои саноатии ватанӣ низ тадричан тағйир ёфт. Ба ақидаи мо ин муҳит бо хусусиятҳои зерин тавсиф меёбад:

- тағйир ёфтани вазъи сиёсии мамлакат, ки дар бисёр ҳолат иқлими соҳибкории байналхалқиро барои корхонаҳои миллӣ мураккаб мекунанд;

- тадричан мураккаб шудани рақобати байналхалқӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, аз он ҷумла фаъолияти гурӯҳҳои интегратсионии иқтисодии пурқувват, ба монанди Иттиҳоди Аврупо, НАФТА, АТЭС, ки имкониятҳои ИДМ бо имкониятҳои онҳо баробар шуда наметавонанд ва дастгирии васеи давлатии ширкатҳои ғарбӣ, ки чунин дастгириро корхонаҳои ватанӣ надоранд;

- имконоти маҳдуди захираҳои аксарияти корхонаҳои саноатии ватанӣ барои васеъкунии фаъолият дар бозори берунӣ, инчунин надонистани таҷрибаи ҷаҳонӣ ва самаранок истифода карда натавонистани механизми бозорӣ дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;

- дараҷаи баланди фаъолнокии ширкатҳои хориҷӣ дар бозори дохилии Тоҷикистон.

Ҳамаи ин ба баландбардории самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои саноатии ватанӣ монеа мегарданд.

Бо вучуди ин, дар натиҷаи баамалбарории ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон барои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ шароитҳои нав фароҳам оварда шуд. Ҳамаи корхонаҳо ва ташкилотҳо ҳуқуқи мустақилона дар дохили кишвар фаъолият кардан ва ҳуқуқи озодона ба бозори беруна баромаданро пайдо карданд. Корхонаҳо мустақилона шакли ташкилию ҳуқуқии худро муайян мекунанд, доираи фаъолият, мақсад, шаклҳо ва усулҳои баамалбарории фаъолияти иқтисодии хориҷиро интихоб менамоянд.

Ҳамин тавр, фароҳам овардани мустақилияти ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ба корхонаҳои саноатӣ шароит фароҳам овард, ки:

- имкониятҳои корхона самаранок истифода карда шаванд;
- масъалаҳои истеҳсолию иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва иҷтимоии фаъолияти корхона фавран ва бо боздеҳи баланд ҳалли худро ёбанд;
- аз фаъолияти мустақилонаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ манфиатҳои иловагӣ ва афзалиятҳо ба даст оранд.

Ҳамзамон, тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки корхонаҳои саноатӣ ҳоло ҳам дар дохили мамлакат ва берун аз он имкониятҳои бозории маҳдуд доранд ва дастгирии давлатии онҳо ба андозаи муайян хусусияти реалӣ надоранд. Қайд кардан зарур аст, ки унсурҳои иқтисодии бозории Тоҷикистон вобаста ба чараёнҳои ҷаҳонӣ бо суръати гуногун номувофиқ инкишоф ёфта истодааст. Бо вучуди ин муҳити меъёрию ҳуқуқии фаъолияти корхона назар ба дигар унсурҳои инфрасохтори бозорӣ бо суръати нисбатан баланд инкишоф ёфта истодааст.

Тадқиқотҳо тасдиқ мекунанд, ки дар мамлакат ташаккули иқтисодии бозории муосир ҳоло ҳам ақиб монда истодааст. Кӯшиши зудтар фоида ба даст овардан, истифодаи усулҳои муборизаи рақобати ноодилона, амалҳои ғайриқонунии ҳоло ҳам дар таҷрибаи фаъолияти корхонаҳо боқӣ мондааст ва таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамаи ин ҳолатҳо ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноатии ба содиротнигаронидашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири калон мерасонанд. Зеро корхонаҳои саноатӣ дар баробари звенои асосии иқтисодӣ будан боз субъекти мустақили фаъолияти иқтисодии берунмарзии мамлакат ба ҳисоб меравад.

Аммо чунин нақш пайдо кардани корхонаҳо пайдоиши вазифаҳо ва уҳдадорҳои нави корхонаҳоро дар назар дорад ва таваккалҳои навро ба вучуд меорад. Корхона уҳдадор аст, ки мустақилона сиёсати фурӯш, таъминоти моддӣ-техникӣ, асъорию молиявӣ, нарҳӣ ва молӣ, барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва кадриро ташаккул диҳад ва мувофиқан таваккали муфлисшавӣ нисбатан баланд мешавад. Албатта, ин таваккал метавонад дастгирии давлатии зарурӣ ва кӯшишҳои худӣ корхонаҳо бо роҳи барпо кардани иттиҳодияҳо, ассотсиатсияҳо ва ғайраҳо нисбатан паст карда шавад. Бинобар ҳамин масъалаи устувории молиявӣ ва боқӣ мондани корхона дар бозор, афзоиши рушди он дар шароити нав аҳамияти калон дорад.

Ҳангоми ба бозори беруна баромадан корхонаҳо одатан, ба се стратегияи асосӣ тақия мекунад, ки ҳар як стратегия на танҳо бо ҳароҷотҳо ва ҳавфи баланд, балки ҳам бо дараҷаи баланди назорат ва бузургии даромаднокии баланд алоқаманд аст. Содирот яке аз тарзҳои дастраси ба бозори беруна баромадан ба ҳисоб меравад ва дар ташкили корхона тағйиротҳои камтаринро талаб мекунад. Шакли аз ҳама мураккаби фаъолияти иқтисодии ҳориҷӣ ин кооператсияи байналмилалӣ мебошад, ки пурра истифода кардани афзалиятҳои тақсимоти байналмилалӣ меҳнатро имкон медиҳад. Таъмини рақобатпазирӣ, баландбардории самаранокии истифодаи иқтисодии корхонаҳои саноатии ватанӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ ба ҳоҷагии ҷаҳонӣ шартӣ асосӣ мебошад.

Ҳамроҳ шудан ба ҷараёни кооператсияи илмӣ-истеҳсолии байналҳалқӣ ба рақобатпазирӣ корхона талаботҳои баланд пешниҳод мекунад. Бинобар ҳамин, бо мақсади ишғоли мавқеи муносиб дар бозорҳои ҷаҳонӣ зарурати бо тадриҷ ба технологияҳои баланд гузаштан ба миён меояд. Дар ин ҳолат, самти асосии дигаргунсозии иқтисодӣ ин истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир бо ташкили талаботи самаранок дар соҳтори истеъмол ва истеҳсоли иқтисодӣ мебошад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки корхонаҳои саноатии ватанӣ дар ҷорҷӯбаи ҷараёни ҳамгироии байналмилалӣ қарор доранд ва солҳои охир баъзе пешравиҳо дар ин самт ба ҷашм мерасанд. Ҳамаи ин тағйиротҳои ҳамкориҳои истеҳсоли сармоягузори мамлакатҳои гуногун дар мафҳуми «нерӯи фаъолияти иқтисодии ҳориҷӣ» инъикос меёбанд. Ин мафҳум ҷараёни идоракунии стратегияи рушди рақобатпазирӣ корхона ва нерӯи истеҳсоли корхонаро пурратар инъикос мекунад. Мақсади асосии баҳодихӣ ва таҳлили нерӯи фаъолияти иқтисодии ҳориҷӣ – на танҳо тасдиқи маҳорати пеш бурдани фаъолияти содиротӣ воридотӣ, балки ҳам дар тақсимоти байналҳалқӣ меҳнат иштирокчиҳои комилҳуқуқ шудан, дар ҳамин асос маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол кардан, самтҳои афзалиятноки рақобатпазирро тараққӣ додан мебошад.

Ба ақидаи мо, нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ – ин қобилияти корхона барои истехсол намудани маҳсулоти рақобатпазир, ба вучуд овардан ва мустаҳкам намудани афзалиятҳои рақобатӣ, ва дар ҳамин асос, дар шаклҳои гуногуни ҳамкориҳои байналхалқӣ самаранок иштирок кардан мебошад. Пас, дараҷаи истифодаи нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз бисёр ҷиҳат вазъияти рақобатии корхонаро муайян мекунад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар корхонаҳои саноатӣ вазифаҳои муайянқунии нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба муайянқунии ҳолати рақобатпазирии корхона, таъмини менечмент бо ахбороти аниқ дар бораи рақобатпазирӣ ва инкишофи фаъолияти иқтисодии хориҷии корхона, ошкорқунии захираҳои баландбардории рақобатпазирии корхона, муайянқунии самтҳои асосии оқилона истифода кардани сармоягузориҳо, кадрҳо, базаи моддӣ-техникӣ, ки баландбардории нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷиро таъмин менамоянд, равона карда шудаанд.

Баҳодиҳии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ нишон медиҳад, ки дараҷаи истифодаи нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷиро бо ёрии нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муайян кардан мумкин аст.

Барои корхона, пеш аз ҳама, дар баробари баҳодиҳии самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, содирот, боз ошкорқунии роҳҳои баландбардории самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва истифодаи фаъоли онҳо, назорати динамикаи самаранокии, бартарафқунии амалиётҳои ғайрисамаранок аҳамияти қалон дорад.

Корхонаҳо-содиркунандагон, бешубҳа, дар баҳодиҳии самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ эҳтиёҷ доранд. Асоси самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои саноатиро беҳтарқунии ҷараёнҳои қорӣ ва амалиётҳои, ки фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз онҳо таркиб ёфтааст, ташкил медиҳад. Пас, захираҳои асосии самаранокии дар зерсохторҳои корхона, ки дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ширкат

меварзанд, ниҳон аст. Инчунин самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз алоқаҳои корӣ бо таъминкунандагон ва мизочон вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, барои муайянкунии самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳо, мавҷудияти ахбори дақиқ ва низоми чамъоварӣ ва таҳлили ахборот зарур аст. Низоми чамъоварӣ ва таҳлили ахборот бояд ба даст овардани ахбороти пурра ва дақиқро аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, камкунии муҳлати корқарди ахборот ва баланд бардоштани самаранокии қабули қароқоро ҳангоми банақшагирии самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар давраи оянда таъмин намояд.

Дар таҷрибаи як қатор корхонаҳо усули зерини муайянкунии самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ васеъ истифода карда мешавад:

Нишондиҳандаи самаранокии иқтисодии содирот бо чунин формула муайян карда мешавад.

$$C_{ис} = X_{фа} + D_{ф} + X_{с} \quad (1)$$

ки дар ин ҷо

$C_{ис}$ – самаранокии иқтисодии содирот, ҳаз. сомонӣ;

$X_{фа}$ – ҳиссаҷудокунӣ бо фоизи асъори корхона (аз рӯи қурби асъори миллӣ), ҳаз. сомонӣ;

$D_{ф}$ – даромад бо сомонӣ аз фурӯши ҳатмии даромади асъорӣ ба бонки миллӣ, ҳаз. сомонӣ;

$X_{с}$ – хароҷотҳои пурраи корхона барои содирот, ҳаз. сомонӣ;

$$C_{ис1} = \frac{X_{фа} + D_{ф}}{X_{с}} \quad (2)$$

ки дар ин ҷо

$C_{ис1}$ – нишондиҳандаи самаранокии иқтисодии содирот.

$$C_{ис2} = \frac{X_{с}}{A_{ис}} \quad (3)$$

ки дар ин ҷо

$C_{ис2}$ – нишондиҳандаи самаранокии иқтисодии содирот;

X_c – ҳаҷми содирот бо нархҳои ҷорӣ, ҳазор сомонӣ;

$A_{ис}$ – арзиши истеҳсолии маҳсулоти содиротӣ, ҳазор сомонӣ.

Нисбати самаранокии иқтисодии воридот нишондиҳандаҳои зерин, ки ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд, истифода карда мешавад: барои молҳои табиноти истеҳсоли дошта ва барои молҳои ниёзи мардум.

Усули ҳисобкунии самаранокии воридот дар ҳисобкунии нархи пурраи истеъмолӣ асос меёбад. Барои молҳои табиноти истеҳсоли ҳисобҳои зерин истифода мешаванд:

$$N_y = N_x + X_{ит} \quad (4)$$

$$X_{ит} = X_{ам} + X_{сқб} + A_{тт} + A_{қэ} + ММ \quad (5)$$

ки дар ин ҷо

N_y – нархи пурраи истифодабарии таҷҳизоти воридотӣ, ҳазор сомонӣ;

N_x – нархи хариди таҷҳизоти воридотӣ, ҳазор сомонӣ;

$X_{ит}$ – хароҷотҳои истифодабарии таҷҳизотҳо, ҳазор сомонӣ;

$X_{ам}$ – арзиши ашёи хом ва масолаҳои ба воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда дар истифодашавандаи таҷҳизоти воридотӣ, ҳазор сомонӣ;

$X_{сқб}$ – арзиши сузишворӣ ва қувваи барқи ба воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда;

$A_{тт}$ – арзиши таъмири таҷҳизот, ҳазор сомонӣ;

$A_{қэ}$ – арзиши қисмҳои эҳтиётӣ барои таҷҳизот ҳазор сомонӣ;

$ММ$ – музди меҳнати кормандоне, ки таҷҳизотҳоро хизмат мерасонанд, ҳазор сомонӣ.

Пас аз ин нишондиҳандаи самаранокии иқтисодии воридоти таҷҳизот бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$C_{воридот1} = \frac{N_x}{N_y} \quad (6)$$

ки дар ин ҷо

$C_{воридот1}$ – нишондиҳандаи самаранокии воридоти таҷҳизот

$$C_{воридот2} = \frac{X_M}{X_B} \quad (7)$$

ки дар ин чо

$C_{\text{воридот2}}$ – нишондиҳандаи самаранокии воридоти таҷҳизот;

X_M – ҳаҷми маҳсулоти дар таҷҳизоти додашуда истехсолкарда бо нархҳои миёнасолони додашуда, ҳазор сомонӣ;

X_B – хароҷотҳо барои воридоти таҷҳизоти додашуда, ҳазор сомонӣ.

Бо вучуди ин чӣ қадаре ки нишондиҳандаи $C_{\text{воридот1}}$ ба 1 наздик бошад, ҳамон қадар воридоти молҳои мувофиқ самаранок мебошад. Дар асоси нишондиҳандаи додашуда корхона метавонад таҷҳизотро на танҳо бо нархҳои нисбатан паст, балки ҳам хароҷотҳои ояндаи истифодабарӣ ба даст орад.

Нишондиҳандаи $C_{\text{воридот2}}$ бояд аз 1 зиёд бошад, он миқдори маҳсулоти дар таҷҳизоти додашуда истехсолшавандаро ба як сомонӣ хароҷоти корхона барои харидани он нишон медиҳад.

Маҷмӯи нишондиҳандаҳои номбаршуда имкон медиҳад, ки нерӯи маҳсулот ва фаъолияти иқтисодии хориҷӣ баҳо дода шавад. Интиҳоби нишондиҳандаҳо бо ёрии роҳбарон ва мутахассисони корхонаҳои саноатӣ гузаронида мешавад. Дар таҷриба пас аз интиҳоби нишондиҳандаҳо роҳбарият бизнес-чараёнҳои асосиро баҳо медиҳанд. Дар ҳолати паст будани яке аз нишондиҳандаҳо чораҳои бартараф кардани он кор карда баромада мешавад. Инчунин нишондиҳандаҳо аз рӯи муҳимнокии бизнес-чараёнҳо дар корхона ҷобачогузорӣ карда мешавад.

Корхонаҳои пешқадам чунин воситаи баландбардории самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷиро ба монанди «бенч-маркетинг» (bench marking) – омӯзиши таҷрибаи корхонаҳои беҳтаринро фаъолона истифода менамоянд. Баҳодиҳии дараҷаи қафомонии корхона ва динамикаи фарқияти он имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ баҳо дода шавад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки омилҳои муҳими инкишофи фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои саноатӣ ин

баландбардории рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда мебошад, ки ба васеъкунии номгӯй ва такмилдиҳии сохтори молӣ мусоидат мекунад.

Ба андешаи мо, вариантҳои гуногуни амалҳои имконпазири корхонаро дар бозор баҳо дода, корхонаҳои саноатӣ бояд афзалиятҳои худро дар ҳамон самте, ки рақибон заифӣ доранд, васеъ истифода намоянд.

Барои баландбардории рақобатпазирии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба корхонаҳо низоми ахбороти берунитиҷоратӣ бо истифода аз захираҳо ва имкониятҳои палатаи савдо ва саноат, иттиҳодияи соҳибкорон, кумитаи гумрук, мақомотҳои идоракунии маҳаллӣ ва ғайраҳо зарур аст. Низоми ахбороти берунитиҷоратӣ бояд корхонаҳоро бо ахбороти вазъи бозори зарурӣ тамин намояд.

Ба фикри мо, фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бояд ба иҷрогардонии амалиётҳои содиротию воридотӣ бо харочотҳои камтарин, тараққиёти содирот ва беҳтаргардонии сохтори он, азнавтаҷҳизонидани истеҳсолот ва устуворгардонии базаи содиротӣ, инчунин инкишофи шаклҳои нави алоқаҳои берунӣ равона карда шавад. Аз ҳамин сабаб баҳодиҳии рақобатпазирии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аҳамияти муҳим дорад.

МЕХАНИЗМИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИИ КОРХОНАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола якчанд нуқтаи назарӣ меъёри самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз назари баъзе муҳаққиқони соҳаи иқтисод оварда шудааст. Баъзе тадқиқотчиён дар назар доранд, ки меъёри самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ – ин сарфай ҳаддалимкони харочотҳои меҳнати ҷамъиятии зарурӣ ва баландбардории ҳосилнокии меҳнат мебошад. Омӯзиш ва коркарди нопурраи асосҳои назариявии муаммоҳои самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳо, як қатор саволҳоро ба миён меорад, ки аз нуқтаи назари муаллиф пешниҳод карда шудааст. Ҳангоми ба бозори беруна баромадан корхонаҳо одатан, ба се

стратегияи асосӣ таъя мекунад, ки ҳар як стратегия на танҳо бо ҳароҷотҳо ва таваққали баланд, балки ҳам бо дараҷаи баланди назорат ва бузургии даромаднокии баланд алоқаманд аст, ки дар мақола таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: Фаъолияти иқтисодии хориҷии корхона, рақобатпазирӣ, устуворгардонӣ, содирот, воридот, самаранокӣ, корхонаҳои саноатӣ, истеҳсолот, маркетинг, корхонаҳои саноатӣ.

МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлены несколько точек зрения на эффективность внешнеэкономической деятельности с точки зрения некоторых исследователей-экономистов. Некоторые исследователи полагают, что мерилем эффективности внешнеэкономической деятельности является экономия необходимых государственных затрат труда и повышение производительности труда. Изучение и неполная проработка теоретических основ проблем эффективности внешнеэкономической деятельности предприятий ставит ряд вопросов, которые представлены с точки зрения автора.

При выходе на внешний рынок компании обычно опираются на три основные стратегии, каждая из которых связана не только с высокими издержками и рисками, но также с высоким уровнем контроля и высокой рентабельностью, что анализируется в статье.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность предприятия, конкурентоспособность, стабилизация, экспорт, импорт, эффективность, промышленные предприятия, производство, сбыт, промышленные предприятия.

THE MECHANISM OF INCREASING THE EFFICIENCY OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents several points of view on the efficiency of foreign economic activity from the point of view of some economic researchers. Some researchers believe that the measure of the efficiency of foreign economic activity is the saving of necessary public labor costs and the increase of labor productivity. Studying and incomplete processing of the theoretical foundations of problems of the efficiency of foreign economic activity of enterprises raises a number of questions, which are presented from the author's point of view.

When entering the foreign market, companies usually rely on three main strategies, each of which is associated not only with high costs and risks, but also with a high level of control and high profitability, which is analyzed in the article.

Keywords: Foreign economic activity of the enterprise, competitiveness, stabilization, export, import, efficiency, industrial enterprises, production, marketing, industrial enterprises.

Адабиёт:

1. Шагалов Г.Л. Вопросы оценки экономической эффективности внешнеэкономических связей России / Г.Л. Шагалов // Внешнеэкономический бюллетень. - 2002. - №11. - С. 44.

2. Миролюбова Т.В. Совершенствование внешнеэкономической деятельности предприятий в условиях рыночной экономики: дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Т.В. Миролюбова. - Пермь, 1992. С. 60.

3. Фаррухи Р. Развитие внешнеэкономической деятельности и конкурентоспособности промышленных предприятий (на примере легкой промышленности Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Р. Фаррухи. - Душанбе, 2011. С. 53.

4. Барномаи миёнамухлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.

Пирова Иффат Тошмахмадовна,
ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.: 903008902
Неъматова Мунира Амиршоевна,

ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.:000999148

МУАММОҲОИ ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНДАНИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР КОРХОНА

Назорати дохилӣ базаи асосии ифодакунандаи дурустии фаъолияти корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Он дар корхонаҳо вобаста аз шакли ташкилӣ (корхонаи муштарак, ширкат, ҶСК, ҶДММ, ҶСП, хоҷагии деҳқонӣ), инчунин вобаста аз сохтори ташкилшавиашон амалӣ карда мешавад. Низомии назорати дохилӣ барои маҷмӯи тафтишоти берунӣ базаи ахбороти ро доир ба саволҳои гуногуни дар корхона ҷойдошта, амалӣ карда метавонад. Низомии назорати дохилӣ барои он ба таври низомӣ ташкил карда мешавад, ки агар дар як шӯъбаи корхона иҷроиши корҳо назорати ҷиддӣ карда нашавад, таъсири он ба тамоми шӯъбаҳои дигар, маъмурияти корхона, ҳамкору муштариён ва истеъмолкунандагон мерасад.

Дар баъзе мавридҳо низомии назорати дохилӣ ҳамаи ҳолатҳои ба корхона таъсири манфӣ расонандаро тафтиши дуруст намуда наметавонад. Азбаски сиёсати баҳисобгирии корхонаҳои гуногун хусусиятҳои хоси худро дорад, бинобар ин, низомии назорати дохилӣ пурра вазифаҳои худро иҷро карда наметавонад. Аз рӯи тартиботи пешбинишуда бояд ҳамаи амалиётҳои корхона мувофиқи ҳуҷҷатнигорӣ, муаммоҳои идоракунии, мушкилоти истеҳсолот, инчунин муносибатҳои берунаи корхонаҳо ба шӯъбаи назорати тафтишоти дохилӣ пешниҳод карда шавад. Кормандоне, ки ба низомии назорати дохилӣ аъзо мебошанд, бояд ин пешниҳодҳоро омӯхта, як бори дигар тафтиш намоянд. Низомии номбаршуда аз ҷониби дигар мақомотҳои тафтишотӣ баҳогузорӣ карда мешавад. Ин ба он мақсад

ичро карда мешавад, ки то кадом андоза низоми назорати дохилӣ рост ва дуруст дар корхонаҳои гуногун кор мекунад шакли монополӣ доштани он, шакли рӯйпӯш кардани иҷроиши қарорҳои идоракунӣ, шакли қаллобиҳо дар саволҳои молиявӣ, сӯйиистифода кардани маблағҳои корхона, аз меёр кам истифода бурдани ашёи хом барои як воҳиди маҳсулот, нодуруст баҳо гузоштан ба истеъдоди кадрҳо, муҳити психологӣ, тарзи дуруст пешниҳод намудани ҳисоботҳо ва ғайра). Агар низоми назорати дохилӣ дар ҳақиқат шаффоф бошад, боварии ҷамъият ва мақомотҳои тафтишкунанда ба корхона барзиёд мешавад.

Инчунин, дар ҳолатҳое, ки ба корхона сармояи берунӣ, саҳҳомон ва моликони алоқаманд мебошанд, онҳо низ аз самаранок фаъолият намудани ин низом қаноатманд будани корхонаро эътироф менамояд.

Низоми назорати дохилӣ бояд вазифаҳои зеринро иҷро намояд:

1. Ҷамъоварӣ намудани маҷмӯи қарорҳои қабулкардашуда, дар соли ҷорӣ, давраҳои гузаштаи ҳисоботӣ, инчунин давраи тафтишотӣ;
2. Баҳогузори муҳимияти қарорҳои қабулкардашуда;
3. Назорати пурра оид ба истифодабарии амалиётҳои иҷрогардида дар зергурӯҳҳои корхона;
4. Муқоиса намудани ҳаракати ҳуҷҷатҳо дар шӯъбаҳои корхона, баҳо додани сатҳи дурустии онҳо;
5. Омӯзиши ҳуҷҷатҳои умумии дар корхона истифодашаванда ва муайян кардани миқдори умумии онҳо;
6. Тасдиқ намудани дурустии ҳамаи ҳуҷҷатҳое, ки берун аз корхона дар шакли ҳисоботҳо пешниҳод карда шудаанд;
7. Гузаронидани мониторингҳо дар дохили истеҳсолот, инчунин назорати дурустии ташкили корҳо дар ҷараёнҳои технологӣ ва истеҳсолии корхона;
8. Омӯзиши анбори марказӣ ва анборҳое, ки вобаста ба сохтори корхона фаъолият мекунанд;

9. Муносибати корӣ бо шахсони сеюм доир ба фаъолияти корхона аз рӯйи саволҳое, ки ба он мурочиат карда мешавад;

10. Дарёфт намудани хатогихое, ки дар корхона сахван, ё ин ки махсус роҳ дода шудаанд, дар баробари ин, пешгӯӣ намудани худуди хатогихое, ки ба натиҷаҳои истехсолии корхона таъсири манфӣ расонидаанд ва дар интиҳо тайёр намудани маълумотҳо, пакетҳои ахборотӣ, дастурҳо ва маълумотномаҳо барои тафтишкунандагони гуногун, ки аз низоми назорати дохилӣ истифода мебаранд, махсусан аудиторони беруна.

Масъалаи ташкили низоми назорати дохилӣ аз масъалаи назорати молиявии давлатӣ ҷудонашаванда мебошад. Назорати дохилӣ таҳкурсиест, ки дар он ҳамаи фаъолиятҳои корхона ба роҳ монда мешаванд.

Сарчашмаи инкишофи самараноки ҳар як ширкат, новобаста аз шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, ин амалкунии функцияи назорати дохилӣ мебошад.

Назорати дохилӣ дар бештари корхона вучуд дорад, вале самаранокии он ҳама вақт таъмин карда намешавад.

Бештари ширкатҳо аксаран ҳайати корӣ, захираҳои моддӣ ва мутахассисони салоҳиятдор барои ташкили низоми назорати дохилӣ надоранд.

Як қатор олимони соҳаи иқтисодиёт барои ҳалли мушкилоти ин низом дар корхонаҳо таҳқиқот бурдаанд, аммо бештари муаммоҳо то ҳол ҳалли худро наёфтаанд. Мақсади мо дар мақолаи мазкур, омӯзиши ҳолати назорати дохилӣ, муайяннамоии мушкилиҳои асосии он ва мукамалгардонии самараноки назорат дар корхонаҳо мебошад.

Сабоби асосии баамалоии ҳар як мушкилӣ он ба шумор меравад, ки роҳбарони корхонаҳо моҳият, мақсад ва вазифаҳои назорати дохилиро намефаҳманд. Онҳо барои ташкили низоми самараноки амалинамоеи он ба дараҷаи кофӣ диққат намедиханд.

Ин муаммоҳо дар замони иқтисоди бозорӣ бояд дар сатҳи назорати дохилӣ ба амал оянд, аммо мутаассифона, чунин муаммоҳо дар сатҳи назорати давлатӣ низ ба миён омада истодаанд.

Бо мақсади мустаҳкамкунии назорат диққати махсусро бояд ба тафтиши самаранокии иқтисодӣ ва мувофиқи мақсад будани амалиётҳо равона намуд.

Назорати фаъолияти дохилии қорӣ бояд ҳаматарафа амалӣ гардонида шавад, барои ҳамин ба ин бояд шахсоне, ки дониши кофӣ доранд, машғул шаванд. Барои баландкунии самаранокии назорат на танҳо таъминкунии он бо маълумот, инчунин пуррагии ҳамаи амалиётҳо ва чараёнҳо, коркарди стандартҳои дохилии назорат лозим мебошанд.

Муаммоҳои асосии инкишофи назорат дар қорхона ба таври манфӣ ҳам ба самаранокии назорати дохилӣ ва ҳам ба натиҷаи фаъолияти он таъсир мерасонанд. Ҳалли масъалаҳои вучуддошта боиси самаранокии назорати дохилӣ мегарданд.

Низоми назорати дохилӣ чун аудити дохила дар дохили қорхона амалӣ гардонида мешавад. Низоми назорати дохилӣ як қатор муаммоҳоро дар бар мегирад.

Аз муаммоҳои низоми назорати дохилӣ метавон ба нуктаҳои зер ишора намуд:

- бесамарии маълумотҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ;
- таҷрибаи ноқофии коргарони қорхона;
- норасоии кадрҳои баландихтисос;
- набудани шаклҳои зарурии махсусгардонидашудаи ҳуҷҷатҳо;
- набудани назорати автоматикунонидашуда аз болои фаъолияти коргарон.

Ғайр аз ин муаммоҳо, инчунин як қатор муаммоҳои дигар низ ҳастанд, ки то ҳол ҳалли ҳудро наёфтаанд. Ба тавсифи муаммоҳои актуалии гузарондани низоми назорати дохилӣ дар қорхона мегузарем. Мо якчанд муаммоҳоро, ки ба гузарондани низоми назорати дохилӣ дар

корхона алоқаманд мебошанд, чудо намудаем. Ба роҳбарияти корхона лозим аст, ки раванди идоракунии мохиронаи низоми назорати дохилиро бо мақсади баҳодиҳии самтҳои сушт ва тавоноии корхонаро муайянкунанда ташкил намоянд.

Муаммои 1. Роҳбарияти корхона ҳангоми ташкилкунии низоми назорати дохилӣ на ҳамаи меъёрҳоро ба инобат мегирад, ки ин ба нофаҳмӣ байни коргарон ва аудити дохилӣ, баъзе вақт бошад, ба муҳолифат байни онҳо оварда мерасонад.

Агар ба ҷойи аудитори дохилӣ шахсеро ба кор гиранд, ки ӯ таҷрибаи кифоя надорад, курсҳои махсусро нахондааст, ё ин ки бо тамоми ҷаъолияти корхона шинос нест, ҳамаи ин ба таври манфӣ ба натиҷаи ҷараёни гузаронидани низоми назорати дохилӣ таъсир мерасонад.

Муаммои 2. Одатан роҳбарияти корхона натиҷаи тафтиши гузаронидаи назорати дохилиро ҳамчун асос барои ҷазодиҳии кормандон истифода мекунанд. Аз чунин вазъият дар коллективи корхона муҳити тарс ҳукмрон мешавад, ки ин ба кӯшиши пинҳоннамоии номувофиқӣ оварда мерасонад.

Дар ин ҳолат, роҳбарияти корхонаро зарур аст фаҳмад, ки номувофиқӣ имконияти беҳтарнамоии ҷаъолияти корхона намебошад. Ҳамаи он муаммоҳоро, ки ҳангоми гузарондани назорати дохилӣ, ё ин ки аудити дохилӣ ошкор нашудаанд, метавон ҳангоми гузаронидани аудити беруна ошкор намуд.

Муаммои 3. Ҳангоми ошкоршавии номувофиқатӣ роҳбарият мусолиҳакорона бо коргароне, ки ба ин номувофиқатӣ роҳ додаанд, муносибат мекунад. Муаммои мазкур ба таври қатъӣ бо муаммои дуюм муқобил аст. Вақте ки роҳбарияти корхона кӯшиш барои муайян намудани сабабҳои номувофиқатӣ намекунад, бо коргарон ҳамсуҳбат намешавад, коргаронро беназорат мегузорад, ин ба қонуншиканиҳо дар корхона оварда мерасонад. Ҳамаи ин ба он оварда мерасонад, ки коргарон ба таври ҷиддӣ вазифаҳои худро иҷро намеkunанд.

Муаммои 4. Вақте ки роҳбарият низоми назорати дохилиро ба амалиёти маросимие табдил медиҳад, ки дар дараҷаи баланд барои мақомотҳо оиди сертификаткунонӣ иҷро мешаванд, назар ба ҳуди корхона. Бо ин гуна муносибат ба низоми назорати дохилӣ ҳавасмандии кормандони ба назорат машғул шуда кам мешавад.

Муаммои 5. Роҳбарият масъулиятро аз дӯши худ оид ба гузаронидани назорати дохилӣ гирифта, онро пурра ба зиммаи мутахассисони корхона мегузорад. Вале, ташкилкунии низоми назорати дохилии натиҷавӣ дар ҳолате ба амал меояд, ки ҳуди роҳбар дар сохтани он иштирок намуда, таваччуҳи заруриро барои ҷорикунии ин низом медиҳад. Дар чунин корхонаҳо роҳбарияти болоӣ на танҳо масъулиятро ба зиммаи худ барои ташкилкунии назорат мегиранд, балки бо кормандони корхона дар бораи муҳимияти ин низом суҳбат менамоянд.

Муаммои 6. Нофаҳмии роҳбарияти корхона оиди он ки гузаронидани назорати дохилӣ, чун дигар шӯбаи корхона хароҷоти вақтро талаб менамояд. Ин муаммо хосси корхонаҳои хурд ва миёна мебошад, ки шахсони дар шӯбаи низоми назорати дохилӣ фаъолияткунанда, ғайр аз ин шӯба инчунин ба якчанд функцияҳои дигари корхона ҷавобгар мебошанд. Агар роҳбари корхона нафаҳмад, ки дар муҳлати гузаронидани назорати дохилӣ ин коргаронро аз дигар уҳдадорӣ озод бояд кард, дар ин ҳолат дар бораи самаранокӣ ва натиҷаи хуби назорати дохилӣ сухан гуфтан маъно надорад.

Бо ташкилнамоии низоми назорати дохилӣ корхонаҳо як қатор бартарихоро соҳиб мешаванд, ки ин дар навбати аввал бо ошкорнамоии захираҳо ва сарчашмаҳои зарурии ба даст овардани воситаҳо алоқаманд мебошад. Самаранокии аз ҳама бештар барои корхона ҳангоми ташкили низоми назорати дохилӣ дар навбати аввал дар он зоҳир меёбад, ки ба шахсони идоракунандаи корхона имконияти назорати самаранок аз болои зерсохторҳои корхона дода шавад. Дар навбати дуюм, тафтиш ва таҳлили назорати дохилӣ ба ошкорнамоии захираҳои истеҳсолӣ ва муайян

намудани самтҳои инкишофи ояндаи корхона нигаронида шавад. Ва дар навбати савум бояд қайд намоем, ки назорати дохилӣ метавонад функсияи маслиҳатдиҳиро иҷро намояд.

Ҳангоми ташкил намудани низоми дурусти назорати дохилӣ дар корхона, роҳбари корхона соҳиби воситаи пурзӯр мегардад ва ин имкон медиҳад, то самаранокии фаъолияти корхона баланд шавад. Дар охир метавон гуфт, ки тавассути низоми дурусти назорати дохилӣ корхона ба қуллаҳои баланди иқтисодӣ мерасад.

Пас аз омӯзиши мавзӯи мазкур, метавон хулоса баровард, ки тартиби назорати дохилӣ бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад:

1. Дар асоси дастурамалҳои ҳаматарафа коркардашуда, фаъолияти расмӣ ва ҳуҷҷатии доираи муайяни коргарони корхона дар қисмати банақшаگیرӣ, ташкилкунӣ, батанзимдарорӣ, назорат, баҳисобگیرӣ ва таҳлили фаъолияти корхона ба роҳ монда шавад;

2. Муайян намудани доираи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва дигар барандагони ахборот, ки дар онҳо маълумотҳо инъикос мегарданд;

3. Муайян намудани нуқтаи назорат барои баҳодиҳии ҷанбаҳои гуногуни корхона ва баҳодиҳии ҳолати молиявии корхона;

4. Интихоби намуд ва усулҳои гузарондани назорат.

Ҳангоми омӯختани ин масъала метавон ба хулосае омад, ки дар шароити амалкунанда бештари корхонаҳо ба низоми назорати дохилӣ эҳтиёҷ доранд. Назорати дохилӣ мавқеи асосие, мебошад, ки тавассути он фаъолияти корхона, аз он ҷумла муҳосибот амалӣ гардонида мешавад. Агар назорати дохилӣ дар корхона дуруст ба роҳ монда шавад, пас ин маъноӣ онро дорад, ки фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ корхона дуруст ва самаранок ба роҳ монда мешавад.

Ҳамин тариқ, ташкили дурусти баҳисобگیرӣ ва назорати дохилӣ барои муайян кардани дараҷаи ташкили баҳисобگیرӣ, сиёсати баҳисобگیرӣ, таҳлили вазъи молиявӣ ва назорати дохилӣ аҳамияти калон дорад.

МУАММОҲОИ ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНДАНИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР КОРҲОНА

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва рақобатпазирӣ ширкатҳоро зарур аст аз ҳама хавфҳо худро дар канор гиранд. Корхонаҳоро лозим меояд ин муаммоҳоро пешгӯӣ намуда, кӯшиш намоянд, ки ин хавфҳоро то сатҳи минималӣ паст намоянд. Барои ин ширкатҳоро лозим меояд, ки назорати доимиро дар сари вақташ гузаронанд. Назорат на танҳо дар доираи фаъолияти коргарон, балки дар тамоми корхона гузаронида шавад. Низоми назорати дуруст тартибдодашуда бояд коргаронро ба он равона созад, ки дар шароити бухрони иқтисодӣ қонунҳои амалкунанда, санадҳои меъёрии аз тарафи корхона қабулшуда, қоида ва тартиботи дохилии корхонаро риоя намуда, хавфҳоро пешгӯӣ намоянд.

Калидвожаҳо: муаммоҳо, иқтисод, корхона, фаъолияти коргарон, сармояи беруна, назорат, бухрони иқтисодӣ.

ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

В условиях рыночной экономики и конкуренции компаниям необходимо избегать всех рисков. Предприятия должны предвидеть эти проблемы и попытаться снизить эти риски до минимального уровня. Для этих компаний необходимо своевременно осуществлять постоянный контроль. Контроль должен осуществляться не только в рамках деятельности работников, но и во всем предприятии. Правильно построенная система контроля должна ориентировать работников на соблюдение действующего законодательства, нормативных документов, принятых на предприятии, внутренних правил и процедур предприятия, прогнозировать риски в условиях экономического кризиса.

Ключевые слова: загадки, экономика, предпринимательство, деятельность рабочих, иностранный капитал, контроль, экономический кризис.

PROBLEMS OF ORGANIZING AND IMPLEMENTING THE INTERNAL CONTROL SYSTEM IN THE ENTERPRISE

In a market economy and competition, companies need to avoid all risks. Businesses must anticipate these problems and try to reduce these risks to a minimum level. For these companies, it is necessary to carry out constant monitoring in a timely manner. Control should be carried out not only within the activities of employees, but throughout the entire enterprise. A properly constructed control system should guide employees to comply with current legislation, regulations adopted by the enterprise, internal rules and procedures of the enterprise, and predict risks in an economic crisis.

Keywords: puzzles, economy, enterprise, workers' activity, foreign capital, control, economic crisis.

Адабиёт:

1. Иванов В.С. Экономическая эффективность предприятия / В.С. Иванов // Проблемы совершенствования организации производства и управления промышленными предприятиями: Межвузовский сборник научных трудов. - 2017. - № 1. - С. 55-58.

2. Кибанов Л.Я., Митрофанова, Е.Л., Эсаулова, И.А. Экономика управления персоналом: Учебник / Под ред. А.Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 427 с.

3. Киселица Е.П., Мухтасарова, А.И. Понятие и сущность эффективности труда / Е.П. Киселица, А.И. Мухтасарова // Ео ipso. - 2017. - № 4. - С. 19-21.

4. Комаристый Д.П. Задачи, связанные с управлением производительностью труда / Д.П. Комаристый // Вестник Воронежского института высоких технологий. - 2018. - № 2 (21). - С. 199-201.

Файзуллоева Мусалама Мансурҷоновна,
муаллими кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисодӣ ДДСТДТ. Тел.: 918 45 37 66

Мирзоев Туйчибек Ҳафизович,
омӯзгори муассисаи давлатии Коллеҷи хореографияи
ҷумҳуриявӣ ба номи Малика Собирова. Тел.: 918 45 98 66

НАҚШ ВА МАВҚЕИ ТЕХНОЛОГИЯИ КОМПЮТЕРӢ ДАР НИЗОМИ МУОСИРИ ТАҲСИЛОТ

Дар шароити ҷаҳони босуръат тағйирёбанда, мушкилоти технологияҳо ва такмили пайваста, иттилоотонии соҳаи таълим аҳамияти калон пайдо мекунад. Мархилаи кунунии рушди ҷомеа дар назди низоми маориф як қатор масъалаҳои принсипан навро ба миён меорад, ки дар байни онҳо зарурати баланд бардоштани сифати таълим ва дастрасии он, ташкили системаҳои оптималии таълим ва мустаҳкам намудани робитаи сатҳҳои гуногуни таҳсилот таъкид шудааст.

Яке аз роҳҳои муассири ҳалли ин мушкилот истифодаи технологияҳои компютерӣ мебошад. Пайдоиши технологияҳои компютерӣ имкон дод, ки муҳити сифатан нави таълимӣ ҳамчун заминаи рушд ва навсозии низоми маориф фароҳам оварда шавад. Технологияҳои компютерӣ дар ҳама сатҳҳои низоми таълим аҳамияти калидӣ доранд[4.С.111].

Ҳамин тариқ, навигарии технологияи компютерӣ рушди инқилобии раванди таълимро таъмин мекунад. Технологияҳои компютерӣ ба синфи технологияҳои инноватсионӣ дохил мешаванд, ки ҷамъоварии босуръати нерӯи зеҳнӣро, ки рушди устувори ҷомеаро кафолат медиҳанд, таъмин мекунад. Низоми таҳсилоти пешрафта ба навтарин дастовардҳои илм ва техника асос ёфтааст. Бо истифода аз маълумоти кӯхнаи илмӣ ва таълимӣ, усулҳо ва технологияҳои таълим самаранокии раванди таълимро тасдиқ

кардан душвор аст. Ҳаҷми иттилоот ҳар сол меафзояд, иттилоот омили муҳиме мебошад, ки ба рушди маориф, илм ва фарҳанг таъсир мерасонад.

Дар айни замон, гузаштан ба шаклҳои электрони пешниҳод, нигоҳдорӣ, интиқол ва коркарди иттилооти илмӣ ва таълимӣ воқеияти объективӣ шудааст. Истифодаи пойгоҳи додаҳо дар васоити ахбори гуногун ё дастрасии онлайн тавассути Интернет самаранокии корро ҳазорҳо маротиба зиёд мекунад. Самаранокии истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим, хусусан асбобҳои аёни, татбиқи нерӯи дидактикии онҳо, бешубҳа, талаби муҳимтарин ба ҳисоб меравад.

Ҷадвалҳо, графикҳо, диаграммаҳо, асбобҳои аудиовизуалӣ ва ғ. унсурҳои таркибии маводи таълимии ҷопӣ ва электронӣ мебошанд ва дар рушди фаъолияти зеҳнӣ ва маърифатии донишҷӯён нақши муҳим доранд.

Мақсаднокии истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим бо он муайян карда мешавад, ки онҳо чунин принципҳои дидактикӣ, аз қабилӣ дастрасӣ, аёният, шуур, фаъолият ва ғайраро самаранок татбиқ мекунанд[3.С.216].

Технологияҳои компютерӣ барои раванди таълим имкониятҳои зеринро фароҳам меоранд:

- оқилона ташкил намудани фаъолияти маърифат дар раванди таълим;
- ба раванди фаъоли таълим ҷалб кардани категорияҳои донишҷӯёне, ки бо қобилият ва услуби омӯзиши худ фарқ мекунанд;
- самараноктар кардани раванди таълим бо дарназардошти тамоми намудҳои дарки ҳиссии донишҷӯён;
- ба даст овардан ва мустақкам намудани малакаҳои касбӣ;
- баланд бардоштани сатҳи худомӯзӣ, ҳавасмандӣ барои фаъолияти таълимӣ;
- бо дониши зиёд таъмин намудани донишҷӯ;
- инкишофи қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодӣ;
- кор бо манбаъҳои гуногуни иттилоот;

- татбиқи тамоюлҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи маориф;
- дастрасӣ ба фазои ягонаи иттилоотии ҷаҳонӣ.

Ба шарофати истифодаи технологияҳои компютерӣ, имконпазир аст, ки низоми таҳсили кушода бунёд карда шавад. Усулҳо ва технологияҳои ташкили мундариҷаи таълимӣ такмил дода мешаванд. Низоми маориф ба туфайли автоматикунони бисёр равандҳои маъмулӣ чандиртар мешавад ва воқуниши он ба тағирот дар ҷаҳони атроф суръат гирад. Усулҳои муосири ташкили маводи таълимӣ самаранокии истифодаи онро баланд мебардоранд ва ҷорӣ намудани технологияҳои компютерӣ имкон медиҳад, ки маҷмӯи оптималии технологияҳо барои ташкили раванди таълим интиҳоб карда шуда, самаранокӣ ва мутобиқати механизмҳои идоракунии низоми маориф афзоиш ёбад [3.С.215].

Технологияи компютерӣ ба муаллимон имкон медиҳад, ки аз фаъолияти маъмулии омӯзиши хоси таълими анъанавӣ дур шуда, шаклҳои зеҳнии корро истифода баранд, қисми муҳими маводи таълимиро аз муаррифӣ озод кунанд. Истифодаи технологияҳои нав инчунин ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки на танҳо мавзӯро хубтар аз худ кунанд, балки малакаҳои ба дастовардари низ такмил диҳад.

Дар доираи истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим ду тамоюл мавҷуд аст - фардикунонии раванди таълим ва технологигардонии он. Фардисозӣ бо истифода аз усули тамос байни донишҷӯ ва муаллим, барқароркуниро дар бар мегирад. Дуюм, тавсеаи назарраси аудиторияи донишҷӯён мебошад.

Агар дар заминаи шахсисозии омӯзиш, донишҷӯ иштирокчи фаъоли мубодилаи иттилоот бошад, ҳангоми дохил шудан ба лоиҳаҳои бузурги электронии таълим нақши ӯ бо истеъмол ва азхудкунии иттилоот маҳдуд мешавад. Ҳар дуи ин равишҳо дар таҳсили рӯзона пайдо мешаванд, аммо танҳо дар якҷоягӣ бо технологияи компютерӣ онҳо ба сифати дигар мегузаранд, "умри дубора" пайдо мекунанд. Ҳамин тариқ, маводи лексияро на танҳо дар синф, балки дар ҳама ҷои дигар шунидан мумкин аст, ба

шарте ки дастгоҳҳои мувофиқ ва каналҳои алоқаи рақамӣ мавҷуд бошанд [4.С.115].

Ҳамзамон, муаррифии муқаррари курси омӯзишӣ бо низоми электронии муаррифӣ иваз карда мешавад, ки дар доираи он мазмуни асосии матнро бо ёддоштҳо ва мақолаҳо дар мавзӯи додашуда пурра кардан мумкин аст ғайр аз ин, дигар шаклҳои дурдасти алоқа мавҷуданд, ки дар замони мо торафт маъмултар мешаванд: полемика, бозиҳои зеҳнӣ ва нақшофарӣ, тарроҳии муштарак, эҷодкорӣ, сӯҳбатҳо дар форумҳои муассисаҳои таълимӣ [1.С.30].

Рушди азими технологияи компютерӣ ба он оварда расонд, ки тақсимооти "муаллим-донишҷӯ" ба самти охири хеле тағир ёфт. Шахсе, ки мехоҳад камбудихоро дар соҳаи таҳсилот аз худ дур кунад ё дониши шахсии худро пурра кунад, дар интихоби курсҳо ва барномаҳои дар соҳаи иттилоот мавҷуда амалан номаҳдуд аст. Вай озод аст, ки шаклу усули дастрас ва қулайи омӯзишро пайдо кунад, вақти худро ба нақша ва имкониятҳо ба назар гирад. Нақши муаллим дар ин ҳолат ба он равона карда шудааст, ки "кафедра"-ро ба канали дурусти иттилоотӣ, ташҳиси мушкилоте, ки ҳангоми азхудкунии мавод ба миён меоянд, равона намояд. Аммо, новобаста аз он, ки навоарӣ чӣ қадар муфид аст, набояд камбудихои онро нодида гирифт:

- чорӣ намудани технологияҳои компютерӣ танҳо дар сурати мавҷуд будани таҷҳизоти технологияи мувофиқ имконпазир аст;
- автоматизатсияи аз ҳад зиёд фарқкунандаи раванди таълим, аз якдигар дур кардани иштирокчиёни он, истифодаи технологияҳои компютерӣ боиси коҳиши ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва коммуникатсия мегардад;
- раванди таълим дар асоси технологияи компютерӣ бо овози баланд баёни мустақили фикрҳо намеомӯзонад, донишҷӯро ба варақаи электронии хидоят мекунад.

Мушкилот ва ҷанбаҳои манфии муайян дар натиҷаи истифодаи системаҳои муосири ҷустуҷӯ ва навигатсия ба миён меоянд. Ин пеш аз ҳама ба озодӣ вобаста аст, ки идора кардан он қадар осон нест [1.С.33].

Сабаби дигар ин илова кардани иттилоот, ба истилоҳ "партовҳои иттилоотӣ" мебошад, ки тақрибан ҳама пурсишҳои интернетро ҳамроҳӣ мекунанд.

Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим муоширати зинда байни иштирокчиёни раванди таълимро коҳиш медиҳад. Донишҷӯёне, ки аз ҷиҳати нутқ ғаъоланд, ҳангоми кор бо технологияи компютерӣ муддати дароз хомӯш мемонанд, ки ин махсусан барои таҳсилоти фосилавӣ хос аст [4.С.113].

Дар тӯли тамоми давраи таҳсил донишҷӯ асосан ба он машғул аст, ки иттилоотро хомӯшона истеъмол мекунад. Донишҷӯ таҷрибаи кофии муоширати муколамавӣ, ташаккул ва ташаккули андешаҳоро бо забони касбӣ надорад. Бе таҷрибаи пешрафтаи муоширати диалогӣ, муоширати монологӣ бо худ, ки тафаккури мустақил меноманд, низ ташаккул намеёбад.

Агар мо бо роҳи инфиродисозии ҳаматарафаи омӯзиш бо ёрии компютерҳои инфиродӣ пеш равам, метавонем ба ҳулосае оем, ки мо имконияти ташаккули тафаккури эҷодиро, ки аз рӯи пайдоиши худ ба муколама асос ёфтааст, аз даст медиҳем. Дар ниҳоят, мо набояд фаромӯш кунем, ки истифодаи аз ҳад зиёди технологияҳои компютерӣ ба саломатии одамон таъсири манфӣ мерасонад. Аз ҳамаи гуфтаҳои боло худосаҳои зерин баровардан мумкин аст: технологияҳои компютерӣ нисбат ба васоити анъанавии таълим як қатор бартарӣ доранд;

- раванди таълим танҳо ба технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ асос ёфта наметавонад;
- технологияҳои компютерӣ заминаи хуби моддию техники ва таҷдиди саривактӣ таҷҳизотро талаб мекунанд;

- истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ метавонад оқибатҳои манфӣ дошта бошад.

Фаромӯш накунад, ки шахси асри XXI дар давраи технологияҳои баланд, ҳаҷми бениҳоят зиёди иттилоот ва усулҳои ба даст овардани он зиндагӣ мекунад. Ва саволи "барои" ё "зидди" истифодаи технологияҳои компютерӣ ду тараф дорад.

Як чиз возеҳ аст, ки дар марҳилаи кунунии рушди ҷомеа, дар давраи иттилооти ҷаҳонӣ технологияҳои компютериро сарфи назар кардан, аҳамияти онҳоро дар низоми таҳсилот дидаву доништа нодида гирифтани ғайриимкон аст. Чизи муҳиме, ки бояд дар хотир нигоҳ дошт, ин аст, ки технологияи компютерӣ на тадбире, ки дар ҳама мавридҳои зиндагӣ ба кор меояд, балки воситаи хуби таълим дар дасти муаллими ботаҷриба мебошад.

Дар ниҳоят, танҳо маҳорати омӯзгор метавонад дар истифодаи технологияи компютерӣ дар раванди таълим мавқееро пайдо кунад, то монеаҳо ба нуқсонҳо табдил наёбанд.

НАҚШ ВА МАВҚЕИ ТЕХНОЛОГИЯИ КОМПЮТЕРӢ ДАР НИЗОМИ МУОСИРИ ТАҲСИЛОТ

Дар мақола дар бораи усулҳои муосири омодаسازی донишҷӯён ба аттестатсияи ниҳойи суҳан меравад. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар таълими муосир соҳаест, ки дар атрофи он ихтилофоти зиёд вучуд доранд. Бисёре аз омӯзгорон ва равоншиносон кӯшиш мекунанд, ки ба саволи оқилона посух гӯянд: оё технологияи компютерӣ дониши хонандагонро арзёбӣ карда метавонад? Технологияҳои компютерӣ бояд ҳамчун воситаи таълим дар раванди таълим истифода шаванд ва низоми ташкили ҳамкориҳои шахсии педагогӣ бояд мутобиқи принципҳои зерин сохта шаванд: мутобиқат, ҳалли мушкилот, расмӣ, модулият, интиҳобӣ, иерархияи сохторҳо ва иттилоот. равандҳо, муқола ва фардиат.

Калидвожахо: технологияи иттилоотӣ, компютер, иттилоот, технологияи компютерӣ, раванди таълим.

РОЛЬ И МЕСТО КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются современные методы подготовки студентов к итоговой аттестации. Использование компьютерных технологий в современном образовании - это область, вокруг которой ведется много споров. Многие педагоги и психологи пытаются ответить на разумный вопрос: могут ли компьютерные технологии оценивать знания учащихся? Компьютерные технологии должны использоваться в качестве обучающего инструмента в процессе обучения, а система организации личного педагогического сотрудничества должна строиться в соответствии со следующими принципами: совместимость, решение проблем, формальность, модульность, избирательность, иерархия структур и информации. процессы, диалог и индивидуальность.

Ключевые слова: информационные технологии, компьютер, информация, компьютерные технологии, учебный процесс.

ROLE AND PLACE OF COMPUTER TECHNOLOGIES IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM

The article discusses modern methods of preparing students for the final certification. The use of computer technology in modern education is an area around which there is a lot of controversy. Many educators and psychologists are trying to answer a reasonable question: can computer technology assess students' knowledge? Computer technologies should be used as a teaching tool in the learning process, and the system for organizing personal pedagogical cooperation should be built in accordance with the following principles: compatibility, problem solving, formality, modularity, selectivity, hierarchy of structures and information. processes, dialogue and individuality.

Key words: information technology, computer, information, computer technology, educational process.

Рӯйхати адабиётҳо

1. Е.М. Акишина. Современные тенденции художественного образования как ответ социокультурным вызовам/Мир науки, культуры, образования/2021

2. И.Б. Горбунова, а.а. Панкова Обучение студентов бакалавриата по программе «музыкально-компьютерные технологии в дополнительном художественно-эстетическом образовании детей» в условиях реализации дистанционного образовательного процесса/ Мир науки, культуры, образования/2021

3. Е.А. Балабанова, М.С. Гончарова, И.б. Горбунова, А.А. Панкова/Программа профессиональной переподготовки «дистанционные образовательные технологии в музыке и музыкальном образовании»: организационно-педагогические условия реализации /Информационно-компьютерные технологии в современной системе высшего образования/2021.

4. Г. Ю. Юсупова, Н. И. Шакадирова /Требование и цели стандартов обучения, предъявляемые преподавателям информатики/ Academic research in educational sciences/2021

Мусоева Муъмина Ширинкуловна,
ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.: 989014242.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ КОРХОНАҲО

Дар шароити пешрафти илмӣ-техникӣ тақмили назарияи идоракунии молияи корхонаҳо аҳамияти муҳим дорад. Аз ин рӯ ташкил, тақсим, истифода ва назорати захираҳои молиявӣ, муносибатҳои молиявӣ маҳорати баланди касби идоракуниро талаб менамояд.

Захираҳои молиявии корхонаҳои истеҳсолӣ, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ вучуд доранд, пеш аз ҳама, аз ҳисоби даромадҳои пулӣ ва маблағҳои воридшаванда, ки дар ихтиёри субъектҳои иқтисодианд ва барои ба роҳ мондани муносибатҳои молиявӣ заруранд, ташақкул дода мешаванд.

Молияи корхонаҳои истеҳсолӣ муносибатҳоро оид ба тақсим, ташкил ва истифодаи фондҳои пулии таъиноти махсусдошта, ки сармои асосӣ, гардон ва пулии корхонаҳоро ифода мекунад, дарбар мегирад.

Дар шароити муосири иқтисодӣ, ки давлат барои рушди корхонаҳои истеҳсолӣ ҳавасманд аст, барои ҳар як соҳибкор зарур меояд, ки аз тамоми сарчашмаҳои истифода намуда, шумораи корхонаҳои истеҳсолиро зиёд намояд. Сарчашмаҳои молиякунонии корхонаҳои истеҳсолиро чунин гурӯҳбандӣ карда мешавад:

- даромад аз фаъолияти асосӣ;
- фоида аз иҷрои корҳои илмию тадқиқотӣ;
- фоида аз фаъолияти молиявӣ;
- фоида аз иҷрои корҳои сохтмонию васлгирӣ, ки ба тарзи хоҷагӣ анҷом дода мешаванд;
- маблағи фонди истеҳсол;
- маблағ аз фурӯши воситаҳои асосии кӯҳнашуда;

- пасивҳои устувор (молу маводе, ки ба корхона ворид шуда, мухлати пулгузаронии ҳуччатҳояш нарасидааст) ё қарздоршавӣ нисбат ба музди кор;

- маблағҳое, ки бо мақсади мушаххас ба корхона супорида мешаванд (пулсупории волидайн барои нигоҳубини кӯдакон дар боғча, лагер, фароғатгоҳ);

- ба фурӯш пешниҳод кардани сахмия ва вомбаргҳои корхонаҳои истехсоли³⁷.

Дар амалияи хоҷагидорӣ муносибатҳои молиявии корхонаҳои истехсолиро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

- муносибатҳои ба миён омадани даромадҳои аввалиндараҷа;

- фароҳамоварӣ ва истифодаи фондҳои пулии таъиноти дохилистехсолидошта дар соҳаи истехсолоти неъматҳои моддӣ, яъне ташкили фондҳои оинномавӣ, фонди эҳтиётӣ, суғурта, ҳавасмандгардонӣ ва сифати маҳсулот;

- муносибатҳои молиявӣ бо ташкилотҳои суғурта;

- муносибатҳо бо банк оид ба гирифтани баргардонидани қарз, пардохти фоизи қарзҳо барои истифодаи муваққатӣ ба ивази ҳаққи муайян, супоридани маблағҳои муваққатан озод;

- муносибатҳои байни корхонаю давлат оид ба ташкил ва истифодаи фондҳои бучетию ғайрибучетӣ (ин гурӯҳи муносибатҳо дар шакли пардохт ба бучет, маблағгузорӣ аз бучет ва пардохтҳои гуногун ба фондҳои таъиноти махсусро дар бар мегиранд);

- муносибатҳои байни корхонаю ташкилотҳои болоӣ, корхонаю ҷамъият ва бозори молиявӣ.

Муносибатҳои молиявии номбаршуда дар маҷмӯъ мазмуни молияи корхонаҳои истехсолиро ташкил медиҳанд.

Захираҳои молиявӣ асосан барои васеъ намудани доираи истехсолот, ҳавасмандгардонии моддӣ коргарону хизматчиён ва иҷрои ӯҳдадорҳои

³⁷ Гулмирзоев Д.Г., Оймаҳмадов Г.Н. «Менеҷменти молиявӣ». – Душанбе, 2014.

молиявӣ истифода мешаванд. Захираҳои молиявии корхонаҳои истеҳсоли новобаста аз шакли аз ҳисоби маблағҳои худӣ ва ба онҳо баробар дар таносуби 2/3 бояд ташкил карда шаванд.

Молияи корхонаҳои истеҳсоли ин муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки дар ҷараёни ташкилкунии фондҳои истеҳсоли, аз фурӯши маҳсулот, ташкилкунии захираҳои молиявии худӣ, ҷалб намудани сарчашмаҳои молиякунонии берунӣ, тақсимкунӣ ва истифодабарии онҳо ба амал меоянд. Чунин муносибатҳои иқтисодиро дар бисёр мавридҳо муносибатҳои воситаҳои пулӣ ё муносибатҳои молиявӣ низ меноманд³⁸.

Муносибатҳои молиявии корхонаҳои истеҳсоли дар асоси принципҳои зерин ташкил карда мешаванд: мустақилияти хочагидорӣ, худмолиякунонӣ, ҳавасмандии моддӣ, ҷавобгарии моддӣ ва таъминкунӣ бо захираҳои молиявӣ.

Моҳияти принципи мустақилият дар он мебошад, ки корхонаҳои истеҳсоли новобаста аз шакли моликиятшон хароҷотҳои худро муайян месозанд ва сарчашмаҳои молиякунонияшонро дар кадом самте, ки набошад, худашон муайян менамоянд.

Моҳияти принципи худмолиякунонӣ дар он мебошад, ки корхонаҳои истеҳсоли метавонад аз ҳисоби худ, яъне аз даромади худ ҳамаи хароҷотҳояшро пӯшонда фоидаи зиёдатӣ гирад ва ба рақобатҳо тобовар бошанд. Барои идоранамоии молиявӣ зарур аст, ки сатҳ ва дараҷаи самаранокии истифода бурдани воситаҳои гардонро муайян ва бо нуфузи идораи ҳеш ҳолати соҳибкориро дар бозор устувор намояд. Нишондиҳандаҳое, ки самаранокона истифодабарии воситаҳои гардонро нишон медиҳад, пеш аз ҳама, миқдори гардиши сармоя ва зареби гардиши он мебошанд. Миқдори гардиши воситаҳои гардон бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$M_r = \frac{O}{o}$$

³⁸ Гулмирзоев Д.Г., Оймаҳмадов Г.Н. «Менеҷменти молиявӣ». - Душанбе, 2014.

Дар ин чо: M_r - миқдори гардиш

O - миқдори рӯзҳои сол, ки 360 рӯзро дар бар мегирад,

o - миқдори рӯзҳои, ки дар давоми он воситаҳо як маротиба давр мезананд.

Барои муайян кардани миқдори гардиш нишондиҳандаи маълум (миқдори рӯзҳо дар як сол) ва нишондиҳандаи номаълум (миқдори рӯзҳои, ки дар давоми он фондҳо як маротиба давр мезананд) истифода мекунанд. Ба ин мақсад нишондиҳандаи зарифи гардиш истифода карда мешавад.

Дар ин чо:

$$K_r = \frac{M\Phi}{MMc; \text{вос. гар. бок}}$$

K_r - зарифи гардиш;

$\sum M\Phi$ - суммаи маҳсулоти фурухташудаи солони;

MMc вос. гар. бок - масулоти миёнаи солони воситаҳои гардони боқимонда.

Мувофиқи коэффитсиент миқдори рӯзҳои, дар давоми он фондҳо як маротиба давр мезананд, меёбанд. Соддатар карда гӯем, ио O – хурдро, ки дар маҳраҷи формулаи яқум буд, ёфтем. Нишондиҳандаи дигар, ки таҳлили он идоранамоиро фароҳам меорад, муайян намудани қобилияти ҳисоббарбарнамоии ширкат мебошад.

Имконияти соҳибкор оид ба саривақт ба амал бароварда тавонистани ӯҳдадорихою ҳисоббарбарнамоиҳо воситаи идора мебошад. Ҷҳдадорихо оид ба ҳисоббарбарнамоӣ дар мавриди хариду фурӯш, қарзгирию қарздиҳӣ ва иҷрои ӯҳдадорихо, нисбат ба пардохт, андоз, фоиз, дивиденд ва ғайраҳо ҷой доранд.

Худмаблағгузорӣ ҳамон маъноро дорад, ки рӯйпушқунонии ҳамаи хароҷотҳо барои истехсол ва фурӯши маҳсулот, маблағгузорӣ дар истехсолот аз ҳисоби воситаҳои худии корхонаҳои истехсолӣ ва ҳангоми зарур будани маблағҳои пулӣ аз ҳисоби қарзҳои бонкӣ ва корхонаҳои истехсолӣ рӯйпӯш карда мешаванд.

Зарурияти ҳавасмандгардонии моддӣ бошад, ин пеш аз ҳама ба даст овардани фоида мебошад. Ҳавасмандӣ дар натиҷаи фаъолияти самараноки хочагидорӣ дар як дараҷаи баробар, бо ҳамаи аъзоёни корхонаҳои истеҳсолӣ, коркунони алоҳида ва давлат хос мебошанд.

Ҷавобгарии моддӣ, ин вучуд доштани низоми муайяни масъулиятдошта, ки дар натиҷаи фаъолияти молиявии корхонаҳои истеҳсолӣ муайян карда мешаванд.

Усулҳои молиявии паҳнкунӣ ва иҷрои ин принцип барои корхонаҳои истеҳсолӣ, роҳбарон ва коргарони алоҳида хос мебошанд. Дар тамоми корхонаҳои истеҳсолӣ ин принципҳо ба воситаи ҷаримаи аҳдшиканӣ, ҷаримаҳое, ки Ҳангоми вайронкунии иҷрои ӯҳдадориҳои шартномавӣ, сари вақт барнагардонидани қарзҳои гирифташуда, вайронкунии қонунгузориҳои андоз пешбинӣ шудаанд.

Шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ маблағҳои озоди худро ба мақсади гирифтани фоида ба соҳибкори эҳтиёҷманд дар ҳамон мавриде медиҳанд, ки агар бовар кунанд, ки ӯ нақшаи соҳибкории асосноккардашударо пешниҳод менамояд ва нияти ҳиссагузори намуданро дорад ва боварӣ дорад, ки доираи амали интихобкардаи вай дар иқтисоди бозорӣ боэътимод аст ва саҳмирандари бо натиҷаи дилхоҳе таъмин карда метавонад.

Дар шароити муосир барои дуруст муайян намудани ҳолати молиявии корхона зарур аст, ки натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона таҳлил карда шавад. Маҳз ҳамин гуна таҳлилҳо имкон медиҳад, ки камбудҳои дар идоранамоии молиявӣ ошкор гардида натиҷаҳои онҳо ояндабини гарданд.

Дар муносибат ва қонунҳои иқтисоди бозорӣ сабабгори ҷой доштани ду намуди таҳлили иқтисоди молиявӣ мебошад. Рақобат, сирри тичоратӣ, қобилият, рейтинг ва дигар мафҳумҳои иқтисоди бозорӣ сабабгори онанд, ки корхона нишондиҳандаҳои бозоргирандагӣ, қобилияти ҳисоббаробарнамоӣ, даромадноки, оянданоки ва бақоро бо фоиз ифода

намуда, ба онҳое, ки ба корхона муносибатҳои иқтисодӣ барқарор менамоянд, пешкаш менамояд. Бо ифодаи дигар, бо ёрии таҳлили молиявӣ корхона ба дигарон бозоргир будани корхонаҳо нишон дода, бо ёрии он нишондиҳандаҳо таҳлили худро нисбат ба корхона ба амал бароварда, сатҳи эътиқоди муайянеро пайдо мекунонад, то ки ба он хатари камтар таҳдид намояд.

Таҳлили молиявии пешкашкардашуда дучониба буда, дар иқтисоди бозорӣ бо номи таҳлили беруна маълум аст. хислати дучонибагӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки аз як ҷанба, корхона худашро агар ба дигарон нишон диҳад, аз дигар тараф, дигарон рақамҳои иқтисодии онро таҳлил намуда, нисбат ба амал ва кори он хулоса бароварда, тадбир меандешанд.

Намуди дуҷуми таҳлили дохилиистеҳсолӣ ба мақсади муайян намудани тамоюлҳои ҳаракати корхона дар олами номаълуми иқтисоди бозорӣ дар асоси омӯзиши тақозою арзаи бозорӣ ва ташкили тамсилаҳои гуногуни нарх гузаронида мешавад. Таҳлили номбурдашуда метавонад оид ба шаклҳои шӯғл аз тарафи шӯъбаҳои менечменту маркетинг ташкил карда шавад. Дар доираи таҳлили дохилию истеҳсолӣ рақамҳои таҳлилшаванда маҳдудият надоранд, аз доираи корхона берун бароварда намешавад ва он ҳамчун сирри тижоратӣ маҳфуз мемонад.

Таҳлили молиявӣ асосан барои муайян намудани масъалаҳои зерин зарур мебошад:

- Мавқеи корхона дар олами пуррақобати номаълум;
- Сабаб ва омилҳои, ки тағйирёбии ҳолати молиявиро фароҳам меоваранд;
- Дигаргуншавии нишондиҳандаи молиявӣ ва сатҳи таъсири омилҳои ба онҳо таъсиррасонида;
- Баҳои корхона, вобаста ба ҳолати бавучудомада ва тасдиқи қарор оид ба давом додан ва ё қатъ намудани фаъолият ва ғайра зарур мебошад.

Ҳамин тавр, кайд намудан зарур аст, ки таҳлили молиявӣ на танҳо ба менечерони корхона, балки ба ҳамаи шахсони ҳуқуқии бо он муносибатдошта ва дар оянда муносибатпайдокунанда, хатмӣ ва зурут мебошад. Барои ононе, ки бо корхона минбаъд муносибат барқарор карданианд, таҳлил ва тадқиқот имконияти қабули қарори ягонаи дурустро нисбат ба рушди муносибатҳои молиявӣ ва нигоҳ доштани вазъи молиявӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ зарур аст.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ КОРХОНАҲО

Дар мақола хусусиятҳои назариявии муносибатҳои молиявӣ дида баромада шудааст. Дар шароити мавҷуд будани рақобат омӯзиши вазъи молиявии корхонаҳо, баҳодиҳии онҳо хеле муҳим буда, барои соҳибқорон зарур меояд, ки донишҳои амиқи иқтисодиро оид ба муносибатҳои молиявӣ, вазъи молиявӣ ва имкониятҳои иқтисодии ҳар як корхонаро таҳлил намуда, қарорҳои мушаххаси идоракуниро оид ба идоранамоии фаъолияти минбаъдаи корхона қабул намоянд.

Калидвожаҳо: захираҳои молиявӣ, идоранамоии молиявӣ, муносибатҳои молиявӣ, таҳлили молиявӣ, сарчашмаҳои молиякунонии корхонаҳо, даромаднокии корхонаҳо.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

В статье рассматриваются теоретические особенности финансовых отношений. В условиях конкуренции важно изучить финансовое состояние предприятий, их оценку, а предпринимателям необходимо проявить глубокие экономические знания финансовых отношений, финансового положения и экономических возможностей каждого предприятия и принять конкретные управленческие решения.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, финансовый менеджмент, финансовые отношения, финансовый анализ, источники финансирования предприятия, рентабельность предприятия.

THEORETICAL ISSUES OF THE RESEARCH OF FINANCIAL MANAGEMENT OF ENTERPRISES

The article discusses the theoretical features of financial relations. In a competitive environment, it is important to study the financial condition of enterprises, their assessment, and entrepreneurs need to show deep economic knowledge of financial relations, financial situation and economic capabilities of each enterprise and make specific management decisions.

Key words: financial resources, financial management, financial relations, financial analysis, sources of enterprise financing, enterprise profitability.

Адабиёт:

1. Гулмирзоев Д.Г., Оймаҳмадов Г.Н. «Менеҷменти молиявӣ». – Душанбе, 2014.
2. Ҳасанов А. ва дигарон. Молия ва қарз. - Душанбе, 2010.
3. Бозоров Ш.Ш. Менеҷмент. Китоби дарси. - Душанбе, Ирфон. 2015.
4. Улугходжаева Х.Р., Рахимов З.А., Обидов Ф.С. «Финансы». Учебник. – Душанбе, 2014.
5. Финансы и кредит. Учеб пособие /под ред. проф А.М. Ковалевой – М: «Финансы и статистика», 2012.
6. Оймаҳмадов Г.Н., Оймаҳмадов А.Г., Азизов Ш.С. Молияи корхона (китоби дарсӣ). - Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2011.

Файзуллоева Мусалама Мансурҷоновна,
муаллими кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисодӣ ДДСТДТ. Тел.: 918 45 37 66

Мирзоев Туйчибек Ҳафизович,
омӯзгори муассисаи давлатии Коллеҷи хореографияи
ҷумҳуриявӣ ба номи Малика Собирова. Тел.: 918 45 98 66

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ КОММУНИКАТСИОНИ ДАР ТАЪЛИМИ МУОСИР

Дар тадқиқоти муосир, ки ба ТИК-и нав дар муҳити таълимӣ бахшида шудааст, олимони ватанӣ [3,5] таснифоти гуногунро пешниҳод мекунанд, ки дар онҳо воситаҳои барномавӣ аз рӯи таъиноти функционалӣ: китобҳои дарсии электронӣ; системаҳои автоматикунонидашудаи таълимӣ (САТ); омӯзандагони эксперти системаҳо (ОЭС); барномарезитенажерҳо; воситаҳои барномавӣ барои назорат ва санҷиш; пойгоҳи додаҳои таъиноти таълимӣ фарқ карда мешаванд. Дар маҷмӯъ, ин намуди воситаҳои барномавӣ имкон медиҳад, ки дониш, малака ва фаъолияти таълимӣ ё амалӣ, ташкил ёфта мавод ва системасозии иттилоот мустақкам карда шавад.

Аз рӯи тарзи пешниҳоди иттилоот бошад: воситаҳои барномавии таълимии ТИК, ки маълумотро дар шакли ғайритаълимӣ (дар шакли матн) пешниҳод мекунанд; воситаҳои барномавии таълимии ТИК, ки дар онҳо маълумот дар шакли гипертекст пешниҳод карда мешавад; воситаҳои барномавии таълимии ТИК бо истифода аз технологияи мультимедиа; воситаҳои барномавии таълимӣ бо истифода аз технологияи "воқеияти виртуалӣ" фарқ мекунанд. Ба ин намуд воситаҳое дохил мешаванд, ки маводи намоишӣ пешниҳод мекунанд, ва дар он ҷанбаи воқеият барои омӯзиши хусусияти сохторӣ ё функционалии он, инчунин воситаҳои лабораторӣ, ки имкон медиҳанд таҷрибаҳои дурдаст дар таҷҳизоти воқеӣ гузаронида шаванд.

Аз рӯи таъиноти методӣ: воситаҳои барномавии таълимии ба мушкилот нигаронидашудаи ТИК; воситаҳои барномавии таълимии ба объект нигаронидашуда ТИК; воситаҳои барномавии таълимии ба фан нигаронидашудаи ТИК; "воситаҳои барномавии таълимии бисерфункционалии ТИК", ки қодиранд пешниҳоди мавдро бо назардошти модалии дарк, таъмини имкониятҳои назорат ва худидоракунии, дохил кардани маълумоти зарурӣ, воситаҳои барои мустақам кардани дониш ва малакаҳои бадастомада, муколамаи интерактивӣ, мушкилот пешниҳоди мавод тааллуқ доранд. Ба ин намуд воситаҳои ТИК, ки хусусияти моделсозии зухурот, объектҳо ё равандҳоро бо ин мақсад омӯзиш доранд, инчунин воситаҳои омӯзишӣ-бозиро, ки барои эҷоди ҳолатҳои таълимӣ пешбинӣ шудаанд, ки дар онҳо фаъолияти донишҷӯён дар шакли бозӣ амалӣ карда мешавад, дохил кардан мумкин аст [4].

Ҳангоми амалисозии таълими фосолавӣ технологияҳои иттилоотӣ ба донишҷӯён расонидани ҳаҷми асосии маводи омӯхташуда, ҳамкориҳои интерактивии таълимгирандагон ва омӯзгоронро дар ҷараёни таълим ба донишҷӯён додани имконияти мустақилона кор кардан барои азхудкунии маводи омӯхташуда ва арзёбии дониш ва малакаи онҳоро дар ҷараёни таълим таъмин мекунанд. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо технологияҳои зерини иттилоотӣ истифода мешаванд: пешниҳоди китобҳои дарсӣ ва дигар мавод дар сайтҳо, фиристодани маводҳои омӯхташуда оид ба телекоммуникатсияҳои компютерӣ, мувоҳидаҳо ва семинарҳо тавассути телекоммуникатсияҳои компютерӣ, веб-нароҳо. Сарфи назар аз таъмини методии системаи таълими фосолавӣ, шартҳои зарурӣ ва муҳими татбиқи он худомӯзӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, воситаҳои ТИК воситаҳои мебошанд, ки ба тақмили ташкили таълим, баланд бардоштани фардикунонии таълим ва ҳосилнокии худтаълими донишҷӯён равона карда шудаанд. Фардикунонии қори худӣ омӯзгор имкон медиҳад, ки ҳавасмандии таълим тақвият дода шавад,

имкон медиҳад, ки донишҷӯен ба фаъолияти тадқиқотӣ ва чандирии раванди таълим таъмин кардашавад. Ин дар навбати худ имкон медиҳад, ки омилҳои рушди ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти таълимии истифодаи ТИК дар раванди таълим ба назар гирифта шаванд [5]. Истифодаи воситаҳои барномавии ТИК дар раванди таълим ба рушди ҳавасмандии таълимии донишҷӯен дар риояи шароити муайяни педагогӣ таъсири мусбӣ мерасонанд.[2, 4, 5].

Зарурати ба назар гирифтани сатҳи рушди муосир ва салоҳияти компютери донишҷӯен барои амалӣ намудани интиҳоби дурусти воситаҳои барномавии ТИК, мутобиқсозии воситаҳои барномавии ТИК ба ҳадафҳои раванди таълим, имконияти ба донишҷӯен додани озодии интиҳоби суръат, пайдархамӣ ва сатҳи мураккабии маводи омӯхташуда, ташкили дурусти назорати ҷорӣ омӯзгор дар рафти кори донишҷӯ, инчунин ташкили коллективӣ ва фаъолияти гурӯҳии донишҷӯен, фароҳам овардани фазои мусоиди психологӣ дар дарс бо истифода аз нармафзори таълимии ТИК зарур аст. Имконияти истифодаи ҳамзамони воситаҳои барномавии таълимии ТИК дар дарсҳои аудиторӣ ва дар кори мустақили берун аз аудиторӣ низ зарур аст.

Барои ноил шудан ба самаранокии раванди таълим, аз ҷумла дар самти рушди ҳавасмандгардонии таълимӣ, воситаҳои гуногун метавонанд истифода шаванд.

Соختани воситаҳои компютери таълим дар асоси идеяи омӯзиши барномарезишуда рушд кард. Ва дар айни замон, дар бисер муассисаҳои таълимӣ ҳам маҳсулоти алоҳидаи барномавии таълимӣ ва ҳам системаҳои автоматикунонидашудаи таълимӣ оид ба фанҳои гуногуни таълимӣ таҳия ва истифода мешаванд, ки маҷмӯи маводҳои таълимӣ ва методӣ ва барномаҳои компютериро дар бар гирифта раванди таълимро идора мекунанд.

Автоматикунонидашудаи таълим одатан Барномаҳои ба корбароне, ки забонҳои барномасозиро намедонанд, имкониятҳои зеринро фароҳам меоранд:

- муаллим маълумоти ҳамаҷонибаро ба пойгоҳи додаҳо ворид мекунад ва сценарияҳоро барои гузаронидани дарс ташкил мекунад;

- донишҷӯ мувофиқи сценария бо маводи таълимӣ ва методи пешниҳодкардаи барнома кор мекунад;

- назорати автоматикунонидашудаи азхудкунии мавод дониш фикру мулоҳизаҳои заруриро таъмин намуда, ба ҳуди донишҷӯ имкон медиҳад, ки пайдарпай ва суръати омӯзиши таълимро ба таври худкор интихоб кунад;

Ҳамин тариқ, дар айни замон ҷанбаҳои гуногуни истифодаи ТИК дар таълими муосир фаъолна таҳқиқ карда мешаванд, хусусиятҳои техники ва психологӣ-педагогии технологияҳои мултимедиявӣ ҷудо карда мешаванд, зарурати истифодаи мақсаднок ва самараноки онҳо дар раванди таълимии мактаби олии таъкид карда мешавад. Аксари омӯзгорон ва равшиносон қайд мекунанд, ки технологияҳои муосири иттилоотӣ, аз ҷумла мултимедиа, дастрасии омӯзандагонро ба технологияҳои ғайрианъанавӣ васеъ мекунад. Манбаъҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки шаклҳо ва усулҳои принципалии нави таълим бо истифодаи воситаҳои концептуалӣ ва моделсозии падидаҳо ва равандҳое, ки ба баланд бардоштани самаранокии таълим имкон медиҳанд, амалӣ карда шаванд.

ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

Мақола ба технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар муҳити таълим бахшида шудааст. Масъалаи истифодаи таъминоти барномавии ТИК дар раванди таълим, ки ба рушди ҳавасмандии таълимии хонандагон мусоидат мекунад, баррасӣ карда мешавад. Имкониятҳои ба донишҷӯён додани озодии интихоби суръат, пайдарпайӣ ва дараҷаи мураккабии маводи омӯхташаванда. Ташкили дурусти назорати ҷорӣ омӯзгор аз болои пешрафти кори хонандагон дар кори инфиродӣ ва гурӯҳӣ

дар системаҳои автоматикунонидашудаи таълим, ки имкон медиҳад, ки воситаҳои нармафзори таълимии ТИК дар синфхонаҳо ва дар қорҳои мустақилонаи берунасинфи дар баробари истифода бурда шаванд.

Калидвожаҳо: муҳити таълимӣ, технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, барномаҳои таълимӣ, системаҳои автоматикунонидашудаи таълим.

ИНФОРМАЦИОННО КОММУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Статья посвящена современным информационным и коммуникативным технологиям в образовательной среде. Рассматривается вопрос использования программных средств ИКТ в образовательном процессе, способствующий развитию образовательной мотивации студентов. Возможности предоставления студентам свободы выбора темпа, последовательности и уровня сложности изучаемого материала. Корректная организация текущего контроля преподавателя за ходом работы студентов в индивидуальной и групповой работе в автоматизированных обучающих системах, что дает возможность параллельного использования образовательных программных средств ИКТ на аудиторных занятиях и во внеаудиторной самостоятельной работе.

Ключевые слова: образовательная среда, информационно-коммуникационные технологии, образовательные программы, автоматизированные обучающие системы.

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN E- LEARNING

The article is devoted to modern information and communication technologies in the educational environment. The author discusses the use of software information and communication technologies in the educational process, contributing to the educational development of students' motivation. The opportunities giving students the freedom to choose the pace, sequence and

level of complexity of the studied material are described. Correct organization of the current teacher's control over the progress of students in individual and group work in learning systems enables concurrent use of educational software information and communication technologies in class and in extracurricular work independently.

Keywords: educational environment, information and communication technologies, educational programs, automated training systems

Адабиёт:

1. Бородин В. А. Психология чтения в психолог педагогическом и библиотечноинформационном образовании // Проблемы систем генеза учебной и профессиональной деятельности. Ярославль: «Аверс Пресс», 2003. С. 145–148.

2. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. М.: Академия, 2003. 192 с.

3. Кулагин В. П. Информационные технологии в сфере образования / В.П. Кулагин, В. В. Найханов, Б.Б. Овезов, И.В. Роберт, Г.В. Кольцова, В.Г. Юрасов. М.: Янус-К, 2004. 248 с.

4. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.Ю. Моисеева, А.Е. Петров. М.: Академия, 2001. 272 с.

5. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования. М.: ИИО РАО, 2010.

Пирова Иффат Тошмахмадовна,
ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.: 903008902
Неъматова Мунира Амиршоевна,
ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.:000999148

САРМОЯИ ХОРИЧӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ РУШДИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сармояи хориҷӣ (минбаъд СХ) бо мақсади амалигардонию бозсозии сохторӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ ҷалб карда мешаванд. Дар ин маврид дар баробари захираҳои иловагии моддию молиявӣ, инчунин техникаю-технологияҳои пешқадами хориҷӣ, таҷҳизот, таҷрибаи роҳбарӣ ва ғ. ҷалб гардида, ҷойҳои нави корӣ ташкил карда мешаванд. Истифодаи СХ ба рушди иқтисодии содироти мамлакат, тавсияи истеҳсолоти ивазкунандаи воридот, баланд бардоштани сатҳи техникаю технологияи истеҳсолот, сифат ва рақобатпазирии маҳсулот нигаронида шудааст.

Сармояро ҳамчун маблағгузориҳои дарозмӯҳлат ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, инфрасохтор, бахши аграрӣ, барномаҳои иҷтимоӣ, хифзи табиат ва ғ. ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам берун аз он бо мақсади рушди истеҳсолот, соҳаҳои иҷтимоӣ, соҳибкорӣ ва афзун намудани даромаднокӣ баррасӣ менамоянд.

Дар моддаи 1-и Қонуни ҶТ «Дар бораи сармоягузорӣ» мафҳуми «сармоягузорӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «сармоягузорӣ – ҳама гуна шаклҳои ҳуқуқи молу мулкӣ (ба истиснои молу мулке, ки ба истифодабарии шахсӣ ва ё бо фаъолияти фурӯши мол бе коркарди он алоқаманд аст) бо шумули маблағ, коғазҳои қиматнок, таҷҳизоти истеҳсолию технологияи ва натиҷаи фаъолияти зехнӣ, ки ба сармоягузор аз рӯи ҳуқуқи моликият мансубанд ва аз тарафи ӯ ба объектҳои фаъолияти сармоягузорӣ бо

мақсади гирифтани фоида ва ё расидан ба натиҷаи дигари назарраси фойданок гузошта шудаанд».

СХ метавонад, ки дар шакли сармояи соҳибқорӣ ба корхонаҳои истеҳсолии кишвари қабулқунанда ва дар шакли сармояи қарзӣ аз суратхисоби ҷорӣ бонкҳои хориҷӣ пешниҳод гардад ва ҳамзамон ҷалби сармояи соҳибқорӣ метавонад дар шакли сармояи мустақим ва портфелӣ сурат гирад.

Дар сатҳи макроиктисод СХ барои татбиқи сиёсати такрористеҳсоли васеъ, суръатбахшии прогресси илмию техникӣ, беҳтар намудани сифат ва таъмини рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, бозсозии сохтори иқтисодиёт ва рушди мутавозуни ҳама соҳаҳои он, ташкили заминаи ашёии саноат, рушди соҳаи иҷтимоӣ, ҳалли масъалаҳои қобилияти мудофиавӣ ва амнияти мамлакат, мушкилоти бекорӣ, ҳифзи муҳити зист ва ғ. ҳамчун асос баромад мекунад.

СХ дар сатҳи микроиктисод низ мавқеи назаррас дорад. Он барои таъмини фаъолияти мӯътадили корхона ҳолати устувори молиявӣ ва ҳадалимкон зиёд намудани фойдаи субъектҳои хоҷагидор заруранд. Бе сармоягузорӣ таъмини рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасониҳои пешниҳодшаванда, бартарафсозии оқибатҳои фарсудашавии ҷисмониву маънавии воситаҳои асосӣ, хариди коғазҳои қиматнок ва ҷалби воситаҳо ба активҳои корхонаҳои дигар, татбиқи тадбирҳои ҳифзи табиат ва ғ. имконнопазир аст.

Барои татбиқи фаъолияти сармоягузорӣ (ФС), ҳам дар сатҳи макро ва ҳам микроиктисод моро зарур аст, ки навъу намудҳои сармояро бо тамоми ҷузъиёташ нишон диҳем. Сармоя аз рӯи аломатҳои гуногун чунин таснифот кардан мумкин аст: шаклҳои амалқунӣ, объектҳои амалқунӣ, субъектҳои амалқунӣ (сармоягузор) ва ғ.

Рушди саноатии бештари кишварҳо ва ҳамгироии онҳо ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ то андозае ба тӯфайли СХ метавонад ба кишвари қабулқунанда барои ҳамгироии он ба иқтисодиёти ҷаҳон мусоидат намояд.

Чалби фаъоли СХ ба иқтисодиёти кишвари қабулқунанда имкониятҳои зеринро фароҳам меоварад:

- воридшавии технологияҳои нав. Сармоягузори калонтарини хориҷӣ, ба катори ширкатҳои нисбатан рақобатнок дохил шуда дастовардҳои фаъолияти худро дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсолот, то ташкилнамоии бозорҳои фурӯш ва ҷойгиркунии воситаҳои истеҳсолии худ, дар кишварҳои гуногун истифода мебаранд. Кишварҳое, ки СХ фаъолона ҷалб карда тавонистанд, таъсири бебаҳои онро ба рушди базаи индустриалии худ ҳис мекунанд. Ширкатҳои ватание, ки бо сармоягузори хориҷӣ робита пайдо карданд «ноу-хау»-ро аз худ намуда, дар шароити рақобати шадид амалнамоиро меомӯзанд. Ҳамин гуна донишхоро ҳайати идорӣ ва кормандони сармоягузори хориҷӣ, ки аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ киро карда шудаанд, меомӯзанд;

- ташкили ҷойҳои нави корӣ. Дар кишварҳое, ки иқтисоди миллии онҳо дар ҳолати гузариш қарор дорад, масъалаи асосӣ шуғли ноপুরра ё худ бекорӣ доимоафзоишёбанда мебошад. Кӯшишҳои коҳиш додани бекорӣ бо истифодаи ҷораҳои ба монанди ташкили ҷойҳои корӣ дар сектори давлатӣ, на ҳама вақт ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда мерасонад. СХ бошад ҷойҳои нави кориро бо хароҷоти камтарин ва бо истифодаи технологияҳои ҳозиразамон ташкил карда метавонад. Ба зами ин тақмили ихтисоси мутахассисони маҳаллӣ дар базаи ин технология ба иқтисодиёти маҳаллӣ таъсири мусбӣ мерасонад;

- рушди содирот. Сармоягузори фаъоли хориҷӣ боиси афзоиши содирот аз кишварҳои қабулқунанда ба кишварҳои ҳамсоя, инчунин ба бозорҳои мамлакатҳои сармоягузор мешавад, воридоти асъори озод мубодилашавандаро таъмин мекунад, ки барои рушди устувори иқтисодиёт ҳаётан муҳим аст. Асъори озод ивазшаванда барои пардохти қарзи беруна, хариди молҳои хориҷӣ, инчунин барои сармоягузори дохилӣ лозим аст. Хоҳиши истифодаи асъори хориҷии аз ҳисоби содирот ба даст овардашуда, кишварҳоро барои паст кардани маҳдудиятҳои

тичоратӣ водор ва ҳамгирии онҳо ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ мусоидат менамояд. СХ ба кишварҳо барои васеъ намудани номгуӣ молии содироти худ ёрӣ медиҳад. Афзоиши сифатии маҳсулоти нави содиротӣ махсусан барои кишварҳои нави соҳибхитӣ, ки таърихан асосан ашё содир менамуданд, муҳим аст.

Вақте ки сухан дар бораи СМХ (сармоягузориҳои мустақили хориҷӣ) меравад, пеш аз ҳама сармоягузориҳо дар назар дошта мешавад, ки ба корхонаҳои хориҷӣ гузошта шуда, ба сармоягузориҳои идоранамоиро аз болои онҳо таъмин менамояд. Ба СМХ бештар он сармояе дохил мешавад, ки ҳаҷми онҳо ба сармоягузориҳои идора намудани на камтар аз 20%-и сармояи оиномавии корхонаро таъмин менамояд. Ин таносуб дар ҳар кишвар гуногун аст, мисол, дар ИМА ҳиссаи СХ набояд аз 10% сармояи оиномавии корхона зиёд бошад. Босуръат афзоиш ёфтани ҳаҷми СМХ дар иқтисодиёти ҷаҳони муосир дар асоси маълумоти зерин дидан мумкин аст: соли 1980 он тақрибан 450 млрд. доллари ИМА-ро меод ин нишондиҳанда соли 1990 ба 1,7 трлн. доллари ИМА расид, яъне афзоиши чоркарата дар фосилаи як даҳсола ба амал омад. Соли 1998 ҳаҷми СМХ сармоягузориҳои мустақили хориҷӣ дар ҷаҳон ба 3,5 трлн. доллари ИМА. расид.

Таҳлили равандиҳои глобалии инвестиционӣ дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки баланд бардоштани фаъолнокии сармоя тариқи ҷалби СХ барои кишварҳои қабулқунанда ҳам оқибатҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ оварда метавонад. Нисбати ҚТ бартариҳои ҷалби СХ инҳо буда метавонанд:

1) заминагузориҳои намудан барои ҳамгирии иқтисоди миллии Тоҷикистон ба низоми хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ, ки барои рушди содирот тавассути баровардани маҳсулоти ватанӣ ва муштарак (бо ширкатҳои хориҷӣ) ба бозорҳои берунӣ шароит фароҳам меоварад. Афзоиши содирот имкон медиҳад, ки воридшавии ашёи хориҷӣ зиёд карда шавад, ки дар навбати худ метавонад тавозуни пардохт таъмин карда шавад, захираҳои тиллоӣ-асъорӣ зиёд карда шаванд, молҳо, ва воситаҳои меҳнат, ки дар ҚТ

истехсол намешаванд ё истехсоли онҳо бо ин ё он сабаб (иктисодӣ, экологӣ, технологӣ ва ғ.) мақсаднок нест ё номумкин аст харида шаванд;

2) иваз намудани воридоти ғайри мақсаднок;

3) фаъол гардонидани рақобат байни корхонаҳои миллӣ ва хориҷӣ (то лаҳзаи ноил шудан ба сатҳи самаранокии дуюмин);

4) тезонидани суръати барқароркунии иқтидори соҳаҳои асосӣ, аз қабилӣ гидроэнергетика, нақлиёт, алоқа ва ғ., ки рушди иқтисодиёти Тоҷикистонро дар ояндаи наздик муайян месозанд;

5) пурратар истифода бурдани иқтидори истехсоли ва зеҳнӣ;

6) азхудкунии захираҳои табиӣ қаблан истифоданашуда ва ба қадри кофӣ истифоданашаванда (ҳангоми рияҳои меъёрҳои экологӣ);

7) васеъ гардонидани базаи андозбандӣ, ки эҳтимол воридоти маблағҳои иловагиро ба қисми даромади ҷӣ буҷаи ҷумҳуриявӣ ва ҷӣ маҳаллӣ таъмин месозад ва дар навбати худ барои устувории иҷтимоии ҷомеа заминагузори менамояд;

8) баланд бардоштани дараҷаи бақортаъминкунии ва даромади аҳоли ва ба ҳамин васила беҳдошти неқӯаҳволии халқ.

Дар охир қайд кардани ҳастем, ки ҷалб ва истифодаи оқилонаи СХ яке аз самтҳои ҳамкории мутақобилан судманди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ мебошад. СХ ба рафти дигаргунсозии иқтисодии ҷумҳурӣ таъсири назаррас мерасонанд. Бинобар ин муҳим аст, ки оқибатҳои имконпазири мусбату манфии ҷалби сармоягузориҳо воқеъбинона баҳогузори шуда, сиёсати сармоягузори ба манфиатҳои ҶТ ва мардуми он ҷавобгӯй ва таъминкунандаи мақсадҳои ояндадори рушди миллӣ таҳия карда шаванд.

САРМОЯИ ХОРИҶӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ РУШДИ САНОАТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақш ва аҳамияти сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра мавриди назар қарор гирифтааст. Инчунин

сармоягузори хориҷӣ дар сатҳи макроиқтисод ва ҳам микроиқтисод дар мақола таҳлил гардидааст. Таҳлили равандҳои глобалии инвестисионӣ дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки баланд бардоштани ҷаҳонӣ сармоя тариқи ҷалби СХ барои кишварҳои қабулкунанда ҳам оқибатҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ оварда метавонад. Бартариҳои ҷалби СХ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақола оварда шудааст.

Калидвожаҳо: сармояи хориҷӣ, иқтисодиёти миллӣ, ҷойҳои нави корӣ, маблағҳои дарозмӯҳлат, истеҳсолот, сифат, рақобатпазирии маҳсулот, инфрасохтор, соҳибкорӣ, прогресси илми техникаӣ.

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ КАК ОСНОВА ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье всесторонне рассмотрены роль и значение иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан. В статье также анализируются иностранные инвестиции как на макроэкономическом, так и на микроэкономическом уровне. Анализ глобальных инвестиционных процессов в мире показывает, что повышение активности капитала за счет участия ШОС может иметь как положительные, так и отрицательные последствия для принимающих стран. В статье приведены преимущества привлечения СК в экономику Республики Таджикистан.

Ключевые слова: иностранный капитал, национальная экономика, новые рабочие места, долгосрочный капитал, производство, качество, конкурентоспособность продукции, инфраструктура, предпринимательство, прогресс технической науки.

FOREIGN INVESTMENT AS A BASIS FOR INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article fully discusses the role and importance of foreign investment in the economy of the Republic of Tajikistan. Foreign investment at both macroeconomic and microeconomic levels is also analyzed in the article. Foreign

investment at both macroeconomic and microeconomic levels is also analyzed in the article. Analysis of global investment processes in the world shows that increasing the activity of capital through the involvement of the SCO can have both positive and negative consequences for the host countries. The advantages of attracting SC to the economy of the Republic of Tajikistan are given in the article.

Keywords: foreign capital, national economy, new jobs, long-term capital, production, quality, product competitiveness, infrastructure, entrepreneurship, progress of technical science.

Адабиёт:

1. Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳифзи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, аз 29 декабри соли 2012, № 755
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри тиҷоратӣ» ш. Душанбе 18 июни соли 2008 №403
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ». ш. Душанбе, 28 феввали соли 2013, № 468
4. Вазъи иқтимоию иқтисодии ҶТ дар солҳои 2015-2020. Маълумотномаи фарми Кумитаи давлатии омили ҶТ, Душанбе, 2020.
5. Зоиров Р.Х. Иностранные инвестиции: проблемы привлечения в Таджикистан и международные стандарты защиты. -Душанбе; Дониш,

Шарофудинзода Садафи Сафомудин,
муаллими кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.: 938351274

САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ ХОРИЧӢИ КОРХОНАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар адабиётҳои иқтисодӣ якчанд нуқтаи назарӣ меъёри самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ вучуд дорад. Баъзе тадқиқотчиён дар назар доранд, ки меъёри самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ – ин сарфаи ҳадалимкони хароҷотҳои меҳнати ҷамъияти зарурӣ ва баландбардории ҳосилнокии меҳнат мебошад. Ҳамин тавр, Г.Л. Шагалов пешниҳод мекунад, ки меъёри самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ гуфта «сарфаи ҳадалимкони меҳнати зинда ва ҷамъиятӣ, ... яъне даромади софи ҳадалимкони дар назар доштан зарур аст. Миқдоран меъёри додашуда бо роҳи муқоисаи самараи маҷмӯӣ ва хароҷотҳои пулии баамалбарории ин ё он варианти фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ифода меёбад. Ба сифати самараи маҷмӯӣ одатан сарфаи хароҷотҳои меҳнати ҷамъиятӣ баромад мекунад, ки бо сабаби воридоти намудҳои мушаххаси маҳсулот ба вучуд меояд. Ба сифати хароҷотҳо бошад – хароҷотҳои, ки бо истехсол ва содироти маҳсулот алоқаманд аст. Муқоисаи ин меъёрҳо имкон медиҳад, ки то кадом андоза самараи умумии воридот аз хароҷотҳои пулии барои содирот зиёдтар аст, ошкор карда шавад»³⁹.

Дигар иқтисодчиён меъёри самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷиро бо харҷи пурратар қонеъ гардонидани талаботҳои аъзоёни ҷамъият алоқаманд мекунанд. Боз як нуқтаи назари дигар ҳаст, ки мувофиқи он «манфиатҳои, ки мамлакатҳо аз иштирок дар тақсими байналхалқии меҳнат ба даст меоранд, танҳо ба ҷалб ва ҳаракати захираҳо

---

³⁹ Шагалов Г.Л. Вопросы оценки экономической эффективности внешнеэкономических связей России / Г.Л. Шагалов // Внешнеэкономический бюллетень. - 2002. - №11. - С. 44.

баробар кардан мумкин нест. Оқибатҳои рушди фаъолияти иқтисодии хориҷиро дар шакли васеи таъсири онҳо ба тамоюлҳои умумии рушди истеҳсолот, нақши онҳо дар ҳавасмандкунии навкунии аппарати истеҳсоли ва сохторҳои хочагидорӣ таҳлил кардан зарур аст. Аз ин рӯ, самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо низоми нишондиҳандаҳо тавсиф меёбанд, ки онҳо дар сатҳҳои зерин муайян карда мешавад⁴⁰:

- дар сатҳи хочагии халқ – бо роҳи муқоисаи хароҷотҳо барои истеҳсол ва боркашонии молҳои содиротӣ ва хароҷотҳои берунитиҷоратӣ бо баҳодиҳии арзиши молҳои воридотӣ;

- дар сатҳи истеҳсолкунандагони молҳои содиротӣ – бо роҳи муқоисаи хароҷотҳо барои истеҳсоли молҳои содиротӣ бо нархҳои дохилии таъмини онҳо ба ташкилотҳои берунитиҷоратӣ;

- дар сатҳи ташкилотҳои берунитиҷоратӣ – бо роҳи муқоисаи пардохтҳои онҳо ба корхонаҳо барои таъмини молҳо, хароҷотҳои нақлиётӣ ва расмӣ бо даромади асъорӣ аз руи нархҳои сарҳадӣ;

- дар сатҳи корхонаҳо – истеъмолкунандагони молҳои воридотӣ – бо роҳи муқоисаи баҳодиҳии арзиши молҳои воридотӣ бо хароҷотҳои истеъмолкунандагон барои хариди молҳои воридотӣ;

- дар сатҳи ташкилотҳои берунитиҷоратии воридкунандагон – бо роҳи муқоисаи пардохтҳои асъорӣ барои молу хизматҳои воридотӣ бо назардошти хароҷотҳои нақлиётӣ ва расмӣ.

Ба фикри мо, омӯзиш ва коркарди нопурраи асосҳои назариявии муаммоҳои самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳо, як қатор саволҳоро ба миён меорад, ки ба онҳо бояд ҷавоб ёфт, ба монанди:

- дар зери самараи иқтисодӣ ва самаранокии иқтисодии содирот ва воридот барои корхонаҳо ҷӣ фаҳмида мешавад?

- чиро ҳамчун меъёри самаранокии иқтисодии содирот ва воридот ҳисобидан мумкин аст?

---

⁴⁰ Миролюбова Т.В. Совершенствование внешнеэкономической деятельности предприятий в условиях рыночной экономики: дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Т.В. Миролюбова. – Пермь, 1992. С. 60.

- дар зери харочотҳо барои истехсоли молҳои содиротӣ чиро бояд фаҳмид?

- ба харочотҳои пурраи корхона барои содироти молҳо чиро ҳамроҳ кардан зарур аст?

- харочотҳо барои воридоти молҳо чиро дар назар доранд?

- дар зери мафҳуми натиҷаҳои содироти корхона чиро бояд фаҳмид?

- чӣ тавр асъори хориҷиро ба асъори миллӣ ва баръакс асъори миллиро ба асъори хориҷӣ ҳисоб кардан мумкин аст?

Ҳангоми содирот ва воридоти молҳо корхона метавонад ҳам самараи иқтисодии бевосита (беҳтар шудани натиҷаҳои молиявии корхона) ва ҳам самараи иқтисодии бавосита (паст шудани харочотҳои истехсолот, азхудкунии технологияи нав, зиёдшавии ҳаҷми истехсолот) ба даст орад. Ба ибораи дигар, самараи иқтисодии бевосита ва бавоситаи фаъолияти иқтисодии хориҷиро ҷудо кардан мумкин аст. Аз ин ҷо бар меояд, ки ҳамаи натиҷаҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки ба инкишофи корхона мусоидат мекунанд, аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ҳисобидан мумкин аст. Аз ин рӯ, самараи мусбии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ метавонад барои баҳодихӣ самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхона ҳамчун асос баромад кунад, самараи максималии он бошад – ҳамчун меъёри самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ истифода карда шавад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити муосир доираи фаъолияти корхонаҳои саноатии ватанӣ бо хусусияти давраи гузариши иқтисодиёти давлат муайян карда мешавад. Дар иқтисодиёти давлат ҳарчанд инфрасохтори бозории муайян, асосҳои муҳити меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва иқлими соҳибкорӣ ташкил карда шуда бошад ҳам, бо сабабҳои техникӣ-иқтисодӣ, аъсорию молиявӣ, иҷтимоию сиёсӣ ва дигар сабабҳои зиёд унсурҳои бозор ҳоло наметавонанд амалӣ гардонда шаванд. Инчунин муҳити байналхалқии берунаи фаъолияти корхонаҳои саноатии ватанӣ низ

тадричан тағйир ёфт. Ба ақидаи мо ин муҳит бо хусусиятҳои зерин тавсиф меёбад:

- тағйир ёфтани вазъи сиёсии мамлакат, ки дар бисёр ҳолат иқлими соҳибқори байналхалқиро барои корхонаҳои миллӣ мураккаб мекунад;

- тадричан мураккаб шудани рақобати байналхалқӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, аз он ҷумла фаъолияти гурӯҳҳои интегратсионии иқтисодии пурқувват, ба монанди Иттиҳоди Аврупо, НАФТА, АТЭС, ки имкониятҳои ИДМ бо имкониятҳои онҳо баробар шуда наметавонанд, ва дастгирии васеи давлатии ширкатҳои ғарбӣ, ки чунин дастгириро корхонаҳои ватанӣ надоранд;

- имконоти маҳдуди захираҳои аксарияти корхонаҳои саноатии ватанӣ барои васеъкунии фаъолият дар бозори берунӣ, инчунин надонистани таҷрибаи ҷаҳонӣ ва самаранок истифода карда натавонистани механизми бозорӣ дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;

- дараҷаи баланди фаъолнокии ширкатҳои хориҷӣ дар бозори дохилии Тоҷикистон.

Ҳамаи ин ба баландбардории самаранокии иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои саноатии ватанӣ монеа мегарданд.

Бо вучуди ин, дар натиҷаи баамалбарории ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон барои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ шароитҳои нав фароҳам оварда шуда истодааст. Ҳамаи корхонаҳо ва ташкилотҳо ҳуқуқи мустақилона дар дохили кишвар фаъолият кардан ва ҳуқуқи озодона ба бозори беруна баромаданро пайдо карданд. Корхонаҳо мустақилона шакли ташкилию ҳуқуқии худро муайян мекунанд, доираи фаъолият, мақсад, шаклҳо ва усулҳои баамалбарории фаъолияти иқтисодии хориҷиро интихоб менамоянд.

Ҳамин тавр, фароҳам овардани мустақилияти ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ба корхонаҳои саноатӣ шароит фароҳам овард, ки:

- имкониятҳои корхона самаранок истифода карда шаванд;

- масъалаҳои истеҳсолию иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва иҷтимоии

- аз фаъолияти корхона фавран ва бо боздеҳи баланд ҳалли худро ёбанд;

- фаъолияти мустақилонаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ манфиатҳои иловагӣ ва афзалиятҳо ба даст оранд.

Тадқиқотҳо тасдиқ мекунанд, ки дар мамлакат ташаккули иқтисоди бозории муосир ҳоло ҳам ақиб монда истодааст. Кӯшиши зудтар фоида ба даст овардан, истифодаи усулҳои муборизаи рақобати ноодилона, амалҳои ғайриқонунӣ ҳоло ҳам дар таҷрибаи фаъолияти корхонаҳо боқӣ мондааст ва таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамаи ин ҳолатҳо ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноатии ба содиротнигаронидашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири қалон мерасонанд. Зеро корхонаҳои саноатӣ дар баробари звенои асосии иқтисодӣ будан боз субъекти мустақили фаъолияти иқтисодии берунмарзии мамлакат ба ҳисоб меравад.

Аммо чунин нақш пайдо кардани корхонаҳо пайдоиши вазифаҳо ва ухдадорҳои нави корхонаҳоро дар назар дорад ва таваккалҳои навро ба вучуд меорад. Корхона ухдадор аст, ки мустақилона сиёсати фурӯш, таъминоти моддӣ-техникӣ, асъорию молиявӣ, нархӣ ва молӣ, барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва кадриро ташаккул диҳад ва мувофиқан таваккали муфлисшавӣ нисбатан баланд мешавад. Албатта, дар натиҷа метавонад дастгирии давлатии зарурӣ ва кӯшишҳои худӣ корхонаҳо бо роҳи барпо кардани иттиҳодияҳо, ассотсиатсияҳо ва ғайраҳо нисбатан паст карда шавад. Ҳангоми ба бозори беруна баромадан корхонаҳо одатан, ба се стратегияи асосӣ такя мекунанд, ки ҳар як стратегия на танҳо бо харочотҳо ва таваккали баланд, балки ҳам бо дараҷаи қатъии назорат ва бузургии даромаднокии зиёд алоқаманд аст. Содирот яке аз тарзҳои дастрасӣ ба бозори беруна баромадан ба ҳисоб меравад ва дар ташкили корхона тағйиротҳои камтаринро талаб мекунад. Шакли аз хама

мураккаби фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ин кооператсияи байналмилалӣ мебошад, ки пурра ба истифода кардани афзалиятҳои тақсимоии байналмилалӣ меҳнат имкон медиҳад. Таъмини рақобатпазирӣ, баландбардории самаранокии истифодаи иқтисодии корхонаҳои саноатии ватанӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ ба хоҷагии ҷаҳонӣ шартӣ асосӣ мебошад.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки корхонаҳои саноатии ватанӣ дар ҷорҷӯбаи ҷараёни ҳамгироии байналмилалӣ қарор доранд ва солҳои охир баъзе пешравиҳо дар ин самт ба ҷашм мерасанд. Ҳамаи ин тағйиротҳои ҳамкориҳои истеҳсолии сармоягузориҳои мамлакатҳои гуногун дар мафҳуми «нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ» инъикос меёбанд. Ин мафҳум ҷараёни идоракунии стратегияи рушди рақобатпазирӣ корхона ва нерӯи истеҳсолии корхонаро пурратар инъикос мекунад. Мақсади асосии баҳодихӣ ва таҳлили нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ – на танҳо тасдиқи маҳорати пеш бурдани фаъолияти содиротию воридотӣ, балки ҳам дар тақсимоии байналхалқии меҳнат иштирокчиҳои комилҳуқуқ шудан, дар ҳамин асос маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол кардан, самтҳои афзалиятноки рақобатпазирро тараққӣ додан мебошад.

Ба ақидаи мо, нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ – ин қобилияти корхона барои истеҳсол намудани маҳсулоти рақобатпазир, ба вучуд овардан ва мустаҳкам намудани афзалиятҳои рақобатӣ, ва дар ҳамин асос, дар шаклҳои гуногуни ҳамкориҳои байналхалқӣ самаранок иштирок кардан мебошад. Пас, дараҷаи истифодаи нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз бисёр ҷиҳат вазъияти рақобатии корхонаро муайян мекунад.

Баҳодихии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ нишон медиҳад, ки дараҷаи истифодаи нерӯи фаъолияти иқтисодии хориҷиро бо ёрии нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муайян кардан мумкин аст.

Барои корхона, пеш аз ҳама, дар баробари баҳодихии самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, содирот, боз ошкоркунии роҳҳои

баландбардории самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва истифодаи фаъоли онҳо, назорати динамикаи самаранокӣ, бартарафкунии амалиётҳои ғайрисамаранок аҳамияти калон дорад.

Корхонаҳо-содиркунандагон, бешубҳа, дар баҳодихии самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ эҳтиёҷ доранд. Асоси самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои саноатиро беҳтаркунии чараёнҳои корӣ ва амалиётҳои, ки фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз онҳо таркиб ёфтааст, ташкил медиҳад. Пас, захираҳои асосии самаранокӣ дар зерсохторҳои корхона, ки дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ширкат меварзанд, ниҳон аст. Инчунин самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз алоқаҳои корӣ бо таъминкунандагон ва мизочон вобастагӣ дорад.

Барои баландбардории рақобатпазирии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба корхонаҳо низоми ахбороти берунитиҷоратӣ бо истифода аз захираҳо ва имкониятҳои палатаи савдо ва саноат, иттиҳодияи соҳибкорон, кумитаи гумрук, мақомотҳои идоракунии маҳаллӣ ва ғайраҳо зарур аст. Низоми ахбороти берунитиҷоратӣ бояд корхонаҳоро бо ахбороти вазъи бозории зарурӣ тамин намояд.

Ба фикри мо, фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бояд ба иҷрогардонии амалиётҳои содиротию воридотӣ бо харочотҳои камтарин, тараққиёти содирот ва беҳтаргардонии сохтори он, азнавтаҷҳизонидани истехсолот ва устуворгардонии базаи содиротӣ, инчунин инкишофи шаклҳои нави алоқаҳои берунӣ равона карда шавад. Аз ҳамин сабаб баҳодихии рақобатпазирии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аҳамияти муҳим дорад.

МЕХАНИЗМИ БАЛАНДБАРДОРНИИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИИ КОРХОНАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола якчанд нуқтаи назарӣ меъёри самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз назари баъзе муҳаққиқони соҳаи иқтисод оварда шудааст. Баъзе тадқиқотчиён дар назар доранд, ки меъёри самаранокии

фаъолияти иқтисодии хориҷӣ – ин сарфаи ҳадалимкони харочотҳои меҳнати ҷамъияти зарурӣ ва баландбардории ҳосилнокии меҳнат мебошад. Омӯзиш ва коркарди нопурраи асосҳои назариявии муаммоҳои самаранокии фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳо, як қатор саволхоро ба миён меорад, ки аз нуқтаи назари муаллиф пешниҳод карда шудааст.

Ҳангоми ба бозори беруна баромадан корхонаҳо одатан, ба се стратегияи асосӣ тақсим мекунанд, ки ҳар як стратегия на танҳо бо харочотҳо ва таваккали баланд, балки ҳам бо дараҷаи баланди назорат ва бузургии даромаднокии баланд алоқаманд аст, ки дар мақола таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: Фаъолияти иқтисодии хориҷии корхона, рақобатпазирӣ, устуворгардонӣ, содирот, воридот, самаранокӣ, корхонаҳои саноатӣ, истеҳсолот, маркетинг, корхонаҳои саноатӣ.

МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлены несколько точек зрения на эффективность внешнеэкономической деятельности с точки зрения некоторых исследователей-экономистов. Некоторые исследователи полагают, что мерилем эффективности внешнеэкономической деятельности является экономия необходимых государственных затрат труда и повышение производительности труда. Изучение и неполная проработка теоретических основ проблем эффективности внешнеэкономической деятельности предприятий ставит ряд вопросов, которые представлены с точки зрения автора.

При выходе на внешний рынок компании обычно опираются на три основные стратегии, каждая из которых связана не только с высокими издержками и рисками, но также с высоким уровнем контроля и высокой рентабельностью, что анализируется в статье.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность предприятия, конкурентоспособность, стабилизация, экспорт, импорт, эффективность, промышленные предприятия, производство, сбыт, промышленные предприятия.

THE MECHANISM OF INCREASING THE EFFICIENCY OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents several points of view on the efficiency of foreign economic activity from the point of view of some economic researchers. Some researchers believe that the measure of the efficiency of foreign economic activity is the saving of necessary public labor costs and the increase of labor productivity. Studying and incomplete processing of the theoretical foundations of problems of the efficiency of foreign economic activity of enterprises raises a number of questions, which are presented from the author's point of view.

When entering the foreign market, companies usually rely on three main strategies, each of which is associated not only with high costs and risks, but also with a high level of control and high profitability, which is analyzed in the article.

Keywords: Foreign economic activity of the enterprise, competitiveness, stabilization, export, import, efficiency, industrial enterprises, production, marketing, industrial enterprises.

Адабиёт:

1. Шагалов Г.Л. Вопросы оценки экономической эффективности внешнеэкономических связей России / Г.Л. Шагалов // Внешнеэкономический бюллетень. - 2002. - №11. - С. 44.

2. Мирюлюбова Т.В. Совершенствование внешнеэкономической деятельности предприятий в условиях рыночной экономики: дис. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Т.В. Мирюлюбова. - Пермь, 1992. С. 60.

3. Фаррухи Р. Развитие внешнеэкономической деятельности и конкурентоспособности промышленных предприятий (на примере легкой промышленности Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Р. Фаррухи. -Душанбе, 2011. С. 53.

4. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.

5. Комилов С.Ҷ. Иқтисоди корхона. Китоби дарсӣ / С.Ҷ. Комилов, Т.Д. Низомова, У. Давлатзод. – Душанбе: 2015. - 637с.

Мусоева Муъмина Ширинкуловна,
ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.:989014242

ЗАРУРИЯТИ ГУЗАРОНИДАНИ ТАҲЛИЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Зарурати таҳлили ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ) дар шароити муносибатҳои бозорӣ аз талаботи тичорат ба баҳодихии фаъолият ва ёрӣ дар сустҷӯи посух бар он саволе бармеояд, ки фаъолияти хоҷагидорӣ чӣ гуна мебояд бурда шавад, то самараи беш ба даст ояд. Нишондиҳандаҳои чун масъулият ва салоҳияти роҳбарият, ҳисоботҳои босифатона тартибдодашуда, тавоноии саривақт ҳисобӣ намудан бо қарзҳои гирифта вазъи молиявии ширкатро тавсиф медиҳанд.

Ҳисоботи молиявӣ ба роҳбарияти ширкат имконият медиҳад, ки ақидаи худро оид ба самаранокии истифодабарии сарватҳои молиявӣ, таносуби онҳо (худӣ, қарзӣ), вазъи ҳисобикуниҳо бо шарикони қарбӣ бунёд намоянд.

Ахбор оид ба фаъолияти ширкат, обрӯ ва мартабаи он дар бозор дар беҳгардонии вазъи молиявӣ нақши муҳим мебозад. Ҳар як субъекти хоҷагидорӣ ба пешрафти бомуваффақияти қарбҳои худ ҳавасмандбуда водор аст, ки натиҷаҳои таҳлили молиявии гузаронидаро ҳангоми тарҳкашии фаъолияти хоҷагидорӣ худ ба қарб барад. Дар ин маврид боэътимодии ҳулосаҳо аз натиҷаҳои таҳлил аз сифати ҳисоботи чун манбаи ахбории таҳлил истифодашаванда вобаста аст. Бо вучуди ин таҳлили молиявии баҷоовардашуда наметавонад, ки дар ҳама ҳолатҳои хоҷагидорӣ қарбҳои беҳгардонии вазъият дастури ягонае диҳад, вале ба қарб ҳол имконият медиҳад, то ба саволи гузошташуда посух дарёфт қарда шавад.

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ ба қарб овардани таҳлили ҳисоботи молиявӣ қарбҳои роҳбарон, соҳибмулкони, шарикони тичоратии ширкатҳо ва мақомоти давлатии танзим ва назораткунандаи фаъолияти соҳибқарбӣ басо

муҳим гардидааст. Ахбори дар ҳисоботи молиявӣ пешкашшаванда асоси қабули қарорҳои идоракунӣ дар фаъолияти амалиётӣ, инвестиционӣ ва молиявӣ ширкат мебошад. Вай имконият медиҳад, ки тавоноӣ ширкат барои бунёдкунии воситаҳои пулӣ, овардани фоида ва фаъолияти босубот баҳо дода шавад. Ҳисоботи молиявӣ бо пешниҳодкунии ахбори қиёсии солҳои пешин ба баҳодиҳии воқеъбинонаи вазъи молиявӣ ширкат мусоидат мекунад.

Мақсади таҳлили ҳисоботи молиявӣ корхона расидан ба як қатор ҳалли масъалаҳои таҳлилий мебошад, ки онҳоро дар шакли умумӣ ба тариқи зайл таҳия кардан мумкин аст:

- баҳодиҳӣ ба вазъи молумулкии корхона;
- баҳодиҳии устувории молиявӣ корхона;
- баҳогузори ба пардохтпазирӣ ва бозоргирии корхона;
- иҷроиши ташаккулёбии таҳлили натиҷаҳои молиявӣ корхона;
- банақшагирӣ, тақсим ва истифодаи фоидаи корхона;
- ҳисобкунӣ ва банақшагирии нишондиҳандаҳои фаъолият (гардиш, гирдгардиш ва даромадноқӣ) -и корхона;
- баҳогузори ҳамаҷонибаи вазъи молиявӣ корхона;
- пешниҳод ва тавсияҳои умумӣ оид ба баланднамоии натиҷаҳои молиявӣ ва беҳтар намудани вазъи молиявӣ корхона;
- пешгӯинамоии натиҷаҳои молиявӣ ва вазъи молиявӣ корхона.

Гузaronидани таҳлили молиявӣ асосан аз принципҳои зерин иборат мебошад:

- зарурияти тартиби аниқӣ барномаи таҳлилий, ки коркарди тарҳҳои ҷадвалҳои таҳлилий ва алгоритмҳои ҳисобкунии нишондиҳандаҳои асосии онро дар бар мегирад;
- схемаи таҳлил бояд тибқи принципи "аз умумӣ ба том", ба ибораи дигар, аввал тавсифи умумии хусусиятҳои объекти таҳлилшаванда ва сипас қисмҳои алоҳидаи онро таҳлил намудан;

- зарурати таҳлили амиқи ҳама гуна нишондиҳандаҳои меъёрӣ ё нақшавӣ корхона;

- асосноккунии истифодаи маҷмӯи меъёрҳои баҳодихҳои сифатӣ ва миқдорӣ.

Таҳлили молиявӣ имкони пешниҳоди ҳамаи ахборотро оид ба фаъолияти корхона дар намуди ҳисоботи молиявӣ дорад. Бартариаш дар он аст, ки онҳо ахборотро оид ба вазъи молиявии корхона дар як давраи муайяни вақт ва натиҷаҳои давраи гузаштаи бадастомадаро метавонанд, барои пешгуи даромадҳои давраҳои оянда, дивидендҳо ва ҳаҷми гардиши пули нақд истифода намоянд.

Дар амалияи хочагидорӣ шаклҳои гуногуни гузаронидани таҳлили молиявии корхона истифода мешавад.

Таҳлили ҳисоботи молиявии корхонаи истеҳсолиро ба таври мисол дида мебароем. Шаклҳои гуногуни таҳлили ҳисоботи молиявӣ имконпазир аст. Мо ҳисоботи фоида ва зараро истифода менамоем (дар зер нишон дода шудааст) ва барои омӯختан ки чӣ гуна таҳлили уфуқии сесоларо омода кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1.

Намунаи таҳлили ҳисоботи молиявии мутлақ.

Муқоисаи ҳисобот оид ба фоида ва зарар бо сомонӣ

	2019	2020	2021
Даромад	100 000	108 000	120 000
Арзиши аслии фурӯш	- 78 000	- 82 000	- 90 000
Ҳаҷми фоида	22 000	26 000	30 000
Харочоти амалиётӣ	- 17 500	- 19 400	- 21 600
Фоидаи амалиётӣ	4 500	6 600	8 400

Дар ин равиш ба таҳлили уфуқӣ, соли асосӣ таъин карда мешавад ва маблағи ҳар як моддаи ҳисоботи молиявӣ дар солҳои минбаъда ба фоизи маблағи соли асосӣ табдил дода мешавад. Фарз кардем, ки соли 2019 соли

асосист, даромадҳо барои солҳои 2020 ва 2021 108% ва 120% -и соли базавиро ташкил доданд.

Ҳамин тавр рақамҳои таҳлили барои элементҳои боқимондаи ҳисобот оид ба фоида ва зарар, ки дар зер нишон дода шудаанд, гузаронида мешаванд.

Ҷадвали 2.

Намунаи таҳлили ҳисоботи молиявӣ амудӣ бо сомонӣ

	2019		2020		2021	
Даромад	100 000	100%	108 000	108%	120 000	120%
Арзиши аслии фурӯш	- 78 000	100%	- 82 000	105%	- 90 000	115%
Ҳаҷми фоида	22 000	100%	26 000	118%	30 000	136%
Харочотҳои амалиётӣ	- 17 500	100%	- 19 400	111%	- 21 600	123%
Фоидай амалиётӣ	4 500	100%	6 600	147%	8 400	187%

Баъзе тамоюлҳои ҷолибро аз ин таҳлили фаврии ҳисоботи молиявӣ гирифтани мумкин аст. Маблағҳо ва фоизҳо бо сомонӣ барои ҳар як моддаи ҳисоботи молиявӣ сол аз сол зиёд мешуданд, аммо тамоюл барои ҳар як модда гуногун буд.

Ҳамин тавр, аз натиҷаи таҳлили ҳисоботи молиявӣ чиҳатҳои муҳими фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ корхона рӯшан шуда аз муваффақиятҳо ё хавфи муфлисшавӣ дарак медиҳанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ дар сиёсати молиявӣ субъектҳои хоҷагидорӣ ҳисоботи молиявӣ мавқеи намоёнро ишғол менамоянд. Мақсади ҳар як муассисаи ҳуқуқӣ- ин дар ҷамъбасти фаъолияти солона ба даст овардани натиҷаҳои мусбӣ молиявӣ мебошад. Аз ин рӯ, ташкил ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ дар тамоми соҳаҳо амалӣ сари вақт ва зарур мебошанд.

**ЗАРУРИЯТИ ГУЗАРОНИДАНИ ТАҲЛИЛИ ҲИСОБОТИ
МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР**

Дар мақола зарурияти гузаронидани таҳлили молиявӣ корхона дар шароити иқтисоди бозорӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки он

имкон медиҳад корхона дар фаъолияти худ роҳи оптималии рушдро интихоб кунад. Корхона бо гузаронидани таҳлили молиявӣ ба таҳкими вазъи молиявӣ худ мусоидат менамояд. Барои ин таҳлили ҳисоботи молиявӣ гузаронидан лозим аст.

Калидвожаҳо: таҳлили молиявӣ, таҳлили ҳисоботи молиявӣ, иқтисоди бозорӣ, баҳодиҳи ба вазъи молиявӣ корхона.

НЕОБХОДИМОСТЬ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ТЕКУЩИХ УСЛОВИЯХ

В статье исследуется необходимость финансового анализа предприятия в рыночной экономике, который позволяет компании выбрать оптимальный путь развития в своей деятельности. Компания проводит финансовый анализ для укрепления своего финансового положения. Это требует анализа финансовой отчетности.

Ключевые слова: финансовый анализ, анализ финансовой отчетности, рыночная экономика, оценка финансового состояния предприятия.

THE NEED FOR ANALYSIS OF FINANCIAL STATEMENTS IN CURRENT CONDITIONS

The article examines the need for financial analysis of an enterprise in a market economy, which allows the company to choose the optimal path of development in its activities. The company conducts financial analysis to strengthen its financial position. This requires an analysis of the financial statements.

Key words: financial analysis, analysis of financial statements, market economy, assessment of the financial condition of an enterprise.

Адабиёт:

1. Барфиев Қ. Х. Таҳлили иқтисодӣ Душанбе, Ирфон-2019с. 400саҳ.
2. Бархатов А.П. Международные стандарты учета и финансовой отчетности. Учебник. – М.: Дашков и К, 2012. – 484 с.

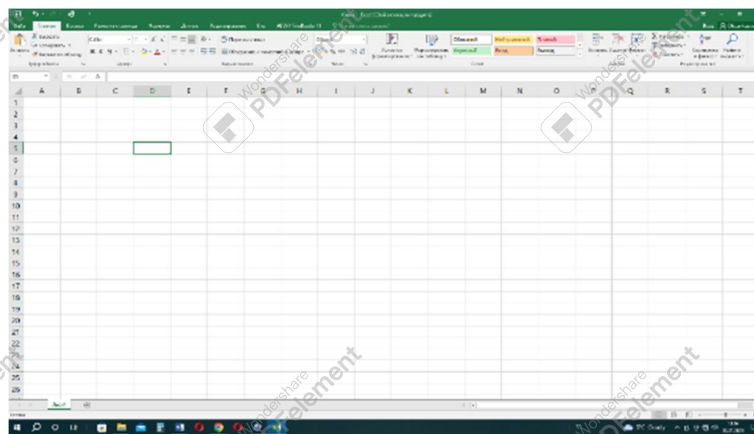
Эшонкулов Алишер Алиглович,
муаллими калон, мудири кафедраи иттилоотӣ
ва иқтисодии ДДСТДТ. Тел.: 935813704

Самеева Рамзия Партовиевна,
ассистенти кафедраи иттилоотӣ
ва иқтисодии ДДСТДТ. Тел.: 800004498

ИСТИФОДА НАМУДАНИ ФОРМУЛАҲОИ МАТЕМАТИКӢ ДАР БАРНОМАИ EXCEL (ДАР МИСОЛИ ТРАСКРИПТ)

Математика ҳамчун илм ва ифодакунандаи ҳисобу шумор дар замони муосир бо дигар илмҳо алоқамандии зич дорад. Асосан, баъди оне, ки дар Аврупо таҳаввулоти ҷомеаи саноатӣ ба миён омад, қисмҳои фундаменталии математика дар соҳаи технология зина ба зина тадбиқ гардиданд. Масалан дохил намудани амалҳои арифметикӣ дар МЭХ, пайдарпай $(1,2,3,4,5,\dots,\infty)$, ҳисоб, барномасозӣ, тадбиқи технологияи иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва чудо шудани шоҳаҳои алоҳидаи илмҳо аз ҷумла илми математика низ ба он оварда расонид, ки илми муосири назарияи ададҳо-хеле олий ва илми мураккаб мебошад. [1, сах 3]. Ин пеш аз ҳама арифметика, омӯзиши ҳосиятҳои адад ва алгебра ҳамчун пайвастанандаи ададҳо, ҳосиятҳо ва табдилдиҳии он бо муодилаҳо мебошад.

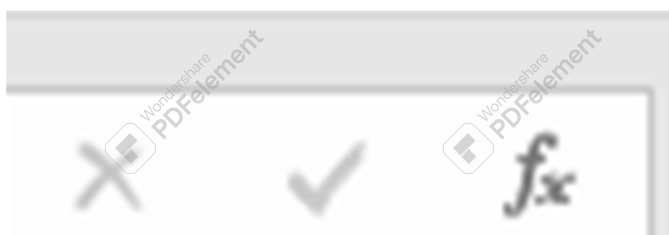
Барномаи амалии оффисии Microsoft Excel яке аз барномаҳои асосии компютерӣ мебошад, ки барои ҳисобу шумор намудани миқдори ададҳои калон, формулаҳои математикӣ, маълумотҳои васеи оморӣ, инчунин ҳисоботҳои мураккаби молиявӣ дар алоқамандӣ бо дигар барномаҳои автоматизатсияшуда истифода мешавад.

Расми 1. Равзанаи асосии барномаи оффисии Mir. Excel

Дар барнома сатрҳои асосӣ (главный панель) менюҳои асосӣ, зерменюҳо ва дигар асбобҳои стандартии ёрирасон мавҷуд мебошад. Барномаи Excel дорои имкониятҳои зиёди ҳисоботӣ, оморӣ, татбиқи формулаҳои математикӣ ифода намудани он дар шакли диаграмма, шаклҳои геометрӣ ва истифодаи сатри формула барои автоматизатсия кардани амалҳои математикӣ истифода мешавад.

Яъне асоси корҳои ҳисоботӣ ва ташкил намудани ҷадвалҳои мураккаб дар ячейка (буриши сатр бо сутун) бо амали арифметикии “=” ва дигар амалҳо, инчунин амалҳои мантиқӣ, матнӣ, баҳисобгирӣ ва баҳусус татбиқи технологияи иттилоотӣ дар раванди низомӣ кредитии таҳсилот мебошад.

Мақолаи мазкур низ ба он бахшида мешавад, ки истифодаи барномаҳои компютерӣ аз ҷумла Mir. Excel дар низоми таҳсилоти кредитӣ қуллаи ва мутобиқ ба замони муосир аст. Масалан, дар сатри

барномавии компютерӣ фарқ мекунад. Яке аз сатрҳои асосии дигаре, ки дар барномаи Microsoft Excel аз дигар барномаҳои амалии Майкрософт Оффис фарқкунанда мебошад, ин сатри ҳолат (строка состояния) чой дорад, ки аз зерменӯҳои ҷамъии ячейкаҳо (СУММ) қимати миёна (СРЕДЗНАЧ) қиммати калонтарин (max), қиммати хурдтарин (min) ва дигар объектҳои зербарномаҳо иборат мебошад. Расми 4.

Расми 4. Равзанаи сатри ҳолат бо компонентҳои асосӣ

Транскрипт дар низоми таҳсилоти кредитӣ натиҷаи нимсолави ё солони раванди таҳсили донишҷӯ ба ҳисоб меравад, ки дар он фанҳои аз худкардашуда ва натиҷаи ҷамбастии ин фанҳо вобаста ба нимсола ё соли таҳсил дарҷ мегардад.

Чунин ҳуҷҷатҳои матнӣ дар барномаи Microsoft Excel ба компонентҳо ба тарзи худкоркардашуда тартиб додан мешавад. Намуди умумии транскрипт чунин аст: Расми 5.

Ранги нишондиҳандаи таърифи	Номи фан	ҲОЛ	Эквивалент	Эквивалент ба рақам	Эквивалент ба ҳаҷми кредит	Миллати кредит	Налиқ
12	Технологияи информатсионӣ	82	В	3,0	4(хуб)	6	2
14	Тарзи нақш тоҷик	91	А	3,67	5(аҷло)	4	2
14	Забони русӣ	86	В+	3,33	4(хуб)	4	2
13	Забони HTML	86	В+	3,33	4(хуб)	2	2
16	Тарзи санъат	78	В-	2,67	4(хуб)	2	2
17	Материалии нақш	82	В+	3,33	4(хуб)	4	2
18	Каллиграфия	69	С	2,0	3(заъиф)	3	2
19	Филлиҳои ранг	69	С	2,0	3(заъиф)	3	2
20	Забони тоҷикӣ	76	В-	2,67	4(хуб)	4	2
21							
22	Ҳаҷми миллати кредитҳо					0,0	
23	ГР			2,9			
24	Забони HTML	89	В+	3,33	4(хуб)	4	2
25	Каллиграфия ва филлиҳои ранг	84	В	3,0	4(хуб)	4	2
26	Системаи оператсионӣ	86	В+	3,33	4(хуб)	1	2
27	Сотсиология	89	В+	3,33	4(хуб)	2	2
28	Тарзи санъат	73	С-	2,33	3(заъиф)	2	2
29	Тарзи ҷамъии	80	В	3,0	4(хуб)	3	2

Расми 5. Шакли умумии транскрипт дар низоми таҳсилоти кредитӣ

Қайд менамоем, ки дар барномаи *Microsoft Excel* ситемаи Буленӣ, яъне амалҳои мантиқӣ бо истифода аз системаи дӯй (0 ва 1) истифодашаванда буда, бо операторҳои сикли (если, или [агар ё ки]) ва амалҳои мантиқии инкор ($\neg$), конъюнксия ($\wedge$), дизъюнксия ($\vee$), импликация ва эквивалентсия низ вобастагӣ доранд. Асосан, дар тартиб додани транскрипт формулаи намунавии зерин барои пайдо шудани компонентҳои алоҳидаи он, яъне хол, эквиваленти ҳуруфӣ, эквиваленти рақамӣ, баҳои анъанавӣ ва ғайра мебошад. Оператор ё амали мантиқии (если)=[ё ки] яке аз операторҳои муҳими забонҳои барномасозӣ низ ҳисобида мешавад, ки қариб дар ҳамаи забонҳои барномасозӣ имконияти сикли ва конструкуравиро ба вуҷуд меорад.

Қайд: Масалан барои пайдо шудани холи 82, эквиваленти ҳарфӣ он “В”, эквиваленти рақамии он 3,0 ва ифодаи анъанавии 4 (хуб) формулаи зерин истифода шудааст.

Намунаи формула:

82	В	3,0	4 (хуб)
----	---	-----	---------

=ЕСЛИ(С12<45;"F";ЕСЛИ(С12<50;"Fх";ЕСЛИ(С12<55;"D";ЕСЛИ(С12<60;"D+";ЕСЛИ(С12<65;"С-";ЕСЛИ(С12<70;"С";ЕСЛИ(С12<75;"С+";ЕСЛИ(С12<80;"В-";ЕСЛИ(С12<85;"В";ЕСЛИ(С12<90;"В+";ЕСЛИ(С12<95;"А-";ЕСЛИ(С12<100;"А";ЕСЛИ(С12=100;"А")))))))))))) (1)

Қавсҳо ҳам дар забонҳои барномасозӣ ва ҳам барномаҳои сохташудаи *Excel* нақши муҳим мебозанд.

Дар хотима қайд кардан зарур аст, ки дар низоми таҳсилоти фосилавӣ ва низоми кредитии таҳсилот истифодаи мақсадноки барномаҳои амалии оффисӣ талаби замон буда, аз ҷумла барномаи ҳисоботии *Microsoft Excel* барои сохтани диаграммаҳо ва натиҷаҳои гуногуни мураккаби математикӣ, оморҳои ададӣ ниҳоят зиёд ва пайвасти барномаҳои таҳсилоти фосилавӣ ва захираҳои мавҷудаи таҳрири формулавии математикӣ татбиқ мегардад.

ИСТИФОДА НАМУДАНИ ФОРМУЛАҲОИ МАТЕМАТИКӢ ДАР БАРНОМАИ EXCEL (ДАР МИСОЛИ ТРАСКРИПТ)

Дар мақола баъзе хусусиятҳои истифодаи формулаҳои математикӣ ва операторҳои менюи асосии гузоштани функция оварда шудааст. Инчунин бо раванҳои меню ва истифодаи зерменюҳо аз сатрҳои стандартии барномаи Excel ҳангоми тадбиқи формула дар ҳисоб намудани транскрипт барои низоми таҳсилоти кредитӣ шарҳ дода шудааст.

Калидвожаҳо: нишонаи гузоштани формула (функция), операторҳои мантиқӣ, истифодаи ададҳои калон дар барномаи Excel, автоматизатсия, операторҳои сикли.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ФОРМУЛ В ПРОГРАММЕ EXCEL (НА ПРИМЕРЕ ТРАНСКРИПТА)

В статье представлены некоторые особенности использования математических формул и операторов главного меню настройки функции. Также поясняется наличие окон меню и использование подменю из стандартных строк программы Excel при применении формулы при расчете транскрипта для кредитной системы образования.

Ключевые слова: индикатор формулы (функции), логические операторы, использование больших чисел в Excel, автоматизация, операторы цикла.

USE OF MATHEMATICAL FORMULAS AND THE EXCEL PROGRAM (TRANSCRIPT)

The article presents some features of using mathematical formulas and operators of the main menu setting function. It also explains the presence of menu windows and the use of submenus from standard lines of the Excel program when applying the formula when calculating the transcript for the educational credit system.

Key words: indicator formulas (functions), logical operators, use of large numbers in Excel, automation, cycle operators.

Адабиёт:

1. Г.Н. Берман. Счёт и число, Москва 1948, 40стр.
2. Дубина А.Г., Орлова С.С., Шубина И.Ю., Хромов А.В. Excel для экономистов и менеджеров. - СПб. Питер, 2004. - 295 с.3
3. Қосимов И.Л., Зиёев Ш.Ш. Асосҳои информатика ва технологияҳои компютерӣ “Эр-граф”, 2018.-228с.
4. Дубина А.Г., Орлова С.С., Шубина И.Ю., Хромов А.В. Excel для экономистов и менеджеров. - СПб. Питер, 2004. - 295 с.
5. Дубина А.Г., Орлова С.С., Шубина И.Ю., Хромов А.В. Excel для экономистов и менеджеров. - СПб. Питер, 2004. - 295 с.

Сафаров Ширинбек Рустамович,
муаллими кафедраи технологияи иттилоотӣ
ва иқтисоди ДДСТДТ. Тел.: 903551125

САРМОЯГУЗОРӢ БА МОЛИКИЯТИ ЗЕХӢИ ОМИЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛӢБИИ ЗАХИРАҲОИ МЕХНАТӢ

Дар ҷаҳони муосир сармояи инсонӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти миллӣ маҳсуб мешавад. Нигоҳи иқтисодӣ ба инсон ва фаъолияти самараноки ӯ, ки дар доираи ғояи сармояи инсонӣ амалӣ мешавад, дар иқтисодиёти бозоргонии мамлакатҳои муттараққӣ амалан васеъ истифода мешавад.

«Рушди низоми маориф яке аз масъалаҳои аввалиндараҷаи давлат дар доираи амалигардонии Мақсади ҳазорсола мебошад. Нақшаи дурнамоӣ аз нав ташкилкунӣ низоми маориф қорқард карда шудааст, ки ба таъмини дастрасӣ ба таҳсили босифату муосир барои кулли аҳоли нигаронида шудааст» [8, 3].

Таҳсилот сабаби инкишофи шахсият буда, ба пайдошавии малакаҳои меҳнатӣ ба монанди қобилияти қарор қабул намудан, хушмуоширатӣ, самаранок ҷудокунии вақт, таҳлили оқилонаи ҳамаи падидаҳои ҳаёт сарчашма мебошад, инчунин ба ташаккулёбии сармояи инсонӣ, яъне ба сармоягузорӣ ба таҳсилоти оянда таъсири калон мерасонад. Таҳсилот ба саломатӣ, ба хонадоршавӣ, инчунин ба самаранок истифодакунии вақти холигӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Ҳамаи ин омилҳо самаранокии фаъолияти гуногуни инсониро берун аз бозори меҳнат низ баланд мебардорад. Бинобар ин баъзе иқтисодчиёни ғарб дар он ақидаанд, ки «тамоюли беҳтари одамони маълумотдор ба бозори молҳои истеъмолӣ, ба онҳо афзалияти иловагӣ барои соҳибии мол медиҳад» [9, 102].

Дар солҳои охир таъсири таҳсилот ба рушди иқтисодӣ ба инобат гирифта мешавад, ки бо робитаи он бо соҳаҳои дигари инкишофи захираҳои инсонӣ, махсусан саломатӣ ва таваллуд инъикос мешавад. Нуқтаи назари гуногун ба маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ ҷой дорад.

Барои он инсонӣ меноманд, ки он як ҷузъи инсон мешавад ва натиҷааш сармоя, яъне музди меҳнат, ё ин ки ҳар дуяш дар якҷоягӣ. Олимон дар мафҳуми маҳдуд таҳсилотро яке аз шаклҳои сармоя ҳисоб мекунанд. Дар маънои васеъаш захираҳои меҳнатӣ бо роҳи сармоягузорӣ (маблағгузориҳои дарозмӯҳлат) ба инсон дар шакли хароҷот ба таҳсилот ва тайёр намудани қувваи корӣ дар соҳаи истеҳсолот, ҳифозати саломатӣ, ҳичрат ва ҷустуҷӯи иттилоот оиди нарх ва даромад ташаккул меёбад. Аз нуқтаи назари ман ҳар дуи ин нуқтаи назар як хел сармоя будани таҳсилотро инъикос мекунанд: бе таҳсилот, бе доштани маҳорати касбӣ ва набудани таҳассуснокӣ (ҳамаи он чизҳое, ки сармояи меҳнати фардиятро ташкил мекунад) гирифтани даромад ғайри имкон мебошад; аммо бе саломатӣ, ҳавасмандӣ, дараҷаи муайяни маданият, бе кӯшиши самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ аз тарафи роҳбарони кроҳонаҳои истеҳсолӣ, бе баҳогузориҳои мувофиқи ҷамъият ва пеш аз ҳама бе пешниҳоди донишҳои гирифташудаю омилҳои зикргардида зиёд намудани даромадҳои оянда номумкин мегардад. Аммо ҳама ин омилҳоро ташаккул додан, ривочу раванқ додану зиёд намудан танҳо бо роҳи сармоягузорӣ ба роҳ монда мешавад.

Раҳимов Р.Қ. тасдиқ мекунад, ки таҷрибаи маблағгузориҳои мамлакатҳои муттараққӣ ба сармояи инсонӣ яке аз роҳҳои рушди иқтисодӣ мебошад, яъне «Дар мамлакатҳои индустриалии муосир таҳассуснокии коргар ба омили ҳалқунандаи муборизаи рақибона мубаддал гардидааст. Дар шароитҳои муосир маблағгузориҳо ба қувваи корӣ (маълумотнокии, барномаҳои иҷтимоӣ ва ғайраҳо) ва ё бо ибораи мамлакатҳои ғарб ба капитали инсонӣ афзалият пайдо мекунад. Айнан чунин хароҷотҳо барои ҷалб намудани омилҳои дарозмуддати рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд, ки ба ПИТ таъяс мекунад, чунки қувваи кори таҳассуснок барои мукамалгардӣ қобилияти бештар дорад» [5, 422].

Пас, мукамалгардии захираҳои меҳнатӣ – гуногунпахлӯ, масъалаи васеъ мебошад, ки ҳаматарафа ва амиқ омӯхтану дида баромадани он дар

доираи як кор номумкин аст. Ин моро водор месозад, ки корро дар доираи таҳлили як шакли маблағгузори ба сармояи инсонӣ, яъне таҳсилот маҳдуд созем. Тарафҳои асосии ин мафҳумро дида бароем.

Одатан худ сармоягузори ба рушди захираҳои меҳнатӣ, мукамалгардии сармояи инсонӣ ба баланд шудани самаранокии истеҳсоли меҳнат, инчунин ба рушди самаранокии истеҳсолот оварда мерасонад.

«Дилхоҳ қарори маблағгузориҳо ин интиҳоб байни истеъмоли, ки дар ҳол талаботро бо сармоягузори қонеъ мегардонад ва сармоягузори мебошад, ки ба истеҳсолоти молу хизматрасониҳои иловагӣ дар оянда имконият фароҳам меорад. Интиҳоб байни истеъмоли ва сармоягузориҳо ба таҳлили иқтисодӣ асос меёбад, ки дар маънии иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсӣ васеъ инъикос мешавад ва аз ин мафҳумҳо ҷудонашаванда аст. Ин дар интиҳоби маблағгузориҳои гуногуни имконпазир дар шароити маҳдуд будани захираҳо низ одилона мебошад» [6, 88].

Ҳарчанд, ки шаклҳои гуногуни сармоягузори ба капитали инсонӣ ҷой дорад, яке аз асосии он дар ҳоҷагии ҷаҳони муосир сармоягузори ба таҳсилот ба ҳисоб меравад. Қарори сармоягузори ба таҳсилот хусусияти хоси худро дорад, ки бо табиати дурангаи он пайвастагӣ дорад, яъне таҳсилот ҳам сармоягузори, ҳам истеъмоли маҳсуб мебошад. То саршавии солҳои 1960-ум таҳсилот одатан ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои инсон дида баромада мешуд, ки асосан бо истеъмоли пайваст аст. Дар натиҷа ҳар чӣ бештар табиати дуранга доштани он исбот шуд ва диққати маҳсус бошад ба хусусияти сармоягузори ба одам будани таҳсилот равона карда мешавад.

Нуқтаи назари он, ки маблағгузори ба сармояи инсонӣ сабаби рушди иқтисодӣ мегардад ҳанӯз дар давари Адам Смит пайдо шуда буд. Аввалин бор пешниҳод оид ба хусусияти истеҳсоли доштани хароҷот ба рушди қобилияти меҳнати аҳолиро классикони иқтисодиёти сиёсӣ илман асоснок намуданд. «Соҳибшавӣ ба чунин қобилиятҳо бо назардошти хусусиятҳои

гирифтаи соҳиби он дар чараёни тарбияш, омӯзиш ё толибилмиаш ҳамавақт хароҷотхоро талаб мекунад, ки сармояи асосии ӯро инъикос мекунад, яъне сабаби ташаккулёбии шахсияти ӯ мегарданд – ҳисоб мекунад Адам Смит. Ин қобилиятҳо... дар навбати худ як қисми боигарии ҳамаи ҷамъият мешаванд...» [7, 312]. Қайд мекунем, ки Адам Смит сармояи инсониро ҳамчун арзиши сармоявии қобилияти гирифташуда ва манфиатбахши ҳамаи сокинон (истиқоматкунандагон) ва аъзои ҷамъият меҳисобид.

Аввалин шуда «хусусияти истехсолӣ»-и сармоягузорӣ ба инсонро Беккер Г. қайд кард, ки самараи дуру дароз ва назаррасро таъмин мекунад. Аз нуқтаи назари макроиқтисодӣ сармояи инсониро Беккер Г. ба хароҷотҳои таълими дохилиширкати ва тайёркунии кувваи корӣ, хароҷот ба муҳофизати тандурустӣ, зудҳаракатии таҳассусӣ ва чуғрофӣ асоснок менамояд. Ин сабаби он мегардад, ки таҳқиқи ҳаматарафаи чараёни ташаккулёбии захираҳои меҳнати ва он қисмҳои, ки имрӯз дар шакли сармояи инсонӣ ҷой доранд, маҳз аз нуқтаи назари намояндаи мактаби чикагоии равияи неоклассикӣ Беккер Г. ба роҳ монда шавад. Беккер Г. фарзияи онро дар қорҳои пеша кард, ки «интихоби дилхоҳ намуди сармоягузорӣ дар баланд бардории таҳассуснокӣ, дар баланд бардории малака ва маҳорат самара медиҳад, мисол, давомнокии таҳсилот нишондиҳандаи интихоби оқилона мебошад» [1, 342]. Олим нишондиҳандаҳое, ки аз рӯи онҳо ин интихобро мекунад, нишон дода тавонист. Бартарияти таҳқиқотҳои Беккер Г. дар он буд, ки ӯ манфиати миқдории сармоягузорӣ ба инсонро муайян карда, мувофиқати онро бо миқдори фоидаи аксарияти ширкатҳои ИМА вобаста буданаширо исбот карда тавонист. Пайдошавии бисёр таълимгоҳҳои хусусӣ, ҷоннокгардии фаъолияти ширкатҳои машваратӣ, ки курсҳои кӯтоҳмуддат мегузaronанд ва курсҳои таҳассусӣ нишон медиҳанд, ки даромадноки дар соҳаи таълимоҳҳои хусусӣ аз даромадноки дар дигар соҳаҳои соҳибқорӣ кам нест. Беккер Г. тавонист нишон диҳад, ки дар ИМА фаъолгардии соҳаи маориф

дар солҳои 1960-ум ба 10-15% даромади дигар соҳаҳои тичорати ро афзоиш дод.

Дар солҳои 80-ум кушиши истифодаи методҳои эконометрикӣ ба роҳ монда шуд, ки он бояд вобастагии байни сармоягузори ба захираҳои меҳнатӣ ва рушди итҳсолотро нишон меод.

Хизмати шоистаи назариячиён барои аввалиндараҷа кунонидани нақши сармояи инсонӣ дар итҳсолоти ҷамъиятӣ назаррас аст. Паҳншавии васеи назарияи сармояи инсонӣ дар Ғарб ва пайдошавии тарафдорони зиёди он дар хориҷа, инчунин дар Тоҷикистон бо он асоснок карда мешавад, ки дар маркази диққат омили асосии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ – инсон дар намуди сифати наваш ҷой гирифт. Ҳамаи тарафҳои дар боло овардашуда бо зиёдшавии нақши таҳсилот пайваст мебошад, ки «захира ва сарчашмаи асосии ташаккули кувваи кории баландиқтисос мегардад» [9, 221].

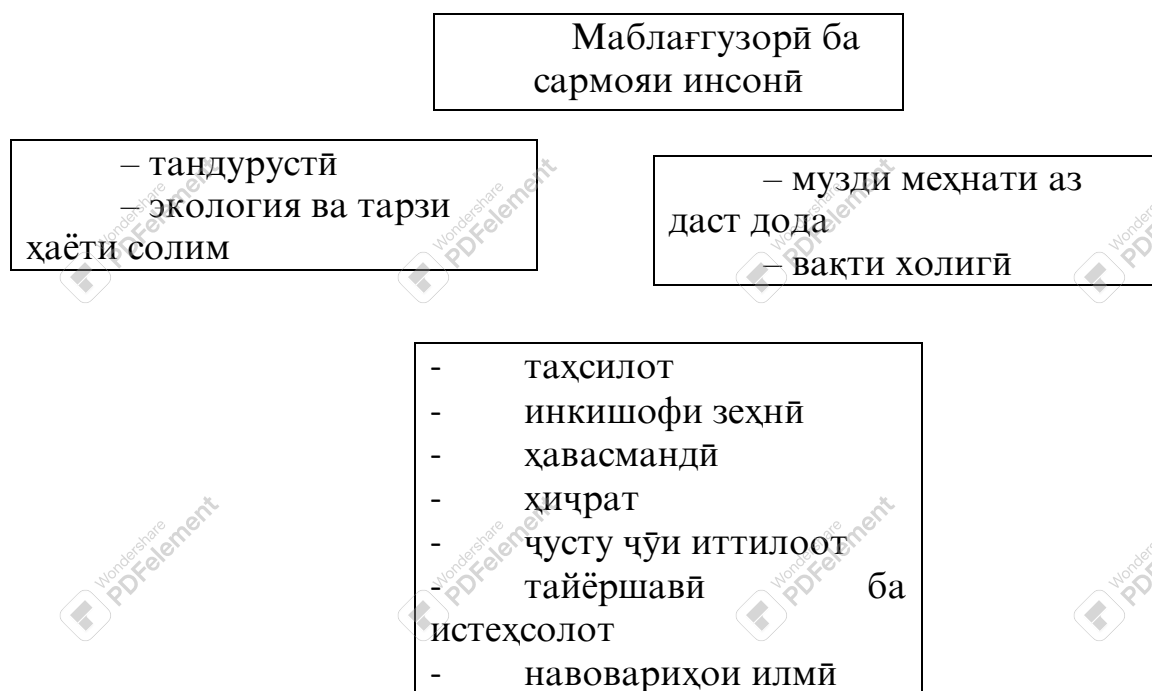
Ба тӯфайли назарияи сармояи инсонӣ мо тавонистем ҳар ҷӣ тезтар аз фикри иштибоҳ, ки гуё хароҷотҳо ба таҳсилот ин хароҷотҳои истеъмоли бошанд мо гаштем ва хусусияти итҳсолоти доштани он хароҷотҳоро дарк намудем. «Истифода намудани фишанги назарияи сармояи инсонӣ имкон дод, то ки муаммоҳое, ки бо омилҳои рушди иқтисодӣ, тақсими даромадҳо, нақши иқтисодии таҳсилот пайвастанд сарфаҳм раvem ва муносибатҳои умуман навро ба миён овард» [5, 423].

Сармоягузори ба инсон самараи дарозмуддату назарраси иқтисодиро таъмин мекунад. Назарияи сармояи инсониро ба сифати олоии таҳлили самараи иқтисодии таҳсилот истифода намудан мумкин аст. Хизмати босазои тарафдорони назарияи сармояи инсонӣ аслан дар он аст, ки онҳо тавонистанд самараи иқтисодии таҳсилотро барои шахсият аниқ муайян кунанд.

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти таъсири таҳсилот ба рушди иқтисодӣ, ки дар даҳ солаи охири асри гузашта васеъ гузаронида шуданд аз он гувоҳ мемиҳанд, ки нисбати ҷидду ҷаҳди муайян кардани нақши таҳсилот ба

рушди иқтисодӣ дар солҳои 1960-ум карда шуда, беэтиборӣ зоҳир шудааст, зеро ки хусусияти мушкилии таъсири он ба рушди иқтисодӣ ба назар гирифта нашуда буду танҳо таъсири мустақим ва новобастаи он ба назар гирифта шуда буд. Дар он таҳқиқотҳо бисёри дигар паҳлӯҳои таъсири таҳсилот ба рушди иқтисодӣ рад карда шудаанд, зеро ки фақат таҳсилоти расмӣ таҳлил шуда буду ғайри расмиаш, ки дар ширкатҳои корхонаҳо гузаронида мешаванд пурра рад гардида буд.

«Маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ – гузоштани пул ва дигар намуди захираҳо ба таҳсилот, тарбия, ва умуман фарҳанги насли наврас, ки бо ғамхорӣ нисбати ояндаи ҷавонон, бо рушди захираи зеҳнии мамлакат ва кӯшиши гирифтани даромад, манфиат асоснок карда мешавад, бо роҳи мукамалгардонии одамон ва ривож додани таҳассуснокии онҳо ба даст оварда мешавад» [6, 142].

Расми 1. Сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногун барои мукамалгардонии захираҳои меҳнатӣ

Дар нақшаи боло:

1) харочот барои маълумот, аз ҷумла маълумоти умумӣ ва махсус, расмию ғайрирасмӣ, тайёр намудан дар ҷойи кор;

2) харочот ба тандурустӣ, ки барои тадбирҳо барои пешгирии беморӣ, хизматрасониҳои тиббӣ, хӯрокҳои солим, беҳтаргардониҳои шароити зист ва дигар шароитҳои иҷтимоӣ равона шудаанд;

3) харочот барои роҳҳо, ки ба туфайли он коргарон метавонанд аз минтақаҳои иқтисодӣташон нисбатан заиф ба минтақаҳои иқтисодӣташон рушдёфта ҳичрат кунанд.

Инчунин, дар шароити ҷамъияти иттилоотӣ ба ҷойи ҳукмронии меҳнати (сармоя) гузашта ҳукмронии меҳнати зинда ҳамчун шакли нави сармоя меояд, ки омили муҳими истехсолоти ҷамъиятӣ мегардад. «Ба монанди ин, – Критский М. М. менависад, – ҷӣ хеле ки дар замони худ сармоя мавқеи заминро ҳамчун захира маҳдуд карда буд, ки дар ҳолати камчини он талабот ба он зиёд мегардад, пас имрӯз донишу маҳорат ҳамчун захираи истехсолии камчин ...сармояи физикиро иваз менамоянд, ҳатто маҳдуд будани дониш ин ҳолати норасоию маҳдуд будани ин захираҳо нишон» [3, 115].

Ҳамин ақидаро В. Иноземтсев низ қайд кардааст: «Бо тағйирёбии шароит иттилоот ва дониш қувваи истехсоли мешаванд, қувваи тавоно мешаванд, ки дорои сифатҳои нав ҳастанд ва истехсолоти оммавӣ то ҳанӯз бо онҳо рӯ ба рӯ нашудааст ...дастрасӣ ба ин захираҳо маҳдуд мешавад, зеро ки донишҳо аз бисёр манфиатҳои индустриалӣ бо камчиниашон фарқ мекунанд» [2, 224].

Харочотҳо барои мукамалгардониҳои сармояи инсонӣ бояд аз зинаи аввали пайдоишашон ба роҳ монда шаванд. Фард ҳоло ба истехсолот машғул нест, фоидаи иловагӣ надорад, аммо барои фаъолияти ҳаётиву саломатӣ, барои таҳсилот, мукамалгардониҳои маҳорати умумӣданӣ харочот талаб мекунад. Дар ин зинаи инкишоф сармоягузорӣ аз тарафи худӣ фард неву аз тарафи волидайн ё ҷамъият ба роҳ монда мешавад,

бинобар ин аксар вақт вазифаи истехсолии сармои инсонии фард мустақиман инъикос карда намешавад.

Дар қатори элементҳои сармои инсонӣ, ки қобилияти иҷро намудани вазифаҳои муайян (дониш, маҳорат, иҷтисос, таҷриба, саломатӣ) аз тарафи коргарро инъикос менамояд, инчунин таркиби сармои инсонӣ элементҳоеро дар бар мегирад, ки иҷрои ин вазифаҳо таъмин мекунанд. Вобаста ба ин ба сифати як қисми сармои инсонӣ аз рӯи таҳлил харочотҳо дохил кардан мумкин аст, ки бо ҳавасмандии коргар баҳри баланд бардории маҳсулноқӣ ва сифати меҳнат вобастагӣ доранд. Бояд қайд кард, ки чунин элементҳои сармои инсонӣ ба монанди ҳавасмандӣ барои ба роҳ мондани ҷараёни такрористехсолии сармои инсонӣ (ташаккулёбӣ, ҷамънамоӣ, истифоданамоӣ, сармогузорӣ) хеле муҳим ва ҳатмӣ мебошад.

Масалан, дар китоби худ - «Сармои инсонӣ дар ширкатҳо» Нордхог О., ки соли 1993 аз ҷоп баромадааст чунин менависад: «Аз нуқтаи назари

тахлилӣ хуб аст, агар аз як тараф саломатӣ ва ихтисоси коргар, аз тарафи дигар ҳавасмандӣ ба кор ва шавқмандӣ ба ширкатро фарқ кунем. Ду элементҳои аввал дар якҷоягӣ қобилияти иҷрои вазифаи муайяни коргари алоҳидаро нишон медиҳанд, яъне ки ӯ дар корхона чӣ корро мекунад ё шароити иҷрояшро дорад. Ду элементҳои охирони сармояи инсонӣ ба ғайрияти воқеӣ дар корхона таъсир мерасонад, ки бо роҳи нишон додани хоҳиши ғайрияти коргари муайян бо ихтисоси муайян инъикос карда мешавад. Дар якҷоягӣ қобилият ва хоҳиши кор кардан маҳорати коргарро ба меҳнат ташаккул медиҳанд» [4, 154].

Барои таҳқиқоти таъсири маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистонамон рӯй меорем ба оморҳои солона.

Дар ҳуҷҷатҳо, онро бояд қайд кунем, ки таҳсилоти умумӣ ва маҳсус, тайёри ба истеҳсолот дараҷаи донишҳои шахсро мебардоранд ва бо ин роҳ ҳаҷми сармояи инсониро зиёд ва сифати онро баланд бардошта, меҳнатро самараноктар мекунанд, ки ин дар навбати худ даромадро зиёд мекунад, сатҳи коррупсияро дар мамлакат паст мекунад, воситаи рушди иқтисодӣ мешавад ва муносибатҳои иқтисодӣ байналхалқиро мустаҳкам мекунад. Ин аз ҳама номуди аниқу оқилона ва муҳими маблағгузорӣ мебошад.

САРМОЯГУЗОРӢ БА МОЛИКИЯТИ ЗЕХӢИ ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛӢБИИ ЗАХИРАӢОИ МЕӢНАТӢ

Дар мақола ташаккулӣбии захираҳои меҳнатӣ ҳамчун шакли сармоягузорӣ дар сарчашмаи пайдоиши он, нуқтаи назари гуногун ба ин сармоягузориҳо, яъне хароҷот ё сармоягузориҳои мустақим дида баромада мешаванд. Паҳлӯҳои асосии маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ маҳсусан ба таҳсилот ва нақши мусбии он омилҳо ба рушди иқтисодиёти миллӣ оварда мешаванд.

Калимавожаҳо: захираи меҳнатӣ, ташаккулӣбии захираҳои меҳнатӣ, сармоягузорӣ, сармояи инсонӣ, сохтори асосии сармояи инсонӣ, дараҷаи ихтисос, қобилияти коргар, маҳсулноқӣ.

ИНВЕСТИЦИИ В ИНТЕЛЕКТУАЛЬНУЮ СОБСТВЕННОСТЬ КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

В статье рассматривается формирование трудового ресурса в разрезе инвестиций в источники его формирующие, различные точки зрения на эти инвестиции: как затраты или как собственно инвестирование. Будут приведены основные аспекты инвестирования в человеческий капитал, в частности в образование и роль этих факторов как стимул роста национальной экономики.

Ключевые слова: трудовой ресурс, формирование трудового ресурса, инвестиции, человеческий капитал, структурные составляющие человеческого капитала, квалификация, способность работника, производительность.

INVESTMENT IN INTELLECTUAL PROPERTY AS THE MAIN FACTOR IN THE FORMATION OF LABOR RESOURCES

In the article formation of a labor resource in a cut of investments into sources its forming, various points of view on these investments is considered as expenses or as actually investment. Will provide key aspects of investment in human capital, particularly in education and the role of these factors as a stimulus to growth national economics.

Key words: a labor resource, formation of a labor resource, the investment, the human capital, structural components of the human capital, qualification, the ability of the employee, productivity.

Адабиёт:

1. Беккер Г. С. Экономический взгляд на жизнь // Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. М., 2003.
2. Иноземцев В. Наметившиеся воспроизводственные тенденции мирового хозяйства // Экономист. 2000. № 6.
3. Критский М. М. Человеческий капитал. Л., 1991.

4. Нордхог О. Человеческий капитал в организациях. М., 1993.

5. Рахимов Р.К. Экономическая теория – Душанбе: Ирфон 2013.

6. Сергеев В. М. Экономика знаний. Роль образования и науки в современном мире: выступление на семинаре ИГПИ 9 сент. 2002 г. URL: <http://www.igpi.ru>

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М., 1962.

8. Солехзода А.А., Мирбобоев Р.М. ВЕСТНИК ФЭИТ №2// О приоритетных направлениях развития сотрудничества государств-членов ШОС в сфере образования – Душанбе 2014.

9. Щетинин В. П. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки // Мировая экономика и международные отношения. 2001. № 12.

10. Becker G. Human Capital. N. Y., 1975.

ИНКИШОФИ ЗЕҲНИ СУНЪӢ БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КОМПЮТЕРӢ ВА БАРНОМАСОЗӢ

Имрӯз зеҳни сунъӣ аз ҳар ҷиҳат нишон медиҳад, ки ӯ аз инсон бартар аст, ҳарчанд худӣ ӯ маҳсули таффақури инсон мебошад. Аммо ба фарқ аз инсон қобилиятҳои беназирро доро мебошад, ки инсон тавони анҷом додани онҳоро надорад. Зеҳни сунъӣ дар як вақт қобилияти таҳлил намудани трилионҳо иттилоотро доро буда, дар як сония метавонад баъд аз таҳлили ин миқдори иттилоот ба хулосаи ниҳой омада, қарор қабул намояд ва ҳадафмандона амал намояд.

Шояд дар ояндаи наздик, зеҳни сунъӣ нисбат ба ҳаёт, саломатӣ ва ҳуқуқи озодиҳои инсон тасмим бигирад. Албатта, бо натиҷагирии раванди рушди технология, рӯзе ин фарзия ба ҳақиқат табдил хоҳад ёфт. Зеро чанд даҳсолаи охир аст, ки дар бозори меҳнат инсон ва технология дар рақобат бо ҳам қарор доранд. Технологияҳои муосир метавонанд бо истифода аз зеҳни сунъӣ дар соҳаҳои гуногун инсонро иваз намоянд. Раванди худкоргардонии технология, мавқеъӣ инсонро дар бозори меҳнат танг менамояд, вале дар баробари ин боиси пайдоиши касбҳои нав мегардад. Аммо дар ин ҷараён зеҳни сунъӣ метавонад дар ҳаёти инсонӣ тағйироти амиқро ба вуҷуд биоварад. Ин ки дар оянда инсон тобеи технология мегардад ва ё на, инро раванди ташаккули технология ба мо нишон медиҳад.

Имрӯз инсон метавонад таввасути барномаҳои махсус бо зеҳни сунъӣ дар рақобат қарор бигирад. Он бозии шохмот, ки дар телефон ва компютерҳо истифода мешаванд, шумо метавонед, бидуни ҳузур доштани рақибӣ инсонӣ шохмот бибозед. Яъне дар ин бозӣ рақибӣ шумо зеҳни сунъӣ хоҳад буд. Бозии шохмот, ки дар ин авохир таввасути зеҳни сунъӣ барномарези шудааст, имкони таҳлили 70 миллион иттилооти вобаста ба

бозии шоҳмотро доро мебошад. Инчунин метавонад дар як сония 70 ҳазор амалёти вобаста ба бозии шоҳмотро таҳлил намуда, амал намояд. Барои як инсон таҳлил чунин миқдор иттилоот номумкин аст ва аз ин ҷо бармеояд, ки дар муқобили инсон рақиб шикастнопазир қарор дорад. Пас дар оянда чиро метавон аз ин рақиб интизор гашт? Оё инсон тобеи ин рақиб мегардад ва ё натиҷаи ин рақобатҳо дар оянда чӣ хоҳад буд?

Дар гузашта технология бо қувваи ҷисмонии инсонҳо дар рақобат буд, аммо имрӯз бошад бо зарффияти зеҳнии инсон. Имрӯз технологияи худкор на фақат дар соҳаи истеҳсолот истифода мешаванд, балки дар оянда дар соҳаҳои хизматрасонӣ, ки зарффияти зеҳниро талаб менамояд истифода хоҳад гашт. Зеро компютер ва ё зеҳни сунъӣ беҳтар аз инсон қобилияти коркард, ҳифзу нигоҳдорӣ ва таҳлили иттилоотро доро мебошад. Ва ин имкон медиҳад, ки дар бисёр соҳаҳо робот ва ё зеҳни сунъӣ инсонро иваз намояд. Дар ин сурат дар ояндаи наздик метавонанд шумораи зиёди кормандони фабрикаю корхонаҳо, ронандагон, табибон, ҳуқуқшиносон, рӯзноманигорон, муҳандисону дизайнерон ва ҳатто омӯзгорон аз кор маҳрум гарданд. Дар оянда роботҳо қобилияти анҷом додани як қабил фаъолиятҳо бо истифода аз зеҳни сунъӣ пайдо хоҳанд кард, ки ба ин васила метавонанд дар бисёр соҳаҳо инсонро иваз намуда, вазифаи муқаррар шударо сари вақт, дурусту самаранок ва бидуни таннафус иҷро намоянд.

Ба таври мисол, дар Чин мутахассисон робот-прокурорро ихтироъ карданд, ки он қобилияти пешбурди тафтиши парвандаи ҷиноятиро дорад. Ба гуфтаи коршиносон ин робот, бо ёрии зеҳни сунъӣ қобилияти муайян намудани ҷинояткорро бо дурустии 97% доро мебошад. Нуктаи муҳим ин аст, ки имрӯз робот метавонад, дараҷаи хавфнокии амали инсон нисбат ба ҷомеаро муайян намуда, нисбати ӯ ва ҳуқуқу озодиҳояш ҳулоса барорад. Шояд дар оянда ин қабил роботҳо барои танзим ва назорати рафтору амали инсонҳо истифода шаванд. Аммо ин аввалин роботест, ки дар як соҳаи калидии ҷомеа, ки функсияи назоратиرو аз болои тамоми сохторҳои

ичтимоӣ дорад, метавонад фаъолият намояд. Ин робот дар рафти пешбурди тафтиши парвандаи ҷиноятӣ коркарди иттилоот оид ба 17 000 парвандаи ҷиноятӣ ва истифода аз онҳоро дорад

Қабл аз ин дар Чин дар телевизион робот барои анҷоми вазифаи хабарнигор истифода бурда шуд. Бартарияти истифодаи роботҳо дар ин соҳаҳо дар он аст, ки робот ҳангоми тафтиши парванда пора намегирад, инчунин аз ниёзҳои моддӣ мисли хӯрок хӯрдан муназаҳ аст. Ҳамчунин маош талаб наменамояд, ба тамаъҷӯӣ роҳ намедихад, аз мансаби давлатӣ суистифода намекунад, дар раванди кор ба танаффус эҳтиёҷ надорад, хаста намешавад ва дигар махсусиятҳои, ки роботро дар фаъолияти корӣ нисбат ба инсон бартар нишон медиҳад, дорад мебошад.

Аммо дар навбати дигар як қатор мушкилоти ҳалталаб дар ин самт боқӣ мемонад. Ҳамчунин лозим аст то ба якҷанд саволе, ки дар ҷараёни таҳлили раванди ташаккули технология ба миён меоянд ҷавоб пайдо намуд. Оё роботҳое, ки фаъолияти онҳо бевосита ба ҳаёт ва озодии инсонҳо равона шудааст ва дар ин самт онҳо дар ростои ҳаёт, озодӣ ва саломатии инсонҳо тасмим мегиранд, оё имкони хато кардан доранд? Ва агар ба иштибоҳ роҳ диҳанд, ки ин иштибоҳи онҳоро ба ӯҳда хоҳад гирифт? Ва ё, кӣ зарари расонидаи онҳоро ҷуброн хоҳад кард? Масалан агар муфаттиш дар рафти тафтиши парвандаи ҷиноятӣ аз рӯйи бесалоҳиятӣ ва ё бепарвоӣ, бидуни ҷой доштани асос ва далелҳои қонунҷӯанда шахсро бегуноҳ маҳкум намояд, дар сурати ошкор гардидан нисбати ӯ ҷораҳои қонунӣ андешида мешавад. Вале агар чунин як иштибоҳро робот-прокурор анҷом диҳад, нисбати ӯ чӣ ҷора дида мешавад?

Масъалаи аз ин ҳам ҷиддӣ дар соҳаи тандурустӣ метавонад ба миён биёяд. Дар ин самт зехни сунъӣ на фақат зарфияти анҷом додани якҷанд намуди ҷарроихро пайдо месозад, балки дар як вақт метавонад инсонро ташхис намуда, бемории ӯро муайян созад. Ва дар асоси навъи беморӣ рӯйхати доруҳоро тартиб дода, барои бемор табобат муқаррар намояд. Дар ин самт мавзӯе каме мураккаб аст, зеро дар соҳаи тандурустӣ,

фаъолияти ин қабил роботҳо ва ё зехни сунъӣ мумкин аст ба таври систематикӣ ва ё фаъолияти умумӣ ба роҳ монда шавад. Агар табиби инсон дар рафти ташхису табобат ба иштибоҳ роҳ диҳад, пас дар натиҷаи он танҳо як бемор зарар мебинад. Аммо ба иштибоҳ роҳ додани зехни сунъӣ, ки чунин функсияро иҷро менамоянд, метавонад дар як вақт зарарои он ба якчанд бемор таъсиргуздор бошад, зеро фаъолияти он ба таври системавӣ ба роҳ монда мешавад. Вале дар раванди ба роҳ мондани фаъолияти нақлиёти бесарнишин, шояд дар роҳҳои автамабилгард, хатар нисбат ба ҳаёту саломатии инсонҳо коҳиш биёбад. Зеро шумораи истифодабарандагони нақлиёт дар ҳаҷон миллионҳо нафарро ташкил медиҳад ва ҳамасола дар садамаҳои нақлиётӣ наздик ба 1,2 миллион нафар ба ҳалокат мерасанд. Қариб тамоми ин садамаҳо бо гуноҳи худ инсонҳо руҳ медиҳад.

Тибқи як назарсанҷи аксари садамаҳои нақлиётӣ бо сабаби сархушии ронанда, дар сари чанбарак хоб бурдани ронанда, дар натиҷаи асабоният аз уҳдаи идораи нақлиёт набаромадан, надонистани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва дигар омилҳои, ки бевосита аз худ ронанда вобата мебошанд, руҳ медиҳанд. Танҳо шумораи хеле ками садамаҳои нақлиётӣ бо сабаби техникӣ руҳ медиҳанд. Ба ҳамин хотир имкони дучор гаштан ба садама дар нақлиётҳои худҳаракат ва ё бесарнишин нисбат ба инсон ниҳоят кам аст. Агарчанде якчанд мушкилии хурд дар ин самт ҷой доранд, вале имкон аст, ки дар оянда бартараф гарданд. Муҳим ин аст, ки фаъолияти нақлиётҳои бесарнишин нисбатан беҳатар буда, имкони руҳ додани садамаҳои нақлиётӣ қариб, ки вучуд надорад.

Дар ин сурат бо роҳандозии фаъолияти нақлиётҳои бесарнишин метавонем ҷони миллионҳо нафарро, ки ҳамасола дар садама ҳалок мегарданд, ҳифз намоем. Зеро дар ин самт зехни сунъӣ нисбат ба ронандаи инсон вазифаи дар назди ӯ гузоштаро дурусту беҳтар ва беҳатар анҷом медиҳад ва ба ҳеҷ ваҷҳ қодир ба анҷом додани амалҳои, ки боиси сар задани садама мегарданд, намебошад. Чунки зехни сунъӣ хоб намекунад,

асабӣ намешавад ва мисли инсон дар сари чамбараки мошин бо телефон сӯхбат намекунад, балки он вазифаи муқарраршударо бевосита таҳлил ва татбиқ менамояд.

Бо назардошти ин ҳама, тамоми тадқиқот ва омӯзишу пажӯҳишхое, ки олимону муҳаққиқон онро анҷом медиҳанд, дар оянда имкон медиҳад то зехни сунъӣ аз ҳар ҷиҳате аз инсон бартар бошад. Зеро зехни сунъӣ бо истифода аз ин дастовардҳои илмӣ ва қобилияти ҳифзу таҳлили миқдори зиёди иттилооту маълумот зарфияти анҷом додани амалхое, ки инсон дар анҷом додани он очиз аст, соҳиб мегардад. Чунин як зарфият имкон медиҳад, то дар бисёр соҳаҳо зехни сунъӣ инсонро иваз намояд.

Андешахое, мисли он ки рӯзе роботҳо ба инсоният меҷанганд ва ё онҳо ҷаҳонро идора мекунанд, то ояндаи дур ҳамчун таҳаюл ва афсона боқӣ хоҳад монд. Аммо аз он лиҳоз, ки зехни сунъӣ дорои як қатор қобилиятҳои беназир ва аз инсон беҳтарро доро мебошад, шояд аз сӯйи як гурӯҳ аз одамон ба хотири таҳти таъсир идора ва ба танзим даровардани рафтори одамони дигар истифода шаванд. Зеро имрӯз роботҳо ба ҷойи инсонҳо қарор қабул менамоянд, дар майдони ҷанг ба ҷойи инсонҳо меҷанганд.

Шояд дар оянда дигар усули ҷангҳои инсон бо инсон ба тариқи рӯёруӣ ва ё дар майдони ҷанг истифода нахоҳанд шуд ва ба ҷойи онҳо робот ва ё технология хоҳад ҷангид. Яъне инсонҳо барои нобуд кардани якдигар аз технологияи ҷангӣ истифода хоҳанд намуд. Имрӯз инсонҳо технологияи ҳарбии бесарниширо ихтироъ кардаанд ва бидуни ҳузури худ дар майдони ҷанг аз он истифода менамоянд. Рушди технологияи рақами бад-ин тартиб инсонро дар муқобили технология қарор хоҳад дод. Зеро имрӯз илм на фақат барои саодати башар, балки барои эҷоди мушкилҳои ҷашмрас хидмат менамояд. Махсусан, бо истифода аз дастовардҳои илмию технологӣ, ихтирои яроқҳои катли ом, таҳия ва роҳандозии ҷангҳои иттилоотию биологӣ, маҳдуд намудани мавқеи инсон дар бозори меҳнат, аз

ҷумлаи онҳо мебошанд ва ҳалли худро дар доираи дастовардҳои навбатии илмӣ талаб менамоянд.

ИНКИШОФИ ЗЕҲНИ СУНЪИ БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КОМПЮТЕРӢ ВА БАРНОМАСОЗӢ

Зеҳни сунъӣ як баҳши илми информатика мебошад, ки ба эҷоди барномаҳо ва системаҳои машғул аст, ки метавонанд ба вазифаҳои зеҳнии инсон тақлид кунанд. Ҳадафҳои асосии таҳқиқоти зеҳни сунъӣ эҷоди барномаҳо дар бар мегиранд, ки метавонанд омӯхта шаванд: мушкилотро ҳал кунанд, банақша гиранд, намунаҳои эътироф кунанд, суҳанро дарк кунанд ва ғайра. Дар айни замон, технологияҳои зеҳни сунъӣ дар соҳаҳои автоматикунории саноат, хизматрасонии тиббӣ, хадамоти молиявӣ, нақлиёт ва ғайра фаъолона истифода мешаванд. Бо вуҷуди ин, масъалаҳои ахлоқӣ ва беҳатарии марбут ба истифодаи зеҳни сунъӣ низ ҷанбаҳои муҳими таҳқиқот ва рушд дар ин соҳа боқӣ мемонанд.

Калитводжаҳо: инкишоф, илм, технология, информатика, эҷодӣ, таҳқиқот, ахлоқ, беҳатарӣ, сунъӣ.

РАЗВИТИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ПРОГРАММИРОВАНИЯ

Искусственный интеллект представляет собой область компьютерной науки, которая занимается созданием программ и систем, способных имитировать интеллектуальные функции человека. Основные цели исследований в области искусственного интеллекта включают в себя создание программ, которые могут обучаться, решать проблемы, планировать, распознавать образы, воспринимать речь и многое другое. В настоящее время технологии искусственного интеллекта активно применяются в таких областях, как автоматизация производства, медицинское обслуживание, финансовые услуги, транспорт и многие другие. Однако, вопросы этики и безопасности вокруг использования

искусственного интеллекта также остаются важными аспектами научных исследований и разработок в этой области.

Ключевые слова: развитие, наука, технология, информатика, творчество, исследования, этика, безопасность, искусственность.

DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USING COMPUTER AND PROGRAMMED TECHNOLOGIES

Artificial Intelligence is a field of computer science that focuses on creating programs and systems capable of emulating human intellectual functions. The primary goals of Artificial Intelligence research include creating programs that can learn, solve problems, plan, recognize patterns, comprehend speech, and much more. Currently, Artificial Intelligence technologies are actively applied in areas such as manufacturing automation, healthcare services, financial services, transportation, and many others. However, ethical and security concerns surrounding the use of Artificial Intelligence also remain important aspects of scientific research and development in this field.

Key words: development, science, technology, computer science, creativity, research, ethics, safety, artificiality.

Адабиёт

1. Люгер, Дж.О. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем / Дж.О. Люгер. - М.: Диалектика, **2016**. - 864 с.
2. Нильсон, Н. Принципы искусственного интеллекта / Н. Нильсон. - М.: Радио и связь, **2015**. - 373 с.
3. Рассел, С. Искусственный интеллект: современный подход / С. Рассел, П. Норвиг. - М.: Вильямс, **2016**. - **578** с.
4. Слэйгл, Дж. Искусственный интеллект / Дж. Слэйгл. - М.: Мир, **2016**. - 320 с.
5. Тей, А. Логический подход к искусственному интеллекту / А. Тей, П. Грибомон, и др.. - М.: Мир, **2015**. - 432 с.

БАХШИ ДИЗАЙН

Валиева Мадина Чамоловна,

муалими калони кафедраи тарҳезии бадеии
либоси ДДСТДТ. Тел.:988774114

Ҳалимова Малика Чамолдиновна,

муалими калони кафедраи тарҳезии бадеии
либоси ДДСТДТ. Тел.:985427960

ДИЗАЙНИ ЛИБОС ВА ТАМОЮЛҲОИ МУОСИР ДАР РУШДИ ЛИБОСИ МИЛЛӢ

Муд бо равиши ҳаёт, ниёзҳои моддӣ, маънавий одамон ва бо имкониятҳои саноат муайян карда мешавад. Намуди асосии ҷаҳолияти касбии дизайнер тарҳрезӣ ва эҷоди шаклҳои нави аслии дизайнерӣ мебошад, ки ба сатҳи муосири илм, истехсолот, технология, аз як тараф ва мундариҷаи ниёзҳои эстетикӣ ҷомеа, тамоюлҳои муд дар соҳаи либоси муосир, аз тарафи дигар мувофиқат мекунад. Вазифаи дизайнери муосир кор кардан дар татбиқи ғояҳои нав мебошад. Яке аз вазифаҳои асосии муд дар ҳама услубҳо ба таври қонунӣ табдил ва тағйир додани ҷаҳони атроф аз рӯи қонунҳои зебӣ ҳисобида мешавад.

Мисолҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна дар фазои вақт услубҳо, идеалҳои эстетикӣ зебӣ, қонунгузори муд тағйир ёфтанд. Айни ҳол, мо имконият дорем, ки бисёр самтҳо ва услубҳои санъатро, ки таърих ба мо гузоштааст, мушоҳида кунем. Ҳамаи онҳо ба таври худ зебо ва беназир мебошанд ва аз таҷрибаи ғании наслҳои пешин дар эҷоди маҳсулоти қомилан нави эстетикӣ шаҳодат медиҳанд.

Яке аз афзалиятҳои асосӣ эҳё ва ҳифзи анъанаҳои миллӣ, рушди эҷодкорӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, тарбияи эҳтироми ҷавонон ба матоъҳо ва либосҳои миллӣ, инчунин муайян кардани истеъдодҳои ҷавон дар байни тарроҳони либосҳои муосир мебошад. Афзоиши аҳамияти либоси миллӣ ҳам аз ҷониби ҷомеа ва ҳам аз ҷониби сохторҳои қудратӣ тасдиқ ва дастгирӣ карда мешавад.

Тадбирҳо барои маъмулгардони либосҳои халқӣ ва дастрасии онҳо андешида мешаванд. Тархрезӣ ва сохтани либосҳои муосир дар услуби этники ин раванди эҷодӣ мебошад, ки дар баробари дониш ва малакаҳои махсус қобилияти пешгӯии тағйироти хусусиятҳои пластикии (эстетикӣ, услубӣ ва ғайра) онро талаб мекунад. Аз ин рӯ, таваҷҷӯҳи касбии дизайнер манбаҳои илҳомро дар ҷанбаҳои фарҳангии либосҳои миллӣ пайдо мекунад, ки барои муди муосир маводи бой медиҳанд.

Эҷоди коллексияҳои либосҳои муосири услуби этно аз дизайнер талаб мекунад, ки ба таҷрибаи дохилӣ ва донише, ки дар ҷараёни омӯзиши анъанаҳои миллӣ ба даст овардааст, таъя кунад, то тавонад онҳоро дар амал татбиқ намояд.

Дизайнер бояд вазифаҳои утилитарӣ, эстетикӣ, рамзӣ, иҷтимоии либосҳои миллиро дар ҷомеаи муосир ба назар гирад.

Натиҷаи тархрезии либосҳои муосир дар услуби этно бо назардошти анъанаҳои миллӣ барои дизайнер на танҳо як чизи мушаххас аст, балки пеш аз ҳама тасвири бадеӣ мебошад, ки метавонад тарзи ҳаёти шахси онро дар баркунанда бошад.

Дизайн-фаъолияти эҷодии лоиҳавӣ, ки ҳадафи он фароҳам овардани муҳити ҳамоҳанг мебошад, ки талаботи моддӣ ва маънавии инсонро пурратар қонеъ мекунад. Тархрезии либосҳои муосири миллӣ (халқӣ) яке аз самтҳои ҷавони фаъолияти тарроҳӣ дар Тоҷикистон мебошад, ки ҳадафи он тархрезии либос ҳамчун яке аз унсурҳои муҳити мавзӯӣ мебошад, ки талаботи дахлдори моддӣ ва маънавии инсонро қонеъ мегардонад.

Бо ба даст овардани соҳибхитиёрии давлатӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷӯҳ ба либоси мардумӣ дар ҷомеаи тоҷик хеле афзоиш ёфт. Дар ин самт, барномаҳои фарҳангӣ, ки ба таблиғи либосҳои миллӣ нигаронида шудаанд, нақши муҳим доранд.

Эҳтимол, дар ҳақон кам кишварҳо дар соҳаи санъати миллии халқӣ ба мисли Тоҷикистон чунин анъанаҳои фаровон дошта бошанд: гуногунии шаклҳо ва образҳо, ғайриоддӣ будани қарорҳои конструктивӣ-

комползтсионӣ, рангини унсурҳо ва тамоми костюм дар маҷмӯъ, зебой ва беназирии ороиш ва махсусан гулдӯзӣ.

Либоси халқӣ ба тарзи зиндагии мардум ва фаъолияти ҳаррӯзаи он вобастагии зич дорад. Дар таҳаввулоти либоси анъанавӣ мураккабии равандҳои таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, алоқаҳои фарҳангӣ инъикос ёфтаанд. Ҳар як марҳилаи таърихӣ намуди идеали зебогии худро дошта, дар ҷаҳонбинии инфиродӣ ва ҷомеии қабли баъзе дигаргунихоро мебарорад.

Ҳар як тарроҳи либос барои ҷалби муштариён услуби худро пешкаш мекунад. Дар ҳама давру замонҳо мудсозон аз либосҳои миллии тоҷикӣ, ки ба авҷи ҳунарҳои миллии худ расида буданд нақши назаррас доштанд. Тарроҳони либоси тоҷик кӯшиш мекунанд, ки сабки миллиро бо ҷузъиёти аврупоӣ якҷоя кунанд ва дар як вақт қонунҳои либоси миллиро риоя кунанд. Эстетика, маҳорати бадеӣ ва ҳаёлот ва завқи бузург бошад имкон медиҳад, ки шаклҳои гуногунро ҷустуҷӯ намоянд, ҳар гуна ҷузъиётро барои ғанӣ гардонидан ва либоси миллии истифода баранд.

Бо дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023 дар тамоми ҷумҳурии озмуни "Тоҷикистон-Ватани азизи ман" дар самти санъати тасвирӣ, ҳайкалтарошӣ ва дизайн эълон ва баргузор гардид. Ин як қарори хеле дуруст ва саривақтӣ буда, диққати ҷавонони имрӯзаро ҳар ҷӣ бештар ҷалб кард истодааст.

Ин ҷорабинии фарҳангӣ, ки ҳадафи асосияш маъмулгардонии санъати тасвирӣ, ҳайкалтарошӣ ва тарроҳӣ дар байни ҷавонон тавассути намоишгоҳҳо ва намоишҳои асарҳои наврасону ҷавонон аз тамоми ғушаву қанори Тоҷикистон мебошанд, дар байни ҷавонон дастгирии зиёд ба миён овард. Дар соҳаи тарроҳии либос яке аз вазифаҳои асосӣ зарурати эҳё ва ҳифзи анъанаҳои миллии, рушди эҷодкорӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, тарбияи эҳтироми ҷавонон ба матоҳҳо ва либосҳои миллии, инчунин муайян кардани истеъдодҳои ҷавон дар байни тарроҳони либос, эҳёи анъанаҳои оилавӣ ва

мрдумй тавассути барқарор кардани шаклҳои либоси мрдумй, истифодаи унсурҳои он дар либоси муосир мебошад.

Расми 1. Духтари тоҷик бо либоси миллии идона

Албатта, таваччуҳи ҷомеа ба пӯшидани либосҳои миллии боиси афзоиши талабот ба либоси миллии мегардад. Яъне, дар сатҳи давлатӣ зарур аст, ки корҳои оммавӣ барои гардонидани либоси мрдумй идома ва пурзӯр карда шавад. Хушбахтона, имрӯзҳо дар тамоми манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамин тавр ҳам шуда истодааст. Бо соҳибхтиёр шудани Тоҷикистон бисёре аз духтарони тоҷик, бори дигар ба либоси анъанавӣ ва матоъҳои сунатӣ завқ пайдо кардаанд.

Расми 2. Духтарони зебосанами тоҷик бо либосҳои миллии атлас

Ин тамоюл дар либосҳои истирохатӣ ва шево (таҷлили, арӯсӣ) рушди махсус пайдо кардааст. Муд як падидаи иҷтимоӣ-фарҳангии тамаддуни мутараққӣ ва дар ҳоли рушд аст. Дар давраи ба табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ тақсим шудани ҷамъият зарурати нишон додани мақоми одамон, муайян кардани он ба миён меояд, ки онҳо ба ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ мансубанд.

Дар ҳама давраи замонҳо аз рӯи шакл, тарзи либос синну сол, мақоми иҷтимоӣ ва мавқеи шахсро дар ҷомеа шинохтан мумкин буд.

Дар синну соли гуногун рангҳои хархела истифода мешуданд: пиронсолон хоксортар-матоҳои ранги сабз ва кабуд интиҳоб мекарданд, одамони миёнасол метавонистанд гиребонҳои кушодтар дошта бошанд, аз матоҳои рангҳои сурхи диққатҷалбкунанда истифода баранд, аммо ба ҷавонон, баръакс, пӯшидани рангҳои кабуд, сабзи торик ва сиёхро манъ мекарданд. Тамоюлҳои муд хатти байни занони шавҳардор ва бешавҳарро қариб аз байн бурдаанд. Бо мурури замон мушоҳида карда мешавад, ки либоси арӯсӣ дар байни духтарони, ки ба наздики издивоҷ кардаанд, боз барқарор мешавад

Ин талаботро на танҳо унсурҳои маданияти маънаӣ, ки анъанаҳо, меъёрҳо, идеалҳо дар бар мегирад, балки бо симои инсон, намуди зохирии он, яъне унсурҳои маданияти модӣ низ муайян мекунанд. Истифодаи унсурҳои либоси миллӣ ва суннатӣ дар либоси замонавӣ услуби этно мудро ташаккул додааст. Яъне, дар ин самт ороиши либоси замонавӣ дар асоси либоси миллӣ ба роҳ монда шудааст.

Расми 3. Либосҳои муосири муд
(муаллифи намунаҳои моделҳо Валиева М.Ҷ. ва Халимова М.Ҷ.)

Дар ин ҳолат, маҷмӯи либос метавонад пурра ё қисман ороиш дода шавад. Баъзан моделҳо метавонанд унсурҳои воқеии либоси анъанавиро дар бар гиранд.

Аз марҳилаҳои таърихии ташаккули равияи этно дар муди муосир маълум мешавад, ки дар давраи ҳозира бо ҳам омехта шудани маданиятҳо ба амал меояд. Ин метавонад, аз як тараф, ба ғанисозии мутақобилаи фарҳангҳо ва аз сӯи дигар, аз байн рафтани фарҳангҳои суннатӣ гардад. Хусусияти фарқкунандаи муди маҳаллӣ нигоҳ доштани хуввияти миллӣ мебошад. Ба ибораи Кокорева Л. В.: «Агар як кишвар либоси мудеро, ки дар дигар кишварҳо сохта шудааст, харидорӣ кунад ё идеяҳои фарҳанги кишвари дигарро, ки барои истеъмолкунандагонаш қолибанд, аз қабилҳои услуб ва шакли либос, намуна ва матоъ, намуди истеҳсол ва ғайра қабул кунад ин беихтиёр

боиси коҳиши омили миллӣ дар раванди рушд ва эҳёи фарҳанги ин кишвар мегардад».

Барои фаҳмидани падидаи муд, марҳилаҳои пайдоиш, ташаккул ва инкишофи мудро равшан кардан лозим аст. Бо ин мақсад асарҳои илмӣ тадқиқотчиёни мӯд ҳамчун манбаи тадқиқот хизмат мекунанд. Омӯзиши сабабҳо ва марҳалаҳои пайдоиш, ташаккул ва рушди равияи этно дар мудӣ муосир ҳам барои пажӯҳишгарони муд ва ҳам барои тарроҳони эҷодкор барои фаъолияти илмӣ эҷодии онҳо муҳим аст. Зеро тағйири муд пеш аз ҳама ба рушди чомеа марбут аст.

ДИЗАЙНИ ЛИБОС ВА ТАМОҶУЛҶОИ МУОСИР ДАР РУШДИ ЛИБОСИ МИЛЛӢ

Дар мақола таҳлили муқоисавии зебӣ ва ҷолибияти либос бо назардошти тамоҷулҷои муосир ва ороиш оварда шудааст. Саволҳо оид ба тағйирёбии муд, ки бо намуди зохирии инсон ва тарзи пӯшидани либос дар муҳити муайян алоқаманданд, баррасӣ карда мешаванд. Мутобиқати либос бо шахс.

Калидвожаҳо: тархрезӣ, муд, услуб, этно, дизайни муосир, дизайн, либоси миллӣ

ДИЗАЙН ОДЕЖДЫ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОДЕЖДЫ

В статье представлен сравнительный анализ красоты и привлекательности одежды с учетом современных тенденций и отделки. Обсуждаются вопросы изменения моды, связанные с внешним видом человека и манерой одеваться в определенной среде. Одежду сопоставляют с человеком.

Ключевые слова: дизайн, мода, стиль, этно, современный, национальная одежда.

CLOTHING DESIGN AND MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CLOTHING

The article presents a comparative analysis of the beauty and attractiveness of clothing, taking into account modern trends and decoration. Issues of fashion change related to a person's appearance and manner of dressing in a certain environment are discussed. We compare clothes with a person.

Keywords: design, fashion, style, ethno, modern, national clothing.

РҰЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Ермилова Д. Ю. История домов моды: учебное пособие для высших учебных заведений. — М: Издательский центр «Академия», 2003. — 288 с. — ISBN 5-7695-1064-1.
2. Саме Ж. Высокая мода. — Изд. Группа "Азбука-классика", 2010.
3. Латур А. Волшебники парижской моды. — Litres, 2017.
4. Макеева М. В. Искусство как тренд в построении коммуникации домов высокой моды. — Журнал «МедиаАльманах», № 3,
5. Стар И. А. Дизайн-аспекты взаимодействия феноменов традиционного костюма и современной моды (на примере одежды северных народов ханты и манси). Диссертация на соискание уч. степени кандидата искусствоведения. Москва, 2004. -173 с.
6. Джонс, Сью. Fashion-дизайн. Все, что нужно знать о мире современной моды. Пер.с англ.

Д.К.Маматов,

мудири кафедраи санъати тасвирӣ
ва амалии Донишгоҳи Бухоро (Ўзбекистон)

С.Б.Шодиева,

муаллими кафедраи санъати тасвирӣ
ва амалии Донишгоҳи Бухоро (Ўзбекистон)

INSTILLING IN READERS THE FEELING OF EXALTING HUMAN VALUE THROUGH COMPUTER GRAPHICS

Educating a person in every possible way is a long-standing dream of mankind, and our ancestors were looking for ways, laws and rules for teaching enlightenment and culture to young generations, leading them to perfection.

The implementation of educational problems in connection with the national heritage of each nation with universal, universal values is the national basis of pedagogy. A. in the discipline of perfect man. R. Berunius, A. N. Phorobius, A. There are strong ideas and ideas in Avloniy, Joseph Khojib and other allusions. For example: qomusi scholar Abu Rayhon Beruniy wrote in his "book of Charity": "...A brave man does not own anything other than what no one can argue that he is and is his own. If he tolerates hardship as the tranquility of men; without stinginess, not giving to others what has been bestowed upon him, such a man is considered a valiant man who has gained fame with such might; he is known for his integrity, courtesy, strength of will, endurance, humility, glory, though he is not of the people of that rank. He is rightfully venerated (with those qualities), not in terms of genealogy". Today, for each area A. R. Those who have received the blessing of berunius are necessary. Because only such people contribute to the development of the land. This can only be achieved through a strong education and upbringing. It is necessary to educate a perfect person, relying on the rich experience created by the people and the works of thinker scientists. Teaching technology plays an important role in the educational process. With the improvement of the stages of teaching technology, the implementation of modern teaching technology guarantees the effectiveness

of the educational process. In the optimal organization and research of the educational process on the basis of modern teaching technology, teaching methods are important.

Below we will consider the didactic tasks of several of the teaching methods:

- didactic tasks of the electronic learning method in computer learning technology-independent visual acquaintance with the new material, independent assimilation of new material, expansion and strengthening of their knowledge, self-control, Independent Education, achieving "free knowledge", being able to distinguish basic concepts, forming skills for working with electronic textbooks;

- didactic tasks of videousul-familiarization and learning with new material, strengthening, generalization, systematization, modeling skills;

- didactic tasks of the method of mental attack-assimilation, regulation, consolidation of knowledge, stimulation and formation of interest in knowledge;

- didactic tasks of the demonstration method-visual acquaintance with new material, formation of concepts learning and understanding, observation, analysis, implementation of actions;

- didactic tasks of the exercise method-deepening knowledge, developing, repeating, strengthening skills and skills for the use of the studied material in practice;

- didactic tasks of the laboratory work-method-receiving, understanding, mastering, strengthening and deepening knowledge of new material, knowledge of independent research, rational solution of problems, development of productive creative thinking – relationship with equipment, conducting measurement work;

- didactic tasks of the method of working with a book-dating, understanding, mastering new material, expanding and strengthening knowledge, writing an abstract – self-control, obtaining independent education, habits for reading books, knowledge of "free reading", ability to distinguish the main one, make a synopsis, draw up structural – logical schemes, form base synopsis, literature selection skills;

- didactic tasks of the business Game method-the formation of questions – the argumentation of conclusions, the correction of behavior, being able to get out of the situation, making the right decisions;

- didactic tasks of the pinbord method-regulation and consolidation of knowledge, knowledge of the oral and written expression and statement of one's thoughts, development of logical and systematic thinking, formation of a culture of treatment, discussion;

- didactic tasks of the method of problematic tasks-the relevance of training, the formation of interest in science, the ability to get out of the situation and make the right decisions;

- didactic tasks of the individual (practical) method-deepening knowledge and skills – practical application of theoretical knowledge, stimulation of cognitive activity, formation of organizational independence;

- didactic tasks of the method of projects-actualization of Education, deep and comprehensive assimilation of knowledge, their application in practice, analysis, assessment, formation of organizational independence;

- didactic tasks of the method of conversation-training, informing, dating, systematization, strengthening, remembering, further understanding of knowledge, mastering;

- didactic tasks of the method of discussion-assimilation, regulation and consolidation of knowledge, interest in knowledge, communication skills, logical statement of their own thoughts, formulation of questions, stimulation and formation of argumentation of conclusions;

– didactic tasks of the narrative-explanatory method-statement of new material, explanation, analysis, proof with evidence of various circumstances;

– didactic tasks of the lecture method-acquaintance with the new material, description of complex systems, phenomena ands.

In the educational process, the methods of training in the appropriate level are determined, as well as the structure of management of cognitive activity of the learners. On this basis, a list of teaching tools is compiled. The system of

methods and educational tools is harmonized with organizational forms, that is, technology is developed, educational technologies are included.

In the implementation of modern teaching technology, unconventional teaching methods were compared in general with traditional teaching. Comparison of teaching methods the advantages of the non-traditional teaching method are evident. It can be concluded from this-the traditional teaching method is reshaped by the non-traditional (using computer technologies) teaching method and refined it.

Usually the course material goes from simple to complex. If little neglect is allowed in this, the reader will hardly master or be able to master the next materials. As a result, he begins to zerica and draws his attention to other things. It becomes insufficient for a single teacher to give a lecture, a conversation, to focus the student's attention, his opinion on this topic. In pedagogy, along with the method of explanation – demonstration, the use of computer technology, conducting technological exploratory methods harmoniously, can have a good effect.

The stage of preparation of educational material of teaching technology and the organization of the teaching process in accordance with the educational goal is the stage of performing the main decisive tasks, in which the goal can be achieved with the introduction of advanced pedagogical and Information Technologies, the application of Computer-Mediated teaching technology.

The fact that computer technology – as an effective method and instrument of knowledge that enhances human mental capabilities-is of fundamental importance for the development of all areas of knowledge and types of activity and is purposefully aimed at changing human practice and life, penetrates into all aspects of human activity, assumes its targeted use even in the educational process [97].

But the question of complementing, enriching and activating and coordinating with modern teaching methods, harmonizing drawing science with traditional educational technology of teaching with modern educational

technologies was studied theoretically and practically, without abandoning the teaching methods passed down from generation to generation.

In the teaching of the subject "drawing", a computerized teaching technology and a methodological system for its implementation were developed. According to this system,

- According to the analysis of the teaching situation of "drawing" science, such as the levels of mastering topics, the task of teaching medium and difficult to master basic topics in science on the basis of computerized teaching technology is set;

- the task of developing ways to use computer technology is carried out, relying on the advantages, specific aspects of computer training technology;

- in contrast to the teaching technology in the tradition, the teaching tools, teaching forms and active teaching methods necessary for the implementation of computer training technology are selected, determined and the educational process is planned;

- new teaching tools, forms and methods are selected when planning the teaching process of the educational plan and program topics. In the implementation of modern teaching technology on the basis of teaching methods, it is envisaged that teaching tools, forms and methods will be focused on the use of computer technology;

- ways of using computer technology are used in the course of the lesson. Which of the ways of using developed Computer Technologies is effective is determined by control and results. According to the results, the ways of using computer technology will continue to be used again in this group, or optimal ways of using computer technology will be developed again.

Thus, depending on the educational process as a system, computerized teaching technology is carried out, which, using the tools, content and methods of teaching of its founders, that is, the teacher, assesses the influence that the educational institution has on the educational process in a certain sequence in a certain context and the result of education in the control process.

Computer training technology is a new educational technology that gives rise to forms of training based on electronic tools. Activities that are carried out in the form of organizing and conducting classes, seminars and practical – experience, etc., are forms of training, which is carried out in conjunction with teaching tools and methods.

According to this system, a teaching process is planned based on the curriculum and programs in the discipline. In the planning of the teaching process, new teaching tools, forms and methods are selected.

Teaching tools are auxiliary teaching materials necessary for the successful implementation of a certain teaching method-tools, weapons, hardware, etc., where computer, video, projector, screen and other technical means are envisaged in the use of computer technology.

The teaching form is a laboratory, practical training, colloquium, etc., a form of giving theoretical and practical knowledge, and the ways of introducing computer technology are developed on the basis of educational plans and programs in science, planning the teaching process.

Teaching methods, on the other hand, are primarily a process and a way of knowing. It consists of a set of actions aimed at acquiring knowledge in a process. In the research work, the issue of introducing computerized teaching forms, tools and methods and coordinating them with modern teaching methods, developing a methodology for using computer technologies, without abandoning the teaching methods in the tradition.

Computer training technology is a new educational technology that gives rise to forms of training based on electronic tools. This, in turn, became the basis for the introduction of computerized forms of teaching, tools and methods in the research work and coordination of them with modern teaching methods, the development of a methodology for using computer technologies, without abandoning the teaching methods in the tradition.

According to their personal characteristics, learners can be classified into the following types:

- Extravert (emotion and external environment – oriented) considers the process of Education-active training, interaction with other people (social interaction-the implementation of group assignments, the implementation of exercises) preferably.

- * Introverted (focused on emotion and internal environment) educator – individual likes independent learning, that is, listening to a lecture, reading books and performing written tasks.

Humans differ depending on the activities of information processing, information perception:

- * Perceivers through hearing and words: those who prefer to perceive this type of information tend to synopsis listening and lecture;

- Logical-mathematical perceivers: those who prefer to perceive this type of information tend to account with more numbers, to reason logically, to base each reasoning. They better keep numbers and dates in mind.

- * Visual, spatial perceivers: those who prefer to perceive this type of information have an important calculation of Visual Media, various forms, structural plan, various maps, tables, schemes, graphs and diagrams.

- Perceivers through interpersonal interaction and interaction: those who prefer to perceive this type of information interact, interact with each other in the process of mastering knowledge. In the educational process, some of them prefer to learn independently, to be engaged alone, while some of them strive to work cooperatively, to receive a group education. People in this category are quick to adapt to the relationship between people, to the social environment, curious to learn people, satisfied with the process of being treated more, and like to be in the company of people.

- Self-awareness-based perceivers: educators tend to think more with special attention to the inner feelings of a person, self-awareness under the influence of experiences. They tend to have a more social environment and a greater awareness, awareness of those in artof.

- Physical and kinetic perceivers: some learners are naturally inclined to perform physical actions, to enjoy them, and to perform physical exercises.

They will be dominated by more practical work, physical labor, exercise using the muscles of the limbs, as well as a tendency to make different things. Learners who kinesthetic perceive and process information prefer modeled lessons, role-playing games, and action-based activities;

- Naturalistic perceivers: those who receive education in this category will be fond of nature, will be interested in the flora and fauna, the Earth and its structure, work with maps, collect collections from the herbarium and bodies of nature. They love subjects such as biology, geography, physics, animal husbandry and Plant Science.

- * Musical, rhythmic perceivers: the educated in this category will turn to melodies and songs, will also be able to perform their actions in accordance with musical rhythms, will be rich in emotion, delicate in nature and elegant.

It is advisable for the educator to learn in connection with the interest of the learner, his other individual-psychological qualities: ability, talent, temperament and character.

Therefore, with the use of various methods of teaching, which form the basis of pedagogical technology with the definition of pedagogical tasks in the teaching of drawing science, it was envisaged to develop the spatial imagination of the student through geometric spatial images, to cultivate thinking, eloquence – argumentation, the ability to express their thoughts, to ensure interest in each subject in science,

In the process of implementing the technology of modern teaching of the subject "drawing", the degree of complexity of the topics of the curriculum in Science, Interdisciplinary affiliation and didactic tasks of teaching methods were taken into account. In this addition, the lecture and practical classes given in the curriculum were amended to the form of teaching, without changing the size of the hours.

In the educational system, the rule of unity of theory and practice is initially carried out in the process of reading, depending on the content of the academic discipline and its specificity. These exercises will arm them with the experience they need to be able to put into practice complex scientific theories in

the future. Students comprehend the fundamental essence of educational material, the laws of the development of nature and society on a scientific basis and form skills, skills and qualifications necessary for their future practical activities. That is why, taking into account the characteristics of each subject, linking the new knowledge under study to practice as much as possible is taken as a principle of the learning process.

The proportionality of forms, methods and means of training is important for the educational process. While the science of Education serves to study knowledge in theory, understand logical connections, cultivate the ability to think, practical actions using this knowledge in practice will help to gain more complete confidence, build skills and skills.

The conclusion is that the implementation of computer training technology in the teaching of the subject "Drawing" at the same time increases the skill of using information and telecommunications tools efficiently, working with modern technical tools.

ДАР ХОНАНДАГОН БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҲИССИ АРЗИШИ ИНСОНӢ БА ВОСИТАИ ГРАФИКАИ КОМПЮТЕРӢ

Дар ин мақола ба воситаи санъати тасвири дар байни хонандагони мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ баланд бардоштани эҳсоси арзиши инсонӣ, баланд бардоштани шавқу рағбати онҳо ба илм ва хидмат ба ояндаи ҷомеа сухан меравад. Қайд карда мешавад, ки педагогҳои оянда бояд асарҳои санъати тасвириро бо диққат мутолиа намуда, дар бораи онҳо тасаввуроти нав пайдо кунанд.

Калидвожаҳо: дидактикӣ, омӯзиши электронӣ, ҳавасмандкунӣ, ташаккул, танзим, мавод, тавсиф, шарҳ – намоиш.

ПРИВЛИВАНИЕ ЧИТАТЕЛЯМ ЧУВСТВА ВОЗВЫШЕНИЯ ЦЕННОСТИ ЧЕЛОВЕКА ЧЕРЕЗ КОМПЬЮТЕРНУЮ ГРАФИКУ

В этой статье рассказывается о том, как посредством произведений изобразительного искусства привить учащимся

общеобразовательных школ чувство возвышения человеческого достоинства, повысить их интерес к науке и служению будущему общества. Отмечено, что будущие педагоги, внимательно читая произведения изобразительного искусства, еще раз получают представление о них.

Ключевые слова: дидактика, электронное обучение, стимулирование, формирование, регулирование, материал, описание, объяснение – демонстрация.

INSTILLING IN READERS THE FEELING OF EXALTING HUMAN VALUE THROUGH COMPUTER GRAPHICS

This article talks about instilling a sense of exaltation of human value in students of a comprehensive school through the medium of Fine Arts, increasing their interest in science and serving for the future of society. It was recorded that future educators would carefully read the works of Fine Arts and get another idea of them.

Keywords: Didactic, electronic learning, stimulation, formation, regulation, material, description, explanation – demonstration.

List of used literature.

1. S. Shodiyeva. The Importance of Pedagogical Practice and Practical Foundations of Organization. Volume-1 | Issue-1 Available online @ <https://procedia.online/index.php/philosophy>

2. S. Shodiyeva. Arxitektura yodgorliklarida tasviriy va amaliy san'atni qo' llanilishining hududiy xususiyatlari o'rganishni takomillashtirishning pedagogik talablari. Zamonaviy ta'lim: muammo va yechimlari ilmiy-amaliy respublika konferensiyasi

3. Маматов Д.К. Роль компьютерной графики в развитии космического воображения студентов //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99).

4. Mamatov D. PROJECTS OF MAKING CLAY AND PLASTIC

TOYS IN PRE-SCHOOL EDUCATION //Theoretical & Applied Science, – 2019. – №. 9. – С. 281-285.

5. Маматов Д.К. Организация самостоятельной работы студентов. Первая международная научно-методическая конференция «Междисциплинарные исследования в науке и образовании». <http://man-ua.edu.kiev.ua/Files/downloads/%D0%9F%D0%9D-%>

6. Одилова М.О. The role of independent education in increasing student space imagination. International Conference on Digital Society, Innovations & Integrations of ... 2021/1/7. 6(10), 1-5.

Сотникова Маргарита Исламбековна,

старший преподаватель, заведующая кафедрой художественного

дизайна одежды ГИИИДТ. Тел.: 919166211

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ОДЕЖДЫ ЗА СЧЁТ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ШВЕЙНОГО ОБОРУДОВАНИЯ

Объективные факторы, влияющие на развитие швейного оборудования. Появление большого количества новых текстильных материалов с принципиально иными показателями жесткости, растяжимости, поверхностного сцепления, толщины вызывает необходимость очередного цикла улучшения показателей работы швейных машин: стабилизации транспортирования вне зависимости от свойств материалов, снижения стягивания и посадки, уменьшения натяжения ниток. Снижение объемов швейного производства в развитых странах, разукрупнение швейных предприятий, стремление к максимальной универсальности производства, перевод производства изделий массового ассортимента в страны с низким уровнем заработной платы приводит к стремлению максимальной универсальности оборудования, снижению доли дорогостоящих машин с узким технологическим назначением. Развитие электроники, микропроцессорной техники, управляющих систем, стремительное снижение стоимости электронных средств по сравнению с механическими дало возможность заменить механические системы управления на электронные. Появление новых полимерных и композитных материалов, покрытий позволило по-новому подойти к созданию основных рабочих органов швейных машин. Повышение потребительских требований к качеству, разнообразию, удобству одежды вызвало появление технологически связанных комплектов оборудования для изготовления изделий в целом или отдельных узлов швейных изделий.

Этими факторами и определяются основные направления совершенствования технологии изготовления одежды за счет применения новых видов швейного оборудования.

1. Повышение качества строчек и швов вне зависимости от свойств соединяемых материалов. За последние 8-10 лет рабочие органы швейных машин были подвергнуты оптимизации, на основе компьютерного анализа кинематики и динамики звеньев, а также на основе применения новых технических решений, и с помощью применения новых материалов. Совершенствование машин было направлено на улучшение качества выполнения строчек с одновременным уменьшением влияния на это качество свойств соединяемых материалов. Достигается это улучшением условий петлеобразования, снижением натяжения ниток, стабилизацией транспортирования материалов. Рассмотрим несколько примеров. Фирма «ШК1» (Япония) предложила модернизированный механизм челнока для одноигольных машин и машин зигзагообразного стежка. Суть модернизации состоит в том, что в механизме применяется не вращающаяся шпуля, а нитка выходит из нее за счет специальной намотки от периферии к центру. Это позволяет стабилизировать натяжение шпульной нитки, исключить напуски ниток, образующиеся при останове машины вследствие инерционности шпули, а, следовательно, повысить качество строчки. Такие механизмы реализованы в машинах рядов ЭЭТ 9000, 2290.

Для оптимизации транспортирования сложных материалов с различными свойствами некоторые фирмы применяют механизм транспортирования, позволяющий обеспечить простое и быстрое изменение угла наклона транспортирующей рейки относительно направления перемещения материала. В краеобметочных и стачивающе-обметочных машинах это дает возможность управлять процессом транспортирования текстильных материалов не только с помощью дифференциального двигателя, но и изменением места и площади области контактирования рейки с прижимной лапкой. Фирма «РГАГГ» (Германия) предлагает два основных средства для решения проблемы стабилизации транспортирования материалов. Первое - это пуллер (тянущий ролик), установленный непосредственно за прижимной лапкой - модель 948/51.

Пуллер имеет два управляемых привода - шаговый двигатель вращения и линейный привод вертикального перемещения. Привод вращения ролика программируется с пульта управления по углу поворота каждого шага, что должно быть согласовано с установленной на машине длиной стежка. Синхронизация вращения главного вала- машины и привода пуллера производится электронными средствами, автоматически учитывая изменение частоты вращения главного вала. Привод вертикального перемещения управляет давлением ролика на материал, его подъемом и опусканием, позволяет поднимать ролик в фиксированное промежуточное положение для перехода через поперечные швы, для поворота материала вокруг иглы при остановке и пр. Второе средство - это система 8В.Р, то есть электронное управление давлением прижимной лапки в зависимости от частоты вращения главного вала. Известно, что для получения швов с наименьшим стягиванием и посадкой на швейных машинах устанавливают по возможности наиболее низкое давление прижимной лапки. Однако, при увеличении скорости шитья проявляется эффект динамического «зависания» лапки за счет ударной нагрузки подошвы лапки со стороны рейки. Это приводит к снижению давления лапки ниже допустимого и, в итоге, не обеспечивается нормальный процесс перемещения полуфабриката. Малейшая задержка полуфабриката рукой работницы вызывает искривление строчки. Если же, наоборот, установить сразу повышенное давление лапки, то на низких частотах вращения главного вала увеличивается стягивание и посадка материалов. Для решения этой задачи фирма «РГАГГ» установила на стержень лапкодержателя линейный привод, который прямо пропорционально увеличивает давление прижимной лапки в зависимости от частоты вращения главного вала швейной машины. Коэффициент пропорциональности программируется с пульта управления. Это позволяет получить высококачественную строчку на любой скорости шитья. При работе на машине сразу чувствуется как при увеличении скорости шитья увеличивается и усилие перемещения

материала. Теперь уже случайное торможение полуфабриката не приводит к искажению строчки.

2. Повышение производительности технологического оборудования.

Известно, что пределы увеличения производительности швейных машин за счет повышения скоростных режимов шитья достигнуты еще двадцать лет назад. К настоящему времени остался только один путь повышения производительности оборудования - совершенствование его автоматизации. В автоматизированных швейных машинах электронные системы управления применяются давно. Отработаны их функции и общие возможности. Прогресс в этой области сводится к полному вытеснению приводов с электромагнитными муфтами с заменой на приводы переменного тока с тиристорным управлением, а также к применению встроенных агрегатов. Приводы с тиристорным управлением позволили существенно снизить их габариты, что открыло возможность встраивать приводы непосредственно в шьющие головки. При этом не требуется клиноременная передача, повышается приемистость привода, точность останова, снижается вибрация, исключается проскальзывание, потери мощности. Это позволяет снизить мощность применяемых приводов и экономить электроэнергию. Встроенные приводы применяются в 1153-8\31-900\24-910\06-911\37 "РЕАГЕ" и аналогичных машинах ряда 1181, а также в машинах рядов ППЕ-9000 и ПЕП-9010 "ШК1". Расширилась область применения микропроцессорных систем управления в швейном оборудовании. Теперь практически все функции швейной машины контролируются такими системами, а это открывает возможности полностью программировать всю технологическую операцию: количество стежков на каждом участке строчки, скоростной режим по участкам, комбинировать контроль количества стежков с контролем по сигналам датчиков края материала. Рассмотрим особенности системы управления машины кл. 2481 фирмы «РЕАЕЕ». Эта машина предназначена для прокладывания отделочных строчек по краю обтачных деталей, например, манжет, клапанов, воротников сорочки и других изделий. Машина имеет

нижний реечный и игольный транспорт, она снабжена датчиком начала-окончания полуфабриката, управляемым механизмом изменения длины стежка и механизмом краевой линейки - 980/20, а также датчиком окончания челночной нити. В машине могут быть запрограммированы 15 программ по 15 участков строчки в каждом, что дает 225 сочетаний. На каждом участке программируется:

- > расстояние строчки от края полуфабриката (от 0 до 10 мм);
- > число стежков или работа по сигналу датчика окончания полуфабриката;
- > длина стежка (от 0 до 3,5 мм);

Дополнительно программируется подача сигнала по срабатыванию датчика окончания челночной нитки или по счету стежков до окончания челночной нитки. Машина автоматически останавливается по сигналу датчика окончания полуфабриката. Для точного попадания в край строчки автоматически изменяется длина последнего стежка или по выбору оператора - 2-3-х последних стежков. Высокая мобильность и производительность машины дают возможность прокладывать на ней параллельные отделочные строчки с большей точностью и быстрее, чем на двухигольной машине с рассоединяемыми игловодителями. При этом можно получить отделочные эффекты, недостижимые на двухигольной машине. Оптимизация коснулась и механизмов обрезки ниток. Основное достоинство современных механизмов обрезки - это уменьшение длины обрезаемых концов ниток в идеале до толщины игольной пластины. Это достигается тем, что весь механизм ножа выполняется подвижным и выдвигается непосредственно к игольному отверстию в момент обрезки. При неподвижной конструкции механизма обрезки обрезаемые нитки оттягиваются от игольного отверстия на несколько миллиметров до места установки неподвижного ножа. Подвижный механизм обрезки применен в машинах зигзагообразного стежка ряда фирм. В машинах плоского цепного стежка \У664 и \УТ 624 фирмы "РЕ6А8Н8" (Япония) применен

механизм обрезки ПТ 500, обрезающий нитку, конец которой зажат последним стежком, что исключает распускание строчки.

3. Повышение универсальности технологического оборудования. В понятие универсальность вкладывают много значений. Здесь мы будем понимать под универсальностью применение одной машины для выполнения возможно большего количества технологических операций при сохранении заданного уровня ее производительности. Универсальность достигается как механическими, так и электронными средствами. Стремление повысить универсальность одноигольных машин челночного стежка проявилось в машинах рядов 1183 и 1181 фирмы «PPAPP» - первых машинах с изменяемым ходом игловодителя. Простейший стопор и регулируемый эксцентрик позволяет в течение нескольких минут изменить ход игловодителя в диапазоне 32-36 мм. Отпадает необходимость иметь разные машины для шитья легких и тяжелых материалов - достаточно иметь сменные комплекты, состоящие из рейки и игольной пластины, и изменять ход игловодителя. В этих же рядах машин фирма «PPAPP» демонстрирует и расширение универсальности машин за счет изменения систем смазки. Если раньше применялись системы смазки исключительно с централизованным картером открытого или закрытого типа, из которого масляным насосом под давлением масло подавалось к основным смазываемым узлам, а стекало обратно в картер под действием силы тяжести, то в современных машинах от таких систем все чаще отходят. В рассматриваемых машинах применяются системы с двумя мини-резервуарами и двумя насосами, кроме того, излишки масла отводятся принудительно для снижения риска загрязнения стачиваемых деталей. Это обеспечивает капельное дозирование масла, причем отработанное масло, загрязненное текстильными отходами не поступает вновь в систему смазки. Если на эти машины поставить челнок с сеткой, выполненной из полимерного материала и перекрыть подачу масла на него, то потребитель получает скоростную промышленную швейную машину, работающую без смазки. Это исключает возможность загрязнения

любых обрабатываемых текстильных материалов, следовательно, не требуется дополнительных затрат на удаление масляных пятен. Во-вторых, существенно снижается трение сетки о челнок, что уменьшает необходимый предел натяжения ниток, то есть улучшаются показатели стежкообразования, уменьшается стягивание и посадка, снижается эффект раскручивания нитки. В-третьих, сетка челнока не нагревается при длительной интенсивной работе, что снижает обрывность ниток, особенно, синтетических, сохраняет постоянным натяжение ниток и обеспечивает ровную строчку. На смену традиционным кулачковым системам управления основными рабочими перемещениями полуавтоматов стремительно приходят электронные системы управления. Это касается полуавтоматов для изготовления петель челночным и двухниточным цепным стежком, полуавтоматов для изготовления закрепок и полуавтоматов для пришивания пуговиц. Основная цель замен - повышение универсальности и, соответственно, области применения такого оборудования. Например, на одном полуавтомате можно изготавливать до 64 видов закрепок, меняя только легкоъемные зажимы полуфабриката, можно обеспечить мультипрограммный режим работы, когда на одной машине последовательно выполняются различные виды закрепок, в частности, при изготовлении брюк можно последовательно притачать шлевки, выполнить закрепки на входах в карманы и на гульфике. Это особенно важно для небольших швейных предприятий. Полуавтоматы для изготовления закрепок с электронным управлением выпускают фирмы «ШК1» - кл. ЕК-1900А8. На одном полуавтомате челночного стежка для изготовления петель можно выполнять петли с прямыми закрепками, закругленные петли без закрепок или с односторонней прямой закрепкой, с закрепкой продольной и т.д. Такой полуавтоматы предлагаются фирмами «ШК1» - кл. ЦВН-1790 и «РРАГГ» - кл. 3119. В этих полуавтоматах нет необходимости менять нож для прорубки петли при изменении ее длины, так как при увеличении длины петли механизм ножа срабатывает 2-3 раза при смещении ножа по длине.

Новые комбинации механизмов обрезки ниток и механизмов петлеобразования позволили устранить недостатки отдельных видов переплетений. Например, в машине однопиточного цепного стежка для пришивания пуговиц применяется механизм, который обеспечивает завязывание узелка перед обрезкой ниток. Такой механизм реализован в машинах кл. МВ-377 “ШК1” и кл. 3307 «ПФАФФ». ЧПУ в не цикловых полуавтоматах на основе электронных управляющих блоков позволило оптимизировать традиционные полуавтоматы, например, для настрочивания накладных карманов сорочек и джинсов. Резко сократилось время переналадки таких машин на шитье по другой форме, появилась возможность выполнять различные виды закрепления входов в карман вообще без изменения механических частей полуавтомата. Ярким примером является полуавтомат кл.3588 “РГАРР”. Помимо традиционных полуавтоматов в последнее десятилетие получили полуавтоматы “свободного шитья”, позволяющие выполнять строчки по контуру в определенном поле. При этом поле может быть достаточно большим, например, 500x600 мм в полуавтомате АМ8-565Х фирмы “ШК1”. Эта же фирма имеет целый ряд таких полуавтоматов с полями меньших размеров.

4. Реализация прогрессивных технологий за счет применения комплектов технологически связанных комплектов оборудования. На современном этапе развития производства одежды невозможно обеспечить высокие показатели качества и производительности, применяя разрозненное оборудование. Ведущие фирмы швейного машиностроения на протяжении последних лет выпускают комплекты машин для изготовления как отдельных узлов изделий, так и всего изделия в целом. На этих комплектах реализуется передовая технология сборки изделий.

ТАКМИЛИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИСТЕХСОЛИ ЛИБОСХО БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР

Муаллиф дар мақола оид ба такмили технологияи истехсоли либос бо истифода аз таҷҳизоти замонавии дӯзандагӣ маълумот овардааст. Дар он инчунин омилҳо ва асосҳои муайяншуда, ки ба такмил додани истехсоли

технологии либос тавассути истифодаи навъҳои таҷҳизоти дӯзандагӣ нигаронида шудаанд, таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: технология, либос, такмил, таҷҳизот, механизм, мошин, комплект.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ОДЕЖДЫ ЗА СЧЁТ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ШВЕЙНОГО ОБОРУДОВАНИЯ

В статье автором рассматривается совершенствование технологии изготовления одежды за счёт применения современного швейного оборудования. Также подчеркиваются факторы и определенные основы, направленные на совершенствование технологий изготовления одежды за счет применения новых видов швейного оборудования.

Ключевые слова: технология, одежда, совершенствование, оборудования, механизм, машина, комплект.

IMPROVING CLOTHING MANUFACTURING TECHNOLOGY THROUGH THE USE OF MODERN SEWING EQUIPMENT

The author discusses in the article the improvement of clothing manufacturing technology through the use of modern sewing equipment. It also emphasizes the factors and identified fundamentals aimed at improving the technological production of clothing through the use of new types of sewing equipment.

Key words: technology, clothing, improvement, equipment, mechanism, machine, set.

Литература:

1. В. П. Косарев - Компьютерные системы и сети: Финансы и статистика - 2009.
2. «Инженерный вестник» - электронный научно-инновационный журнал - 2010.
3. М. А. Ермаков - Оборудование швейного производства - 2008.
4. С. Н. Вотчишникова - “Швейная промышленность: развитие отрасли обнадёживает” - 2005

Валиев Эсанжон Нумонович,
муаллими калони кафедраи дизайн
ва меъморӣ ДДСТДТ. Тел.:919011033
Суёнов Эркин Собирович,
муаллим, мудири кафедраи дизайн
ва меъморӣ ДДСТДТ. Тел.: 935263640

МУҲИТИ МУОСИРИ ВОҶЕӢ ВА ФАЗОИИ ИНСОН

Аз охири асри XX сар карда, тарроҳиро навъи бонуфузтарини фарҳанги лоиҳавӣ-бадеӣ меноманд. Бо идомаи рушди худ дар шароити ҷомеаи муосири пас аз саноатӣ, тарроҳӣ аз доираи тасаввуроти анъанавии он ҳамчун ғаёлияти лоиҳавӣ, ки ба шаклгирии саноатӣ нигаронида шудааст, хеле пеш меравад. Аз нуқтаи назари таърихи умумии фарҳанги лоиҳавӣ, тарроҳӣ намуди нисбатан ҷавон, аммо дар айни замон хеле динамикӣ ва як намуди ғаёлона инкишофёбандаи тарроҳӣ ва бадеӣ ба шумор меравад. Имрӯз он қариб тамоми соҳаҳои мавҷудияти инсон, тамоми шаклҳои муҳити воқеӣ ва фазоии онро фаро мегирад.

Имрӯзҳо шумо метавонед шаклҳои гуногуни объектҳои тарроҳиро мушоҳида кунед, ки бо функцияҳо, ҳалли конструктивӣ-техникӣ, усулҳои истеҳсол, маводҳо, намудҳои истифодаи онҳо, маъноӣ фарҳангӣ, нақш ва ҷой дар муҳити воқеӣ, бартарии ибтидоӣ эстетикӣ ё утилитарӣ ва як қатор аломатҳои дигар фарқ мекунад.

Аз ин рӯ, дар типологияи махсусгардонидашудаи ғаёлияти тарроҳӣ, маҳсулоти тарроҳиро аз рӯи аломатҳои алоҳида, ки аз ҷониби ҷанбаҳои функционалӣ, морфологӣ, технологӣ, типологӣ ва эстетикӣ дода шудаанд, баррасӣ кардан мақсаднок аст яке аз самтҳои муҳимтарини сохтани ин тарҳпрофилҳои тарроҳӣ (тахассус дар тарроҳӣ) мебошад. Ҳар як марҳилаи рушди фарҳанг бо қонуниятҳои муайяни ташкили фазои дохилӣ ва синтези санъат дар ин фазо вобаста аст.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, вақте ки меъморӣ ва тарроҳии дохилӣ дар раванди ҷустуҷӯи воситаҳои нави ифодаи худ қарор доранд,

мушкилоти мураккабтарин, аз ҷумла мушкилоти эҳё ва ҳифзи фарҳангҳои анъанавӣ ҳал карда мешаванд.

Тамоми таърихи тамаддун исбот мекунад, ки инсон пайваста барои зебӣ талаш мекунад, дар атрофи худ ҷаҳони моддӣ ва рӯҳонӣ дар шаклҳои барои худ қобили қабул эҷод мекунад.

Агар макони сунъии инсон барои қонъ кардани ниёзҳои ҷисмонӣ пешбинӣ шуда бошад, пас ҷузъи эстетикӣ он ба талаботи ҳаёти маънавии инсон, ба фаҳмиши фарҳанги анъанавӣ асос ёфтааст.

Мақсади асосии тарҳи дохилии бинои истиқоматӣ дар он аст, ки барои бароҳат будани инсон дар муҳити баландсифати эстетикӣ, ифодакунандаи воқеӣ ва фазоӣ, ки ўро ҳар рӯз ихота мекунад, шароит фароҳам орад.

Тағйиротҳое, ки дар даҳсолаҳои охир дар Тоҷикистон ба амал омадаанд, боиси афзоиши талаботи иҷтимоии аҳолии кишвар гардиданд.

Имрӯзҳо раванди ташаккули навъи дохилии бинои истиқоматӣ мушоҳида мешавад.

Инсон дар ҳама давраи замонҳо, аз асрҳои қадим то имрӯз, кӯшиш мекунад, ки худро ва ҳама ҷизро дар атрофи худ оро диҳад.

Аз ин ҷо як самти тарроҳӣ пайдо шуд, ки ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон таъсир мерасонад. Тарҷумаи дақиқи калимаи дизайн (аз англисӣ. design) нақша, расм, тарҳ мебошад. Дизайнер шахсест, ки нақша, расмро мекашад ва ё тарҳро ба нақша мегирад.

Расми 1. Коркарди логотипи ДДСТДТ (муаллиф Начмиддинов К.А.)

Дар адабиёти муосир, "дизайн" ҳам услуб, ҳам лоиха, ҳам лоихакашӣ ва ҳам таррохино ҳамаҷун ғабӯлияти касбӣ, ки дар баробари меъморӣ ва таррохиӣ муҳандисӣ ҷойгир аст, дар назар дорад. Имрӯз калимаи "дизайн" қариб дар ҳама ҷо аз ороиши мӯй ва либос то сомонаҳо ва ашӯи рӯзгор истифода мешавад.

Аслан, дизайн ба маънои имрӯза дар асри XIX, дар баробари рушди истеҳсолоти оммавӣ, технология ва илм мавриди истифода қарор гирифтааст.

Тадричан дизайн танҳо ба касби мӯд табдил ёфт ва баъзан танҳо истилоҳе, ки навовариро ифода мекунад, нишон медиҳад. Шахси ин истилоҳро истифода баранда, бешубҳа бо замон ҳамқадам аст.

Худи мафҳуми дизайни дохилӣ дар байни ҷомеа каме стереотипӣ мустаҳкам шудааст. Ба гуфтаи аксари мардум дизайн дуруст ҷойгир кардани мебел, рӯшноӣ, ороиш аст.

Дар маънои васеъ, "дизайн" як намуди ғабӯлияти лоихавӣ ва бадеӣ мебошад, ки бо таҳияи муҳити воқеӣ, низомҳои иртиботии визуалӣ ва иттилоот, ташкили ҳаёт ва давомнокии инсон дар асосҳои функционалӣ, ратсионалӣ алоқаманд аст.

Расми 2. Коркарди логотипи ДТТ (муаллиф Валиев Э.Н.)

Дизайн - фаҳмиши қоидаҳо ва қобилияти устакорона вайрон кардани онҳо мебошад. Инро "пешравони" дизайн – меъморон ва рассомон роҳнамоӣ мекунанд, ки имкониятҳои дар пеши онҳо қушодашударо дарк мекунанд.

Имрӯзҳо талабот ба таҳия ва эҷоди тарҳи нав, бароҳат ва услубии дохилӣ хеле зиёд аст. Лоихаҳои манзилҳо, биноҳои ҷамъиятӣ (тарабхонаҳо, клубҳо) ташкили фазои онҳо бояд талаботи мақсаднокӣ, эътимодноки, кулай, аз як тараф ва тамомияти таассуроти бадеиро, аз тарафи дигар қонеъ гардонида тавонад.

Ҳангоми тарҳрезии ин ё он ҳуҷра, дизайнер пеш аз ҳама ба хоҳиши фармоишгар диққат медиҳад, акси психологӣ тартиб медиҳад, имкониятҳои татбиқи ин ё он ғояро баррасӣ мекунад.

Мушкилоти эстетизатсияи фазои муҳити зист вақтҳои охир муҳим гаштааст. Ҷанбаҳои асосии ин мушкилот, яқум, зарурати такмил ва пур кардани муҳити зисти инсон бо мазмуни бадеӣ ва дуҷум, ҳифзи анъанаҳои фарҳангӣ мебошанд.

Дар робита ба ин, эҷоди робитаи ҳамоҳангии технологияҳои муосири инноватсионӣ ва муҳити анъанавии воқеӣ-фазоӣ, ки инсонро иҳота мекунад, муҳим аст. Ҷустуҷӯи илмӣ барои ҳалли ин мушкилот бе назардошти робитаҳои эволюсионии давраҳои таърихӣ ва пайдарпаии анъанаҳо ғайриимкон аст.

Дизайни дохили бино як намуди махсуси санъат аст. Композитсияи фазои дохилии бино синтези таҳияҳои меъморӣ-фазоӣ, ороишӣ-бадеӣ ва дизайнерӣ мебошад, ки ҳамаи ин бо консепсияи умумии объект алоқаманд аст. Тарҳрезии муҳити дохилӣ мавҷудияти муносибати эҷодиро дар бар мегирад, ки ҳамаи унсурҳои таркибии фазои дохилиро ба як воҳиди ягона муттаҳид мекунад.

Мушкили ин усули синтетикӣ дар он аст, ки он дутарафа аст: аз як тараф, ҷустуҷӯи ифодаи шаклҳои алоҳидаи пластикӣ, таносуби ритмӣ, фактура, гаммаи ранг ва ғайра, аз тарафи дигар таъмини ҳамаи равандҳои функционалии дар фазои додасуда. Ҳамаи ин ва бисёр чизҳои дигар вазифаҳои мушаххасе мебошанд, ки аз ҷониби рассом-дизайнер дар санъати дохилӣ ҳал карда мешаванд.

Мутахассисон дохили биноро ба “вокей” ва “меъморӣ” ҷудо мекунад. Аввалинҳо ба мафҳуми “муҳит” хеле наздиктаранд, зеро дар ин усул ба пур кардани воқеии муҳит нақши махсус дода мешавад. Дар усули “меъморӣ” сохтор ва типологияи фазои меъморӣ бартарӣ дорад.

Пур кардани воқеии муҳити дохилӣ бино, одатан, фазои эҳсосиро ба вучуд меорад ва ба муайян кардани услуб ва мундариҷаи тасвирии объект кӯмак мекунад. Ҳар як давраи таърихӣ рушди ҷомеа нишонаҳои хоси услуби қаблӣ дохилиро дар бар мегирад, ки тавассути “призма”-и фарҳанг, аломатҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ қабул карда мешавад.

Услуби навшуда дар вазъияти мушаххаси таърихӣ ва талаботҳои нави иҷтимоӣ тарзи тағирёфтаи ҳаёти ҷомеаро инъикос мекунад, ки боиси рушди технологияҳои масолеҳи сохтмонӣ ва ороишӣ, истифодаи воситаҳои муосири моддӣ-техникӣ ва бадеӣ-ифодакунанда, усулҳои мукамалтари конструктивӣ ва навовариҳо дар ташаккули шакли ҳам меъморӣ ва ҳам дохилӣ мегардад.

Тарроҳон ва меъморон усули тафсири услубиро дар тарроҳии дохилии ҳонаҳои истиқоматӣ бо ворид кардани унсурҳои архетипӣ истифода мебаранд.

Ҷустуҷӯи аслият, навсозии муҳити воқеӣ -фазоӣ, ки инсонро ихота мекунад, моро аз ҳалли анъанавии дохилии муҳити истиқоматӣ бештар дур мекунад. Ба ҷои дохили бинои классикӣ усули минимализм бо фазои калон ва шаклҳои тоза пайдо шуд. Дар баробари фазои дохилии минималистӣ, шаклҳои муҳити воқеӣ-мақонӣ бо ҳалли равшан ифодаёфтаи бадеӣ-тасвирӣ ҳанӯз ҳам ҷаҳлона истифода мешаванд.

Дар дохили бино муосири истиқоматӣ, бозёфтҳои муваффақи услубҳои пешина дар тарроҳӣ дар синтези ҳамроҳӣ бо технологияҳои инноватсионӣ, воситаҳо ва шаклҳои тарроҳӣ истифода мешаванд ва ҳалли ягонаи услубӣ хеле кам истифода мешавад.

Ҷояҳои “кушодагии” фазои дохили бино, ки дар кишварҳои Скандинавия пайдо шудааст, то ҳол ҷаҳлона истифода мешавад ва омили

шаклдиҳандаи ҳалли бадеӣ ва тасвирии муҳити истиқоматӣ мебошад. Баррасии анъана аз нуктаи назари пайдарпай имкон дод, ки дар тарҳи муосири дохилии истиқоматӣ тафсири усулҳои анъанавии услубҳои таърихӣ дар якҷоягӣ бо технологияҳои навтарин ва ҷараёнҳои услубӣ ба амал ояд ва инчунин самт бо ҳалли аслии бадеӣ ва тасвирӣ, таҷрибаи часуруна ба назар мерасад.

Хулоса: Мафҳуми дизайн аз маънои ибтидоӣ дур рафтааст, аммо пурра аз байн нарафтааст. Шояд ҳоло баъзе чизҳо, ба монанди лоиҳаҳои дохилӣ, аҷиб ва лозима ба назар мерасанд, аммо онҳо донандаи худро пайдо мекунад. Вақте ки нуктаи ниҳой дар беохирӣ аст, омӯхтани динамикаи рушд душвор аст.

Дизайни ҳазорсолаи сеюм кӯшиш мекунад, ки қариб пурра ба эҷодиёти бадеӣ, таҷрибаи санъати муосир, рушди ҷузъи эҳсосӣ таъяс кунад. Гардиши санъати муосир ба самти видеоарт ва видеоинсталляцияҳо ба тавачҷӯҳи тарроҳон ба пайваस्तшавии моддӣ, предметӣ ва виртуалӣ таъсир мерасонад.

МУҲИТИ МУОСИРИ ВОҶЕӢ ВА ФАЗОИИ ИНСОН

Дар мақола тамоюлҳои муосир дар дизайн, пайдоиш ва тағйирёбии он дар тӯли рушди ҷомеа маълумот дода шуда, нақши он дар давраҳои минбаъда мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: услуб, тарроҳи, муосир, дохилии бинои истиқоматӣ, фарҳанг, инсон, дизайнер, фазо.

СОВРЕМЕННАЯ РЕАЛЬНАЯ СРЕДА И ПРОСТРАНСТВО ЧЕЛОВЕКА

В статье описываются современные тенденции в дизайне, его зарождение, изменения в ходе развития общества и анализируется его роль в последующие периоды.

Ключевые слова: стиль, дизайнер, современный, дизайн, интерьер жилого дома, культура, человек, пространство.

MODERN REAL ENVIRONMENT AND HUMAN SPACE

The article describes modern trends in design, its origins, changes in the development of society and analyzes its role in subsequent periods.

Keywords: style, designer, modern, design, interior of a residential building, culture, people, space.

Адабиёти истифодашуда.

1. Степанская Т.С. Традиции в культурном наследии Средней Азии // *Фундаментальные исследования*. 2008. № 8.

2. Шимко В.Т. Основы дизайна и средовое проектирование : учеб. пособие. М., 2004.

3. Терещенко Г.Ф. Художественные традиции как источник самобытности современного дизайна среды : дис. ... канд. искусствоведения. Барнаул, 2008.

4. Ефремова О.В. Художественные решения отечественного жилого интерьера 1990–2010 гг. : дис. ... канд. искусствоведения. СПб., 2013.

5. Лаврентьев А.Н. История дизайна. Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2008. – 320 с.

6. Трусов Ю.В. К проблеме художественного образа в дизайне интерьера // *Вестник Адыгейского государственного университета*. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2010. № 1. / – [Электронный ресурс]. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-hudozhestvennogo-obraza-v-dizayne-interiera> (Дата обращения: 24.10.2016).

Дилшод Маматов,
мудири кафедраи Донишгоҳи давлатии
санъати тасвирӣ ва амалии Бухоро,
доктори илмҳои фалсафӣ, профессор

НАҚШИ БАРНОМАИ ГРАФИКИИ AUTOCAD ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САЛОҲИЯТИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӮЁН

Муқаддима. Маълум аст, ки ҳар як ҷузъиёти мураккаб ва объектҳо аз якҷанд ҷисмҳои оддӣ ба ҳам алоқаманд иборат хоҳанд буд. Чунин ҷисмҳо примитивҳои объект номида мешаванд.

Объектҳои сечонибаи мураккаб аз хишти оддӣ сохта мешаванд. Ин "хиштҳои" оддиро примитивҳои саҳт меноманд. Ба примитивҳои асосии ҷисми саҳт, ки дар расмкашӣ паҳн шудаанд, куб, цилиндр, сфера, конус, сатрҳо дохил мешаванд.

Таҳлили адабиёт. Дар ҳоле ки китоби дарсии Риксибоев "Графикаи компютерӣ" шарҳи тарроҳии объектҳои саҳтро бо истифода аз барномаи графикаи насли калони AutoCAD (2007) дар бар мегирад, маълумот дар ин мавзӯ ба таври васеъ рӯшан карда нашудааст. Дар китоби дарсии Д. Маматов "Графикаи компютери муҳандисӣ" зарурати иҷрои лойҳакашии объектҳои саҳт ба таври васеъ равшан карда шудааст ва объектҳо марҳила ба марҳила ва пайдарпай мебошанд. Аз ин рӯ, истифодаи дуруст ва самараноки барномаи графикаи насли Нави AutoCAD (2023) дар дарсҳои графикаи компютери муҳандисӣ ба нафъи кор хоҳад буд.

Методологияи он. Ҷисмҳои саҳт. Ҷисмҳои саҳтро ба **МОНАНДИ ҚУТТӢ (Cube), КЛИН (Pona), КОНУС (cone), СИЛИНДР (cylinder), СФЕРА (sphere) ва ТОР (torso)** дар бар мегиранд. Тугмаҳои фармон барои сохтани онҳо дар панели Симулятсия ҷойгир карда мешаванд (расм. 1). Ҳамин тариқ, барои тарҳрезии корпусҳо дар се андоза, экран бояд панелҳои View (намудҳо) ва solid (ҷисми саҳт) дошта бошад.

Расми 1.

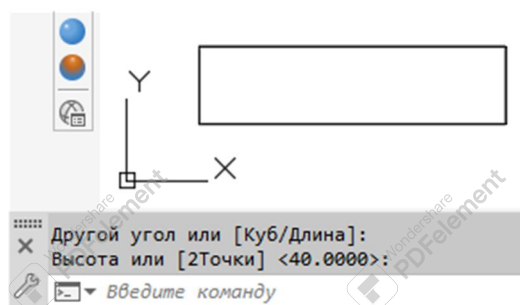
Вариантҳои тарроҳии сечонибаи ҷисмҳои саҳт дар барномаи AutoCAD. Биед бо фармонҳои асосӣ дар панели тарроҳии ҷисмҳои саҳт дар биринҷ шинос шавем. 2 яке аз роҳҳои истифодаи онҳо дар раванди сохтани ҷисмҳои саҳт.

Расми 2.

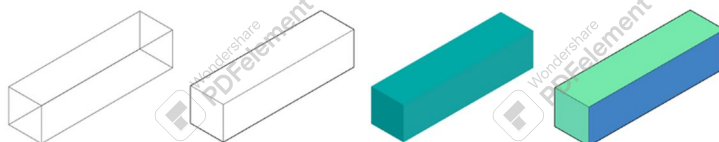
1. Мо параллелепипеди 1-"кубикӣ" - ро эҷод мекунем. Бо истифода аз фармони BOX (кутӣ), параллелепипед чунин сохта мешавад:

2. 1. Аввал кунҷи аввали пойгоҳи кутӣ дода мешавад, сипас диагонали пойгоҳ ва баландии кутӣ ба чуқури дода мешавад. Нишондиҳандаҳо ва андозагирии дархостшуда ворид карда мешаванд (расми 3).

Расми 3.

2. "Vid" тугмаи ҳаштуми изометрияи канори дар панели тамошо бор карда мешавад ва призма бо андозаи дар экран нишондодашуда сохта мешавад

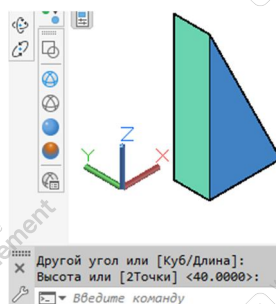
(расми 4).

Расми 4.

Агар тугмаҳои 3, 4 ва 5-ро дар панели "стили Визуалӣ" пай дар пай пахш кунед, проексияҳои изометрикии призма аз нуктаи назари каркас,

тавре ки дар расмҳои 8, 9 ва 10 нишон дода шудааст, ҳаҷмнок боқӣ мемонанд. Агар тарафҳои пойгоҳ ва баландии параллелепипед баробар бошанд, пас дар экран куб тасвир карда мешавад.

2 сохтани нимпараллелепипеди Клайн Пон. Ин фармон ба таври зерин иҷро карда мешавад: аввал кунҷи майли нӯги асосии Рона дода мешавад, сипас нӯги дуҷуми диагональӣ ва баландии рона дар сӯроҳи 40 мм гузошта мешавад ва рона дар экран кашида мешавад (расми 5)

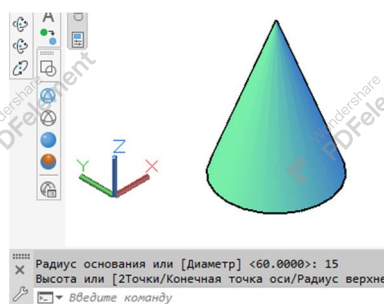

Расми 5.

3 - "конус" - конус месозем. Пас аз ворид шудани фармони cone, тартиби иҷрои он чунин аст:

1. Маркази пойгоҳ (давра ё эллипс) нишон дода мешавад.
2. Радиуси асосӣ 15 мм нишон дода шудааст.
3. Конуси баландии 40 мм гузошта мешавад ва конус (расм. 6).

Агар пояи конус шакли эллипс дошта бошад, андозаи меҳвари эллипс ворид карда мешавад.

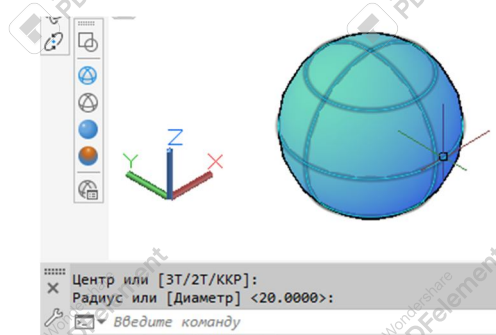

Расми 6.

4 сфера таъсиси сфера. Пас аз ворид шудани фармони balloon, алгоритми иҷрои он чунин хоҳад буд:

1. Маркази пуфак нишон дода мешавад.

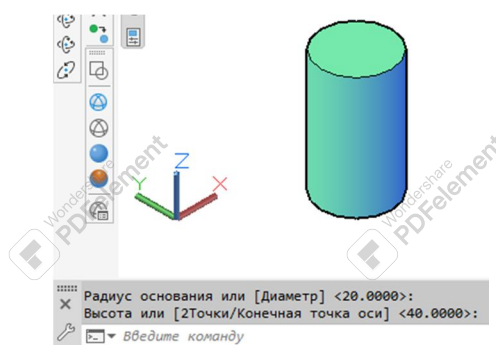
3. Радиуси сфера ворид карда мешавад ва сфера ба вучуд меояд. Дар расм $R = 20$ мм. (расми 7).

Расми 7.

5 - "цилиндр" - истеҳсоли цилиндр. Пас аз ворид кардани цилиндр ба фармон, тартиби иҷрои он чунин хоҳад буд:

1. Маркази пойгоҳ нишон дода мешавад.
2. Радиуси асосӣ (20 мм) ба даст оварда мешавад.
3. Баландии цилиндр (40 мм) ворид карда мешавад ва дар экран цилиндр сохта мешавад (расми 8).

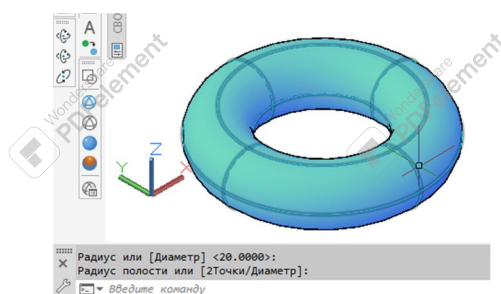

Расми 8.

6 ВЕРШИНА мо ҳалқкаи манораро месозем. Фармони Tor-Ring ворид карда шуд ва алгоритми иҷрои он чунин хоҳад буд:

1. Маркази танг нишон дода мешавад.
2. Радиуси танг (150 мм) ворид карда мешавад.
3. Радиуси доираи ташаккулебанда (80 мм) ворид карда мешавад ва дар экрани танг иҷро карда мешавад (расми 9).

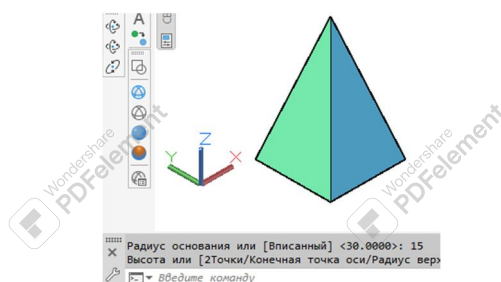
Расми 9.

7 пирамида тайер кардани пирамида. Фармони "Пирамида" ворид карда мешавад ва алгоритми ичрои он дар экран чунин хоҳад буд:

1. Вақте ки фармон бор карда мешавад, компютер пешниҳод мекунад, ки пирамидае бо пойгоҳи чоркунҷаи чоркунҷаи кашида шавад ва маркази пойгоҳро нишон диҳад. Агар чунин пирамидаро кашидан лозим ояд, маркази асос нишон дода мешавад.

2. Радиуси асосӣ қорӣ карда шуд.

3. Баландии пирамида ворид карда мешавад ва дар экран пирамида (расмҳои 10-13).

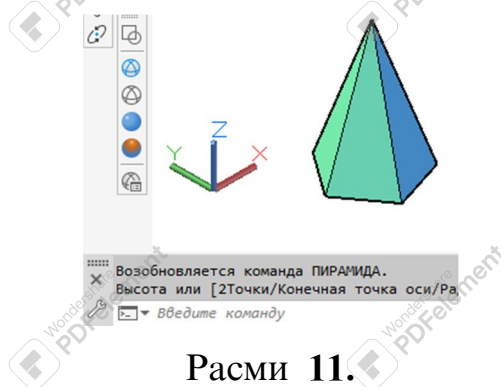
Расми 10.

Пирамида бо тарафҳои 5, 6 E N дар экран бо алгоритми зерин тасвир карда мешавад:

1. Вақте ки фармон бор карда мешавад, компютер пешниҳод мекунад, ки пирамидае бо пойгоҳи чорҷонибаи чоркунҷаи кашида шавад ва маркази пойгоҳро нишон диҳад. Ин тартиб инчунин фармонҳои иловагиро пешниҳод мекунад (Рақам/тараф). Аз он ҳарфи s навишта мешавад ва Бо пахши Enter навишта мешавад, шумораи тарафҳо, масалан, 5 ворид карда мешавад ва маркази пояи пирамида нишон дода мешавад.

2. Радиуси асосӣ қорӣ карда шуд.

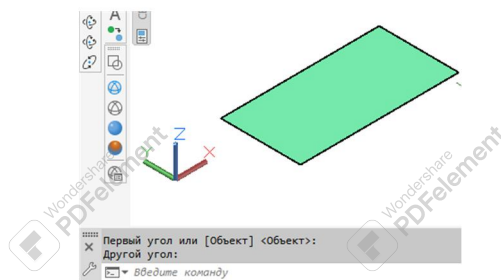
3. Баландии пирамида ворид карда мешавад ва дар экран пирамидаи панҷгона (расми 11) [4].

Расми 11.

8 сатҳи Ҳамвор эҷоди сатҳи ҳамвор рубанка. Вақте ки фармони plane бор карда мешавад, алгоритми иҷрои он дар экран дар зер оварда мешавад (расми 12):

1. Кунҷи якуми ҳавопаймо нишон дода мешавад.
2. Кунҷи дуюми он нишон дода мешавад ва дар экран ҳавопаймо сохта мешавад.

Расми 12.

Натиҷаҳо. Алгоритми иҷрои тасвири дақиқи ҷузъиёт бо истифода аз фармонҳои панели Моделиронӣ. Панели Симулятсия ба шумо имкон медиҳад, ки бо истифода аз фармонҳои Кашидан сатҳҳо эҷод кунед

1-Фишурдан (EXTRUDE) - объектҳо эҷод кунед (бардоштан ё партофтан)

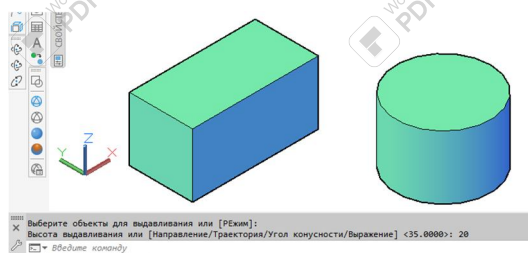
Фармони "бардоштан " ё " партофтан " ба конструктори дучониба баландӣ медиҳад, онро боло ё поён мебарад ва инчунин имкон медиҳад, ки объектҳои сечонибаро эҷод кунед. Ин фармон дар пайдарпаии зерин иҷро карда мешавад:

1. Примитиви дучониба (давра, росткунча, секунча, кач ва ғайра) интихоб карда мешавад.

2. Баландии корпус ворид карда мешавад.

3. Кунчи тангӣ (барои конусҳо ва пирамидаҳо) нишон дода шудааст.

Агар кунчи тангшавӣ вучуд нашошта бошад, тугмаи "ENTER" пахш карда мешавад ва сатҳи цилиндр ё призма сохта мешавад (расми 13). Дар расм росткунча ва доира 300 мм зиёд карда шудааст.

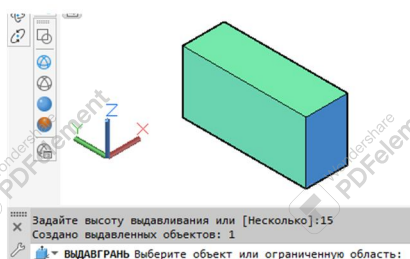
Расми 13.

2. Кашидани Пресспул эҷоди сатҳ бо роҳи кашидани ясовчи ба боло ё поён. Ҳангоми боркунии ин фармон, призма бо мошини чопӣ-масалан, росткунча-ба таври зерин сохта мешавад:

1. Курсор ба майдони росткунча оварда мешавад ва ҳар нуқтаи он навишта мешавад ва он ба курсори эҷодкор пайваस्त карда мешавад.

2. Призма бо роҳи боло ё поён ҳаракат кардан сохта мешавад (расми 14).

Дар расм курсор ба боло нигаронида шудааст

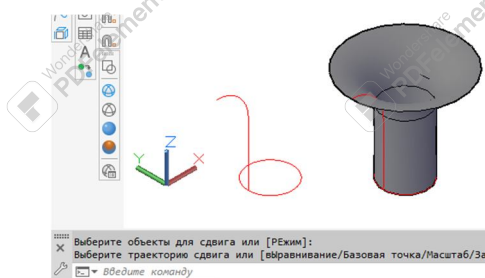

Расми 14.

3 - сохтани сатҳҳо аз Рӯи фармоиш Аз Sdvig, Vratshat, Posecheniyam. Sdvig ТОЗАКУНӢ эҷоди сатҳ тавассути ҳаракати ясовчи дар тӯли роҳнамо. Бо истифода аз ин фармон, ҳаракати ясовчӣ дар тӯли роҳнамо ба худ параллел ба худ тела медиҳад, то ҷисмҳо ба таври зерин сохта шаванд:

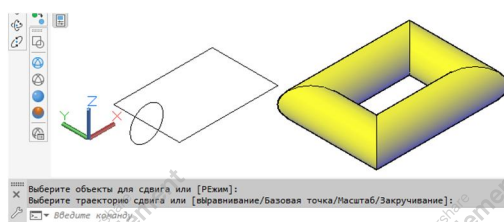
1. Ясоватори сатҳи интихобшуда, яъне он бо ЕРИИ ENTER чудо ва сабт шудааст. Дар расм, дастгоҳ барои сохтани сатҳ аз хати рост ва нимдоира иборат аст, ки ба охири болоии он васл карда шудааст (хавопаймои uni ба V параллел Аст).

2. Самти pushups бо истифода аз тугмаи "ENTER"қайд ва навишта мешавад. Дар натиҷа сатҳи ба монанди сатҳи гардиш (расми 15) [5].

Расми 15.

Дар расм, роҳнамо аз доирае иборат аст, ки ба H параллел Аст. Он инчунин метавонад росткунҷа бошад (Расми 16).

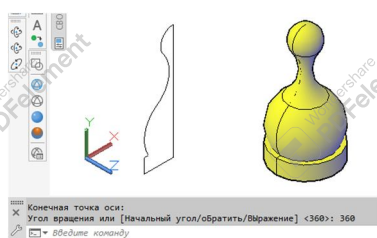
Расми 16.

4 Гардиш ГАРДИШ эҷоди ҷисмҳои гардишкунанда. бо Истифода аз ин фармон, ҷисмҳои гардиш, ки аз хатҳои ихтиёрӣ махсус иборат мешаванд, чунин иҷро карда мешаванд:

1. Истеҳсолкунанда бо истифода аз тугмаи "ENTER"чудо ва навишта мешавад. (Шакл метавонад хати рости оддӣ ё мураккаб бошад).

2. Нуқтаи аввали меҳвари гардиш муайян карда шудааст.

3. Нуқтаи дуҷуми меҳвари гардиш қайд карда шудааст ва он бо паҳш кардани тугмаи ENTER сабт карда мешавад. Сипас дар экран ҷисми гардиш, сатҳи ҳалқа, тавре ки дар расм нишон дода шудааст, сохта мешавад (Расми 17).

Расми 17.

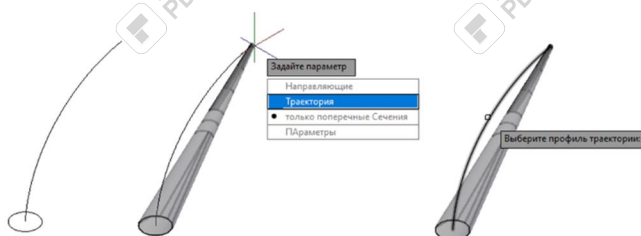
5 - "Қисми" алгоритми тайер кардани чисмҳои дорои сатҳи тағйирбандаи қимати уфуқӣ мебошад. Ин фармон барои сохтани сатҳҳо бо қимати тағйирбандаи ясовци ва самти қач истифода мешавад. Масалан, гунбази қабурға ба таври зерин сохта мешавад:

Ба сохтмони гунбаз сачда карда шуд. Пойгоҳи он аз баландии радиусаш хурдтар хоҳад буд. Дар аксари ҳолатҳо онҳо дар таносуби 0,7 ва 0,8 гирифта мешаванд (Расми 18, а).

Доираҳои ташаккулебанда, ки қимати паҳнои онҳо ба охири онҳо тағйир мекунанд, дар ҳолати перпендикулярӣ гузаронида мешаванд. Дар расм ясовци дури аз чап ба рост ба намудҳо гузаронида, радиуси доираро дар пояи аввали он ба 10 мм ва радиуси доираи дуҷумро 1 мм (Расми 18, б).

3. Тугмаи фармони "sections" бор карда шудааст. Сафҳаҳои буриши уфуқӣ пайдарҳам нишон дода мешаванд ва бо паҳш кардани тугмаи Вводет тасдиқ карда мешаванд. Дар ин ҳолат, расм дар ҳолати зарурӣ барои нишон додани доира бо радиуси хурд тақрибан карда мешавад.

4. Пас аз тасдиқ бо паҳши "Enter" пешниҳод карда мешавад, ки варианти "Параметрро Таъин кунед" нишон дода шавад ва дар ҷавоб думи эҷоди бори "траектория" нишон дода мешавад. Дар Натия канори гунбаз

сохта мешавад (Расми 18, г) [6].

Расми 18

а)

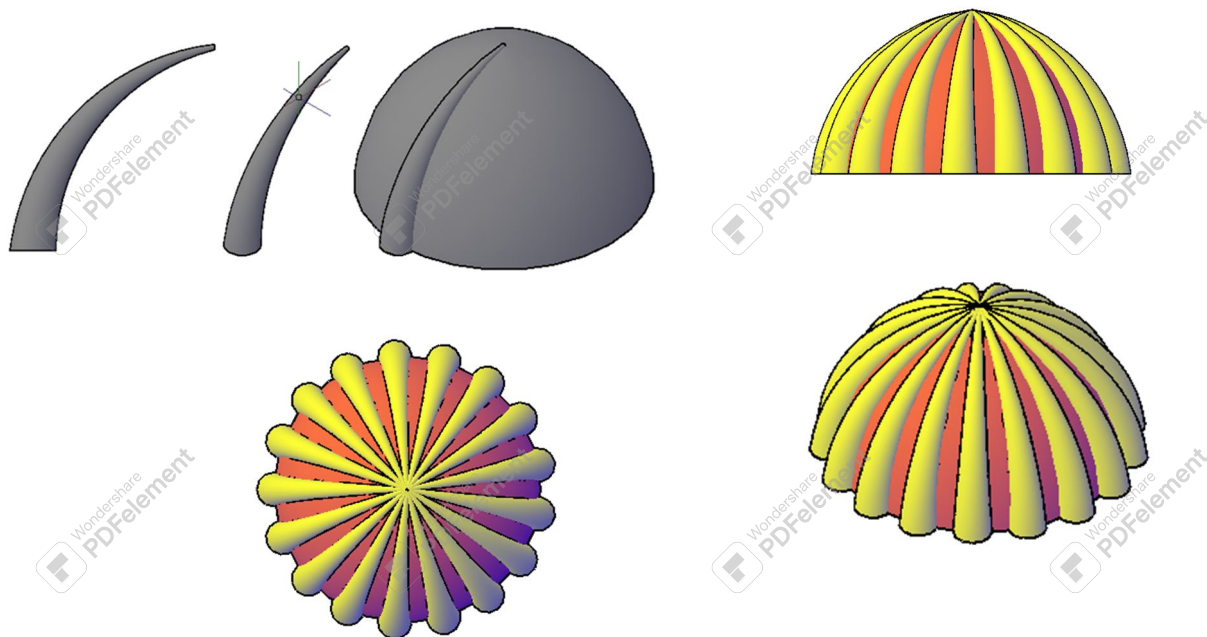
б)

г)

5. Барои сохтани гунбаз, фармон барои сохтани ҷисмҳои гардишкунандаи "Вратшат" бор карда мешавад ва думи хатти миенаи канори талабшударо ташкил медиҳад, ки бо паҳши "Enter" тасдиқ карда мешавад.

Нуқтаи ибтидоӣ ва минбаъдаи меҳвари навбатии гардиши дархостшуда нишон дода мешавад ва гунбаз сохта мешавад (Расми 19).

6. Купол барои тамошо аз боло ҳаракат мекунад ва бо ерии фармони ағғау 16 тасвири як канори (расм. 20). Дар он гунбази пеш, боло ва хуб намоён тасвир шудааст. Расми 19.

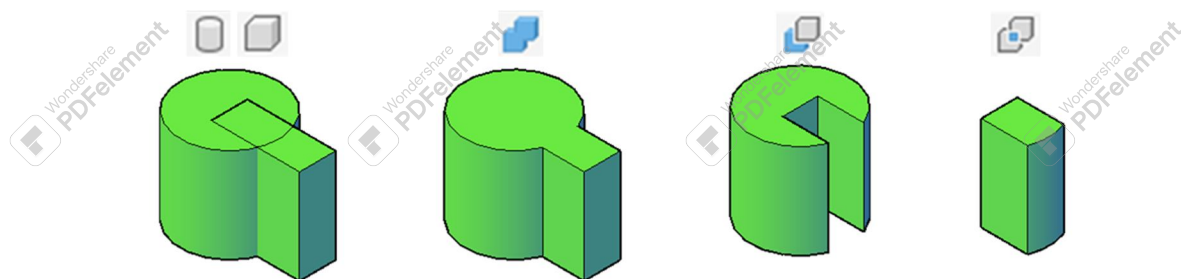

Расми 20.

Сохтани ҷисмҳои доройи нишонаҳои фармон. Дар асоси ин бахш, ҷисмҳои пешакӣ сохташуда бо ҳам муттаҳид шуда, ҷисми навро ташкил медиҳанд, ки яке аз дигараш хориҷ карда мешавад ҷу ду ҷисм бо ҳам мешикананд.

Чунин ҷисмҳоро ҷисмҳои таркибӣ меноманд (Расми 21) [7].

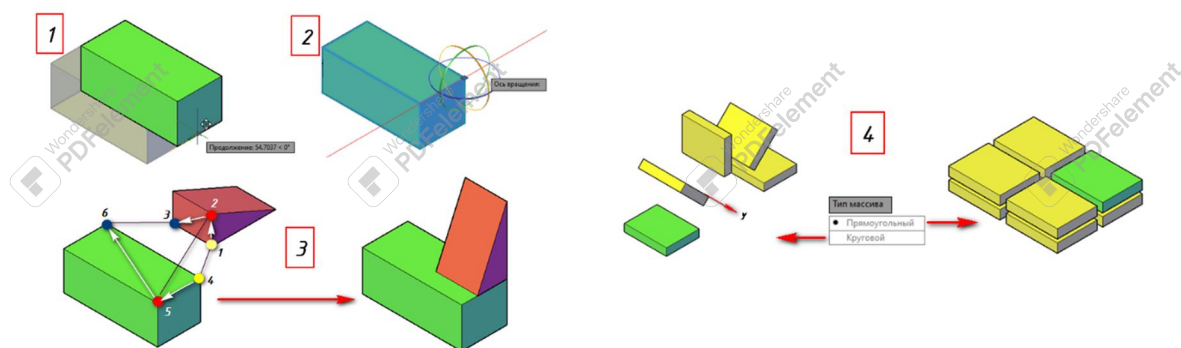
1. "Муттаҳидшавӣ" "Муттаҳидшавӣ";
2. Score = "Сатр" Style = "Мутобиқсозии матн ба марказ" / Тарҳ;
3. "Ғузaronидани;

Расми 21.

Чойивазкунии объектҳои 3D дар фазо, гардиш, бастанӣ нишонаҳои фармонҳои массив. Объектҳои 3D, ки дар ин бахш сохта шудаанд, метавонанд аз як ҷой ба ҷои дигар дар тӯли меҳварҳои X, y ва z ҳаракат кунанд, онҳоро ба ҳамдигар баробар кунанд ва фармонҳои массиви 3D-ро истифода баранд (Расми 22) [8].

1. "3d-гузариш" ҲАРАКАТИ СЕҶОНИБА < br > ;
2. 3d-гардиш 3D twist;
3. Баробаркунии 3D;
4. "Массиви 3D" мудаввари росткунҷа;

Расми 22.

Бозефтҳо ва тавсияҳо. Дар асоси маълумоти асосии дар боло овардашуда, тавсияҳои амалӣ оид ба тарҳрезии тасвирҳои 3d-и объектҳои саҳт бо истифода аз нармафзори графикаи Насли Нави AutoCAD (2023) дар доираи курсҳои графикаи компютери муҳандисӣ дар раванди таълим таҳия карда шуданд. Ин тафсири таъсири мусбати истифодаи нармафзори графикаи Насли Нави AutoCAD-ро барои баргузори чорабиниҳои омӯзишӣ ҳоло ва дар оянда нишон медиҳанд. Хулоса, ба туфайли ташкили

THE ROLE OF THE AUTOCAD GRAPHICS PROGRAM IN IMPROVING STUDENT COGNITIVE COMPETENCE

This article provides sound and practical information about the methods of 3D scaling of solids using the new (2023) generation of AutoCAD graphics software in computer graphics engineering lessons. The achievements and shortcomings that arise when using a new generation of the AutoCAD graphics program during the lesson are also widely covered.

Keywords: computer graphics, graphic software, 3D view, design, construction, spatial imagination, drawing, solids.

Рўйхати адабиети истифодашуда:

1. Маматов Д. К. Роль компьютерной графики в развитии космического воображения студентов //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99).
2. Mamatov D. PROJECTS OF MAKING CLAY AND PLASTIC TOYS IN PRE-SCHOOL EDUCATION //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 9. – С. 281-285.
3. Маматов Д.К. Организация самостоятельной работы студентов. Первая международная научно-методическая конференция «Междисциплинарные исследования в науке и образовании». <http://man-ua.edukit.kiev.ua/Files/downloads/%D0%9F%D0%9D-%>
4. T.Rixsiboyev. “Kompyuter grafikasi”.-Т.: “Adabiyot jamg’armasi”, 2006-у., 168-б.
5. Turayev, X.A., Sattarov Sh.Y. “Muhandislik kompyuter grafikasi”. – Т.: “Lesson-Press”, 2023-у., 89-101-б.
6. Turayev, X.A. Methodical recommendations on the implementation of the theme of forty in drawing lessons graphically. Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 264-268.
7. Одилова М.О. The role of independent education in increasing student space imagination. International Conference on Digital Society, Innovations & Integrations of ... 2021/1/7. 6(10), 1-5.

Файзов Акрам Мирзоевич,
муаллими кафедраи санъати ороиши амалӣ
ва монументалии ДДСТДТ. Тел.: 918777990

Ҳакимова Замира Ғайратовна,
номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи
технологияи маснуоти нассочӣ, ДТТ. Тел.:918318447

Бобиев Олимҷон Ғолибович,
муаллими калони кафедраи
технологияи маснуоти нассочии ДТТ. Тел.:907577025

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ РАНГУНАНДАҶОИ СИНТЕТИКӢ (ФАЪОЛ)

Инсоният аз замони пайдоиш ба гуногунрангӣ ва зебогии ашё ниёз дорад. Бинобар ин, ҳар ашёе, ки инсонро ихота мекард, инсон барои онро зебо намудан ранги зохирии онро тағйир меод. Аз ин рӯ, барои ранг намудани ашё ва дигар олот ба рангунандаҳо ниёз дошт. Одамон дар ибтидо рангҳои табииро истифода мебуданд ва бо пешрафти саноати химия аз рангҳои синтетикӣ истифода мебуданд. Манбаи асосии рангҳои табиӣ минералҳо, ҷонварҳои хурд ва растаниҳо буданд. Бофандагон ва рангунандаҳо тарзи тайёр намудани рангунанда ва рангкунии хусусии худро таҳия менамуд. Бинобар ин барои ривҷ додани истеъдоди худ онҳо рангҳои гуногун ва серчилоро ҳосил менамуданд, ки ба талабот ва муди замони мутобиқ бошанд [1].

Тағйироти фундаменталӣ дар ҷаҳони рангу пардозиди соли 1856 ба вуҷуд омад, ки аввалин рангунандаҳои синтетикӣ дар таърихи инсоният кашф намуданд ва ин ранги бунафшранг буд. Он ҳамчун ихтирои олими англис, мутахассиси соҳаи химия Уильяму Генри Перкину маҳсуб меёбад. Ин рангунандаро вай Уильяму Генри Перкин аввалин маротиба соли 1856 тасодуфан ихтироъ намуд. Мақсади асосии ӯ ҳосил намудани хитин аз

қатронҳои ангиштсанг буд, лекин тасодуфона ӯ моеъро ҳосил намуд ва ин оғози истеҳсоли саноатии рангкунандаҳои синтетикӣ мебошад [2].

Ин лаҳзае мебошад, ки тағйироти васеъ дар соҳаи рангкунандаҳои синтетикӣ дар асрҳои минбаъда ба вучуд омад. Кушишҳои ҳосил намудани рангкунандаҳои синтетикӣ дар асрҳои XVII низ буд [3]. Ба ин мисол шуда метавонад индигокармин ва кислотаи пикрин, ки воқеан аввалин рангкунандаҳои нимсинтетикӣ ба ҳисоб мераванд ва солҳои 1743 ва 1771 ба даст оварда шуда буданд. Ин рангкунандаҳо агар чи аз табиат гирифта шуда бошад ҳам, онҳоро бо роҳи химиявӣ то ба дараҷаи ҳосияти рангкунадагӣ зоҳир намуданашон қоркард менамоянд. Мисол индигокарминро аз индиготин бо қоркарди кислотаи сулфат ва кислотаи пикрин бошад бо роҳи нитриткунонии фенол ҳосил карда мешуд [4, 5]. Мурексид яке аз намудҳои дигари рангкунандаҳо мебошад ва он соли 1776 бо роҳи қоркарди кислотаи карбамид бо кислотаи азоти концентратсияи баланд ва амиак синтез карда шуд [3]. То он вақте, ки У.Перкин рангкунандаҳои синтетикиро кашф намуд, кушишҳои зиёд барои синтез намудани рангкунадаҳои синтетикӣ гузаронида шуд, лекин пайвастагӣҳое, ки ба даст оварда мешуданд ҳосиятҳои хуби рангомезиро надоштанд ва онҳо дар рӯшноӣ ва шустушӯӣ устувор набуданд.

Майли бештарро тадқиқотҳои химиявӣ қатронҳои ангиштсанг ва баъзе аз қисматҳои он, ки на он қадар маълумоти зиёд мавҷуд буд аз ҷумла омӯзиши бензол маълумоти назаррасро ба бор овард. Солҳои 1820-1850 сохти анилин, бензол, толуол, нафталин, хинолин ва ғайра муайян карда шуд ва ин давраи пайдоиши замимаи асосӣ рангкунандаҳои синтетикӣ мебошад [6].

Фуксин низ ҳамчун ранги арғувонӣ яъне сурхи баланд соли 1858 аз ҷониби олим ва химики фаронсавӣ Франсуа-Эммануэл Верген пас аз ихтирои Уильяму Генри Перкину ихтироъ шуда буд. Фуксин яке аз дастовардҳои муҳим дар соҳаи рангкунандаҳои синтетикӣ ба ҳисоб

меравад ва он дар саноати насочӣ, хусусан рангунандозидиҳои матоъҳо васеъ истифода мешуд.

Анилин яке аз моддаҳои асосӣ ва калидӣ дар синтези рангунандаҳои синтетикӣ ба ҳисоб меравад. Ин модда барои синтези рангунандаҳои гуногуни синтетикӣ, аз ҷумла мовеин ва фуксин истифода мешавад. Синтези анилинро аз ҳосилаҳои катрони ангиштсанг аз ҷониби олимони соҳаи химия олмонӣ Отто Унвердорбен соли 1826, хеле пештар аз кашфи мавеин ва фуксин гузаронида шуда буд. Имконияти ҳосил намудани анилин аз катрони ангиштсанг барои инкишофи химияи рангунандаҳои синтетикӣ аҳамияти калон илмӣ ва назариявӣ дошт [7].

Дар соҳаи химияи рангунандаҳо то солҳои 50-уми асри 20 пешравиҳои назаррас ба вучуд омад аз ҷумла:

- кашфи рангунандаҳои сурфитӣ солҳои 1873;
- кашфи рангунандаҳои кубӣ аз гурӯҳи антрахинонҳо солҳои 1901;
- кашфи азорангунандаҳо солҳои 1915 аз пиридин-азопайвастагӣҳо;
- кашфи рангунандаҳои дисперсӣ солҳои 1920 барои нахҳои полиэфирӣ ва полиамидӣ [8].

Ҷаҳиши бузург дар соҳаи химияи рангунандаҳо солҳои 50-уми асри 20 ба вучуд омад. Соли 1955 рангунандаҳои фаъол бори аввал аз ҷониби олимони англис Рутти ва Стивен ширкати ICI таҳия карда шуданд ва дар соли 1956 ба тичорат пешниҳод карда шуд. Ин рангунандаҳо баъзан рангунандаҳои реактивӣ низ меноманд, чунки онҳо пайвастшавии реактивиро бо нах, хусусан нахҳои селлюлозӣ ба вучуд меоранд. Бартарияти ин рангунандаҳо дар он аст, ки онҳо дар нах пайвастшавии ковалентиро ба вучуд меоранд ва як қисми онҳо хело мустаҳкам мешаванд. Давоми панҷоҳ соли охир намудҳои зиёди ин рангунандаҳо аз ҷониби мутахассисони соҳа кашф карда шуд, дар ин асос як қатор навгониҳои зиёд ба вучуд омад [9].

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ РАНГУНАНДАҶОИ СИНТЕТИКӢ (ФАЪОЛ)

Дар мақола аз таърих ва рушди рангунандаҳо, махсусан рангунандаҳои синтетикӣ (фаъол) маълумот дода шудааст. Муаллифи мақола қайд намудааст, ки тағйироти фундаменталӣ дар ҷаҳони рангу пардозиди соли 1856 ба вуҷуд омад: аввалин рангунандаҳои синтетикиро дар таърихи инсоният кашф намуданд ва ин ранг ранги бунафшранг буд. Бартарияти рангунандаҳои фаъол ё реактивӣ дар он аст, ки онҳо дар нах пайвастиҳои ковалентиро ба вуҷуд меоранд ва як қисми онҳо хеле мустаҳкам мешаванд.

Калидвожаҳо: рангорангӣ, минералҳо, рангунанда, қатрон, ангиштсанг, синтетикӣ, рангунандаҳои фаъол, соҳаи химия, синтез.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СИНТЕТИЧЕСКИХ КРАСИТЕЛЕЙ (ДЕЙСТВУЮЩАЯ)

В статье представлены сведения об истории и развитии красителей, особенно синтетических (активных). Автор статьи отметил, что коренной перелом в мире крашения произошел в 1856 году: были открыты первые в истории человечества синтетические красители, и этим цветом стал фиолетовый.

Преимущество активных или реактивных красителей состоит в том, что они образуют в волокне ковалентные связи, и некоторые из них становятся очень прочными.

Ключевые слова: краситель, минерал, краситель, смола, уголь, синтетика, активные красители, химия, синтез.

HISTORY OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF SYNTHETIC DYES (CURRENT)

The article provides information about the history and development of dyes, especially synthetic (active) dyes. The author of the article noted that a

radical change in the world of dyeing occurred in 1856: the first synthetic dyes in human history were discovered, and purple became this color.

The advantage of reactive or reactive dyes is that they form covalent bonds in the fiber and some of them become very strong.

Keywords: dye, mineral, dye, resin, coal, synthetics, active dyes, chemistry, synthesis.

Адабиёт

1. Cardon, D. Natural Dyes. Sources, Tradition, Technology and Science. 2007, London: Archetype Publications Ltd.

2. Sousa M.M., et al., A Study in Mauve: Unveiling Perkin's Dye in Historic Samples. Chemistry – A European Journal, 2008. 14(28): p.

3. Welham R.D., The Early History of the Synthetic Dye Industry. Journal of the Society of Dyers and Colourists, 1963. 79(4): p. 146-152.

4. de Keijzer M., et al., Indigo carmine: Understanding a problematic blue dye. Studies in Conservation, 2012. 57(sup1): p. S87-S95.

5. Mansfield C.B., XXI. Researches on coal tar. Quarterly Journal of the Chemical Society of London, 1849. 1(3): p. 244-268.

6. Cooksey C. and A. Dronsfield, Quirks of dye nomenclature. 4. Fuchsine: four shades of magenta. Biotechnic & Histochemistry, 2015. 90(4): p. 288-293.

7. Fay I.W., The Chemistry of the Coal-tar Dyes. Second Edition ed. 1919, New York: D. Van Nostrand Company.

8. Бобиев О.Г., Шахматов А.Н., Абулхаев В.Д. Линейность метода количественного определения некоторых активных красителей / О.Г. Бобиев А.Н. Шахматов, В.Д. Абулхаев // Материалы республиканской конференции «Новые теоретические и прикладные исследования химии в высших учебных заведениях Республики Таджикистан. -Душанбе, 2010 - С.33-37

Валиев Эсанжон Нумонович,
муаллими калони кафедраи дизайн
ва меъморӣ ДДСТДТ. Тел.: 919011033

Халимов Муҳаммад Ҷамолович,
ассистенти кафедраи санъати ороиши амалӣ
ва монументалии ДДСТДТ. Тел.: 935030764

ТАРҲРЕЗИИ ҶАВОҲИРОТИ МУОСИР

Тамоюли асосии солҳои охир аз истеҳсоли ҷавоҳироти истифодаи умум иборат аст, ки ба тарзи ҳаёти ҷаъоли зани муосир мувофиқат мекунад.

Муди муосир дар маҷмӯъ ва махсусан муди заргарӣ ягон рамз, меъёр ва қоидаҳои эстетикиро қабул намекунад ва онро тағйир додан мумкин нест. Аммо, бешубҳа, маҳдудиятҳои муайяне мавҷуданд, ки ба талаботи бозор вобастаанд. Истифодаи маводи гаронбаҳо барои истеҳсоли маҳсулот истеҳсолкунандагонро водор месозад, ки ба талаботи фармоишгар (харидор) бодикқат бошанд.

Маҳз маҳдудиятҳои қиддии иқтисодӣ ва рушди босуръати таҷҳизоти технологӣ имкон медиҳанд, ки тарроҳи ҷавоҳирот бо боварӣ тарроҳӣ номида шавад, зеро он ҳалли ҳам вазифаҳои тасвирӣ-бадеӣ ва ҳам муҳандисӣ-технологии лоиҳаро дар бар мегирад.

Ғояи асосии тарроҳӣ эҷоди маҳсулоти эстетикӣ, тавассути тавлид ва истифодаи технологияҳои навтарин мебошад. Ба ибораи дигар, маҳсулот бояд на танҳо ихтироъ карда шавад, балки аз нуқтаи назари истеҳсоли минбаъда ва ғоидаи иқтисодии он дида баромада шавад.

Ин ҷустуҷӯи доимӣ дар татбиқи қарорҳои далеронаи тарроҳӣ хеле муҳим аст.

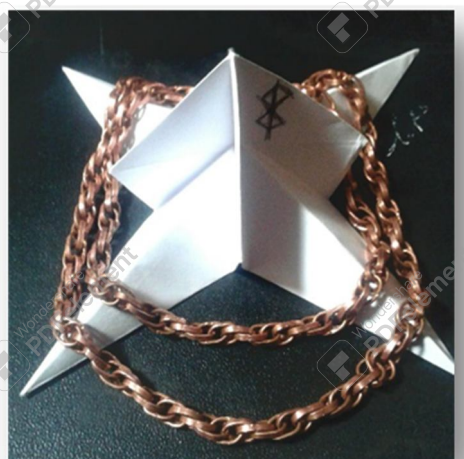
Объектҳои тарроҳии заргарӣ на танҳо маҳсули тасаввуроти рассом, балки таҷассумгари идея дар якҷоягӣ бо вазифаҳои комилан мушаххасе мебошанд, ки дар назди ӯ гузошта шудаанд.

Раванди эҷодии аз ҷиҳати эҳсосоти рангакардашуда бо равиши муҳандиси ва зеҳнӣ ба ҳалли мушкилот алоқаманд аст.

Табдил додани расм ба маҳсулоти тайёр вазифаест, ки донишчӯ дар муассисаҳои таълимӣ бояд барои он кӯшиш намояд.

Маҳз барои ноил шудан ба ин ҳадаф низоми машқҳо ва вазифаҳо дар фанҳои гуногун равона карда шудааст, ки ҳар як вазифаи навбатӣ мураккабтар мешавад ва шумораи зиёди чузъҳои муқарраршударо дар бар мегирад. Аз нуқтаи назари амалияи воқеии лоиҳа, омилҳои муҳимтарини иҷрои бомуваффақияти вазифа малакаҳои олиии касбӣ ва эҷодиёти тафаккури лоиҳакаш мебошанд. Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ташаккули консепсия ҳамчун низоми мукаммали унсурҳои ба ҳам алоқаманд мебошад.

Қустуҷӯи эҷодӣ метавонад бо берун рафтан аз вазъияти таҳлилшаванда ва пайдо кардани қиёсҳо ва ассотсиатсияҳо аз соҳаҳои дигар алоқаманд бошад. Барои тарҳи муосир рад кардани тезисҳо ва барномаҳои пешина хос аст, пешбарии нав ба як навъ меъёр табдил меёбад.

Расми 1. Корҳои эҷодкардаи донишчӯён (мавод-мис)

Тарҳрезии тарроҳӣ стереотипҳоро вайрон мекунад, ба талаботҳои ташаккулёфтаи муосир ҷавобгӯ мегардад.

Дизайнери оянда аз иҷро ё сохтани вазифаҳои хусусӣ дар доираи меъёри додашуда то барномасозии тамоми раванд дар маҷмӯъ тақмил меёбад. Ҷалби шумораи афзояндаи ҷузъҳои ғаёлият ба раванди тарроҳи эҷодӣ ўро ба равияи нави ғаёлияти эҷодии лоиҳа табдил медиҳад. Усулҳои истифодаи интегратсионӣ, ки лоиҳаро ба як воҳиди ягона ҷамъ меоранд, омӯхта мешаванд.

Инчунин, механизмҳои баланд бардоштани самаранокии раванди эҷодӣ: ассотсиатсияи тафаккур, гузариш ва тамаркуз, бозии ҳаёлот истифода мешаванд. Маҳз ин машқҳо барои кушодани эҷодиёти инфиродӣ, рушди ҳаракат ва гуногунии тафаккур дар самти касбӣ кумак мекунанд. Тафаккури лоиҳавӣ дар маҷмӯъ синтези беназири тафаккури муҳандисӣ ва бадеиро ифода мекунанд, ки ҳар кадоми онҳо ба тарҳрезии объектҳои сохташуда таъсир мерасонанд.

Яке аз тамоюлҳои беҳтарин хонаҳои ҷавохироти ҷаҳон ин талаш барои ба даст овардани хатҳои мукамал, истифодаи маводҳои гуногун дар асоси оқилонаи дақиқи робитаҳои бозёфтҳои тарроҳӣ ва технологияҳои навтарин мебошад. Аммо муштариёро танҳо асарҳои беназири санъати заргар ин замони муосир-замони зиндагии онҳо ҳавасманд мекунанд.

Расми 2. Корҳои эҷодкардаи донишҷуён: а-гушвор, б-гарданбанд

Дар ҳар сурат, шуури инсон на танҳо зебоии дар ҷаҳони атрофи худ мавҷудбударо инъикос мекунанд, балки қонунҳои объективии ғаёлияти

эҷодии худро низ, ки қонунҳои зебӣ ном доранд ба ин ҷаҳон пешбинӣ мекунад.

Аз ин рӯ, зебӣ чунин вазифаи як навъи рӯҳии бешуурона аст. Эҳсоси зебӣ ҳар дафъае ба вучуд меояд, ки натиҷаи он аз меъёри пешбинишудаи бешуурона зиёд аст.

Яке аз принципҳои асосии заргарон принципи мукаммалии оқилона мебошад. Чавохирот бояд на танҳо ҷолиб бошад, балки ҳангоми пӯшидан бароҳат бошад. Тарҳи муосири заргарӣ зери таъсири доимии равияҳои гуногуни санъат, услуб ва муд (техника, технология, мавод) қарор дорад.

Он зебӣ ва ифодаи бадеии маҳсулотро бо қобилияти интиқоли ҳолати маънавии муаллиф тавассути объекти тарроҳӣ, бедор кардани муносибати эҳсосии истеъмолкунанда ба ашёи харид алоқаманд мекунад.

Расми 3. Корҳои эҷодкардаи донишҷуён:
а-гушвор, б-гарданбанд, в-дастпона

Дар айни замон, вақте ки бозор бо маҳсулоти зиёди бо технологияи 3D сохташуда пур аст, объектҳои тарроҳӣ, ки диққати тамошобинонро на танҳо бо сифатҳои конструктивӣ-функционалӣ ва ороишӣ ҷалб мекунанд, балки тасвири дорони маълумотро доранд, арзиши махсус пайдо мекунанд.

Таҷаккули касбии тарроҳони ҷавон ба ҳамгирии донишҷӯ аз соҳаҳои гуногуни фанӣ, ба монанди таърихи санъат, таърихи ҳунаро,

услугиносии, маводшиносии, модели компютери 3D, меъморӣ, композитсия асос меёбад.

Дар натиҷаи омӯзиши ин фанҳо, донишҷӯён қобилияти синтези ифодаи бадеӣ ва конструктивии шакли объектро, ки мувофиқи функсия, мавод ва технологияи истехсоли маҳсулот ташкил карда шудааст, ба даст меоранд.

Омӯзиши лоиҳавӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро маҳз иҷрои лоиҳаҳои байнисоҳавӣ имкон медиҳад, ки идеяи муносибати модуль ба ташкили раванди таълим амалӣ карда шавад.

Дар ҳама марҳилаҳои эҷоди маҷмаи заргарӣ, рассомони ояндаи стилист бояд тавонанд дар фазои иттилоотӣ тафаккури эҷодӣ ва танкиди ро муттаҳид намоянд, ба шароити корхонаи мушахас зуд мутобиқ шаванд.

Бояд қайд кард, ки яке аз омилҳои муҳимтарини омӯзиш ошкор ва омодагӣ ба мавҷудияти мустакилонаи шахсияти эҷодии, устоҳои ҷавон мебошад.

Тасвирҳои бадеии дар ҳар як шахс (донишҷӯ) қомилан хос мебошанд, зеро онҳо вобаста ба рушди соҳаи ҳассос, эҳсосӣ, зеҳнӣ, иҷтимоӣ ва умуман маънавии шахси муайян ташаккул меёбанд.

Методикаи (алгоритми) иҷрои кори эҷодӣ, ки ҳангоми омӯзиш аз худ карда шудааст, имкон медиҳад, ки мутахассис танҳо дар сурати татбиқи пайдарпай ва андешаманд дар ҳар як марҳилаи кор ба муваффақиятҳои назаррас ноил шавад.

Дар мисоли эҷоди марҳилаи кори лоиҳавии донишҷӯён, истифодаи амалии методологияи ташаккули композитсияҳои ҳаҷмӣ-мақонӣ ҳангоми тарҳрезии гарнитурои заргарии муаллифро пайгирӣ кардан мумкин аст.

Муди заргарӣ, ба монанди тарҳи умумӣ, хеле ҳаракаткунанда ва гуногун аст, аммо тамоюли умумӣ ба эҷоди ашёҳои ҳаҷмии эргономикӣ ва ороишҳои шаклҳои авангардӣ, ки бо ҷузъиёти зебо ё фактураҳои контрастӣ оро дода шудаанд, равона карда шудааст. Ба унсурҳои конструктивӣ

диққати калон дода мешавад, самти услубии маводҳои оянда интихоб карда мешавад. Тасвири аввалияи объекти тарҳрезӣшуда аз ҷиҳати ақлӣ ташаккул ёфта, дар ҳаёлотӣ визуалӣ ба назар мерасад.

Графика ба ин намоиш дар қоғаз ҷузъиётро пурра мекунад. Амсиласозӣ, ба монанди графика, тафаккурро тарбия мекунад. Амсиласозӣ, забони махсуси усулҳои тасвири худро дорад. Расми графикаи ташаккулёфтaro аввал дар пластилин ба иҷро расонидан мумкин аст. Дар ин ҳолат композитсияи фазоии ашё ва пайвастиҳои шаклҳо ва ҳаҷмҳои гуногунӣ он мушаххас карда мешавад. Тарҳҳои аз қоғазӣ ғафс сохташуда ҳаҷм ва сохтори воқеии гарданбанди гӯшвор, дастпона ва ҳалқаро дақиқтар ифода мекунанд. Аз ин рӯ, ҳанӯз аз иҷрои маҳсулот дар мавод сар накарда, расоми ҷавон метавонад бартариҳои лоиҳаро арзёбӣ кунад ва гиреҳҳои шубҳанок ва сатҳи сохторҳоро ислоҳ кунад. Бозори заргарӣ бо маҳсулоти гуногун аз рӯи услуб ва сохтор пур мешавад. Бо гузаронидани тадқиқот дар бораи маҷмӯи брендҳои пешрафтаи заргарӣ, пайгирии мавқеи калидии тарроҳии заргарӣ, омӯзиши бодикқати порталҳои интернетии муд, ташриф овардан ба намоишгоҳҳои Русия ва хориҷӣ, таҳлилгарон рушди мудии заргарии ҷаҳонро дар ин ё он самт пешбинӣ мекунанд. Ба омӯзиш ва истифодаи маводи нав дар соҳаи диққати калон дода мешавад, таҳлили ҳамҷонибаи тамоюлҳои ранг, истифодаи сангҳо ва хусусиятҳои тарроҳӣ гузаронида мешавад.

Ҷавохирот имрӯз тамоми хусусиятҳои беҳтарини услубҳоро нишон медиҳад, ки дар асрҳои тӯлонии санъати заргарӣ ҷамъоварӣ шудаанд. Пешрафти илмию техникӣ, аз ҷумла технологияи рақамӣ, истехсоли заргариро ба сатҳи нав бароварда истодааст.

ТАРҲРЕЗИИ ҶАВОҲИРОТИ МУОСИР

Дар мақолаи тамоюлҳои лоиҳасозии ҷавохироти муосир мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Махсусан таъкид шудааст, ки ғояҳои асосии тарроҳии эҷодӣ маҳсулоти эстетикӣ тавлид ва истифодаи технологияҳои

навтарин ба шумор меравад. Пешрафти илмию техникӣ, аз чумла технологияи рақамӣ истехсолоти маҳсулоти заргариро ба сатҳи нисбатан нав бароварда истодааст.

Калидвожаҳо: чавохирот, заргарӣ, услуб, тарроҳи, муосир, дизайн, дизайнер, технология.

СОВРЕМЕННЫЙ ДИЗАЙН ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ

В статье рассматриваются тенденции современного ювелирного дизайна. Особо подчеркивается, что основными дизайнерскими идеями создания эстетичных изделий являются производство и использование новейших технологий. Научно-технический прогресс, в том числе цифровые технологии, выводит производство ювелирных изделий на относительно новый уровень.

Ключевые слова: украшения, ювелирное дело, стиль, современный, дизайн, дизайнер, технология.

MODERN JEWELRY DESIGN

The article discusses trends in modern jewelry design. It is especially emphasized that the main design ideas for creating aesthetic products are the production and use of the latest technologies. Scientific and technological progress, including digital technologies, is taking jewelry production to a relatively new level.

Key words: jewelry, jewelry making, style, modern, design, designer, technology.

Адабиёти истефодашуда

1. Безденежных А. Г. Эстетика ювелирной формы осознанное и бессознательное / А. Г. Безденежных, Н. А. Заева, Е. И. Громова // Изв. вузов. Технология легкой пром-сти. – 2016. – № 2. – С. 73–77.

2. Заева Н. А., Безденежных А. Г., Макарова М. С. Методология формирования объемно-пространственных композиций при проектировании ювелирного гарнитура студентами творческих направлений / Н. А. Заева, А. Г. Безденежных, М. С. Макарова // Вестник Санкт-Петербургского гос. ун-та технологии и дизайна. Сер. 3.

Экономические, гуманитарные и общественные науки. – 2016. – № 2. – С. 72–75.

3. Веселова Ю. В. Дизайн ювелирных украшений. Проектирование. Материалы. Способы декоративной обработки: учебное пособие / Ю.В. Веселова. - Новосибирск: Новосибирский государственный технический университет, 2016. - 120 с.

Таирова Мавлуда Муллоджоновна,
доцент кафедры технологии и методики её преподавания ГОУ
“Худжанского государственного университета имени академика
Б. Гафурова”. tairova.mavlyuda@mail.ru тел:92-726-22-20

НАУЧНО - ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ДИЗАЙНЕРОВ ШВЕЙНЫХ ИЗДЕЛИЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ПРИКЛАДНОМУ ИСКУССТВУ (ТЕХНИКА БАТИК)

Важнейшей чертой современного обучения является его направленность на то, чтобы готовить личность к активному освоению социальных перемен. К основным изменениям в характере обучения в последние десятилетия относится ориентация на развитие творчества личности.

Так как предмет от студента требует креативности для профессиональной готовности будущих дизайнеров швейных изделий, художественное творчество надо рассматривать как психолого-педагогическую проблему.

Творческий процесс далеко не новый предмет исследования. Он привлекал внимание мыслителей всех эпох в развитии мировой культуры. О глубоком интересе к этому предмету можно судить хотя бы по уходящему в глубь веков стремлению создать «теорию творчества», вернее, по многократным попыткам ее построения. Вместе с тем, творчество личности зачастую рассматривается как обособленный процесс (вид деятельности), являющийся самоцелью. Тогда как с нашей точки зрения творчество - это феномен, обладающий и целесообразностью, и определенной степенью организованности.

Исследованию проблемы воображения и творчества, в том числе художественного, посвящены работы многих отечественных и зарубежных философов, психологов, педагогов. В философской литературе отсутствует единая точка зрения на объем и содержание понятия «творчество».

По определению философского словаря «творчество – процесс человеческой деятельности, создающий качественно новые материальные и духовные ценности. Творчество представляет собой возникшую в труде способность человека из доставляемого действительностью материала созидать новую реальность, удовлетворяющую многообразным общественным потребностям» [2, с. 474]. Гегель определяет творчество как индивидуальные усилия людей, но все, что делают люди, есть осуществление целей мирового духа, который незримо дирижирует историей [4, с.125].

В современном контексте понимания творчества значимы идеи феноменологического направления, исследующего человеческое существование как диалоговое бытие, где выступает как условие всякой новизны.

Р. Муни выделяет четыре основных подхода к творчеству в зависимости от того, какой из четырех аспектов проблемы выходит на первый план: а) среда, в которой осуществляется творчество; б) творческий продукт; в) творческий процесс; г) творческая личность [6, с.95].

Мы принимаем во внимание определение Большого энциклопедического словаря, творчество – это «деятельность, порождающая нечто качественно новое и отличающаяся неповторимостью, оригинальностью и общественно- исторической уникальностью» [8, с. 143].

В работах Д. Пойа мы находим многочисленные рекомендации по решению творческих задач и выходы на принципы творческой деятельности, которые могут выполнять одновременно и функции принципов творческого саморазвития личности. В нашем исследовании мы рассматриваем творческую деятельность как творческое саморазвитие личности с точки зрения философии и психологии данного феномена [7, с. 89].

Одним из путей самореализации может выступать творчество, ибо оно позволяет выйти за пределы обыденной жизни и реализовать себя. Н.А. Бердяев об этом писал: «... творчество есть прорыв и взлёт, оно

возвышается над жизнью и устремляется за границу, за пределы, к трансцендентному... В мире творчества всё интереснее, значительнее, оригинальнее, глубже, чем в действительной жизни, чем в истории или мире рефлексий и отражений» [11, с. 45].

Наиболее распространённым является понятие творчества как деятельности человека, создающей новые, оригинальные материальные и духовные ценности, обладающей общественной значимостью и профессиональностью. Потенциально элементы творчества содержатся в каждом виде человеческой деятельности. Но их проявление обусловлено творческим потенциалом, прежде всего творческими способностями личности, осуществляющей эту деятельность. Такая позиция отражена в ряде философских работ.

В работах А.М. Матюшкина мы находим многочисленные рекомендации по решению творческих задач и выходы на принципы творческой деятельности, которые могут выполнять одновременно и функции принципов творческого саморазвития личности. А.М. Матюшкина в нашем исследовании мы рассматриваем в связи с профессиональной готовностью будущих дизайнеров швейных изделий и их творческой деятельностью, как творческое саморазвитие личности с точки зрения философии и психологии данного феномена [5, с. 85].

С точки зрения педагогической, творчество и состоит в создании объективно или субъективно качественно нового продукта, процесс которого требует проявления одной или нескольких из указанных процедур. И эти процедуры надо научиться распознавать, так как, во-первых, не умея это делать, преподаватель не в состоянии целенаправленно им учить; во-вторых, не в каждой из творческих задач каждая из процедур себя проявляет. Можно перерешать большое количество задач, не соприкасаясь с теми или иными процедурами. Сами же процедуры требуют определенной тонкости в их применении.

Все процедуры составляют механизм решения проблемных задач любого масштаба и сложности. Они идентичны у всех творцов - от

детского сада до крупного ученого в различных областях человеческого опыта. Разница лишь в масштабе, характере проблем и необходимых исходных знаний. Следовательно, эти процедуры являются структурой творческой деятельности. Формой скрытой фиксации этих процедур является проблемная задача во всем многообразии ее вариантов потому, что первоначально субъект никогда не знает способа решения проблемы. Иначе это не проблема и не проблемная задача. Лишь после решения можно определить, какие процедуры здесь понадобились. Тут и заложен источник возможного обучения творчеству, творческим умениям.

Развитие творческого начала невозможно без создания определенного нравственного и эмоционального климата в аудитории. Решающую роль играет позиция преподавателя, его творческий энтузиазм, его благожелательность, создаваемая им атмосфера свободы мысли и самовыражения.

Все это касается, прежде всего, эмоционального аспекта темы. Нельзя, однако, учить творчеству, не формируя одновременно систему нравственных ценностей сообразно возможностям этого вида обучения и деятельности: истина как самоцель, творчество во благо людей, нравственность во взаимоотношениях с партнерами и коллективом, творчество как условие саморазвития и самореализации личности, творчество как профессионально - значимые умения. Возможности преподавателя в поисках средств для такого воспитания безграничны, и главное из них в том, чтобы эти ценности и идеалы были и его личными ценностями, и идеалами. Такой подход определяет воспитывающий характер обучения умениям творческой деятельности.

Исходя из этого, мы считаем, что развитие творческих умений при обучении техники батика должно преследовать учебные цели, а для этого необходима правильная организация учебного процесса. Прежде всего - это систематическое и последовательное достижение целей обучения. Решая задачи развития умений творческой деятельности при выполнении работ в росписи батика, студент должен постоянно закреплять свои знания

и умения путем выполнения специальных упражнений, внимательно анализировать свою деятельность по существенным признакам, выделять отдельные места в технологии и на них особо сосредоточивать свое внимание. При выполнении работы надо не только осознавать состав своей деятельности, но и уметь абстрагироваться, сосредоточив все внимание на данном способе при выполнении задания, опустив остальные, и только выполнив его, переходит к освоению других. В этом и заключается смысл учебных заданий по выполнению изделий.

Из практики известно, что отдельные методисты по искусству считают, что в процессе обучения не следует показывать ученику, как надо выполнять работы, так как это будто бы ограничивает индивидуальность учащихся и толкает его на подражание педагогу. Исправление ошибок со стороны учителя будто бы стесняет свободу творчества ученика.

Противоположную позицию занимали и занимают многие художники, методисты, психологи. Так, Волков Н.Н. [2, с. 33] писал, что необходимо изучать работы больших мастеров, что копирование требует внимательного и активного восприятия, все это актуально и для обучения батика, так как выполнению творческих работ обычно предшествует освоение способов выполнения традиционных форм.

В разработанной учебной программе обучения батика важен учет взаимосвязей между процессом восприятия и фантазией студентов, репродуктивными и творческими умениями, мотивами их деятельности и отношением к изображаемым объектам. Анализ соотношения репродуктивных и творческих факторов показывает, что вымысел не всегда является результатом бесплодного фантазирования. Художники, психологи, педагоги правомерно утверждают, что без вымысла нет творчества. Различие между реально существующим и воображаемым задает два различных режима работы воспринимающей системы. В то же время различие между действительным и вымышленным зависит от выработанной в обществе системы передачи знаний, которая имеет сложную структуру.

Таким образом, из анализа психолого-педагогической литературы ясно, что бессознательное и осознаваемое взаимосвязаны между собой. В процессе художественно - творческой деятельности и то, и другое оказывает влияние на выбор и действия художника. Поэтому задача педагога заключается в том, чтобы смоделировать обучение с учетом этих процессов познания действительности так, чтобы оно было воспитывающим и творческим.

АСОСҲОИ ИЛМӢ- НАЗАРИЯВӢ ТАШАККУЛИ ТАЙӢРИИ КАСБИИ МУТАХАССИСОНИ ИХТИСОСИ ДИЗАЙНИ МАҲСУЛОТИ ДУЗАНДАГӢ ДАР ДАРСҲОИ САНЪАТИ АМАЛӢ (ТЕХНИКАИ БАТИК)

Ба донишҷӯён ёри расонидан дар фаҳмиши ин ҷамъияти нодир, барҷаста ва ғавқуллода ифодабахш аз ҷумлаи вазифаҳои омӯзгорест, ки курси рангубори матоъро бо техникаи батик дарс медиҳад. Санъати ороиши мазкур бо шароит фароҳам меорад, ки муносибат ба олами атроф бо истифодаи ранг, матоъ ва масолеҳи ёрирасон ба таври ҳақиқи ифода гардад.

Зарурати рафъи зиддияти мавҷуда байни талаботи муайян кардани асосҳои назариявӣ ва роҳҳои амалии ташаккули тайёрии касбӣ мутахассисони ихтисоси маҳсулоти дӯзандагӣ ҳангоми таълими рангубори матоъ (техникаи батик) ва қадри кофи ҳаллу фасл нашудани масъалаи мазкур мебошад.

Вожаҳои калидӣ: Дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ, мутахассис, маҳорат, фан, эҷодкорӣ, касбинтиҳобкунӣ, инкишофёбӣ

НАУЧНО - ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ДИЗАЙНЕРОВ ШВЕЙНЫХ ИЗДЕЛИЙ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ПРИКЛАДНОМУ ИСКУССТВУ (ТЕХНИКА БАТИК)

В задачи преподавателя, ведущего курс окрашивания ткани в технике батика, входит помощь студентам в понимании этого уникального, яркого и чрезвычайно выразительного искусства. Это декоративное искусство позволяет по-настоящему выражать свое отношение к окружающему миру, используя краски, ткани и вспомогательные материалы.

Целью данного исследования являлась необходимость разрешения существующего противоречия между потребностью в определении теоретических основ и практических путей формирования профессиональной готовности специалистов специальности дизайн швейных изделий при обучении окрашиванию ткани (техника батика) и недостаточной научной разработанностью данного вопроса.

Ключевые слова: дизайн швейных изделий, специалист, творчество, предмет, креативность, профорентация, развитие.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS FORMATION OF PROFESSIONAL READINESS OF FUTURE DESIGNERS OF SEWING PRODUCTS IN APPLIED ART CLASSES (BATIK TECHNIQUE)

The task of the teacher, who leads the course of fabric dyeing in the technique of batik, is to help students understand this unique, vibrant and extremely expressive art. This decorative art allows the present to express its attitude to the world around it, using paints, fabrics and auxiliary materials.

The purpose of this study was the need to resolve the existing contradiction between the need to determine the theoretical foundations and practical ways to form the professional readiness of specialists in the specialty design of garments when teaching fabric dyeing (batik technique) and the insufficient scientific development of this issue.

Keywords: Design of garments, specialist, creativity, subject, career guidance, development.

Список использованной литературы

1. Бердяев Н.А. Смысл творчества / Н.А. Бердяев. – М.: Изд-во Г.А. Лемана и С.И. Сахарова, 1997. - 256 с.
2. Волков Н.Н. Приобщение школьников к творчеству. Учебное пособие для студ./ И.П. Волков. - М.: Просвещение, 1982. - 144с.
3. Выготский С. Воображение и творчество подростков / С. Выготский. –М.: Соч.т.6, 1983-1984.
4. Гегель Г.В.Ф. Соч.: В 12-ти т. – М. – Л., 1935, т.8
5. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин -М.: Педагогика, 1972. - 233 с.
6. Муни Р. Л. Концептуальная модель для интеграции четырех подходов к идентификации творческого таланта. // Научное творчество: его признание и развитие. / Тейлор В. В., Баррон Ф. (Ред.): Wiley, 1963. - 99 с.
7. Пойа Д. Как решать задачу. Пособие для учителей / Пер. с англ. В.Звонарёвой и Д.Белла. Под ред. Ю. Гайдука. - Изд. 2-е. -М.: Учпедгиз, 1961. - 207 с.: ил.
8. Словарь по этике. / Под ред. И.С. Кона.4-е изд. -М.: Политиздат, 1981. - 430 с., с.143.
9. Философский словарь. / Под. ред. Фролова И.Т. – 5-е изд. -М.: Политиздат, 1986.

МУАММОИ ШАКЛСОЗӢ ДАР ДИЗАЙНИ ЛИБОС

Зарурати омӯзиши шакл на танҳо аз манфиатҳои соф илмӣ, балки, пеш аз ҳама, аз шароити технологӣ ва иқтисодии истеҳсоли мошинии муосири либос ба миён меояд, зеро дар лоихакашии саноатӣ ба омилҳои устувор таъҷибовар кардан лозим аст [1, с. 93]. Дар озмунҳои сершумори донишҷӯии либосҳои мӯдшуда мо мебинем, ки пешниҳодҳои далертарин таҷассум мегарданд. Бо истифодаи гуногуни сарчашмаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ қаблӣ дар маҷмӯаҳо, шумораи ками донишҷӯён ба консепсияҳои бунёдии лоихакашӣ ба монанди шакл мурочиат мекунанд. Аксар вақт метавон ҷустуҷӯҳоро дар дараҷаи рӯяки ва хосиятӣ мушоҳида кард. Аммо асолат ва шаъну шарафи чизи офаридашуда сарҳади он, яъне шакли он аст. Шаклро мо ҳамчун намуди зоҳирии ашё қабул мекунем, ки дар бораи намо ва робитаи он бо фазои атроф маълумот медиҳад [2, с. 161].

Қорқардҳои назариявии дар соҳаи дизайн мавҷудбуда тамоми мураккабӣ ва гуногунҷанбавии мундариҷаи мафҳуми «шакли либос»-ро муайян намекунад [3, с. 75]. Масъалаи шаклсозӣ дар фаъолияти касбии ҳам рассом-тарҳсоз ва ҳам конструктор - тарҳсоз ҳалқунанда аст, аммо дизайнер ва конструктор дар ҳуди мафҳуми «шакли либос» мундариҷаи гуногунро мегузорад. Назари рассом ва муҳандисро дар бораи раванди ташаккули либос чӣ муайян ва фарқ мекунад?

Назарияи бадеии шакл таснифоти зеринро пешниҳод мекунад:

1. Шакли мусавварона, ки ранг ва унсурҳои ороишӣ услуби либосро муайян мекунанд.
2. Шакли меъморӣ, вақте ки либос ба анъанаҳо итоат мекунад.
3. Шакли нафис, ки бадани инсонро ҷудо мекунад, фардияти онро нишон медиҳад. Он дар ҳамаи шароитҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд, ки дар

он шахс фардият аст ва шахс дар шуури чамъият арзишнок аст [4, с. 154]. Шакли ороишии либос ниқоб-либос мебошад, ки одамро пинҳон мекунад ва моро дар бораи пӯшандаи он гумроҳ мекунад.

Илова ба ин дараҷабандиҳои типологии либос, ду нуктаи асосии лаҳзаи қобили қабули буридани либосро метавон ҷудо кард:

- 1) шакли либоси тафриқанашуда;
- 2) либоси тафриқашуда.

Дар ҳолати аввал, буридани либос маводи ҷудонашаванда аст, ки шакли он монолитӣ аст, дар варианти дуюм, буридани либос дар маҷмӯъ ҳамчун маҷмӯи унсурҳои алоҳида чамъ карда мешавад.

Шакл - ин сохтори морфологӣ ва ҳаҷмӣ - фазоӣ будани ашё мебошад, ки дар натиҷаи табилии мазмуни мавод ба вуҷуд меояд. Шакли дизайнии ташкили махсуси ашё, ки дар натиҷаи фаъолияти дизайнер барои ноил шудан ба ягонагии ҳамаи ҷузъҳои маснуот ба вуҷуд меояд [5, с. 74].

Шакли либос барои дизайнер ин тарҳи ҳаҷмӣ, суроб ё сохтори фазоист, ки дар як лаҳзаи муайяни вақт одамро сурат (ё манекен) мегирад.

Шакли маҳсулот февран дар ҳаҷм, дар манекен таҳия карда мешавад ва пас аз хориҷ кардан, сӯзан ҳалонида часпондани коркарди ҷузъҳои буридашуда дар ҳамворӣ ба даст оварда мешавад. Амсиласозӣ дар манекен дар бораи қобилиятҳои матоъ, мавзунии он, ҳаҷмноӣ, хосияти сатҳӣ, қобилияти нигоҳ доштан ё тағир додани шакл тасаввуроти равшантар медиҳад. Ҳангоми аз худ намудани усули мулӯҳ дарки муносибати шакли либос ва сохти бадани инсон пайдо мешавад [6, 7, 8, 9].

Ҳангоми омӯзиши шакли либос чор сатҳро ҷудо мекунам:

1) хосияти матоъ, ранг, ороиш, хатҳо, такмил додан, дарзҳои намоён - сатҳи моддӣ ва ороишӣ;

2) дараҷаи шинамии либос, ки бо дараҷаи мувофиқати мавод ба ҷусса дар нуктаҳои гуногуни он ифода меёбад (ки ин ҳам мӯдро тавсиф мекунад) - сатҳи афзоиш ба шинам будан (афзоиши суроб);

3) сохтор ҳамчун тавсифи дохилии геометрии шакл (таносуб, геометрия, симметрия) ва алоқай байни қисмҳо - сатҳи сохторӣ;

4) шакли пластикии ҳуди ҷусса – сатҳи мавзунии ҷусса.

Омӯзиши шакли либос дар ин сатҳҳо таҳлили амиқи муносибати онҳоро тақозо мекунад [10].

Аксар вақт барои осон кардани робитаи рассомон дар чараёни эҷодӣ мо ба геометрия муроҷиат карда, ба шаклҳои аз матоъ сохташуда намуди геометрӣ медиҳем. Шаклро аксар вақт бо ҷисмҳои геометрӣ ё мувофиқии онҳо ба ашёҳо, ҳарфҳо ё рақамҳо муқоиса мекунам. Нишонаҳои рамзии шакли дар ин маврид истифодашаванда (росткунча, трапетсия, байзавӣ, «қайчӣ», «бочка» ва ғ.) дар бораи шакли мушаххас маълумоти муфассал ва кофӣ надоранд, вале бо вучуди ин, онҳо чизи асосиро таъкид мекунам ва он ба мутахассисони мӯд фаҳмо мебошанд. Ба ин ё он ҷисмҳои геометрӣ монанд кардани суроби либос ё қисми суробро метавон воситаи кори рассом оид ба композитсияи либос донист [11, с. 23].

Дар саноати дӯзандагӣ амсилаи (ғояи рассом) маҳсулоти мавҷуднабуда одатан бо расми графикӣ (эскиз) муайян карда мешавад, вале он танҳо ғояи умумии бадеии амсиларо ошкор мекунад, на шакли воқеии фазоиро. Камтар баъзан шакл ба таври шифоҳӣ тавсиф карда мешавад (бо маҷмӯи калимаҳо) ё бо тасвири ҳайкалчаи амсила, ки дар мавод бо истифода аз усули бо сӯзан часпонидан сохта шудааст, муайян карда мешавад. Варианти охири тасаввуроти дақиқтарини шаклро медиҳад, аммо усул хеле мураккаб, меҳнатгалаб ва масолеҳғунҷо аст [12, с. 39].

Шакли либос бо ҳалли аз ҷиҳати эстетикӣ салоҳиятнок ба мақсад мувофиқ ва ифоданок мегардад, яъне ифоданокии ҷусса, дурустии муносибатҳои мутаносиби ҷузъҳои либос, возеҳ будани сохтори ритмикӣ ҷузъҳо, мувофиқатии сохтори ранг ба мақсади он ва ғайра, яъне агар хусусиятҳои асосии композитсия мушоҳида карда шаванд [13, с. 272].

Шаклсозӣ дар раванди лоиҳакашии либос нақши калон мебозад, зеро ин раванд ҷустуҷӯи беихтиёрон ва ташаккули мантикиро дар бар мегирад.

Шаклсозӣ ба қонунҳои умумии сохтори яклухти шакл, ба принципҳои ҳамоҳангсозии робитаҳои байни унсурҳои шакл асос ёфта, минбаъд санҷиш ва тасхеҳи сохтор ва шаклро барои ноил шудан ба варианти мувофиқ таъмин менамояд.

Дар ороиши бадеӣ раванди шаклсозӣ мураккаб аст: он ҳам сохтори ҳаҷмӣ-фазоӣ ва ҳам тарҳи шаклро пешаки муайян мекунад. Раванди шаклсозӣ аз рассом на танҳо пешбинӣ ва истеъдод, балки қобилияти тафаккури мантикиро ҳам талаб мекунад.

Дар либос шаклсозӣ чӣ аст? Пеш аз ҳама, эҷод кардани шакл дар фазо ва дар вақт. Чунин ақида вучуд дорад, ки моҳияти шаклсозӣ раванди худинкишофдиҳии объект, табдил додани мавод ба шакли предмет мебошад [3, с. 79].

Шаклсозӣ бо тағйирёбии пай дар пай ва ҳамчун шудани аломатҳои сифатӣ ва миқдории шакл дар вақт ва фазо алоқаманд аст. Дар баробари ин раванди шаклсозӣ мафҳуми абстрактӣ нест, зеро ба он сатҳи истеҳсолот, тартиботи ҷамъиятӣ, фармоиши иҷтимоӣ ва иқлим таъсир мерасонад.

Шаклсозӣ ҳамчун раванд аз нав ҷобачокунии доимии унсурҳо ва тағйирёбии хосиятҳои онҳо мебошад.

Воқеияти ҳалли либос дар мавод ин шаклҳо ва хатҳо мебошад, ки мутаносибан бо ҳамдигар ва умуман алоқаманданд. Сатҳи либос бо хатҳои асоснок ба ҷузъҳои алоҳида тақсим карда мешавад. Ин ҷузъҳои таркибии либос каму беш доимӣ боқӣ мемонанд, зеро онҳо ба сохтори бадани инсон бештар мувофиқат мекунанд ва ҳангоми ҳаракат дар андоза ва шакли он тағйир меёбанд.

Аз ин лиҳоз, сифати хатмии ҳар як дизайнер ин қобилияти равшан кардани хусусиятҳои хоси тамсила: шакл, возеҳӣ ва мавзунӣ сатҳи он, мавҷудияти ҷузъҳо, унсурҳои ороишӣ ва корӣ ва нишон додани усулҳо ва воситаҳои татбиқи онҳо вобаста ба намуд ва хосиятҳои мавод мебошад.

Шаклсозӣ кардани либоси буридашуда ин раванди эҷоди шаклҳои ҳаҷмнок мебошад, ки ба қобилияти маводҳо дар зери таъсири деформатсияи ҳам кардан, дароз кардан ва майда кардан шакли фазоӣ эҷод мекунад.

Усули шаклсозии ҷузъҳо аз тарҳи сатҳи минтақаи мувофиқ (фурӯҳамида ё барҷаста), хосиятҳои мавод, самти мӯд ва ғайра вобаста аст.

Шакли либос дорои сатҳи мураккаб аст. Кушодани он дар ҳамворӣ бидуни хатҳои тақсимотӣ қобилияти қабул (бе тақсимот ба қисмҳо) ғайриимкон аст. Барои сохтани шаклҳои мураккаб низ техникаи технологӣ истифода мешавад. Миқдори тақсимот, ки ба дарки шакл таъсир мерасонад, на танҳо аз рӯи тамсила, балки инчунин бо хусусиятҳои маводи истифодашаванда муайян карда мешавад. Унсурҳои сохтори шаклсозӣ либос инҳоянд: дарзҳо, кӯки дарунӣ, чамъоварӣ, чинчинҳои нарм ё қайд кардан. Унсурҳои технологияи шаклсозӣ амалҳои зерини коркарди тар бо гармии маснуотро дар бар мегиранд: дарзмол кардан, кашидан, ба шаклдарорӣ бо роҳи тағйир додани кунҷҳои байни риштаҳои бо асос ва пуд ва омезиши онҳо [14, с. 22].

Хусусияти тақсимоти либос ба қисмҳои таркибии он бо инҳо муайян карда мешавад:

- мураккабии сатҳи либос ва бадани инсон (сатҳ ба синфҳои кушодашавандаҳо тааллуқ дорад, бинобар ин тақсимоти он ногузир аст);
- анъанаҳои тартибдихӣ;
- хусусиятҳои тимсоли мушаххас;
- талаботи баёни бадеӣ.

Либос бо ёрии хатҳои хуб интихобшудаи тақсимот метавонад бартариҳои ҷуссаи шахсро таъкид кунад ё камбудии онро пинҳон кунад, таносуби қисмҳои шаклро танзим кунад (дар ин ҷо вазифаҳои тақлидгар ва тарҳкаш мувофиқат мекунад);

- душвории коркарди технологияи мавод;
- паҳноӣ ва дигар хосиятҳои мавод.

Ба ғайр аз омилҳои номбаршуда, сахтӣ, кашишпазирӣ, ороиш ва дигар хосиятҳои маводи мушаххас, ки қобилияти ташаккули онро муайян мекунад, бояд ба назар гирифта шаванд.

Марҳилаи ниҳоии ҷустуҷӯи ҳалли композитсия ҳангоми лоиҳакашии либос таҳияи тарҳи ҷузъҳои асосии либос мебошад. Эстетикаи намуди зоҳирии он бештар аз возеҳӣ, нозуқӣ ва мувофиқ будани хатҳои ҷусса, тақсимои ҷузъиёт ва хатҳои қобили қабул вобаста аст. Тақсимои қисмҳои таносубии муайяни ҷуссаи либосро ба вучуд меорад ва яке аз унсурҳои муҳимтаринест, ки шакли онро таъкид мекунад. Дар ин ҳолат, хатҳои ҷузъҳо, чун қоида, бояд ба хусусиятҳои антропоморфии (одамшакл) тасвир мувофиқат кунанд, шакли баданро таъкид кунанд ва сарбории муайяни функционалии худро иҷро кунанд. Бе ҳалли ин масъалаҳо дар бораи либосҳои зебо сухан рондан душвор аст.

Ягонагии мутаносибии шакл ва вазифа муносибати табиӣ байни маҷмӯи талаботро ба ороиши либос ва маводҳои он инъикос менамояд. Агар сифати навъҳои гуногуни либосҳоро, ки беҳтарин намунаҳои ватанӣ ё ҷаҳонӣ маҳсуб мешаванд, таҳлил кунед, метавон мутмаин шуд, ки шакли ин маснуот ба таъиноти онҳо табиӣ алоқаманд аст. Барои баҳо додан ба зебоии ҳақиқии либос, пеш аз ҳама, муайян кардан лозим аст, ки шакли он ба ҳадафи он чӣ гуна мувофиқат мекунад, бо сохтор то чӣ андоза табиӣ алоқаманд аст, мавод чӣ гуна истифода мешавад ва инчунин бо кадом воситаҳои технологӣ ин шакл ба даст оварда мешавад. Ҳангоми тарҳрезии сохтор аз ангораи тимсол то истехсол ва арзёбии намунаҳо, ҳар як қарор бояд ба талаботи муносибати шакл, вазифа ва мутобиқати онҳо ҷавобгӯ бошад [15, с. 100].

Шакл ва андозаи либосҳои дохилӣ ва берунӣ мавҷуданд. Маҳз шакли дохилӣ аст, ки унсурҳои вазифаи он буда, бештар сифати намунаи либоси аз ҷониби тарҳкаш сохташуда, мувофиқати он ба шакл ва андозаи сатҳи ҷуссаи инсонро муайян мекунад. Дар назди тарҳкашон вазифа гузошта мешавад, ки шакли дохилии маснуот ва ҷуссаи истифодабаранда ба ҳам

мувофиқ бошад. Шакли дохилӣ ва андозаҳои либос нусхаи дақиқи расм нест: дар китъаҳои таъҷунонда либос ба бадан саҳт мувофиқат мекунад, дар дигарҳо он озод ҷойгир аст ва метавонад минтақаҳои алоҳидаро деформатсия карда, ба ҷусса намуди мавзунро диҳад. Бинобар ин, тарҳкаш бояд на танҳо зухуроти берунии шакл, балки моҳияти дохилии онро низ дарк намояд. Шакли берунии либосе, ки рассом офаридааст, ҳамчун қисмати асосии композитсия, пеш аз ҳама, бо шакли ботинӣ, ҷусса ва хатҳои қобили қабул ва таносуби он муайян карда мешавад. Барои рассом-амсиласоз чизи асосӣ эҷод кардани шакли мӯд ва композитсияи мавзунӣ либос аст, ки аз намуди зоҳирии мавод, қобилияти «пӯшидани» он, устувори шакл ва талаботи вазифавии он вобаста аст.

Коллексияи саноатӣ бо истифода аз воситаҳои мувофиқи услубӣ ва техникӣ офарида шудааст, то ки хароҷоти таҳияи он ҷуброн карда шавад. Аз ин рӯ, маҷмӯа ба миқдори маҳдуди шаклҳои сохторӣ асос ёфтааст. Барои соҳаҳои хурд ин метавонад як ё ду шакл бошад ва барои соҳаҳои калон тақрибан панҷ. Дар амалияи ҷаҳонӣ ба инкишофи шакли нав диққати калон дода мешавад. Аввал тимсоли шакли нав кор карда баромада, баъд аз он намунаи матоъ тайёр карда мешавад. Ин раванд меҳнатталаб буда, аз тарҳсоз ва дузанда маҳорати баландро талаб мекунад.

Масъалаҳои шаклсозӣ ҳам дизайнер ва ҳам созандаро ба андозаи баробар ба ташвиш меоранд. Аммо созанда аз ҷустуҷӯи шакли мӯди берунии либос ва созанда бошад дар ҷустуҷӯи роҳҳои таҳқиқоти маснуоти тайёр мебошад.

Ҳамин тариқ, дизайнер ё рассом-тарҳкаш бо ташкили эстетикӣ олами ашӯе, ки одамонро иҳота мекунад ва бо дасти онҳо офарида шудааст, машғул аст; он амсилаи бадеии сару либоси моро тартиб медиҳад. Тарҳсоз як масъалаи амалиро ҳал мекунад: ҷӣ гуна шаклро, ки дизайнер офаридааст, дар мавод иҷро кардан мумкин аст. Ба ибораи дигар, дизайнер шакли муайяни либосро «офарад» ва созанда тарҳи онро сарфаҳм менамояд.

Ин мутахассисон вазифаҳои гуногун доранд ва марҳилаҳои гуногуни якраванд - эҷоди тамсила нави либосро иҷро мекунанд.

Лоихакашии бадеӣ ва муҳандисӣ бояд бо ҳам мувофиқ бошанд. Дар раванди ин гуна ҳамкорӣ таҷриба чамъ карда мешавад, буришҳо характернок карда мешаванд, унсурҳои алоҳидаи дизайн муттаҳид карда мешаванд ва либос мувофиқи шароити тағйирёбандаи зиндагӣ: пойгоҳи моддию техникаӣ ва маданияти умумӣ тағйир дода мешавад.

Асри XXI сифати ҳаётро бо суръати қайҳонӣ тағйир медиҳад ва стандартҳои нави либосро ба мӯд ворид мекунад. Бо шарофати пешрафти илмию техникаӣ муҳити зисти мо ба таври назаррас тағйир ёфт ва мувофиқан, либос бояд тағйир ёбад ва на танҳо мӯди ва зебо, балки функционалӣ бошад.

Ҳангоми лоихакашии либосҳо бояд то ҳадди имкон дастовардҳои навтарини илм, техника ва санъати амалӣ истифода шаванд, ки дурнамои шаклсозии либосро муайян мекунанд [16, с. 17].

Саноати насосҷӣ маводи навро барои либосҳои пешниҳод мекунад, ки хосиятҳои мавзунии омӯхтанашуда доранд ва тарҳсозии мӯд бояд рафтори маводро дар либоси лоихашуда пешбинӣ карда, қобилияти шаклсозии онро ошкор кунад. Таркиби нахдор, усули истеҳсол ва ороиш, истифодаи технологияҳои инноватсионии истеҳсоли мавод барои либос ба хусусияти шакли либос таъсир мерасонад.

Ба дизайнер ва созанда лозим аст, ки барои ба вуҷуд овардани шакли маснуоте, ки хосиятҳои баланди эстетикӣ ва манфиатпарасторона дошта бошад, ки ба талабот ва завқи гурӯҳҳои гуногуни этно-иҷтимоии истифодабарандагон мувофиқ бошад ва дар айни замон, барои сохтани шакли маҳсулоте, ки ба таври мувофиқ лоихакашӣ ва композитсия қарор дорад, интихоб, ҷустуҷӯ ва пайдо кунад.

МУАММОИ ШАКЛСОЗӢ ДАР ДИЗАЙНИ ЛИБОС

Назари рассом ва муҳандисро дар бораи раванди шаклсозии либос чӣ муайян ва фарқ мекунад? Муаллифони мақола кӯшиш карданд, ки ба ин савол ҷавоб диҳанд. Маълум аст, ки тағйирот дар олами мӯд маъноии тағйир додани шакли либосро дорад. Шаклсозӣ дар раванди лоихакашии либос нақши калон мебозад, зеро ин раванд ҷустуҷӯи беихтиёрон ва ташаккули мантиқии композитсияро дар бар мегирад. Шаклсозӣ ба қонунҳои умумии сохтори шакл, ба принципҳои ҳамохангсозии робитаҳои байни унсурҳои шакл асос ёфта, минбаъд санҷиш ва тасҳеҳи сохтор ва шаклро барои ноил шудан ба варианти мувофиқ таъмин менамояд. Дар лоихакашии бадеӣ раванди шаклсозӣ мураккаб аст: он ҳам сохтори ҳаҷмӣ-фазоӣ ва ҳам тарҳи шаклро пешакӣ муайян мекунад. Раванди шаклсозӣ аз рассом на танҳо интуитсия (фаросат) ва истъдод, балки қобилияти тафаккури мантиқиро ҳам талаб мекунад. Муаллифон аҳамияти раванди шаклсозиро дар лоихакашии либос муфассал таҳлил намуда, имкониятҳои усули қобили қабулии шаклсозӣ ва усули амсиларо муқоиса мекунанд. Дар мақола на танҳо шакли либос аз нуқтаи назари ғуногун муайян қарда шудааст, балки усулу воситаҳои асосии шаклсозии либоси буридашуда низ нишон дода шудааст. Ба ягонагии шаклу вазифа дар маҷмӯи талабот ба сохтори либос ва масолаҳо барои тайёр кардани он диққати калон дода мешавад. Дар ҷамъбаст дар бораи нақши шаклсозӣ дар раванди лоихакашии либос хулоса бароварда шуда, роҳҳои тадқиқоти минбаъда дар ин самт нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: маҷмӯаи моделҳо, унсурҳои конструктивӣ, либоси бурида, усулҳо ва воситаҳои шаклсозӣ, сохтори ҳаҷмӣ-фазоӣ, хосиятҳои мавод, шакли либос, шаклпазирӣ.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМООБРАЗОВАНИЯ В ДИЗАЙНЕ ОДЕЖДЫ

Вопрос дизайна является определяющим в профессиональной деятельности как художника-дизайнера, так и дизайнера-дизайнера, однако

в само понятие «форма одежды» дизайнер и инженер вкладывают разное содержание. Что определяет и отличает взгляд художника и инженера на процесс проектирования одежды? Авторы статьи попытались ответить на этот вопрос. Понятно, что изменения в мире моды подразумевают изменение формы одежды. Формообразование играет большую роль в процессе проектирования одежды, поскольку этот процесс предполагает интуитивный поиск и логическое построение композиции. Формообразование основывается на общих законах строения формы, на принципах согласования отношений между элементами формы и в дальнейшем обеспечивает проверку и корректировку структуры и формы для достижения соответствующего варианта. В художественном оформлении процесс формообразования сложен: он предопределяет как объемно-пространственную структуру, так и замысел формы. Процесс формообразования требует от художника не только интуиции и таланта, но и умения логически мыслить. Авторы подробно анализируют значение процесса формообразования в дизайне одежды и сравнивают возможности приемлемого метода формования и метода выкройки. В статье не только определена форма одежды с разных точек зрения, но и показаны основные методы и средства формирования кроя одежды. Большое внимание уделяется единству формы и функции в своде требований к конструкции одежды и материалам для ее изготовления. В заключении делается вывод о роли формообразования в процессе конструирования одежды и указываются пути дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: коллекция моделей, конструктивные элементы, крой одежды, методы и средства формообразования, объемно-пространственная структура, свойства материалов, форма одежды, формообразование.

PROBLEMS OF FORMATION IN CLOTHING DESIGN

Existing theoretical works in the field of design do not exhaust the complexity and diversity of the content of the concept of “dress form”. The issue of design is decisive in the professional activities of both the artist-designer and the designer-designer, however, the designer and the designer put different content into the very concept of “dress form”. What defines and differentiates an artist's and an engineer's perspective on the clothing design process? The authors of the article tried to answer this question. It is clear that changes in the fashion world mean a change in the form of clothing. Shaping plays a big role in the clothing design process, as this process involves intuitive search and logical composition. Formation is based on the general laws of the structure of the form, on the principles of coordinating the relationships between the elements of the form and subsequently ensures verification and adjustment of the structure and form to achieve the appropriate option. In artistic design, the process of shaping is complex: it predetermines both the volumetric-spatial structure and the design of the form. The process of formation requires from the artist not only intuition and talent, but also the ability to think logically. The authors analyze in detail the importance of the molding process in clothing design and compare the capabilities of an acceptable molding method and the pattern method. The article not only defines the shape of clothing from different points of view, but also shows the main methods and means of shaping the cut of clothing. Much attention is paid to the unity of form and function in the set of requirements for the design of clothing and materials for its manufacture. In conclusion, a conclusion is drawn about the role of shaping in the process of clothing design and ways of further research in this direction are indicated.

Key words: collection of models, structural elements, clothing cut, methods and means of shaping, volumetric-spatial structure, material properties, clothing shape, moldability.

АДАБИЁТ:

1. Козлова Т.В. Основы теории проектирования костюма: учебник для вузов М.: Легпромбытиздат, 1988. — 352 с.
2. Бердник Т.О. Основы художественного проектирования костюма и эскизной графики. (Сер. «Учебники 21 века»). Ростов н/Д: Феникс, 2001. — 320 с.
3. Куренова С.В., Савельева С. Ю. Конструирование одежды. Учебное пособие/ Серия «Учебники, учебные пособия». Ростов н/Д: Феникс, 2003. - 480 с.
4. Дмитриева Н.А. Загадки мира моды: Очерки о культуре моды. Д.: Сталкер, 1998. - 464 с. (Серия «Загадки мира»).
5. Гусейнов Г.М., Ермилова В. В., Ермилова Д. Ю. Композиция костюма: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 432 с.
6. Кочедыкова М. Нарядное платье от Dior. Выполняем макет оригинального платья методом накладки. // Ателье. М.: ЗАО «ЭДИПРЕСС - КОНЛИГА», 2013, № 2.
7. Кочедыкова М. Роскошное вечернее платье Dior. Часть 1. Выполнение лифа методом накладки // Ателье. М.: ЗАО «ЭДИПРЕСС - КОНЛИГА», 2013, № 12.
8. Кочедыкова М. Изысканный жакет от Dior. Жакеты haute couture методом накладки // Ателье. М.: ЗАО «ЭДИПРЕСС - КОНЛИГА», 2013, № 6.
9. Кочедыкова М. Жакет с бантом Giambattista Valli. Мастер-класс по моделированию методом накладки // Ателье. М.: ЗАО «ЭДИПРЕСС - КОНЛИГА», 2012, № 12.
10. Кузьмичев В.Е., Ахмедулова Н. И., Юдина Л. П. Художественно-конструктивный анализ и проектирование системы «фигура - одежда». Учебное пособие. Иваново: ИГТА, 2010. - 300 с.
11. Горина Г.С. Моделирование формы одежды. М.: Легкая и пищевая промышленность, 1981. - 184 с.

12. Шершнёва Л.П., Ларькина Л. В. Конструирование одежды: теория и практика. Учебное пособие. М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2006. - 288 с.

13. Каракова Т.В., Сабилло Н. И. Принципы структурного формообразования в дизайне костюма. // Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 11, 4. - 2009.

14. Мартынова А.И., Андреева Е. Г. Конструктивное моделирование одежды. Учеб. пособие для вузов. М.: МГАЛП, 2002. - 216 с.

15. Стебельский М.В. Макетно-модельный метод проектирования одежды. М.: Легкая индустрия, 1979. - 160 с.

16. Тухбаттулина Л.М., Сафина Л. А., Хамматова В. В. Проектирование костюма. Ростов на Дону: Феникс, 2007. - 283 с.

Ба матбаа 15.11.2023 супорида шуд.
Ба чопаш 20.11.2023 имзо шуд.
Қоғазӣ офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8. Қузъи чопӣ 38,75
Адади нашр 100 нусха.

Дар матбааи «ЧДММ Абдурахмон-Р» чоп шудааст.